

EESTI KIRJANDUS

I

TOIMETAJA JA WÄLJAANDJA

J. JÔGEWER

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ. ЮРЬЕВЪ, 16 ЯНВАРЯ 1906 Г.

Е per 329 б

72-165

Toimetuse poolt.

Meie elame suurte sündmuste ajal. Wene ilma-riigi ajaloo on tähtis ajajärk, mille mõju nii kaua kestab kui Wene rahwas elab. Ka weike Eestimaa, kui Wene riigi lahutamata osa, on seda uut mõju juba rohkel kombel tunda saanud, ka meie eestlased oleme ühes Wenemaaga uue ajajärgu sisse astunud, mis Eesti rahwa elu ja surma üle otsuse annab. Ametnikkude paberine käsk ei suutnud seda mitte, küll aga tulewikus rahwa enese tahtmine. Kas Eesti rahwas tahab kui rahwas edasi elada, wõi on ta walmis poliitiliste õnnejäagrite kihutusel maailma rahwaste tulewiku õnneks ennast ohwerdama, sotsial-demokratlaste laagrisse asudes, kes kõiki riiklisi ja rahwuslisi wahesid maha salgawad ja maailma üheks ainsaks rahwuswaheliseks tööliste riigiks püüawad muuta, missugust maailmas weel nähtud ei ole ega kunagi näha ei saada, sest et tema teoks tegemine inimese loomu wastane on, mis ainult rikki läinud pääajudes elutseda wõib ja enesele poolehoidjaid ainult neist rahwakihtidest wõib leida, kus mõtlema ei ole harjutud. Sotsial-demokratia püüete omandamine oleks Eesti rahwa surm. Põletamised, rüüstamised, sõja koledused,

katk ja nälg laastaksiwad maa ja rahwa. Töö heidetaks nurka. Auus talu peremees wõi wabriku tööline asuks teerööwliks, sest sotsial-demokratia, vähemalt meil, ütleb: Mine ja wõta, ilma palehigita ja waewata, rikaste käest! Seda oma pead ja ilma waewata wõtmist on muistsest ajast katsutud, aga õnnelikuks ei ole see kedagi teinud. Aga meie ei usu põrmugi, et Eesti rahwa suurem hulk sotsial-demokratia laagrisse asuks, meie usume, et Eesti rahwa hulgas küllalt inimesi leidub, kes ainult oma enese tööst ja palehigist oma elukorra parandamist ootawad.

Et see töö aga tõsist kasu tooks, peab ta eelkäiwate põlwede eksituste eest hoidma, nende ära katsumised ja äranägemised, mis kasulikuks leitud, tarwitusele wõtma. See eelkäiwate põlwede tarkus, mida meie sõnaga teadus nimetame, on igal rahwal tema kirjanduses alal. Ükski rahwas ei wõi edeneda, kelle kirjandus ei edene, see on, kes midagi oma katsetest ja äranägemistest oma järeltulewate põlwede kasuks ei päranda. Ainult töö palehigi sees, teaduse walgusel, järeltulewate põlwede jaoks uusi teadusi oma kirjandusesse kogudes edeneb rahwas, edeneb iga üksiku rahwa edenemise tõttu riik, edeneb terve inimese sugu niisugusele täiusele, kõrgusele ja õnnele, mille ees sotsial-demokratlaste haiglased unistused kui kahwatanud udukujud päikese walguse eest põgenewad. Loodus ei ole inimese edenemisele piiri pannud, aga see edenemine ei sünni mitte üle õõ, mitte selle läbi, et rikaste warandused waestele ära jagatakse, waid selle läbi, et iga üks palehigis tööd teeb.

On nüüd rahwa kirjandusel nii suur tähtsus, on tema see tee, mille kaudu edenemine ainult wõimalik on, siis

ei paista ka meie ettevõtte praegusel ärewuse ajal Eesti kirjandusega tegemist teha, mitte arusaamata. Ärewus läheb mööda, suitsewaid aherwarsi järele jättes, ja siis on seda tarwilisem teaduste omandamine, mis kirjanduses alal, et kergemeelselt ära häwitatud warandusi uueste luua ja järeltulewatele põlweledele koguni lisaga seda pärandada, mis meie oma esiwanematelt pärinud.

Eesti kirjandus on kehwa ja weike. Suuri teaduse warandusi siia tagawaraks korjatud ei ole, aga mis sellest. Waesel puuraiujal saunikul on tema liht kirwes niisama tähtis, kui suurel wabrikul tema mitmetuhandelised masinad. Eesti rahwa teaduse wara on weikene, aga ta on meie ainukene kirwes, millega edenemise tee põlises metsas enestele rada peame raiuma. Püüame hoolt kanda, et meil järeltulewatele põlweledele midagi paremat ja täielisemat oleks pärandada.

„Eesti Kirjanduse“ toimetaja ja väljaandja.

Jurjewis, 20. detsembril 1905.

Saja aasta eest.

Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache (kirjatööd Eesti keele täielisemaks tundmiseks) on kirjanduslike ettevõtte nimi, mis 1813—1832 aastani Pärnu Elisabeti kiriku õpetaja Johann Heinrich Rosenplänteri toimetusel 20 andes ilmus. See töö on Eesti keele ja kirjanduse uurijatele ülitähtis; igapäine lugeja teab aga temast vähe, sest et töö Saksa keeles ilmus. Ainult rohkearvulised keelenäitused on temas Eesti keeli.

Alamal seisaw kirjatöö tahab ainult Rosenplänterist väljaantud „Beiträgede“ sisuga tutvustada. Rosenplänteri enese üle ilmub järgnevatel ridades lühidas kokkuvõttes ainult nii palju, kui selleks „Beiträgede“ eeskõnede materjali leidub.

Esimese ande eeskõne on 21. Märtsil 1813 Pärnus kirjutatud. Niisugused eeskõned ilmusivad Rosenplänteri enese sulest iga ande eesotsas. Nendes jutustab Rosenplänter oma lootustest ja pettustest, oma rõõmust, waevast ja raskustest, mis tal oma elutöö-kallal olnud. Kuna pea aegu kõik selle aja tähtsamad Eesti kirjamehed Rosenplänteri „Beiträgede“ kaastöölisteks astusivad ja enam ehk vähem hoolsaste ka kaastööd tegiwad, oli lugejate poolest asi üsna kehwa. „Kui iga kaastöölise kohta ometi kaks lugejatki oleks!“ õhkab wäljaandja 17. Augustil 1814, kus tal 23 kaastöölisi oli. Lehe tellijaid ei olnud siis palju üle 40-ne (III). Ja trükikulud ei olnud weikesed. 4-jas anne ükski tuli peale 1000 rubla maksuma (IV), ja see anne (180 lk) ei ole suurem kui teisedki anded. Ehk küll ande hind 5 rubla peale oli määratud, ei tasanud tellimise raha kaugeltki kulusid ära. — Annete sisu kohta

pandi kentsakaid nõudmisi ette. II-es andes (lk. 120) oli Schilleri laul „An die Freude“ J. W. Everthi tõlkes Eesti keeli ära trükitud. See ei meeldinud lugejatele. Keegi a+b kaebab (IV 103—106), et Eestlastele tänini vähe kasulist lugemise materialit olla pakutud, rahwa mõistusest ja arusaamisest liig vähe lugu peetud, Eesti keelt liig sõnawaeseks arwatud, ja lõpetab need mõistlikud tähendused järgmiste lausetega: „Selle keele piirid on aga rahwa aadete waesuse poolt ette määratud. Kes neist piiridest üle tahab julgeda ehk eestlast nendest üle wiia, teeb sõna tõsisel mõttes rumalusi ja kuna keel teda siin abita jätab, kõneleb ta kas maitsewastasel wiil ütleb midagi, millel mingit mõtet sees ei ole . . . Nii kaua kui tarkuse kiwi leitud ei ole, on wõimata Eesti puust supilusikat (s. o. Eesti keelt) kuldlusikaks ümber muuta.“ Seda pidawat katsete juures, nagu Schilleri laulu ümberpaneku awaldamine, silmas pidama. (IV 112.) Niisuguste ja sarnaste mõtteawalduste wastu kirjutas wäljaandja VII. ande eeskõnes käredu wastuwaidluse.

See kõik ei suuda aga Rosenplänterit tema elutöö juurest eemale hirmutada. Nagu juba tähendatud, mõistab ta oma „Beiträge“ ümber kõik selleaegses Eesti kirjanduses enam ehk vähem tegewad mehed kokku koguda, kellest siin järgmised nimetatud olgu: O. W. Masing — Äksist, K. J. Peterson — Riiast, v. Luce ja v. Frey — Saaremaalt, Berg — Hallistest, Knüpffer — Kadrinast, A. W. Hupel, J. Hirschhausen — Kuusalust, Oldekopp — Põlwest, Heller — Rāpinast, Reinthal — Rõugest, Jannau — Laiuselt, ülikooli lektor v. Roth ja teised.

Rosenplänteril oliwad suured plaanid Eesti keele edendamise kohta. Ta täitis neist palju, aga palju jäi täitmata ja on jaolt kuni tänase päewani täitmata jäänud. Eesti keel seatagu gümnasiumides õpeasjaks, nõudis ta juba aastal 1817 ja seadis lootuses, et see pea sünnib, Eestikeelse lugemise raamatu kokku. Ta korjas ise hooliga Eesti wanawara ja kihutas selleks teisi tagant. Oh, kui ometi Eesti wanawara igal pool korjataks! ohkab ta (VIII). Ta asutas oma kulul Eesti koolide jaoks kooliõpetajate seminari, kus õpilased pidiwad hästi lugema, õigete kirjutama ja rehkendama õppima. Teised õpeasjad oliwad: maadeteadus, looduseadus, usuõpetus, õpetamise kunst, raamatukõitmine, wiljapuude kaswamine. 1816. aastal oliwad 4 õpilast juba 1½ aastat koolis

käinud (VI). Ta tahtis Eesti koolile, kaswatusesele ja hari-
dusele pühendatud ajalehite wälja andma hakata, aga lehele
ilmus ainult 8 tellijat, nõnda et ettewõte selleksamaks
pidi jääma (V). Eesti wanema keelega tutwustamiseks
tahtis ta Stahli ja Gutsloffii keeleõpetused uues trükis
wälja anda, Eesti soldatite jaoks tahtis ta Wenekeele õpe-
tuse raamatu kokku seada jne. Lugejate puudus sundis
kõik need plaanid teoks tegemata jätma.

2. ande esimese kirjana ilmus Rosenplänteri enese
sulest seletus selle üle, kui hädaste tarwis olewat Eesti
keelt paremine tunda. Iga üks, kellel rahwaga nii wõi
teisiti tegemist, pidawat Eesti keelt mõistma: ametnikud,
mõisnikud, kaupmehed, kohtunikud ei saawat ilma Eesti
keele mõistmiseta läbi, kui nad oma koha peal kasu soo-
wiwad tuua. Kõige rohkem olewat Eesti keelt aga kiriku-
õpetajatel waja. Eesti keele põhjalik tundmine olewat
esimene asi, mida Eesti kirikuõpetaja pidawat püüdma.
Kui Eesti keel puudub, siis olewat kõik teised teadused
ilma asjata ja ilma kasuta, vähemalt nende kohta, kelle
jaoks õpetaja on seatud. Pealiskaudsest keelemõistmisest
ei olewat kirikuõpetajal kaugeltki mitte küllalt. Kuulajate
peale wõiwat õpetaja ainult siis kasulikult mõjuda, kui ta
tõesti ja põhjani keelt mõistab (II). — Kuna õpetajad
ja ametnikud sell ajal muidugi ainult sakslased oliwad,
hoiatab Rosenplänter teises kohas (VIII 57 jne) Eesti keele
äraõppimist mitte liig kergeks pidada, kuna ta iseennast
näituseks toob. 1806. aastal hakanud ta Eesti keelt õppima
ja 1817, kus ta seda kirjutab, ei saanud ta sagedaste
eestlaste isekeskis kõnelemise juures mitmest asjast aru,
ehk ta küll mingit waewa selle keele äraõppimise juures
ei olewat kartnud, ega ühtki abinõuu, mis tal saadawal
olnud, tarwitamata jätnud. Aga ta sattunud juba haka-
tusest wale tee peale, ta lugenud ja lugenud kõik, mis
iial Eesti keeles kirjutatud, ja alles 10 aastase töö ja
waewa järel näinud ta ära, et see enamiste sugugi Eesti
keel ei olnud, mis selle-aegsetes Eesti keeli raamatutes
leida wõis. — Kuna siis Eesti keele tundmist hädaste
waja olewat, tema äraõppimiseks aga mingisugusid abi-
nõuusid ei leidu, jõuab Rosenplänter otsusele, et „soowi-
taw, wõiks koguni ütelda, tingimata tarwiline oleks, et
Eesti (ja Läti) keelt juba gümnasiumides õpetama hakataks.
Takistuseks ei wõi see olla, et gümnasiumis muidki asju
palju õppida on, sest peab ometi seda tähele panema,

kas tulewane riigikodanik ka kuhugi kõlbab. Ma ei mõtle ka, et teistelt õpeasjadelt, mida õppida waja on, palju tundisid ära peaks wõetama; kuna aga meie maarahwa keel ka niisugune asi on, mida õppida tarwis, siis wõiks selle jaoks ometi vähemalt 2 tundi nädalas kinkida. Kui wõimalik on nädalas 2 tundi laulmise jaoks leida (ma ei taha sellega laulmise tähtsust vähendada), 2 tundi joonistamise jaoks, 2 tundi Inglisekeele jaoks, siis leidub kaks tundi ometi ka Eesti (wõi Läti) keele jaoks . . . Riia ja Mitau gümnasiumides tuleks siis Läti keelt, Tartu ja Tallinna omades Eesti keelt õpetada". Kirja kirjutaja seletab siis uueste, kui wäga tarwiline Eesti keele tundide sisse-seadmine oleks nii hästi eestlaste eneste kohta, kui ka Saksa sugust kohtunikkude, arstide, kirikuõpetajate, mõisapidajate, mõisarentnikkude, raamatupidajate kohta, kes wäga sagedasti talupojast waleste aru saawad, ehk temast sugugi aru ei saa, ja lõpetab „südamlise soowiga, et tema ettepanek saaks teoks tehtud (XVII 28).

„Beiträgedes“ ilmunud kirjatööd wõib nelja liiki jaotada: 1. Keeleteaduslised tööd, 2. Kirjanduse-ajaloolised tööd, 3. Eesti keeles ilmunud keelenäitused; 4. Kirjeldused Eesti muinasusu üle.

I. Keeleteaduslised tööd.

Aastal 1739 ilmus terwe pübliraamat Tallinna-Eesti murdes. See asi tõstis Tallinna-murde jäädawalt Eesti kirjakeeleks, niisama nagu Luteruse piibli-überpanekuga Ülem-Saksa murre täie wõidu Alam-Saksa murde üle enese kätte sai. Aga nagu praegu weel inimesi leidub, kes Wõru-murret kirjakeeleks soowiksiwad tõsta, nii leidis neid, ja palju suurema õigusega, 80 aastat tagasi, kus peale Piibli raamatu ka Tallinna murdes kirjandus weel peaaegu täitsa puudus. Rosenplänter oma „Beiträgedega“ seisab täitsa Tallinna murde põhjal. „Keel, mis muidugi juba kitsastesse piiridesse surutud ja waene, on selle läbi, et kaks murret kirjakeelteks on tehtud, koguni ära nõrgestatud ja sandikepi najale sunnitud“, kirjutab Rosenplänter (III 56). „ . . . kirjutatakse Tartu-Eesti ja Tallinna-Eesti keeli raamatuid, kuna ometi ainult Eesti keeli raamatuid peaks kirjutatama. Kui keelest ja rahwast midagi peab saama, siis peab teine murre tagasi astuma, peab oma püüdeid kirjakeeleks tõusta maha jätma

ja sellega leppima, et teda kõneldakse. Et see murre, mis rikkam, enam haritud, kõige laiemalt kõneldaw, püsima peab ja waesem, kehmem, kitsapiirilisem taganeb, on minu arwates iseenesest mõista. Kõige laiemalt kõneldataw on aga Tallinna murre, kuhu alla ka Saaremaa, Pärnu ja teised murded tulewad lugeda . . . Tallinna murre peab üksinda kirjakeeleks jääma“. „Kui mõni aasta tagasi“, kirjutab Rosenplänterile õpetaja Bornwasser Wõrust (XIV 139), „ette pandi seitsmeteistkümnes kihelkonnas, kus Tartu — Eesti murre walitseb, Tallinna — Eesti keelt kirja- ja kantsli-keeleks sisse seada, siis oli palju hääli selle wastu. Tõendati: 1) Tartlased ei pidawat Tallinna keelt sugugi mõistma, 2) nad pidawat Tallinna keelt kõige suuremal kombel põlgama ja teda sõimunimedega nimetama, nagu „Wiru keel“ jne. Omalt poolt toob Bornwasser hulga näitusi ette, mis tõendawad, et need põhjused paljad ettekäänded on. Tartlased saawat wäga hästi Tallinna keelest ja sellel keelel kirjutatud raamatutest aru, kus „selge keel“ olewat, nagu Tartlased ütelda, ja mingisugust põlgust Tallinna keele wastu ei olewat rahwa seas märgata. Peale oma äranägemiste toob Bornwasser ka Kanapää praosti v. Rothi ja Otepää õpetaja von Hehni sellesamasugused äranähtused. — „Sakslased, kirjutab keegi ilma nimeta (IV 56 jne.) on oma peale püha kohuse wõtnud Eesti keelt, seda alaealist last, kaswatada. Mina arwan, nad on teda halvaste kaswatanud. Mitmet pidi tunned ennast sunnitud ütlema: Mungad, kes Läänemere maile tuliwad, ei olnud mitte isad“ (lk. 57). Kirja keel pidawat üks olema. Kirjanduse tõstmiseks pidawat tööd tehtama. „Kas ei ole põhjust arwata, et Eesti rahwas kõrgemal järjel seisaks, kui temale abinõuud saaksiwad kätte antud . . . Ma tundsin üht tublit meest selle rahwa seast, kes kui würsti ihuarst oma würsti, iga haritud inimese ja õpetatud mehe silmas suures lugupidamises seisis. Ta oli enesele Saksa nime wõtnud. Ma tundsin üht Eesti sugust maaliijat. Ta oli tõsine kunstnik — ta nimetas ennast Itaalia-laseks, et mõni ära ei nuusutaks, et ta eestlane on . . . Kust tuleb see häbipuna oma rahwa wastu? Kust tuleb see, et kui eestlane kõrgemale tõuseb, tema siis nii wäga häbeneb eestlane olla? . . . On ometi kord juba aeg sõnade talupoeg ja eestlane wahel wahet teha. Kui eestlasest kõneldakse, siis ei mõelda ometi iga kord mõisniku pärisorjasid . . . Kas ei ole juba linnakodanikkusid,

kaupmehi, ametnikkusid, käsitöölisi, kes eestlased on? Miks ei peaks nemad omas keeles oma poegi kasvatama? Miks peab mõnigi, kes ainult keskmisele hariduse astmele tahab jõuda, sunnitud olema, oma keelt ja, kahjuks, sellega ühes sagedasti ka oma wanemaid, õdesid, wendasid, sõpru, niisama sagedaste ka oma südame puhtust, oma ilmasüütust, oma usku ohwerdama, ja nagu mängukann ümber rändama, ilma et sakslased wõi eestlased teda omaks tunnistaksiwad (IV 64—66). — Kuna Rosenplänter ja tema kaastöölised Tallinna murret loomulikult teel tahtsiwad kirjakeeleks tõsta, soowitab keegi ilma nimeta (VII, 9) selleks kunstlisi abinõusid, mis tema arwates rutemalt sihile wiiksiwad. Eesti kirjakeel pidawat Saksa kirjanikkude poolt kunstliselt Tallinna ja Wõru murrete kokkusulatamise teel sünnitatud saama. Komitee pidawat kokku astuma, ära määrama, missugused sõnad ja sõnakujud Tallinna ja missugused Wõru murdest tulewad wõtta ja et keegi maha tehtud eeskirjade wastu ei eksiks, pidawat Eesti käsikirjade jaoks iseäralised tsensorid ametisse seatud saama, kes käsikirjadesse keelatud sõnade ja sõnakujude asemele need sõnad ja sõnakujud seaksiwad, mis komitee ära on määranud. „Minul puudub“, tähendab selle plaani kohta Rosenplänter VII. ande eeskõnes, „täitsa see sügawam tungimine asja sisse, mis tingimata tarwis on, kui wähegi arusaadawaks enesele soowid teha, kudas mõned sakslased Eesti keelt tahawad uueste sünnitama hakata . . . Wõõra rahwa liikmed tahawad raamatukese wälja anda, mille kokkuseadmisel nad mitte rahwa, waid ainult eneste kõrwu kohtumõistjaks tahawad wõtta selle üle, mis edaspidi ühes nendele wõõras keeles heaks, ilusaks ja õigeks tuleb pidada.

Ühise kirjakeele sisseseadimisega käsikäes pidawat käima Eesti keele rikastamine sõnade poolest. Eesti keele rikastamiseks juhatab juba Rosenplänter (III 53 jne.) õiged hallikad kätte; need on: 1) üksikud Eesti keele murrakud (lk. 74), 2) Soome keel (75), 3) Soome keelega sugulased keeled, eesotsas Madjari keel (78), 4) uute sõnade ja kõnekäänude sünnitamine Eesti keeles eneses (79), 5) wananenud sõnade uuesti tarwitusele wõtmine ja wiimaks, kui kõik ülemalnimetatud hallikad tarwilist sõna kätte ei anna, alles siis 6) laenamine wõõrastest keeltest. Sellest seisukohast kirjutab Laiuse õpetaja Dr. Heinrich von Jannau pika uurimise-töö Eesti põhi- ja algkeele kui abinõuu üle

ühisele Eesti kirjakeelele jõuda, mis „Beiträgedes“ XIX. ande täidab ja sellele eksiotsusele jõuab, Liiwlastel olewat Eestlaste esiwanemad ja Liiwikeel olewat kõige wanem Eesti keel, Eesti alg-keel. (XIX 46). Ülemal nimetatud Eesti keele hallikatega tutvustamiseks ilmuwad „Beiträgedes“ wäljawõtted J. Strahlmanni uuest Soomekeele õpetuse raamatust „Saksa-Soome keele õpetus“ (IV. 80), wõrdlused Lapikeelega A. Knüpfferi poolt (IX. 9), kirjeldused Soome-Ugri rahwaste keele ja kirjanduse üle prof. Sjablowski järele Wene keelest (Новѣйшая Географія Россійской Имперіи. Соч. проф. Зябловскаго. Москва 1814) (X. 13) ja Adelungi järele raamatust „Uebersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialecte“ (Ülewaatus kõikide tuttawate keelte ja keelemurrete üle). Peterburis, 1820 (XVII. 25), mõlemad tööd Rosenplänteri enese toimetusel. Rosenplänteril mõlguwad meeles koguni keeleteaduslised reisid Eestimaal ja Aasias Soome sugu keelte uurimiseks (IX. 154, V. 171), mis muidugi sellel ajal ja nende abinõuude juures, mis Rosenplänteril käepärast oliwad, paljasteks meelemõlgutusteks pidiwad jääma. — Kudas nimelt Eesti keelt uurida, selleks annab O. W. Masing õigeid näpunäiteid (XII. 33). Mitte wigase keelega raamatutest ja inimeste käest, kes ise häda waewalt Eesti keelt mõistawad, ei pea Eesti keelt õpitama, waid otsekohesest ja kõige puhtamast hallikast, rahwa enese suust. Kuna keeleteaduslised reisid arusaadawatel põhjustel toime pandud ei wõinud saada, annab Kadriina õpetaja A. Knüpffer nõuu, kudas kõik, keda asi huwitab, kokku peawad heitma ja ühisel jõul wõimalikult täielise Eesti keele sõnaraamatu jaoks materjali kokku kandma. Igauks seadku need sõnad üles, mis temale tuttawad, mis aga Hupeli sõnaraamatus, ainukeses täielisemas, mis sel ajal Eesti keeles oli, puuduwad ja saatku nad Rosenplänteri „Beiträgedes“ awaldamiseks (XII. 88).

Selle mõtte teoks tegemiseks ilmus „Beiträgedes“ hulk sõnade korjandusi mitme korjaja poolt. Juba I-ses andes (Ihk. 24) awaldas Dr. J. W. L. v. Luce Kuresaarest 349 sõna ja 129 kohanime Saaremaalt. Sõnades ja kohanimedes on aga niihästi kirjutamise kui ka trükiwigasid kaunis rohkesti. Ühe osa wigade kohta awaldas Waljala õpetaja A. H. Schmidt (II. 99) õiendused ja parandused. X. andes (Ihk. 134) ilmus Luce 2. korjandus, kuhu Rosenplänter Luce wäljaantud Saaremaa juturaamatust weel

sõnu juure wõttis. Terwes korjanduses on 77 sõna. — II. andes (lhk 107) ilmus Saaremaa Jaani õpetaja v. Hoffmanni poolt 13 sõna pikemate seletustega. — J. W. Everth Kodawerest awaldas V. andes (lhk. 52) 239 sõna, mis hulga kõnekäänude abil on ära seletatud. — Pääle 2100 sõna ilmus A. W. Hupeli poolt. Neist oli suurem hulk tema sõnaraamatu 2. trüki jaoks määratud, kuna nad 1-ses trükis oliwad puudunud. 113 sõna oli ka sõnaraamatu teisest trükist välja jäänud (V 66, VII 87, VIII 109). — Kõige rikkam oli Kadrina õpetaja A. Knüpfferi korjandus (V 89, IX 33), ülepää umbes 2227 sõna, sääl hulgas sõna „rohi“ all (IX 90) 179 taime nime. 43 taime nime ilmus kellegi nimeta korjaja poolt 3-das andes (lhk. 131). Hiljem (XII 63) ilmus A. Knüpfferi poolt weel lisa hulga täienduste ja parandustega Hupeli sõnaraamatu kohta, sääl hulgas (XII 74) 59 laewa osade nimetust. Nagu Knüpffer ise (V 89) kirjutab, oliwad tema hallikad: Eesti päibel, wanemad ja uuemad Eesti keeli raamatud ja kalendrid, rahwalaulud, Gösekeni sõnaraamat, Eesti rahwa keel ja Eesti keelt mõistjad Sakslased. Korjandusesse on üles wõetud ainult sõnad, mis Hupeli sõnaraamatus puudusiwad. Gösekeni sõnaraamatut ei olnud Hupel, ega Thor-Helle grammatikale juure lisatud sõnastiku kirjutaja — Gadebuschi Livländische Bibliotheki tunnistust mööda Tallinna tütarlaste kooli kooliõpetaja cand. Hess — tarwitanud. — 54 sõna awaldas P. G. G. Everth Maarja Magdalenast (XVI 95). — Pääle selle trükkis Rosenplänter enese korjandusest 106 sõna (X 139), Schünmanni juures trükitud Tartu Eesti kalendrist 1819 (XVII 143) 82 sõna, O. W. Masingi Priiuse päewa jutlusest 52 sõna (XVII 150), sellesama kirjaniku Pühapäewa wahelugemiste I. jaost, Tartus 1818 (XVII 155) umbes 720 sõna ja Wana seaduse-aja sündinud asjadest, Tartus 1819 (XVIII 114) umbes 340. Lõpuks awaldas C. Reinthal umbes 570 sõna O. W. Masingi Maarahwa kalendritest 1823 ja 1824 (XX 49). — Saksa-Eesti sõnu ilmus Rosenplänteri poolt (I 53) 22 lehekülge, Hupeli poolt (VIII 116), C. Reinthali poolt (XX 87) 16 lehek. — Eesti kompasi üle saatis Friedr. Schmidt Ansekülast Saaremaalt 32 nime (X 96) ühes lisandusega (XV 68), Hirschhausen Kuusalust (XII 92) 16 nime ühes wõrdlewa seletusega Schmidtiga Saaremaa kompasi kohta. — Kirjatükis „Eestlaste rändamistest pärast katku“ (VI 42) teeb Rosen-

plänter katset koha nimede põhjal Eestlaste minewikuisse tungida ja awaldab säälsamas (VI 45) 65 koha nime, mille tähendused temale tundmata. — Keegi —u. annab seletust 50 sõna kohta (II 97 ja III 128) ja keegi a+b 29 sõna kohta (III 134), mille tähenduse üle „Beitragedes“ oli küsitud. — Üksikute sõnade kohta annawad lühemaid ehk pikemaid seletusi Rosenplänter (III 164, IX 154, XV 42. 61), A. Knüpffer (IV 114, XIII 130), Friedr. Schmidt (IV 131), Frey (IV 133), A. W. Hupel (VI 54, 55), J. Hirschhausen (X 91), O. W. Masing (XII 33), Fr. Heller (XV 74, 130), Berg Hallistest (XVI 31). — Pääle selle ilmus rohkel arwul sõnade seletusi rahwalaulude ja uuema kirjanduse arwustamise juures, millest alamal. — Nõnda wiisi tulewase Eesti sõnaraamatu jaoks korjatud sõnu tuleb „Beitragedes“ umbes 7200 ümber arwata. Nii palju kui üksikute wõrdlemiste põhjal otsustada wõib, on Wiedemann „Beitragede“ läbi korjatud sõnad, osalt ilma muutmata, osalt lisanduste ja täiendustega, omas Eesti-Saksa sõnaraamatus ära tarwitanud. Kui seda tähele panna, et Wiedemanni sõnastikus umbes 40.000 Eesti keele sõna on, siis peab tunnistama, et sellest küljest Rosenplänteri töö mitte asjata ei ole olnud, kuna tema „Beitragedes“ enam kui kuues osa materjali Wiedemannile on ette walmistanud. — Rosenplänteri palwe tähtede ja tähekujude nimetusi saata, millest ta mõndagi Eestlaste ilmawaate, ajaloo ja usu kohta loodab (V 172), jäi kahjaks ilma wastukõlata.

„Beitragedes“ ilmub katseid wõõraid sõnu, mis Eesti keel omandanud, wälja lahutada ja keeli, kust nad laenatud, ära määrata. Selle jaoks tarwitatakse sääl ainult wälist ühetaolisust kõla poolest, mis wõõra keele sõnade sündimise koha äramääramise juures wäga nõrk põhi on. Keegi nimeta loeb (I 75) 21 sõna üles, mis tema arwates Rootsi keelest ehk osalt ka alam-Saksa keelest laenatud, 5 sõna Saksa ja 6 sõna Läti keelest. — Major Moritz von Brömsen Sindist awaldab (III 139) kirjutuse 86 sõna üle, mis Wene riigi alustuse ajast kuni Eestimaa Wene alla saamiseni Wene keelest Eesti keele on laenatud. Von Brömseni suurem töö on Eesti sõnad, mis Saksuse keelest laenatud, ülepää 614 sõna (X 148, XVI 100). — Hupel wõrdleb (XX 120) 29 Eesti sõna Saksa ja Läti sõnadega ja 37 Eesti sõna Saksa ja Wene sõnadega. —

Praeguse aja teaduse ees on neil sõnawõrdlustel tähendus veel ainult Eesti keeleteaduse ajaloos.

Esimesed katsed Eesti sünoniimide, s. o. niisuguste sõnade wahel wahet teha, mille tähendused ligidalt sugulased, on „Beitragedes“ ilmunud, kahjuks on need aga tänini ka wiimasteks jäänud. Nelja sünoniimiliste sõnade salga üle kirjutab Rosenplänter ise (I 14). („Wiga, kahju, kautus; tõbi, haigus, rabandus; armastama, armatsema, armsaks pidama; koda, maja, hoone, ase, eluase“). Töö on nõrk. Tähendused ei ole õiged, osalt on sõnad koguni walesti seletatud. — Palju paremad ei ole ka Rosenplänteri koolipoiste Andrese ja Jaagupi sünoniimide seletused (IV 166), mille kohta A. Knüpfner õiendused ja parandused awaldas (IX 30). — Rahuloldawamad on juba kellegi — u seletused 7 sünoniimide salga kohta ja Saaremaa Anseküla õpetaja Friedrich Schmdti omad 5 sünoniimide salga kohta (III 117 ja 122). Muud tähendused neil kirjutustel ei ole, kui et nad tähtsast sünoniimiliste sõnade õpetusest tänini, nagu juba nimetatud, esimesed katsed Eesti keele kohta on ja wiimasteks on jäänud.

Mis Eesti keele õigestikirjutamise ja hääle õpetuse kohta käib, siis wõiks siin kõige päält Chr. J. Petersoni kirjutust Eesti keele kaashääle üle (XIII 86) nimetada. Kahjuks ei püüa aga Peterson hääli teadusliselt kirjeldada, waid jagab neile kaasaluuletatud omadusi mida neil isenesest ei ole. Näit. pidawat m-hääle iseloomus miadagi sarnast olema, mis warjatud, tundmata, selle pärast imetaoline ja suurepäraline olewat; l-hääle iseloomus olewat tegew jõud jne. — „Katses kindlaid eeskirju Eesti õigestikirjutamise jaoks määrata“ (I 107) seab Rosenplänter muu seas järgmised nõudmised üles Kirjutama peab nõnda, kudas eestlane kõneleb; wõõrastest keeltest laenatud sõnad peawad Eesti keele iseloomu kohaseks muudetud saama. Sellel seisukohal on meie kirjutusewiis tänini, ainult selle wäljawõttega, et uued wõõrastest keeltest wõetud inimeste risti ja priinimed, mis weel Eesti keele iseloomu kohaselt muutunud ei ole, nõnda tulewad kirjutada, kudas neid selles keeles kirjutatakse, kust nad wõetud, s. o. kõik risti ja priinimed, päale nende, mis piiblis ette tulewad ja säääl juba muudetud kujul rahwale tuttawaks on saanud. — Suurte algustähtede tarwitamise kohta soowitab Rosenplänter neidsamu eeskirju, mis tänini maksmas. — Liitsõnad tulewad kokku kirjutada,

näit. „suguwõsa“, „weskikiwi“, niisama ka määrasõnad ajasõnadega, näit. „ärapähkima“, „ülejäama“, kuna praegu makswa kirjawiisi järel niisugused sõnad lahus tulewad kirjutada (wõrdle: „pühin ära“, „jään üle“) ja ainult nendest sünnitatud asjasõnad kokku kirjutatakse: „ärapähkimine“, „ülejäamine“. — Teises kohas (XIII 47) seab Rosenplänter wiis põhjusemõtet üles, mis õigesti kirjutamise juures tulewad tähele panna. — Keegi — soowib, et pärisnimedest sünnitatud omaduse sõnad suure algustähega saaksiwad kirjutatud (II 145), aga selle soowi on Eesti õigestikirjutamise õpetus õigusega tähelepanemata jätnud; nõnda tuleb näituseks, kirjutada „eestiline“, mitte „Eestiline“. — Tähe „h“ kirjutamist sõnade algul soowitab v. Luce (VI 48) koguni maha jätta, sest et h-häält sõnade algusel kuskil mujal wälja ei ütelda kui ainult Tartumaal, ja paneb ette h asemele Greeka keele õhkhäält ' laenata. Sõna „hobune“ asemel tuleks siis kirjutada, näit 'Obune. — „h“ alalhoidmise eest astub Kuusalu õpetaja Hirschhausen kahel põhjusel wälja (XIII 7): esiteks on „h“ juba pruugis, lugejad on temaga ära harjunud, nende murrete kõnelejad, kes sõna alguses „h“ wälja ütewad, tunneksiwad teda puudus olema; teiseks olewat algus-h ka nende murrete kõnelejad, kus teda nüüd enam wälja ei öelda, endisel ajal wälja ütelnud. Temal ei olewat aga midagi selle wastu, kui rahwaraamatukestes hakataks algus-h wälja jätma ja seda wiisi lugejaid natuke haawalt uue kirjutamise wiisiga ära harjutataks. Praeguse kirjawiisi seisukohast peab tähendama, et algus-h enesele kindla platsi on wõitnud, kust teda vähemalt praegusel ajal keegi ei mõtle wälja suruda. — juba aastal 1648 oli J. Gutsloff omas Eesti keele grammatikas ö ja õ häälte wahel wahe leidnud ja õ häält meie praeguse ö-tähega tähendanud, mille kahe punkti wahele püsti joon oli tõmmatud. Sellest hoolimata kirjutati poolteist sada aastat mõlemaid hääli jaolt ö-tähega jaolt „õ“ asemel „o“, näit. „monda“. Selle kohta tähendab Rosenplänter (XI 162), et eestlane „monda“ ei ütle, waid selles sõnas üht häält tarwitab, mis „õ“ häälele ligemal olewat kui „o“ häälele ja soowitab seda sõna „mõnda“-nool kirjutada.

(Järgneb.)

H. Eineri Eesti keele õpetus.

Eesti keele õpetus koolidele. Kirjutanud H. Einer, kooliõpetaja Walgas. Kolmas täiendatud trükk. Tallinnas, J. Ploompuu raamatu-kaupluse kulu. 1905. 144 lk. 8°. Hind 35 kop.

H. Eineri raamatud on koolidesse teed leidnud ja eesolew raamat saab arwatawasti ligemal ajal kooliõpetajate ja kooliõppijate käes olema. Üleüldiselt ei ole selle wastu palju ütelda. Wähemalt täidab eesolew raamat oma ülesannet rahuloldawalt. Kuid soowida oleks, et raamat uue trüki juures üksikuis asjus parandatud saaks, mis jaolt puuduliselt, jaolt täitsa eksliselt sisse wõetud. Alamal on mõned silmapaistwamad eksitused nimetatud, mille peale kooliõpetajate tähelepanemist juhatame.

Lk. 6 pkt. 5 seisab pruugitawamate sõna-lühenduste hulgas pkt., mis muidugi trükiwiga on. Peab olema pkt.

Sealsamas pkt. 7. „Silp on kas sõna ehk sõna jagu, mis ühe suuawamisega ära üteldakse. Näit. „õnn“. Selle põhjal peaks õppiija arwama, et õ n n e ka üks silp on, sest et ta ühe suuawamisega ära üteldakse. Silbi mõistet tuleb paremine seletada.

Sealsamas p. 9. „Healikute liitmise teel sünniwad silbid, silpide liitmise teel — sõnad, sõnade ühendamise teel — laused, lausete ühendamise teel sünnib kõne“. Täitsa wale. Mitte midagi sarnast ei sünni, ega ole kunagi sündinud, waid otse ümberpööratud. See terve ülemane lause peaks maha kustutatud saama.

Sealsamas p. 10. „Oma kõnet wõime kirja panna. See sünnib seeläbi, et healikutele nähtawad märgid anname, mida tähtedeks hüütakse“. Üleminek ei ole selge. Parem oleks wahest sõnade „oma kõnet“ asemel „oma sõnu“ tarwitada.

Lk. 7 ja mujal „wõeras“, selle kõrwal aga näit. lk. 9 ja mujal „mõõtu“. Wähemalt keeleõpetuse kirjutaja peaks

järjekindel olema ja üht ja sedasama häält, siin õõ-hää, igal pool üht wiisi kirjutama, kas Dr. Weske põhjal õe, siis ka mõetu, ehk akad. Wiedemanni põhjal õõ, siis ka wõõras.

Lk. 8. Healikutest „on: 1 kõwad: a, o, u, õ; 2) pehmed: ä, ö, ü; 3) keskmised: e, i“. Sarnasel Eesti keele häälikute jaotamisel ei ole mõtet sees. Soomlased jagavad täishäälikuid tagavokaalideks a, o, u ja esivokaalideks i, e, ä, ö, y, (Setälä, Suomen kielioppi, § 5, A. Jännes, Suomen kielioppi, 1890 § 3).

Sealsamas: „Kokkuliitmise teel sünnivad täishealikutest kaksiktäishealikud“, kuna lk. 6 p. 9 üteldud on, et „healikute liitmise teel silbid sünnivad“. Mis wahe on siis kaksiktäishääliku ja silbi wahel?

Sealsamas pkt. 17: „Umbhealikutest on: kindlad (mutae): b, d, g (pehmed): p, t, k (kõwad)“ jne. See jaotus on Eesti keele grammatikasse Indo-Germania keelte (Ladina, Saksa, Wene) grammatikatest laenatud, ei ole aga Eesti keele kohta õige ja peaks wälja heidetud saama, nagu Soome grammatikates ammu juba sündinud. Eesti keeles ei ole Wene pehmete б, д, г häälte kohasid hääli olemas, Eesti b, d, g on niisama „kõwad“, see on ilma kõlata, nagu p, t, k. Wahet teeb ainult wälte pikkus: b, d, g, üteldakse lühema aja jooksul wälja (õieti: hää, surutakse lühemaks ajaks kinni, kui p, t, k juures).

Sealsamas pkt. 18: „Eesti keele täishealikutel on kolm pikkuse ning umbhealikutel kolm kõwaduse wäldet ehk järku“. Mispärast aga näit. sõnades lina linna (sees) (lähen) linna n: hääle teisendused kõwaduse järkudeks, sõnades sada saada (siia)- (tahan) saada a-hääle teisendused pikkuse järkudeks tulewad nimetada, ei ole aru saadaw. Sarnane wahetegemine Eesti keele hääle kolme järgu kohta on põhjusetu. Need on iga kord ja alati ainult pikkuse wältes, mitte „kõwaduse wõi pehmuse“ wältes.

Lk. 9. Raamatukirjutaja arwab, et kaksiktäishääled sõnades ait, eit, wõit, laut teisel järgul on, sõnades said, neid, wõid, laud aga kolmandal järgul. See on koguni wale. Esimestel sõnadel on kaksiktäishää, niisama 3-ndal järgul, kui wiimastel, wrdl. kaksiktäishää, au sõnades lauta (istu) lauda lauda (uks). Esimestes kahes sõnas on au ühepikkune 3-ndal järgul, wiimases sõnas selgeste lühem, 2-sel järgul.

Lk. 11. Lisamärkus: „Sõnad „au“ ja „nõu“ on nimetaw kääne (nominativus); teistes käänetes tuleb aga „u“ kirjutada.“ Täitsa wale: Sõnad auu ja nõuu kõlasiwad enne *awu (wrdl. Tartu murde awwutu-auntu) ja *nõwu (Tartu murdes

nõuw enne *nõwu nagu jauh enne jaho, ja ajasõna nõwwutama), kus w ära on kadunud ja au, nõu järele jäänud, nii hästi nimetawas kui igas teises muutes. *Awu nõwu muutuvad niisama nagu talu, ainult selle wahega, et w igal pool kaob. Sellepärast tuleb neid igas muutes, ka nimetawas, kas au, nõu kirjutada, nende sõnade saamist silmas pidades, ehk auu, nõuu, seda silmas pidades, kudas neid sõnu on harjutud Eesti keeles kirjutama, mitte millgi kombel aga nimetawas teisiti, kui muudes kaasustes.

Lk. 12 ja 13. Peenenduse õpetuses astub raamatukirjutaja mitmes tükis akad. Wiedemannist kõrwale, murrete põhjale. Kõige silmapaistvam on, et raamatukirjutaja arwates näit. sõnas halli peenendust ei olewat, mis ju mõnes Eesti murdes ka tõeste puudub. Eesti kirjakeel on aga tänini sõnad nagu halli, kanni, sandi, narri, märsi jne. alati peenendanud.

Lk. 14. Peenenduse alla käiwad „l ja r j-ks muutuwa g ees ja j ees, mis g-st saanud“. Mis wahe on nende kahe j wahel?

Lk. 17. „Mitmanda“, kirjakeeles: mitmenda. Raamatukirjutaja näikse arwawat, et wana ä (Tartu mitmäne) ainult a - ks on muutunud, kuna aga endisest ä - st niisama sagedaste ka e on saanud, näit. esimene Soome esimäinen.

Lk. 18 heila, niisama lk. 20 heilane, lk. 77 eila, nagu raamatukirjutaja ise lk 92 seletab, sõnast edellä, mis jaoks siis sõna algusel h? Wiedemann kirjutab h. Olgu! Aga siis ka iga kord h - ga, ehk iga kord ilma h - ta. Muidu sünnib kirjas segadusi. Harilikult kirjakeeles tarwitataw sõnakuju on eile, eil(e)ne jne. ehk küll sõnas eilane ka eila kuju olemas. Et raamatukirjutaja sõnakuju eila harilikust eile ette tõmbab, tuleb wist jällegi sellest, et tema arwates endisest ä - st ainult a on saanud.

Lk. 18. „Nimisõna, omadussõna, asesõna ja arwusõna, hüütakse üleüldise nimega nominateks“. Sõna enese wastu ei oleks meil midagi. Pareim on kõiges maailmas tarwitatawaid Ladina-keelsid kultuuranimetusi laenata, kui oma halbu sõnu tarwitada, mis arusaadawamad ega kergemad meeles pidada ei ole. Aga missuguses kujus peab sõna laenama? Üleüldse kõneldes wistist tema algkujus, kui see iial võimalik. Ülemase sõna algkuju (ainuse nimetaw) on Ladina keeles nomen, nii wõiks ta ka Eesti keeles olla ja nõnda tarwitab raamatukirjutaja isegi seda sõna ainuses (wrld. lk. 97). Siis ei ole aga mitmus mitte nominad waid nomenid.

Lk. 23. § 11. . . „mis üks tegewus teeb“, arwatawasti kirjutamise wiga. Peab olema: „mis üks olewus teeb“.

Sealsamas: „künneti“, lk. 24 „känneta ma“, lk. 69 kästakse seda sõna paenutada nagu andma, siis oleks künnti küntama. Kumb kuju on siis õige, wõi soowitab raamatukirjutaja mõlemaid tarwitada?

Lk. 25. „Sõnades on tähele panna. . . 2) sünnitus- ehk tuletus-lõpud“. . . Edasi tarwitatakse raamatus enamiste nimetust tuletus-lõpp. Mõni kord wõiks aga arwata, nagu tahaks raamatukirjutaja kummagile sõnale isetähendust anda, näit. lk. 89: „Ajasõnade sünnitamine. Uusi ajasõnu sünnitatakse nominate ja ajasõnade tüwedest: a) ilma tuletuslõppudeta. . .“ Tahtis raamatukirjutaja kummagile sõnale isetähendust anda, siis oli waja seda ära seletada, käiwad nad aga tähenduse poolest kokku, siis peame meie sõna tuletama tarwitamist palju halwemaks, kui endist sünnitama, millega juba ära harjutud. Lausele: „Tuleta ajasõnu“ lisab õppija wististe sõna „meele“ juure ja saab siis kooliõpetaja nõudmisest hoopis waleste aru.

Sellesama lehekülje peal on tüwed ja tüwesõnad segamine aetud. Tüwi on sõna ilma muutelõputa, tüwesõna — sõna muutelõpuga ühenduses.

Lk. 31. „Käänamise tabelis“ on wana õndsaja grammatika õpetuste jätised kolikambrist jälle wälja toodud, nagu oleks Eesti keeles osastawas ja omastawas muutelõppusid a, e, i, u olemas. Nagu lk. 32 ja 33 näha, teab raamatukirjutaja wäga hästi, et need mitte muutelõpud ei ole, waid tüwelõpu täishäälikud ja siiski ajab ta nemad tabelis muutelõppudega ühte hunikusse, mis õppijal asja ainult kirjuks wõib teha. Palju lihtsam on ometi ütelda, et osastawal sagedasti, omastawal aga alati muutelõpp puudub.

Lk. 32. Sihitawal ei ole ainuses mitte alati omastawa kuju, waid wõib ka nimetawa kuju olla (käskiwates lausetes):
Too hobune siia!

Lk. 30. Lisamärkuses on d, de, te, si ja i õigete paljuse märkideks tunnistatud, aga juba 32 lk. peal on raamatukirjutaja seda ära unustanud ja nimetab neid omastawa ja osastawa lõppudeks. Et õppija Eesti keele nomenite muutmistest õigete aru saaks, peab õpiraamat tingimata mõistma kindlat wahet muutelõppude ja paljuse märkide wahel teha. Muutelõpud on Eesti keeles ainuses ja paljuses ühed ja need-samad, wahet ainuse ja paljuse wahel ei tee mitte muutelõpud

waid paljuse märgid. Ainult selleläbi on wõimalik ka raamatukirjutaja nõnda nimetatud paljuse omastawaliste ja osastawaliste kaasuste kohta (lk. 36) õigele arusaamisele jõuda. Wahe on nimelt see, et ühel ja samal sõnal wõib kord paljuse märki de ehk te, kord i tarwitada. Raamatukirjutaja on selle läbi, et ta oma õige tähenduse paljuse märkide kohta ära unustas, kõik deklinationide õpetuse segamine ja kirjuks ajanud, ilma et asi ise seda oleks nõudnud.

Lk. 33. Sisseütleva lõpp-de sõnas „meelde“ on uuema aja grammatika meeste luuletatud ja õpiraamatute kaudu ka raamatutesse ja rahwa sekka lagunenud. Parem oleks seda lõppu mitte soovitada. Kui me meelde kirjutame, siis peaksime sõnades kaas ja laas (tüwed kaande laande) sisseütleva kaandede laandede sünnitama, mis täitsa wõimata. Seda tõugu sõnadel oli enne wanast muutelõpp-se (wõi he), mis kadunud on, kuna sisseütlevas ainult sõnatüwi järele on jäänud, nõnda siis meele, joone, kaande, laande, uude (tüwi uude) jne.

Lk. 30—37 jne. kohta tuleks kui üleüldist eeskirja meeles pidada, et mitte meie neid wõi teisi sõnakujusid ei sünnita, waid et nad kaugelt suuremal hulgal nii ja mitte teisiti sündinud wõi keeles olemas on, siis peaseksime meie ka keeõpetusliste luuletuste wägiwalla alt, mida hra Einer deklinationi õpetuses meile helde käega kaela sunnib. Ei tohiks — olgu hulga seast üks näitus — mitte ütelda, et (lk. 35) „mitmuse käändeid sagedasti ka nii wõib sünnitada, et silpide de ja te asemele sõna tüwe ja käände lõpu wahale mitmuse osastawa lõpu täishealik, kui see i wõi u on, liitub“, waid peaks ütleva: „et sõnade kujud mitmuse käänetes sagedasti ka nii on sündinud wõi nii keeles olemas on, et paljuse märkide de ja te asemele sõnatüwe ja käandelõpu wahel paljuse märk i seisab, mille eest e on kadunud: hinge hingi, a sagedasti u-ks muutunud ja paljuse märk i siis ise kadunud laewa laewu jne.“ — Selle läbi, et raamat mitte ainult seda õpetada ei taha, kudas Eesti keel on, waid teda igal sammul sünnitada tahab, tuleb lk. 37—49 igal sammul wõimatuid asju ette. Nõnda kästakse lk. 39 käänta nagu kott ja mägestik sõnu kukk, tupp, nutt, patt jne., nõnda siis paljuse osastawas kukka, tuppa, nutta, patta, aga need sõnad tähendawad midagi hoopis muud. Nagu nagu näkku (lk. 40) pidawat kääntama lugu, sugu, tegu, nuga, wiga, siga, siis sisseütlevas lukku, sukku, tekku, nukka, wikka, sikka. Lk. 40 3-as

rida ülewelt seisab sõna sõnalt: „Lõpphealik u, mitm. osast. sid ehk e: muhk, puhk, rõhk, tahk, wihk, usk, käsk“, Ma tahaksin aga teada, kus on raamatukirjutaja kuulnud kõneldama: muhke, puhke, rõhke, tahke, wihke, uske. See on ju päris kilplaste keel. Ja see kõik tuleb sellest, et ei taheta mitte seda õpetada, mis keeles olemas, waid seda, mis grammatika kirjutaja arwates peaks olema ja mida ta selle pärast enesel ja koolilastel õiguse arwab olewat keele sünnitada. Ma ei taha ütelda, et hra Einer selle juures ainus süüdlane on. Seda keele kujude luuletamist on teised Eesti keeleteadlased ees teinud (ainult Dr. Weske wahest wälja arwatud) ja hra Einer on nende rada edasi tallanud. Aga tulewikus peaks asi selle poolest paranema ja keele kujusid peaks edaspidi nõnda õpetatama, kudas nad keeles olemas, mitte neid oma targutamise järele looma.

Lk. 37—48. Mina ei ole ei Eineri ega Dr. Hermanni grammatikate järele katsunud õpetada, kuid mul enesel ajab iga kord hirmu wärina peale, kui ma neid otsatumaid liikide ridasid silman, millesse nad Eesti nomenisi jaotawad. Selle juures on ilma wähemagi mõistliku põhjusega sõnad ühte kokku aetud, kellel enamiste peale osastawa midagi ühesarnadust ei ole. Kas mõnel kooliõpetajal peaks olema korda läinud Eineri sõnade jaotusi lastele nii pähä paugutada, et õppiija iga sõna kohta teaks ütelda: see ja see sõna on selle ja selle käänatuse, selle ja selle liigi, selle ja selle osakonna sõnade hulgast? Katsugu kooliõpetaja ise, kui ruttu leiab ta sõnad, noh, ütleme esimesed, mis silma puutuwad: woole, pale, õde, hele, laut, toores nende õigest liigist ja jaoskonnast üles, kus nad Eineri grammatika järele peawad seisma. Ta hakkab wistist umbes järgmiselt harutama: sõna woole omastaw on woole, osastaw woole, palj. omastaw woole, paljuse osastaw wooleid. See sõna on siis neljanda käänatuse painuwate sõnade teise liigi pikenduse sõnade hulgast. Et sõna süsi aset käänatuste keskel ära määrata, peab Eineri keele õpetuse tarwitaja järgmist kawa tarwitama: Sõna süsi käänatakse nagu neljanda käänatuse painuwate sõnade esimese liigi nõrgendamise teise jaoskonna wähenduse teise osa sõnad. Ma tahaksin teada, missugune õppiija wõi koolitaja saab sellega toime. Ja kui õppiija nii kaugele ei saa, et ta need imekunstlised jaotused enesele pähä tuubiks, mis kasu on siis kõigest sellest tööst ja waewast. Õppiija ei tea pärast grammatika läbiwõtmist grammatikast ikka mitte rohkem, kui ta ennegi teadis. On ta sõna juba läbi käänanud, et tema aset käänatuste hulgas leida,

mis jaoks otsib ta siis üle pea weel seda aset. Seda oleks ju ainult seks waja, et sõna õiguste saaks käänatud. Käänata peab aga sõna mõistma, et teada, missuguse käänatuse alla ta käib.

Minu arwates teeks kooliõpetaja õiguste, kui ta kõik selle käänatuste pudru kõikide tema wigadega kõrwale jätab ja õppijale üleüldiste reeglite abil ainuse ja mitmuse osastawa jaolt ka mitm. omastawa ja ainuse sisseütleva kujud selgeks teeb. Eesti keeles on wõimatu sõnu käänatustesse jaotada, pealegi paari ainsa kaasuse pärast. Kui mina omas grammatikas ka sõnad teatawatesse liikidesse jaotasin, siis ei teinud ma seda mitte, et sell teel kergem oleks Eesti keele sõnu deklioneerima õpetada, waid et õppijale Eesti sõnade ehituse peale lasta pilku heita.

Lk. 140. Nimi M a n g u M ä g i tulewat käänata: M a n g u M ä g i, M a n g u M ä e, M a n g u M ä g e, M a n g u M ä e l e jne. s. o. nõnda sama, „nagu neid sõnu sugunimedena käänatakse“. Keele moonutamiseks tulewat pidada kui seda sõna tahetaks käänata: M a n g u M ä g i, M a n g u M ä g i, M a n g u M ä g i l e jne. Siin teeb raamatukirjutaja Eesti pärisnimede muutmise küsimise kergemaks, kui see tõe poolest on. Meie arwame, et just wiimane käänamise wiis, mida hra Einer keelemoonutamiseks peab, wõidule peaks peasema ja wõidule peaseb. Tõsi on, et rahwas pärisnimesid nõnda käänab nagu sugunimesid, aga rahwa tarwitamise wiisi peale ei wõi selles küsimuses suurt rõhku panna. Eesti r a h w a s ei ole inimeste perekonna nimesid selles mõttes, nagu 19. aastasada neid eestlastele tõi, kunagi tunnud ega tarwitanud. Eestlane ütles Mäetalu Hans, Oruweski Jaan jne. See oli midagi hoopis muud kui Hans M ä g i. Pärisnimi jäi seal alati täitsa ilma muutmata, muutis ainult ristinimi: M ä e H a n s, M ä e H a n s u, M ä e H a n s u l e. See oli nagu kord ja kohus, selge, kindel. Nimi on nimi, tema ei kannata midagi käänutamist ega wäänutamist. Uusi kunstlikult sünnitatud pärisnimesid, mis rahwakeelele hoopis tundmata, ei saa ei keelest enam wälja ajada, ega niisama ilma ühegi muudatuseta tarwitada, nagu wanu rahwa-keele perekonna-nimesid, aga vähemalt peab nimi, üks kõik mis muutes ta seisab, ilma kõige vähematki segadust s ü n n i t a m a t a iga kord nimetawa sõnakuju silma ette tooma, ta ei tohi nimetawa kuju milligi kombel küsitawaks teha. Muidu kaotab kõige pealt iga dokument oma wäärtuse. Kirjutama, näituseks, wõlakirja, et ma H a n s M ä e l e wõlgnen, siis wõib õiguse poolest ainult H a n s M ä e minu wastu nõudmist tõsta, mitte aga H a n s M ä g i, kelle käest ma laenanud olen. Walla-

ja kohtu-kirjutajad wõiwad selles asjas ennem otsuseandjad olla kui keelemehed. Iga tahes on küsimus palju raskem, kui raamatukirjutaja arwab, ja ainult siis on wõimalik ühisele otsusele jõuda, kui me enestele selgeks teeme, et perekonna nimi Mägi ja sugunimi mägi, perekonna nimi Leht ja sugunimi leht kaks hoopis ise asja on. Sõna leht nimetustes kase leht ja Peeter Leht kõlab ju nimetawas ühte moodi, õiguse poolest ei ole aga neil sõnadel peale juhuslise kõlasarnaduse kõige vähematki sugulust. Ja milleks peab Mats Waht muutuma, kas (maja) wahiks wõi (mere) wahuks, kuna ta kumbki neist ei ole, waid taluperemeheks Mats Wahtiks tahab jääda.

Lk. 141 p. 7. „Maateaduse ehk geografia wõeraste nimede kirjutamises peab Eesti kirjawiis omale weel kindlmaid radasid rajama. . . Ainukene määrus, mis omale ju pea üleüldise õiguse on omandanud, oleks see, et esimese silbi rõhuga pikk täishealik kahekordselt tuleb kirjutada.“ Seda soovitaksime ka meie, lisaksime aga juure, et pikkadel (rõhuga) järgsilpidel selleks niisama palju õigust peaks olema. Kes tänini B a a t u m (kahe a a - ga) on kirjutanud, see kirjutab ilma kahtlemata ka A m e e r i k a (kahe e e - ga). Mõnes sõnas teeb raamatukirjutaja isegi seda, nagu sealsamas toodud näitustest paistab. Ta kirjutab, näit., H e r z e g o w i i n a, P a l e s t i i n a. (Olgu mööda minnes öeldud, meie ei ole juhtunud nägema, et keegi kirjutaks A a f r i k a, nagu raamatukirjutaja arwab üleüldiselt tarwitatawaks saanud olewat. Meie teada on kõik harjunud seda sõna A h w r i k a kirjutama, mida ka soovitame.)

Uued raamatud.

Waimulik kirjandus.

Meie Issanda Jeesuse Kristuse Wastne testament ehk Wastse Lepingo Raamat nink kuninga Tawida Lauulu-Raamat. Pritti- nink wõõramaa Piibli seldsi poolt trükki antu. Jurjewi (Tarto) liinan. Schnakenburgi trükk, 1905. 2+531 lk. 8.

Pittidega Piibli-Lugu. Oma „Koolilaste piibiloo“ järele lühemalt kokku seadnud M. Lipp, Nõo õpetaja. Mitme lisa ja Palästinamaa kaardiga. Tõine trükk. Tallinnas. A. Busch'i kirjastus. 1905. VIII+196+2 lk. 8. Hind 40 kop.

Missioni jõutulent. Missioni jutustused Saksa keelest ümber pannud J. Karu. Tallinnas, 1905. A. Mickwitzi trükk. 16 lhk. 8.

Sisu: Mälestuse wääriline jõulupüha missioni põllul (Sansibaaris). — Kui suur on praegu missioni tööliste arw. — Pealik, kes kalli pärlid leidis (üks Jaapani ülem Wakasa leiab uue testamendi). — Jõulupüha Santalide seas. — Raamat, mis rahu toob (Piibel). — Pühapäewane töö Ala-Madschames, Missionär Gutmanni järele.

Petania Lendleht № 12. Peastmise maja „Salemi“ heaks. Schifferi trükk. 16 lk. 4°.

Sisu: Patune ja siiski õnnis. — Shmalkaldia sõda. — Jumala mees Sewene mägestikus ehk palwe läbi terweks saamine. Th. Steinbergi j. Aug. Weber. (Lõpp). — Stepahn Spitzeri'i elulugu. — Kannatlik laewa madrus. — Wastastiku elu peastmine. — Hea nõu. — Heasüdamega naene. — Juhtumine. — Julge naesterahwas. — Missionäri lamp. — Joodiku peastmine. — Waimu tuul. Suur ärkamine Waleses, Inglismaal. Tõlkinud Elise A. Aunwert. — Lõpusõna lehe wäljaandja Joh. Dunkel'i poolt (lubab lehte uuest aastast seisma panna, kui rohkem kaastõelisi ja tellijaid ei ilmu).

Ilukirjandus.

J. Poruk. **Palukawartest pärg.** Läti keelest M. Pukits. „Postimehe“ trükikoja kirjastus ja trükk. Jurjewis. 45 lk. 16.

Läti kirjandus on viimastel aastatel Eestis moodu asjaks saanud. Olgu! Ta on ühe astme Eesti kirjandusest siiski kõrgemal. Mis aga eesolewa jutu kohta käib, siis ei ole ta kuigi suur asi. Kes soovib, võib ju tema ajawiiteks läbi lugeda, pealegi et trükikoda temale üsna meeldiwa kuue on selga pannud. Pikemalt temast juttu teha, maksaks ainult siis, kui ta algupäraline oleks. Wabandust! Niisugune tunnistus loetakse wististe rahwusluse ja tagurluse märgiks. Kas kõik ei ole maailmas wennad! Mis pärast peab tõlke kohta suuremaid nõudmisi tegema, kui algupäralise töö kohta? Kas see ükspuhas ei ole, kas eestlane hää jutu on kirjutanud, wõi lätlane. Selle peale wastame, et meie arwates ilus ei ole lõigata, kuhu meie külwanud ei ole. Meie peame esimeses reas oma kirjandust püüdma edendada, et meil midagi teistele pakkuda oleks, siis on meil õigus ka teistelt laenata. Muidu oleme paljalt söödikud rahwaste hulgas. Tõlkega lepime ainult siis, kui ta omadest hulga parem on, ehk millegi uue woolu juure teed näitab. Ülemal nimetatud jutust ei wõi aga kumbagi ütelda.

M. Medem. **Tõe-sõnad. Eesti keelde F. S.** Tallinnas. M. Medem'i trükk ja kulu. 1905. 14 lk. + 2 lk. kuulutus. 16. Raamatu sisu on wanasõnade-taolised, suurema ehk wähema wäärtusega mõtte-terakesed, mille wastu läbistikku midagi ütelda ei ole. Ainult järgmise peame meie hoopis waleks tunnistama: „Kui tahad enesele igawest warandust koguda, siis jäta teadus ja laiskus kõrwale“ (lk. 11), kuna ometi juba järgmise lehekülje peal õigeste seisab: „Tõsiselt walgustatud mõistus ei ole mitte usu waenlane, waid ta on tema tugi ja walgustaja. Rööwige usult mõistus ära, siis kaotab ta oma suurema wäärtuse, ta jääb pimedaks usuks, — siis ei ole ta mitte usk, waid ebausku“. Raamatu wiimasel leheküljel seisab järgmine kuulutus: „Rosette“. (Uudisjutt.) Hind 5 kop. Müüakse ainult kirjastaja M. Medemi kontoris, Tallinnas, Laia uul. nr. 44. 30 protsenti terwest sissetulekust antakse turuplatsil 16. oktoobri 1905 a. haawatute ja surmatute omaksete hääks. Nimetatud summa antakse, selle järele kudas müük edasi jõuab, linna kassasse ära“.

Sädemed I. „Postimehe“ trükikoja trükk ja kirjastus. 49. (Naljaleht.) Korda läinud naljade ja iseäranis naljapiltidega.

Meie Mats Nr. 6. Tallinnas, Laurmanni trükikojas. 16 lk. 4.

Kaunis mage. Naljad suurelt osalt ära kulunud. Paremad on Wene naljalehtedest tõlgitud. Piltidega võib kaunis rahul olla. Korda läinud on kaane pilt allkirjaga: „Päts oli puus, Pung oli suus, Teemant maas ja Martna käes. (Rahwalaul)“.

Looduseteadusline kirjandus.

Konserwide walmistamise õpetus. Juhatus, kuidas puu- ja ajawilja (!) kui ka marju wärskelt kard toosidesse (!) ja klaas purkidesse (!) sisse teha ja alal hoida, nendest sahwiti, weini, marmeladi jm. walmistada. Kokkuseadnud Marie Redelin. 12 pildiga. Eestistanud J. Saar. J. Reewits'a kirjastus, Wiljandis. A. Renniti trükk. 85 lk. + 3 lk. kuulutus. 80. Hind 35 kop.

Sisu: 1. Üleüldised juhatused konserwide kardtooside sees hoidmisest. 2. Aiawilja kardkarpide sees hoidmine. 3. Puuwilja karpide sees hoidmine. 4. Puuwilja klaaspurkide sees hoidmine: A. Sahwtid, B. Oma mahla sees keedetud puu-wiljad, C. Kuiw puu-wilja marmelaad. 5. Aia- ja puu-wiljad ädika sees. Lisa: 6. Liköörid. 7. Kuiwatatud puu- ja aia-wiljad.

Aigusõpetused inimese kehaehitusest ja terwise teadusest. Soome rahwakoolidele kirjutatud Dr. O. A. Forström. Eesti keelde J. Ploompuu. Postimehe trükk, Tartus. 58 lk. 80.

Sisu: Eeskõne, Dr. J. Masings. I. Ülewaade inimese kehaehituses. II. Keha liikumised. III. Toiduained ja seedimine. IV. Were ringkäik. V. Hingamine. VI. Ihu jätsed ja nende ärasaatmine. VII. Ergukawa ja meeled. VIII. Külgehakkawatest haigustest ja nende eest hoidmisest. IX. Wägijookide mõju, kirj. Dr. Matti Helenius.

Kalendri kirjandus.*)

Sirwiljauad. Eesti Rahwa Tähtraamat 1906. Kümnes aastakäik. Eesti Üliõplaste Seltsi kirjastus, Jurjew-Tartus, 1905. Kalendarium I—XLIV + Lisa 1—82 + Kuulutused 18 lk. 8.

Lisas leiduwad järgmised kirjatööd: Johann Ferdinand Wiedemanni mälestuseks, W. Reiman (lk. 1—12: Wiedemanni 100 aastase sündimise mälestuseks kirjutatud, — sünd. 18. Märtsil 1805, surnud 17 detsembril 1887. Wiedemanni elulugu, tähtsamad tööd, töötamise ja uurimise wiis, tähtsus Eesti rahwa kohta). — Korterid ja rahwaelu. O. Leik (lk. 12—28: lühike, hästi ülewaatlik kokkuwõte I. üleüldise Saksa korteri-kongressi seletustest 3.—6. oktobrini 1904 Frankfurdis Maini ääres). — Walguse mõjust, A. Lүүs (29—37: näib ülestähendatud olewat, kudas mõtted pähä just juhtusiwad tulema, algab walguse mõõtmise wiisi kirjeldamisega, mis kirjatüki aine kohta kaunis kõrwaline asi on; siis kirjeldatakse walguse mõju silmade peale, kuna alamal walguse mõjust inimese peale uueste jutt on; siis järgneb walguse mõjust korterite kohta, mis jäl-

*) Alamal on ainult need kalendrid nimetatud, mis meil just korda läks kätte saada. Edespidi püüame nii täielikult, kui ial võimalik, kõiki Eesti keeles ilmuwaid aamatuid nimetada.

legi lõpu poole, kus ta õige koht, teist korda ette tuleb; walgusega arstimise ajaloo; üksikutest wärwidest millest walgus koos, aga paar lehekülge alamal nende wärwide mõjust jne. Niisugune weikene 8-leheküljeline kirjakeene oleks wõinud paremine läbi töötatud olla). — Lõuna-Jüütimaa daanlased, **Gustaw Suits** (lk. 37—49) toob huwitawa ülewaate Lõuna-Jüütimaa daanlaste wõitluse kohta oma rahwuse, keele ja kirjanduse eest Saksa riigi wägiwalla wastu. Wiener rahu järele 1864 oli Daanimaa sunnitud Lõuna-Jüütimaa maakonda, kus ligi 200,000 daanlast elasiwad, Preisimaale ära andma. Kõigist wägiwalla abinõudest hoolimata, nagu koolide täieline saksastamine, wägiwaldne waranduse ärawõtmine ja inimeste maalt ärasaatmine, ei ole ei Preiside ega Saksariigi walitsus sammugi nende saksastamises edasi jõudnud, selle wastu on kõik wägiwalla abinõud ainult oma rahwuse tunde tärkamist ja kosumist suurel kombel edendanud. Ühtlasi on elanikud ka warandusliselt kõigist tagakiusamistest hoolimata, nii tubli järele jõudnud, millest riigi poolt igapidi tuetatawad naabrimaakondade elanikud undki ei julge näha). — Waadikene **Guy de Maupassanti** weike jutukene, ü. p. **J. Wöhrmann**, kujutab alkoholi mõju. — Kinnitamisest, **K. Kadak** (lk. 57—66) tutvustab mitmesuguste kinnitamise wiisidega. — **Kudas Wene-Õigeusk meie maale tuli**, **J. Kõpp** (lk. 66—82) kirjeldab lühidalt ja selgelt üleüldiselt tutwaid suuri liikumisi Liiwimaa talurahwa keskel 1841—1848, millega ühenduses Wene-Õigeusk Balti kubermangudesse ilmus.

Uus aastasada. Kalender 1906 aastaks. Hind 40 kop., köidetult 50 kop. Tartus, P. Schmidt'i raamatukaupluse kuulul. 1905. 310 lk. + 18 lk. kuulutusl.

„Uus aastasada“ on oma teadete rikkuse poolest juba üleüldiselt tuttawaks käsiraamatuks kõigile neile saanud, kellel mitmesuguseid kalendriteateid sagedasti tarwis on. Kuna tema otsekohene ülesanne just kalendriteadete pakkumine on, ei wõi tema lugemise osale õieti kuigi palju nõudmisi ette seada. Sellest hoolimata on aga „Uus aastasada“ ka oma lugemise osa poolest meie kõige paremate kalendrite hulgast. Nõnda on siin hra **C. Eisenschmidt**i poolt kirjatööd „Aia-asjandus“, „Katsepõldude tähtsusest“ ja „Kuidas kunstsõnnikuid tarwitada?“ millest iseäranis „Aia-asjandus“ — terve aiatöö kursus mõne lehekülje peal — igale lugejale ülihuwitaw on, kui ta ka ise just aednik ei ole. Hra **J. Lamm**'e poolt on kirjatöö „Kalakaswatamine“, mis asjaga ainult üleüldistes joontes tutvustab, ja millel siis ka nii sügawat tegelist tähtsust ei ole kui Eisen Schmidt'i „Aia-asjandusel“, ehk küll kalakaswatamise küsimus tõeste wäärt oleks, et tema peale rohkem rõhku hakataks panema. Peale selle on ilma kirjutaja nimetamata weel järgmised lugemise tükid: „Külgehakkawad haigused“, „Kodu-apteki“, „Riikide põhjuseadused ehk konstitutsioonid“, „Malemäng“, „Lühikene aasta-tagasiwaade“, „Ida-Aasia sõda“.

Edu kalender 1906 aasta jaoks. Walgas. F. Karlsoni raamatukaupluse kirjastus 1905. Kalendarium lk. 1—72, lisa lk. 73—188, kuulutused lk. 189—250.

Suurem osa kalendri lisa on ümberpanekud. Algupäralistest tuleb küll kõige tähtsamaks, kõige pealiskaudsuse peale vaatamata, stud. chem **A. L.** „Wõltsimised ja wõitlus nende wastu“ (lk. 153—159) pidada. — Kirjatükk: „Mis peame eneseharimiseks tegema?“ juhatab hulga uuemat wabameelset Wene kirjandust nimelt ajaloo ja ühiselu küsimuste põllult, mis eneseharimiseks sünnis, kätte ja on tähtis neile, kes Wenekeelt mõistawad, otsekohe sid Wenekeelsid nimekirju aga kergeste kätte ei saa. Wõõrastaw on selles kirjakeses süüdistus Eesti waimulikkude raamatute kirjutajatele, miks nad oma raamatuid mitte ühiselu küsimuste üle ei ole kirjutanud. Kahtlemata on ju ühiselu küsimused ülitähtsad, kuid kirjatõõsid nende üle ei tohi mitte kirikuõpetajatelt nõuda, waid seaduse-tundjatelt. Kui meie seadusetundjad liig unised on olnud, siis ei wõi seda ometi „Saaroni lilled“ kirjutajatele süüks panna. Iga üks töötab sellel põllul, mida ta tunneb. Kui „rahwuslased Eesti kirjandusele tuimuse, laiskuse ja teadmatuse templi otsa peale on litsunud“, nagu tüki kirjutaja arwab (lk. 146), siis tuleks ometi mitterahwuslasi, meie halekuulsaid „ilmakodanikka“ seda käre damini hukka mõista, kelle poolest Eesti kirjandust olemaski ei oleks. — „Wembla koguduse patud“, **Mats Kõibe** kirjutatud (166—171), on liig isiklise sõimukirja laadi, kui et teda kirjanduse toodeks wõiks lugeda. — **Hans Pöögelmanni** „Isamaalsus“ (lk. 125—135) tahab wist kirjutaja enese arwates midagi ülitarka wälja ütelda, kuid palja hää tahtmisega ei ole weel palju ära tehtud. Paljas hää tahtmine ei too weel kuulsust, seda wähem uhkustamine sellega, et juba noorest põlwest hariduse küsimus tema, hra Pöögelmanni, meelest läila olnud „nagu pooleli peksetud koor wõimasinas wõi angumata sült“. (Parema tahtmise juures ei saa meie kirjutaja targutamistest lk. 126 teisiti aru). Niisugune hariduse ja teaduse halwakspidamine seletab ka, kudas kirjutaja selle peale tuli, meie mõisa-wõlgade all ägawad taluperemehed, meie popsid ja saunikud olewat kapitalistid wõi suured rahamehed, kelle raha waranduseta inimestele ära pidawat jaotatama. Oleks ta natukegi enda ümber tahtnud silmitseda, siis oleks ta ära näinud, et meie taluperemeestelt ja popsidelt õieti midagi wõtta ei ole, mida linna ja maa hulgustele jaotada wõiks, ja eestlaste suured warandused hra Pöögelmanni ja tema-sarnaste hariduse wikkajate laiskade peaaajude sünnitus on. — Hra Pöögelmann on weel suur „laulu“ ja „isamaa“ waenlane. Lk. 126 peal kurdab ta, kudas suuri inimeste-kogusid waimustada püütawat, „et neilt siis laulu kuulda“. Missugune häbemata liigategemine hra Pöögelmanni õrnade kõrwadele! Ja „isamaa“, selle soowiks hra Pöögelmann kõige sügawamasse pigikatla põhja, sest tema ise olewat, nagu ta uhkelt teatab, „ilmakodanik“ (uus kadakaske nimetus! Enne wanast oliwad meie Märdid ja Hansud, Tiidud ja

Wiiud — „sakslased“, siis „rootslased“ ja „daanlased“, nüüd „ilmakodanikud“). — Lk. 171—186 on weikeste jutukeste, laulukeste ja mõteterakeste hulgas wahest weel mõnda algupäralist, millest üks lauluke „Talwe õhtul“ R. Kamseni oma on. — Algupäraline on wist ka „ed“ kirjatükike „Kas sõda kaob?“ (143/144).

Kalendri lisa peaosas on tõlked, nõnda „Südametunnistus“. Hommikumaa jutuke. Wene keelest J—n. (159—165); koguni niisugune tühipaljas kirjatükike kui „Sõda enne ja nüüd“ on Läti-keelest laenatud, tõlkinud M. P. — Kirjandusline wäärtus on Läti naiskirjaniku *Aspasia* uudisjutul „Wõitlus tulewiku eest“ (lk. 73—124), wäärtus nimelt Eesti kirjandust mõõdupuuks wõttes, kus sarnane jutukene juba suurt lugupidamist ärataks. Kõrgema mõõdupuuga mõõtes on aga ka *Aspasia* jutt nõrk. Kirjanik püüab näidata, kudas kujuneb naisõiguste eest wõitleja naesterahwa elu abielus. Marie Ossit, sündinud Stegmann, kirjaniku nimega Felicita astub jutus tegelasena üles just oma kihlamise õhtul. Tema elust tütarlapse põlwes, kus ta nimelt käre naisõiguste eest wõitleja olnud, kuuleme ainult jututegelaste suust seda ja teist. Lodewate elukombetega kirjanik Plawin jutustab temast: „See Felicita on esimene, kes oma emantsipatsiooni proklamedita meie rikkumata, auusate neiude sekka pisuhänna hambaid külwanud on, milledest nüüd raudsed neiud wäljakaswanud on (lk. 78). Marie ise seletab oma mehele (lk. 73): „Kas see ei ole naeruwäärt, et mina, kes ma teisi juhtinud ja teiste eest hoolt kannud olen, nüüd ennast nagu alaealist last walwata peaksin laskma. Ma olen kesköö ajal üksinda jooksnud ja alatutel pealetungijatel, kes mind puutada julgesiwad, uulitsakiwiga pealuu sisse lõõnud ja nüüd peaksin ma ennast iga sammu peal libedatest kawaleridest saata laskma. Uulitsale ehk mõne awalise pidustusele minnes on tarwis mõnda tädi, wiisakuse-naesterahwast ja muud sarnast garnituri kaasa wõtta, kes mind kaitseksiwad, ja kui ma üksinda tantsupidule lähen, siis peetakse mind emantsipeerituks, mis nimega enam ehk vähem langenuid naesterahwaid tähendada armastatakse“ (lk. 83). Iga tahes on Marie kirjaniku seletust mõõda enne meheleminekut päris naiskangelane olnud. Nende abielu püüab kirjanik nii eeskujuliseks kirjeldada, kui iial wõimalik. Kuid abielu läheb siiski täitsa nurja; kirjaniku arwates, selle pärast, et seltskond Maria wastu waenuline olnud. Juttu lugedes jõuame meie aga hoopis teisele otsusele. Tõsi on, et seltskond Mariat endast eemale hoiab selle pärast, et Maria minewik mitte hoopis plekita ei olewat ja kirjanik laseb aimata, et seltskonnal selles asjas ka oma jagu õigust on. Lõpuks wõetakse aga siiski Maria oma mehega koguni linna kõige hiilgawamasse seltskonda wastu, kui ka wastumeelselt. Et aga seltskond Ossitite abielu paari traagikalise saatuse juures kudagi süüdi oleks, ja et meie ajal iga sarnast abielu, olgu ta muidu nii eeskujuline, kui iial wõimalik, seesama saatust ootaks, nagu jutukirjutaja näidata püüab, seda ei ole jutust sugugi näha. Ossitite abielu häwitaja ei ole seltskond, waid

Maria ise, kes kõlwatu elukombetega kirjaniku Plawini häbemata meelitusi hea meelega kuulab, teda majasõbraks wastu wõtab, mitmekordsetest Plawini katsetest hoolimata tema kallal wägiwalda tarwitada, teda siiski selle asemel, et jäädawalt enesest ära tõugata, ka siis enda juure külaliseks kutsub, kui ta täitsa üksinda ja ilma kaitseta kodus on. Plawin tarwitab juhtumist ja katsub weel kord wägiwalda Maria kallal, ja kui tal katse ka nüüd nurja läheb, laseb ta asjad nii wiisi sassi minna, et Maria ennast rewolwriga surmab ja tema mees mõistuse kaotab. Aga kudas wõib selles seltskonda süüdistada? On ju õige, et seltskonnas palju Plawini taulisi mehi on, kuid seltskond ei wõi ometi neid kõiki korraga üles puua. Igal ühel peawad enesel silmad peas olema, ta peab ise teadma, kas isik, kellega ta läbi käib, ka seda wäärt on. Ja et nii tark naesterahwas, nagu Marie Ossit, esimesest silmapilgust Plawinit tema õiges walguses ära ei oleks tundnud, ei wõi mitte ütelda. Just selle wastu. Maria naesterahwuslist edewust kõdistasiwad Plawini meelitused ja see edewus oli tema hukkasaatja, mitte seltskond ega naesterahwaste õiguste eest wõitlemine.

Johann Kreutzberg'i Riide kaupluse kalender 1906 aasta jaoks. III. aastakäik. Tartus, Schnakenburg'i trükk 1905. Kalendarium 1—44 lk., Lisa 45—108 lk., kuulutused 109—128 lk. 80.

Lisas on: naljasisuline aasta-ülewaade peakirja all: „Ilmade kuulutaja 1906“ (lk. 52—72), laulud ja jutustused, millest mitmed ainult ärireklaamilise sisuga. Juttudest ou lugemise wäärt „Bekiir. Pildikene Krimmi tatarlaste kodust“, kirj. A. Jaakson, mis kümnekonna lehekülje peal (lk. 74—84) kohutawa pildi sellest lugejale mõistab ette maalida, missuguse otsatuma wiltsuse põhja wiib rahwast ja iga üksikut rahwaliiget niisugune kool ja haridus, mis kõike seda põlgama ja halwaks pidama õpetab, mida rahwas oma esiwanematelt on pärinud. Bekiir on hea haridusega Tatari ilmakodanik, kes oma rahwa paremate püüete wastu niisamasugust põlastust tunneb, missugust hra H. Pöggelmann „Edu-kalendris“ (w. ülemal) „edenenud“ eestlastele soowitab. Kuhu niisugune ilmakodanlus wiib, wõib lugeja ise järele waadata, jagatakse ju kalender soowijatele ilma hinnata, äri reklame jaoks wälja, mis meid aga põrmugi ei keela sellest heast lugu pidamast, mis temas leidub. — Peale hra A. Jaaksoni nimetatud jutustuse on kalendris weel E. L. W. poolt 17 laulu, millel keskmine, wõi kaunis weike wäärtus ja A. D. järele E. Petersoni poolt 3 Ameerika rahwa nalja.

Sakala kalender 1906. Sel aastal on 365 päewa. III. aastakäik. Wiljandis, A. Peet'i trükk. 1905. 208 lk. 80.

Lk. 29—120 iga päewa jaoks 1/4 tühja lehekülge tähenduste jaoks; lk. 121—135 tabelid ärasaadetud kirjade, sissetuleku ja wäljamineku, põlluwäetamise arwe, külwi arwe, terawilja arwe, kiu-, juurewilja- ja heina seemne arwe, weski arwete ja sularaha arwete jaoks. Lugemise osas

(lk. 157—167) Koduloomade arstimisest kirj. loomade tohter P. Raska. — Lõpul kihelkondade ja waldade adressid.

Eesti rahwa kasuline kalender 1906. 61. aastakäik. J. J. Jewis—Tartus. H. Laakmanni kulu ja trükk. 32 lk. + 16 lk. kuulutusi.

Lugemise osas: Tagasiwaade 1904 5 aasta peale. Auus mees (kudas suur Inglis kirjanik Walter Scott wõlgade sisse sattus ja need ära tasus). — Läbi Siberi (Siberi raudtee tähtsusest.) — Hampel-Pritsu (jõulu jutuke). Miks see kalender kasulise kalendri nime kannab, ei ole ära näha.

1906. Kodu-kalender. Teine aastakäik. Sell aastal on 365 päewa. Wiljandis, H. Leokese raamatukaupluse kirjastus. A. Rennit'i trükk. 49 lk. + 23 lk. kuulutusi. 16⁰.

Lugemise osas (lk. 30—49) laul „Mis on see maa“, T. Allikas (kellel hea tahtmine näikse olewat, aga luuleand puudub), ilma wäärtuseta naljajutukesed: „Wiljandi kadakad“, „Mulgi „Meied““, „Ilma tolje külje all“, naljad ja mõistatused, kõik ilma kirjaniku nimeta.

G. Schneideri Lõbus Elusaladuste Kalender 1906 ehk Wändra-Matsi Tähtraamatu poolwenda. III. aastakäik. Tallinnas, 1905. G. Schneideri raamatukaupluse kirjastus. M. Schifferi rükk. 80 lk. 8⁰. Hind 10 kop.

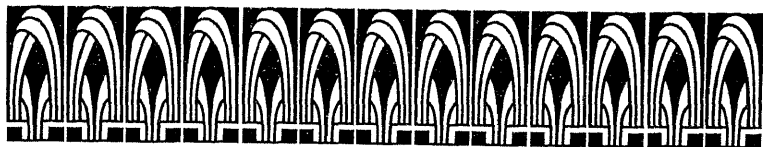
Lugemise osas (lk. 33—78): „Tallinna wolinikkude walimise-päewa laul“, naljajutt „Mässu hirmul“, laul: „Worstlinna“ kirjanikule“, naljajutt „Potiwari naese õde“, „Neile, kes abielu õnne ega õnnetust weel ei tunne“, „Moonaka õhtu-laul“ kõik Schneideri kirjutatud, laul „Haljala õpetaja jubileumi mälestuseks“ ja „Mae-jutulused „walgetele paganatele“, mõlemad kirjutanud „cand. theol. Karuohakas“, wististi seesama Schneider. Ühelti jutukesel ega laulul ei ole mingisugust kirjanduslist wäärtust.

Lõbus Elusaladuste kalender ehk Krokotilli Tähtraamat ja Wändra-Matsi poolwenda 1906. aastaks. III aastakäik. Tallinnas, G. Klemmer'i raamatukaupluse kuluga. A. Laurmanni trükk. 56 lk. + 8 lk. kuulutusi. 8⁰.

Lugemise osas: naljajutt „Mustlaste ninamehed, kirj. Mats Noor-mustlane“, naljajutud „Triikijad tulewad“, „Friedrich Ling Tass“, „Petetud peigmees“, „Sõnake hädaabieludest“ kõik G. Klemmeri kirjutatud. Terwe lugemise osa on toores ja igaw lori. „Elusaladustest“ ei ole selles ega eelolewas kalendris peale pealkirja üht sõnagi.

Arwustuseks toimetusele sisse saadetud raamatud.

Juhani Aho, Raudtee ehk jutt waarist ja moorist, kes seda enne ei olnud näinud. Soome keelest ümber pannud Gust. Suits. K. Sööt'i trükikoja kirjastus, Tartus, 1906. 151 lk. 8. Hind 65 kop.

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

(Järg.)

Sellele ettepanekule astub Kuusalu õpetaja J. Hirschhausen vastu (XIII 1 ja 20). Kui Pärnumaal „mõnda“ üteldawat, siis olewat see murde-eraldus, Tallinnamaa väljaütlemise põhjal olewat õigem „o“ kirjutada, ainult pikka õõ — häält pidawat „oõ“ tähtedega kirjutama, näituseks „poõsad“, „woõrad“. See olewat wana kirjutamise wiis, mis mingisugust parandust ei tarwitawat. (XIII 26). Sellesamas andes (XIII 54) seletab Rosenplänter näituste waral, O. W. Masingi eeskuju peale tema Pühapäewa Waהלugemistes põhjendades, kus õ-hääle I. Gustlaffi isemoodi õ tähega tähendatud, et „o“, „õ“ ja „õ“ hääled tingimata lahutatud ja igaüks isetähena kirjutatud peawad saama ja trükib (XIV 145) 246 sõna ära, kus „õ“ peab kirjutatud saama, seal seas aga eksikombel ka mitmed sõnad, milledes „o“ hääle seisab, näit. ots, otsima, olnud, mida ta õts, õtsima, õlnud kirjutab. Masingi eeskuju õ-hääle jaoks isetähte tarwitada kiidab ka Fr. Hellerheaks (XV 74). — Kuna õ-hääle kohta õigele teele oldi jõutud, ei wõi sedasama j-hääle kirjutamise kohta ütelda. Sõna maja kirjutati kord maja, kord maia, kord maia. Rosenplänter arwab (XI 164), j-hääle kõlawat kui ij, õige olewat aga i kirjutada: maia niisama nagu laius, s. o. j- ja i-hääli ühe ja sellesama tähena tähendada. Ainuõigeks peab i kirjutamist ka Hirschhausen (XIII 1). Heller soowitab j-hääle tähendamiseks kas kahe punktiga i-d ehk j-i, ehk i-wõi j-tähele punkti alla, ehk tähte y (XV 81 jne.). Ükski neist soowitustest ei ole

pihta läinud. — Häälte peenendamine oli tuttav. Küsitaw oli, kudas teda tähendada. O. W. Masing oli peenendatud hääle eel seiswa täishääle pääl märki $\wedge$ tarwitanud. Hirschhausen (XIII 9) on sellega nõuus ja awaldab omalt poolt pika rea sõnu, milledes peenendatud hääled t, l, n, r, s ette tulewad; d - häält ei arwatud peenendatawaks (XIII 68). Rosenplänter (XIII 67) soowitab $\wedge$ märgi asemel peenendatud tähe enese alla punkti, mida juba waremine ka O. W. Masing oli soowitanud ja mis igatahes kuni tänini puuduwat peenendatud häälte tähendamist ilma suurema waewata wõimalikuks teeks. See käib nimelt Gothi tähestiku kohta. Ladina tähestikus tarwitatakse iseäralisi peenendatud häälte tähti, milledel ülewal paremat kätt ehk pääl püsti joon on ja mis harilikult trükikodades olemas, kus ülepea Ladina tähestik on. Wähem soowitaw oleks Fr. Helli ettepanud punkti kirjutamist peendatud tähe eel seiswa täishääle all tarwitada (XV 93). — Hääle astmete kohta walitseb Paabeli segadus. Sell ajal walitsewa wana kirjawiisi abil oli wõimalik ainult täishäältel kaht astet tähendada, kaashäältel sai ühtainust astet tähendada, kuna aga Eesti keeles nii hästi täis- kui kaashäältel 3 astet olemas on. Muidugi ei jõuta üleüldiselt arusamisele, et 2-se ja 3-da astme häälte wahel wahet on, vähemalt püütakse aga 1-se astme häälte wahel ühelt poolt ja 2-se ning 3-nda häälte astme wahel teiselt poolt wahet teha. Hirschhausen (XIII 17) soowitab 2-se ja 3-nda astme kaashäälte juures eelolewa täishääle peale rõhku panna ja kirjutada kalla (kala) ja källa (wala), niisama õlle (sõnast õlg), aga õlle (õlut), n-tähele aga joont pääle tõmmata: kanna (kana) ja kañna (kanna sõnast kandma). Sellesama mõtte poole tunnistab ennast ka Rosenplänter (XIII 71), kuna Heller, kes mööda minnes öeldud, 2-se ja 3-nda häälte astme wahel on wahe ära tundnud (ta teeb wahet n-häälte wahel sõnades kanna kandma ja minna minema, XV 93) kindla otsuse andmata jätab. — Nimetada jääb weel soomlane mag. A. Iwar Arwidsson, kes juba 1822 (XV 129) meie praegu pruugitawat „Soome“ kirjawiisi soowitab (mina, sina, olid, suuri, juures, tule jne., mitte minna, sinna, ollid, suri, jures, tulle jne.) — Nõnda nimetatud „väljautlemise wigadest, mis eestlased sagedaste teewad“, kirjutab Rosenplänter (XX 43), näit. pik ja pitk, okk ja wokk, ragge ja praggo jne. Tõe

poolest ei ole need aga mitte wäljaütlemise wead, waid murde-eraldused, mida mitte-eestlane, kes ainult raamatutest keelt õppinud, wigadeks loeb.

Nimesõnade sünnitamise üle awaldas Kadrina õpetaja A. Knüpffer pikema tähtsa kirjatöö (III 1 ja VIII 1). Sissejuhatuses seletab Knüpffer, tema ei tahtwat mitte Eesti sõnade juurte ja lõppude sündimist keeleajalooliselt uurida, milleks sügawamat keeleteadust ja rohkem eeltöösid waja, kui temal tarwitada olewat. Tema soow olewat ainult sõnasünnitajaid lõppusid nende tähendust mööda üksikutesse salkadesse korraldada. Aga ka sellegi töö juures pidawat tema esimene teerajaja olema, enne teda ei olewat sellel põllul peaaegu mitte midagi tehtud. Knüpffer jaotab oma töö kahte osasse: I. asjasõnade sünnitamine (§§ 1—18), II. omadusesõnade sünnitamine (§§ 19—35). Niihästi asja- kui ka omaduse sõnad jagunewad üleüldiselt kolme liiki: juursõnad, sünnitatud sõnad, kokkupandud sõnad (§§ 1, 19). Juursõnad olewat alguses arwatawasti ühesilbilised olnud (§ 2), näit. ö ö, h ä ä, m a a jne.; niisugustest ühesilbilistest sõnadest olewat sõnasünnitawate lõppude juureliitumise teel kahe- ja mitmesilbilised sõnad saanud. (Praeguse aja keeleteadus ei julge seda mitte tõendada. Juursõnad wõisiwad alguses niisama hästi ühesilbilised, kui ka kahe- wõi koguni mitmesilbilisedki olla, ilma et selle kohta kindlat teadmist oleks. Brugmann, Verl. Gramm. § 23). Mitmed sõnade salgad olewat otse-teel teistest keeltest laenatud, nõnda et nende sünnitamisest Eesti keele seisukohalt juttu ei wõi olla, nõnda, näit. hulk -r- ja -el- lõpuga sõnu: pabber, lühter, mölder jne., seddel, reddel, kattel jne, niisama mitmed sõnad, millel lõpus -ing, -sk, näit. iling, lahking, põning, hering; mesk, tusk, walsk jne. — Asjasõna-sünnitajatest lõppudest wõtab Knüpffer järgmised lõpud pikema arutamise alla: -us (§ 5), -inne (-ine, § 6), -in (§ 7), -ne (§ 8), -linne (-line, § 9), -lane (§ 10), -ik (§ 11), -ke ja -kenne (-kene, § 12), -ja, -ia (-ija), -taja (§ 13), -as, -ias, -kas (§ 14), -ur (§ 15), -es, -is (§ 16), -nd (§ 17). — Kokkupandud asjasõnad: asjasõnad asjasõnadega, näit. kuldõrmus, raudsep, peigmees, rist-aed; kurjateggia, Jummalawits, lapse-põlli, kaela-rättik, toa-uks, hamba-wallo, sündimisse-pääw, karja-pois,

tamme-pu, lapse-meel jne.; — asjasõnad omaduse-sõnadega: pühhapääw, uemois, surispäkul; — asjasõnad arwusõnadega: neljapäaw; — asjasõnad määrasõnadega: peälispu, üllestousminne; — asjasõnad ajasõnadega: teadmamees, joomaohwer; — mitmesugused kokkupanemised: lihhaheiti, piddalitõbbi, wäggiwald, kihhelkond; — mõisate, külade, talude nimed: Sotagga, Wihterpallo, Habsallo, Linnapä, Ojaso, Ohhekatto, Awinorme, Karrinõmme, Kangroselja, Pühhaleppe, Karrosare jne. — Omaduse-sõna-sünnitajatest lõppudest arutab Knüpffer järgmisi: -ne (§ 23), -minne (-mine § 24), -linne (-line § 25), -lane ja -ldane (§ 26), -ik ja -lik (§ 27), -s, -es, -is, us, -as (§ 28), -ias (§ 29), -kas (30), -ar, -er, -ur (§ 31), -ke ja -kenne (-kene § 32), -ta ja -to (-tu § 33), -ja, -w, -nud ja -nd (§ 34). Lõpuks kokkupanemise teel sünnitatud omaduse sõnad (§ 35), näit. rahhaahne, wessihal, walwakas sinnine jne. — Nimetatud sõnasünnitajate lõppudele lisab Knüpffer hiljemine (XIII 127) weel -ltassa, -ldassa, -ltasse, -tassa, -dassa, -dasse juure, näit. laialtassa ehk laiutassa.

Sõnade muutmise (deklineerimise ja konjugeerimise) kohta on läbistikku ainult kirjatööde arwustamise puhkudel tehtud üksikuid tähendusi olemas, mida wahest parem siis nimetada on, kui arwustatawatest kirjatöödest enestest jutt tuleb. Iseseiswatest kirjatöödest muuteõpetuse üle oleksiwad järgmised nimetada: Rosenplänter: Eesti perekonna-nimede muutmisest (XVIII 41). Kirjanik jaotab Eesti perekonna-nimed muutmise poolest kolme liiki: 1) nimed, millel lõpus täishääleline on, näit. Messi, Oja, Karro; 2) nimed, millel lõpus kaashääleline on, näit. Orraw, Hunt, Nurm; 3) nimed, millel lõpus -us, näit. Lagus. 1-se liigi sõnade tüwi on nimetawas, 2-se liigi sõnade tüwe saamiseks tuleb nimetawa otsa täishääl -i lisada, 3-nda liigi sõnadel täishääl -e, näit. Messi Messi Messit Messile jne., Orraw Orrawi Orrawit Orrawile jne., Lagus Laguse Lagust Lagusele. Perekonna nimede deklineerimise küsimus ei ole tänapäewani Eestis weel lõpulikult kindlaks tehtud. — K. J. Peterson seab ainuse ja paljuse osastawa muute sünnitamiseks reeglid üles (XII 145), kuna C.

Reinthal lühikese tähenduse niisuguste nimesõnade muutmise kohta toob, kus asjanimi ja pärisnimi kõrwu on, näit. kindral Gordon, kindral Gordoni, kindral Gordonit jne. (XX 41). — A. Knüpffer tuleb wana Eesti kirjakeele, Tartu murde ja Soome keele põhjal otsusele, et Saaremaal pruugitawad asesõnade muutekujud misse, missest, misseks Saarlaste eneste sünnitatud on ja et põhjust ei ole neid kirjakeele üles wõtta (XII 24). — K. J. Peterson wõrdleb (XIII 93) Eesti ajasõnade isikulõppusid ja aja- ja kõne-wiisi märkisid (minewiku -s, kahtlewa kõnewiisi -ks) Ebraea, Kreeka ja Ladina keele omadega. Peterson on olewiku 3-nda isiku muutekuju kohta juba õigele arusaamisele jõudnud, nimelt et see muutekuju (kannab, armastab, loeb jne.) õieti olewiku kesksõna on. — Rosenplänter (II 76) peab muute kuju olla (ta kirjutab olle) kahtlase kõnewiisi olewikuks (praes. conj), näit. temma olle haige, kuna see aga ebakohene kõne on (tema olla ehk tema olewat haige). — Fr. Schmidt teeb ajasõna leen leed leeb kohta lühikese seletuse (IV 131).

Mis lauseõpetuse kohta käib, siis on sellekohastest töödest „Beiträgedes“ kaugelt kõige tähtsam ja täielisem töö Fr. Helli „Katse Eesti kaasuste, iseäranis nõndanimetatud nominativi, genitiwi ja accusativi iseloomu ja tarwitamise üle“ (XV I, XVI I), mida Wiedemann (Gramm. lk. 13) kõige tähtsamaks tööks nimetab, mis 130 aasta jooksul Hornungi ajast (1693) kuni 1822 aastani Eesti kaasuste üle ilmunud. Heller toob nimetatud kaasuste kohta hulga seletusi ja näitusi, nimelt rohkel arwul ka otsekohe rahwa suust, mis sellel ajal wähe pruugis oli, kus näitused harilikult raamatutest wõeti, ja soowitab nominativust (meie praegust nimetawat muudet) Definitivuseks, Genitivust, mille all ta meie praegust omastawat ja sihitawat muudet mõistab, Relativuseks ja Accusativust, meie praegust osastawat Indefinitivuseks nimetada. Lühemalt seletab ta sisemise (-sse, -s, -st) ja wälimise (-le, -l, -lt) ruumi kaasused ja saawa muute (-ks) läbi, kuna ta ilmaütlewat (-ta), kaasaütlewat (-ga), rajawat (-ni) ja olewat (-na) muudet kaasusteks ei tunnista, ehk ta küll nende tarwitamise üle ka näitusi toob. — Keegi ilma nimeta tahab kaasusteks ainult nominativi, genitivi ja accusativi jätta, teiste meie praeguste kaasuste lõpud aga järelsõnadeks (postpositionideks) tunnistada

(XVII 1). — Lühikese seletuse annab keegi ilma nimeta (IV 172) selle kohta, millal tuleb alaleütlevat, millal alalütlevat tarvitada. — Küsimise peale, mis wahe on mõlema ablatiivi -st ja -lt (meie praeguste seestütleva ja alalütleva) wahel, toob K. J. Peterson (XII 148) seletuse näituste waral, mida ta nimelt rahwalauludest wõtab, ja jaotab ruumi-muudet sisemise ruumi (-sse, -s, -st) ja wälimise ruumi (-le, -l, -lt) muudetesse, nagu praegugi maksew. Sellesama küsimise pääle-püüab ka Rosenplänter ise kosta (XVIII 155), ilma et tal enesel asi selge oleks. — Ka keegi nimeta awaldab oma arwamised asja kohta (XV 69) — Knüpfner toob -na kohta seletusi (XIII 122) ja wõrdleb seda muudet sellekohaste Soome ja Madjari muudetega. — Millal wõrdlewa aste juures osastawat, millal seestütlevat muudet tarwitada (suurem mind, minust suurem), selle kohta püüab K. J. Peterson (XVI 93) wastust anda. — Nagu juba tähendatud, ilmus umb. 1816 Strahlmanni „Saksa-Soome keeleõpetus“, mis Eesti keeleuurijate keskel oma jagu segadusi sünnitas. Strahlmann seadis Soome keele jaoks kaks sõnade muutuswiisi üles: „kindel muutuswiis“ (bestimmte Declination), millel 14 kaasust oli, ja „umbkaudne muutuswiis“ (unbestimmte Declination), millel ainuses üksainus kaasus (k a l a a), paljuses kaks kaasust (k a l o i, k a l o i t t e n) pidi olema. Niisugusel jaotusel ei olnud tarwilist põhja jalge all, aga ta sundis siiski Eesti keele uurijaid ka Eesti keeles sellesarnasid nähtusi otsima. Praegune keeleteadus ütleb: 1. Lausealus (subject) wõib nimetawas ja osastawas (infinitivuse) muutes seista, näit. temal on ju hal'lid juuksed ja temal on ju hal'la juuksid, katlas keeb hernid ja katlas keewad herved (Wiedemann, Crammatik § 181—184); 2. otsekohene sihitus (objekt) seisab sihitawas (accusatiwuse) muutes, mis ainuses nagu omastaw (accusatiwuse muistne lõpp -m, mis sõna lõpul kindlate seaduste põhjal n-ks muutus, sünnitas ainuse accusatiwuse. Hiljem on accusatiwuse -n (endine m) nagu genitiwigi -n Eesti keeles kadunud) paljuses nagu nimetaw (accusatiwuse muistne lõpp t ehk d sünnitas paljuse accusatiwi ja sulas paljuse märgi d:ga ühte: *linna-d-d, millest linna-d. Wrld. Ahlvis, Suomen kielen rakennus § 155). Kõigest sellest ei olnud 19. aastasaja algusel keeleuurijatel weel aimu, kuna pealegi meie praeguse infinitivuse (osastawa) ja accusatiwuse (sihitawa) asemel üksainus accusatiwuse kaasus

olemas oli. Tunti, et asi väga segane on, aga õige tee peale ei jõutud. Kuna Knüpffer (wrđl. XII 135) ja K. J. Peterson (XII 145) Strahlmanni eeskujul ka Eesti keele jaoks kaks muutmise-wiisi üles seavad, kindla muutmise wiisi (näit. ostan hobuse, hobused) ja umbkaudse muutmisewiisi (ostan hobust, hobusid), püüab Heller asja selle läbi selgitada, et ta, nagu ülemal nimetatud, kaasustele uued nimed annab, mille läbi aga asi ise sugugi ei parane. Keegi ilma nimeta toob seda täie põhjusega Helli wastu ette (XVII 1); tema arwates olewat ainuke õige tee kindlad seadused üles otsida, millal üht wõi teist sõnakuju tarwitada. „Beiträgede“ kaastöolistest ei tulnud keegi mõtte peale, et segaduse kõrwaleheitmiseks kõige õigem on senise accusativuse ja nominativuse alla kokku aetud sõnakujude üht osa hoopis iseseiswa kaasuse accusativuse alla wälja lahutada, kuna teine osa siis iseene-
 sest nominativuse ja infinitiwuse, selleaegse accusativuse, osaks langeb. — Mis muidu weel „Beiträgede“ lauseõpet-
 liste osade kohta ütelda, olgu järgmiselt kokku wõetud: Rosenplänter teeb (I 20) mõne-realise tähenduse selle kohta, millal 1. infinitiwust (3. tegusõna: paluma jne.) tarwitada; küsib (I 124), millal sõnasünitajaid lõppusid wõib muuta (deklineerida), näit. k e d d a - g i - t; millal omaduse-
 sõna o m m a (oma) tarwitada (II 78); wiimase küsimuse kohta annab (III 125) keegi ilma nimeta õienduse; millal wõib sõna õige tarwitada, näit. õige priisk (II 150); millal wõib nii hästi — kui ka tarwitada (IX 154); kudas küsiwaid lauseid tarwitada (IX 155, 156); mis wahe on nelja pääwa ette ja eest wahel (IX 154); kas lause ta käib temaga ümber ei ole Saksa keelest laenatud (IX 155); kudas ja millal tuleb sõna nüüd tarwitada (I 20), niisama sõnu pea (II 80), üks (II 82); A. H. Schmidt seletab, millal tuleb genitivi ja millal accusativi muudet tarwitada (II 78); — Dr. Luce: millal sõna o m m e t i tarwitada (VI 53); — selle sama sõna kohta Hirschhausen (X 91); — Hupel: kudas on lugu kõnekäänudega: k u i d a k ä s s i k ä i b ? k u s ü a k s e ä r r a (VI 54); — Heller: mõne ajasõna-kuju üle (näit. m e s t a w a e n e j o u d, minewiku kesksõnadest jne., XV 106 jne); Keegi nimeta: Mõne küsiwa lause iseäraldusest (III 164).

Lõpuks seisku siin Dr. Wiedemanni otsus Rosenplänteri ja tema „Beiträgede“ kohta keeleteaduslisest küljest (Gram. lk. 12, 13). „Rosenplänter ise ei olnud küll

kuigi põhjalik keele tundja, aga temal oli vähemalt see headus, et ta märkas ja otsekoheselt tunnistas, mis tal puudub, ja et ta õiglaselt oma puudusi püüdis parandada; selle juures oli temal haruldast korjamise-lusti, nõnda et ta keeleteaduse jaoks väga auustamise-väärilist materjali, mis jaolt küll korraldamata on, järele jättis . . . (aga „Beiträgedes“ ilmunud Rosenplänteri enese ja teiste keeleteadawad tööd, mitte materialide korjandused) on kõik enam ehk vähem ilma tähtsuseta, niihästi mis nende kirjatööde pikkuse, kui ka järeltööde kohta käib, mis nende kirjatööde läbi kätte saadud.“ Tähtsamad olewat ainult Knüpfferi töö „Sõnasunnitawate lõppude üle“ ja Helli oma „Eesti kaasuste üle.“

II. Kirjandusajaloolised tööd.

Kirjandusajalooliste tööde hulka, mis „Beiträgedes“ ilmunud, tulewad kõige pealt wanemate ja uemate raamatute arwustamised lugeda. Arwustamised käiwad kaugelt suuremas osas raamatute keele kohta, ainult mõne raamatu juures on ka sisu pikemalt seletatud. Lühemalt ehk pikemalt on „Beiträgedes“ järgmised raamatud arwustatud; arwustused on alamal arwustatud-raamatute ilmumise aastate järel järjestatud.

1632—1642. M. Heinrich Stahli käsi- ja kodu-
raamat 1. jagu, 1632, 2. j. 1636, 3. j. 1638, 4. j. 1638. Arwustanud Dr. v. Luce (IV 96). Arwustaja nimetab lühidalt iga jao sisu ja teeb lõpuks paar tähendust raamatu keele kohta. — Pikema kirjelduse awaldas sellesama raamatu 2. jao, kiriku lauluraamatu, kohta Rosenplänter (XVIII 10, kes laulude pealkirjad „Beiträgedes“ ära trükib ja laulude tõlkijad nimetab: Stahl 104 laulu, Kullama õpetaja M. Helmoldus zur Mühlen 13 laulu, Türi õp. H. Ludovicus Wagener 7 l., Tallinna Niguliste kiriku õp. M. Eberhardus von Rentelen 5 laulu, Kose ja Harju õp. H. Henricus Vestringius 5 l., Tallinna gümnaasiumi Kreeka keele õpet. Reinerus Brockmann 2 l., H. Nicolaus Bagge 2 l., Ambla õpet. H. Petrus Matthias Fabricius 1 laul, Wiru Jakubi õpet. H. Andreas Lund 1 l., Harju Jaani õpet. Antonius Walde 1 l., Karruse õpet. H. Ericus Simonius Buss 1 l., Järwa Jaani ja Maarja Magdaleena õpet. H. Johannes Hinkelmann 1 l., Haljala õpet. H. Michael Sartorius 1 l., Raamatu keele kohta teeb arwustaja õigeid tähendusi.

M. Heinrich Stahli jutluse raamat „Leyen Spiegel“ I j. 1641, II j. 1649. Arwustanud J. Hirschhausen. (XII 77). Hirschhausen kirjeldab raamatu wälimust ja raamatu sisu, toob eeskõne põhjal paar sündmust Stahli elust ette ja awaldab 1) „sõnade wõrdlused, millest selgub, kudas Eestikeel Stahli ajast täienenud on,“ 2) isearalised kõnekäänud, mida nüüd (s. o. Hirschhauseni ajal) kas sugugi enam ei tarwitata ehk teises mõttes tarwitakse,“ 3) „Näitused selle kohta, kudas Stahl sunnitud oli Saksa keele sõnu appi wõtma“, 4) „Puudused, mis Stahli keeles ette tulewad.“ — (Stahli ja tema kirjatööde üle waata W. Reiman, Eesti piibli ümberpanemise lugu lk. 24—28; Dr. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu lk. 32—61).

Joachim Rossihniuse Ewangeliumid ja Epistlid terwe aasta pühapäewadel j. n. e. Riias, 1632. — D. Martin Lutheruse katekismus jne. Riias, 1632. Arwustanud Rosenplänter. (V 1). Lühikene sisu kirjeldus; wäljakirjutused Rossihniuse raamatutest, wõrreldud wäljakirjutustega Tartu Eesti keeli Uuest Testamendist 1815, Tallinna Eesti keeli Uuest Testamendist 1790, Stahli jutluse raamatust 1641, Hornungi Ma kele Koddo ning Kirgo Ramatust, Riias 1694, Tartu Eesti keeli uuest Testamendist 1788, Tallinna Eesti keeli piiblist 1773 ja raamatust: „Nehd põhat Ewangeliummit nink Epistlit keike ahsta lebbi, Mah kehle sehs kirjutut. Tal-Linnas Trükkis Christoff Brendeken, 1693. Ahstal“ (wist Tallinna Eesti „käsi-, kodu- ja kirikuraamat, mille esimene trükk 1656. aastal ilmus). Arwustuses järgnewad mõned sõnad „Ewangeliumidest,“ mis arwustajale tundmata oliwad; wäljakirjutused katekismuse Saksa-keelsest eeskõnest; tähendused mõne sõna ja lause kohta katekismuses. — Seesama Rossihniuse tööde eksemplar, mille põhjal Rosenplänter oma kirjutuse walmistas ja mida Riia linna-raamatukogus alal hoitakse, on Rossihniuse tööde uue wäljaandele põhjaks pandud, mis õpetatud Eesti Seltsi poolt õpet. W. Reimani toimetusel ilmus pealkirja all: Joachim Rossihnius. Südestnische Übersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Ewangelien und Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang jne. Joakim Rossihniuse Tartu murdesse toimetatud Lutheruse katekismus ja ewangeliumid ja epistlid ja Jeesuse Kristuse kannatamise lugu. Lisa: Mõned Tartu

kirikulaulud ja käsiraamatu osad. Jurjewis (Tartus). H. Laakmanni juures, 1898." Sissejuhatuses tutvustab õpet. W. Reiman Rossihniuse elulooga ja tema töödega pikemalt.

1656. Käsi-kodu- ja kirikuraamat 1656. Arwustanud Rosenplänter (XVIII 24). See raamat on Stahli käsi- ja koduraamatu 2. jao uus täiendatud ja parandatud trükk, kus laulud riimidesse on ümber tehtud. Rosenplänter kirjeldab lühidalt väljaandmise lugu ja trükib laulude pealkirjad ära, ühtlasi ümbertegijaid nimetades. Need on Georg Salemann 45 laulu, Reiner Brockmann 21 laulu, Martin Giläus 38 laulu, Heinrich Göseke 127 laulu, R. Brockmann ja M. Giläus ühes koos 2 laulu ja tundmata ümbertegijad 8 laulu. (Wrđl. W. Reiman, Eesti Piibli ümberpanemise lugu lk. 28—29, Dr. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu lk. 80—83).

1773. Piibliraamat aastast 1773. Arwustanud Rosenplänter (VIII, 159; X 96). Arwustaja juhatab mõned trüki- ja keele-wead kätte, mis piibli 1773. aasta trükisse juhtunud, et walmistatawa uue trüki juures need ära saaksiwad parandatud.

1776. 1814. 1816. Thomas Wilkoks: Kalli Me-Pissara Kristusse Hawu Paest, ehk üts lühhikenne Mannitsusse sönna kiki Pühhide nink Pattatside wasta. 40 lk. 8° Tartus 1814. (1-ne trükk: 38 lk. Tartus, 1776. (X 99).

Thomas Wilkoks: Pühha öddango söömaja Ramatukenne Issändä Jesusse lawwal käüjide tullus. 96 lk. 8° Tartus, Schünmanni j. 1816. (X 99).

Mõlemate raamatute eeskõnedel seisab Thomas Wilkoksi nimi all. Mõlemad on wennaste koguduste jaoks määratud ja ilma kahtlemata Saksa keelest ümberpandud. Tõlge on wilets. Mõlemad raamatud (esimese raamatu mõlemad trükid 1776 ja 1814) olewat kaunis puhtad trükiwigadest, aga kubisewat keele- ja õigestkirjutuse wigadest. Nimeta arwustaja toob suure hulga näitusi sellest „Beitragedes“ ette. Mitmest ütelusest saab ainult siis aru, kui neid Saksa keele tagasi tõlkida, näit. silmist wälja jätma (aus den Augen lassen), henda sõprusse sisse laskma (sich in Freundschaft einlassen) ja palju teisi. Weel paar näitust, mis raamatu keele kohta ülepää natuke aimu annawad: 1-st raamatust: „Kik mis sinna omma Jõwwoga ollet koggonu, peät sa essi, ärrä wiskama,

enne kui sulle Kristusse Werre Oeigusse Särk woip antus sada, minka sa henda essi ollet ehhitänu. Sedda kissup Satan mahha, nink jättap sinno paljalt Jummal Wihhale . . . ja teises kohas: „Tulli saap sinno Pühhaust“, kui Issand henda ommast Pühhaussest nink Auwo Järjest saap näütma, sis saap se ütsinda kui õige usk jäma.“ Teisest raamatust: „Üts õnnistetu meije Issanda Jesusse Kristusse pühha öddango söömaja pruukminne om ilma katsiti möllemadda kige suremb arm, kumba üts pattane inniminne, keä ommetigi hä melega Kristusse läbbi önsas sada tahhasse, sen ellun maitsa woip“.

Kolm kaunist Waggausse Een Kojut; nimmitetu: I Se wagga Karjus Hennig Kuse; temma söämelik Pattustkäändminne, kristlik Elläminne, nink õnnis koolminne. II Se wäikenne Jörgel; temma ütsinda Elläminne Jummalaga, ussin Tötegeminne, Palwus nink Rahhule ollemine. III Se hä Näütsik Armelle Nikolas; temma eggäpäiwane käük Jummalaga, ja pallaw Arm Kristusse wasta. Selle ma rahwale, kumb nakkab, ehk tahhap nakkada Jummalat söälest otsma, kihhotamise nink Perräntullemisse Ma keelde ümbre tettu. Trikkitu 1776 ajast ajal (XVI 37).

Wiimane raamat, mis nüsama, nagu kaks eelnimetatudki, Tartu murdes on kirjutatud, ilmus raamatu „Kalli Me-Pissara“ esimese (1776 a.) trüki lisana, on aga keele poolest mõlematest Wilkoksi töödest kaugelt parem. Arwustaja arwates on see raamat aga mõni kümmekond aastaid waremine ümber pandud, kuna Saksa-keelne raamat, mille järele tõlge tehtud, juba 1737 ilmunud ja wistist warsi pärast ilmumist ka Eesti keele tõlgitud. Raamatus on 3 juttu, mille sisu „Beiträgede“ arwustaja järgmiselt kirjeldab. I jutt: Henning Kuse oli lambakarjane Rügeni saarel. Ta oli juba 44 aastat wana, aga ta ei mõistnud weel tähti. Kohalise õpetaja soowituse peale õppis ta tähed kätte ja hakkas karja hoides hoolega piiblit ja teisi waimulikkusi raamatuid lugema ja õppis mitmed kohad sealt pähä. Ühtlasi pani ta hoolega loodust tähele ja püüdis loodusestki Jumalat tundma õppida ja tema tööde üle imestada. Selle tõttu oli tema meel alati rõõmus ja tänulik, kindel usaldus Jumala peale täitis teda kuni tema surmani. Ta suri 60-ndal eluaastal.

2 jutt: Weike Jõrgel ei mõistnud lugeda, aga ta kuulas iga kord würgalt jutlust, selle pärast teadis ta usust üsna hästi. Ta armastas nii väga Jumalat, et ta alati Jumala ja oma äralunastamise peale mõtles. Keegi ohwitser oli Ungriasse sõtta minnes teda enesele tallipoisiks wõtnud, aga sõjameeste toored elukombed oliwad temale nii wastu meelt, et ta sealt pea jälle lahkus, oma külasse tagasi tuli ja siin weikeses onnikeses ennast ketramisega toitis. Kord tuli tema juure keegi suurtsugu reisija Periandes. Nende wahel algab kahekõne, mis suurema osa juttu täidab ja milles Jõrgel wõõrale oma mõtlemise ja eluwiisi ära seletab. — 3 jutu sisu on teenija tütarlapse Armelle Nikolase seletused oma tundmustest ja hingeelust, milles armastus Jumala ja Jeesuse wastu pea osa mängib.

1793. Frey, Ued waimolikkud laulud. Tallinnas trükkitud Iwerseni ja Wemeri kirjadega, 1793. (Arwustanud — t. IV 124). Arwustaja kihelkonnas olnud (aastal 1815) peaaegu igas peres üks eksemplar sellest raamatust olemas. Kuna raamat sisu poolest selleks kohane olnud, otsustanud arwustaja raamatut kiriku lauluraamatu asemel kirikus tarwitusele wõtta. Üks aasta otsa sündinud ka nõnda, siis keelatud kirikus-tarwitamine ülemuse poolt ära.

1795—1818. Tartu Eesti Kalender 1796, 1797, 1800—1809, 1811, 1812, 1814, 1816—1818. Arwustanud nimeta (XII 110).

1796 a. kalender on Tartus Grenziuse juures trükitud. Teiste aastakäikude trükkijat ei nimeta arwustaja. Arwustust mööda on kalendrite sisu järgmine: 1796: Tartu murdes. Kõik ebausklised tähendused, millal kõige parem aeg on puid raiuda, lapsi ära wõõrutada, juuksid lõigata, arstirohtu wõtta, kuppu lasta jne. on wälja jäetud, aga ilmade ettekuulutamised on sees. Iga kuu kohta on mõttesalmid olemas, näit. Märtsi kuu kohta järgmine: „Wastne kewwade tullep, sa lodat, et perräst kanget külma nüüd peawa hä kewwatse ilma sama. Ent nätse, kange nink jahheda süggisitse tule touswa. Nida omma noor rahwas. Nemma käüwa kolin nink oppussel, nink sa mõtlet, et nemma nüüd õige moistlikko nink hä omma. Siiski, näet sinna, et nemma paljo rummala tööd teggewa. Arra usko se perräst ütte noort kewwade, ni ka kik noort rahwast.“ Kalendri lisas on juhatused, kudas kartuhwlist leiba ja tärklist teha, kudas kartuhwli seemnetest

uusi kartuhwli tõugusid kaswatada. Mõistatus (Hahni j.). Hommiku laul (Gellert'i j.). — 1797. Tartu murdes. Jutus-
tus, kudas kawalad petjad inimeste tondihirnu oma
kasuks tarwitawad. Jutustus sellest, kui kahjulik on
lapsi tontide ja kollidega hirmutada. — 1800. Riias trü-
kitud, aga Tartu murdes: Hoiatus warjusurnute matmise
eest ja juhatused, mis surnute juures tuleb tähele panna,
enne kui neid maha maetakse. — 1801. Tartus trükitud,
peale 50 lk. lisa, 8° kaustas. Kõik endistest nimetatud
kalendritest wälja jäetud ebausklikud tähendused on jälle
sisse wõetud ja on ka kõigis järgnewates kalendrites sees.
Lisas on Riia Mülleri Saksa kalendrist teadaandmine
ümbertõlgitud auuhindade üle, mis talurahwale antakse,
kes kõige rohkem kartuhwliid ja kapstaid kaswatawad,
kõõgi-kaswusid sisse teewad ja korwisid punuwad. Teada-
andmise sissejuhatuses on kahekõne kahe talumehe wahel
selle asja kohta. — 1802. Läbisegamine Tallinna ja Tartu
murdes: Juhatused, kudas uppunud, ära lämmastanud ja
üles poodud inimesi elusse tuleb äratada. Jutustused:
„Terwus om ennamb kui rikkus“ ja „Õigus tassotas ka
siin ilman mõnni kõrd“. Keelenäitus: „Kui sa ühhe
uppunu innimest saad honesse winus, siis kuiwata temma
ihho sojatu willase ridega, puhhasta temma suud ja ninna
rõggast ja katta tedda tekkidega, padjadega, soja liwa
ehk pallawa tuhhaga, ehk pallawa sittaga lautast nenda
kinni, et temma silma näggo üksi katmata jääb. Saab
se lämmi liiw, ehk misga sa tedda kinni katsid ärra
jahtunus, siis sojanda sedda ueste, ja panne temma ihho
päle, et se weidi hawalt sojemas saab. Juhtub seal üks
suur ja lai pets ahhi ollema, mis leiwa teggemisse järrel
weel kaunis lämmi om sis wõid sinna sidda uppunu inni-
mest ka senna ahjo päle panna.“ — 1803. Tartus, Gren-
ziuse juures trükitud, aga täitsa Tallinna murdes. Lisas
kõne kahe talumehe wahel hiljuti awatud Tartu ülikooli
üle ja jutustus ühest wäljamaa talupojast, kes hoolsuse
ja hää majapidamise tõttu oma wiletsa talu hea järje
peale tõstnud ja jõukaks meheks saanud. — 1804. Tal-
linna murdes: Kodused abinõud loomatõbede wastu.
Kõnelemine koolide üle. Awinurme talupoegadest. —
1805. Tallinna murdes: Abi kapsausside wastu.

(Järgneb.)

„Noor-Eesti.“

Wõitluse päiwil. „Noor Eesti“ wäljaanne. 79 lk. 8. „Postimehe“ trükikoja trükk.

„Noor Eesti“ andis jõuluks kirjatööde kogu „Wõitluse päiwil“ wälja, milles 9 noore kirjaniku tööd sees on. Raamatu wälimus on niisama maitserikas, kui waremalt ilmunud album „Noor Eesti I“, juba see tähendab sammu edasi poole meie kirjanduses, kus raamatute wälimus weel wiimastelgi aastatel päris närune oli; ainult kõige wiimasel ajal on üleüldist paranemist selles asjas märgata. Raamatute wälimuse asjus langeb aga suurem auu trükikodadele osaks, kes parema wälimusega raamatute ilmumist üle pää wõimalikuks on teinud, ees otsas nimelt on „Postimehe“ ja K. Sööti trükikojad selle poolest tänuwäärt tööd teinud. Aga need on ka peaaegu ainukesed. Koguni kubermangu linna Tallinna trükikojad ei ole edenemisest weel undki näinud. Oma wälimuse poolest ei ole nendes ilmuwad raamatud palju paremad, kui pool sada aastat tagasi.

Kui me nüüd raamatut „Wõitluse päiwil“ sisu poolest läbiwaatamise alla wõtame, siis peame küll wahet tegema selle wahel, mida püütud on, ja selle wahel, mida tõeste on pakutud.

Mida on siis „Noor Eesti“ nimetatud raamatuga püüdnud? Kõige päält noorte jõududele, mis üle käärimas, mis nooruse waimustuses mägesid paigast tahaksiwad liigutada, wõimalikuks teha ära proowida, kas see käärimine, see usk, paljas ettekujutus ei ole, kas selle käärimise ja usu taga on midagi tegelist (real-) jõudu olemas. Niisugused katsed on waewa wäärt. Kui nad kirjandusele ka jäädawamat, käega katsutawat lisandust ei peaks suutma luua, siis ei lähe ometi kaduma see nooruse waimustus ja tuli, mida raamatus rohkesti leida ja mida meie kaunis unisele kirjandusele nii hädasti waja on. „Meie oleme rahwa liikmed, kes aastasadasiid muud ei ole tunnud, kui wana ühiselu korra rõhumist“, kirjutab Noor-Eesti anderikkam juht G. Suits. „Aga seniste Eesti kirjanikkude teadmises ei ole nagu hirmsaid ühiskondlikka küsimusi olemaski olnud. Ei ühiskondlikka, ei ka muid küsimusi, ehk küll kõik meie majan-

duelik ja waimlik elu riigile ja kirikule ohwriks oli toodud. Ei mehe meelt ega waprust, ei mingit wõimsat igatsustgi, waid selguseta unistamine — pääasjalikult isamaa hiilguse üle, mida olemas ei olnud! — . . . Waikne ja pime orja-iseloom on meie kirjanduse päätundemärgiks, pääle mõne harwa erandi kuni praeguste päewadeni. . . Aga meil, kes meie endid nüüd ülespoole tungiwa, mitte-rahulolewa kihi liikmed tunneme olewat, meil on oppositsiooni-lust were sees. Waba ühiskonnna korda ja waba kodumaad tahame meie. Wälja tahame meie pääseda wäikekodanlikust kitsusest, lahti waimuta klasside mõju alt. Elu tahame meie ja wõitlust. Sest meie teame, et rahwas, kes wabaduseni ei jõua tungida, sureb.“ „On paljugi sihtisid ja püüdeid meie maal, aga noorte ülesanne ja püüe olgu: kui aeg kitsas ja madal on, siis tuleb seda laiendada, awaramaks, tarwituste kohasemaks teha. — Ja meie hüüe on: Enam kulturi! See on kõigi wabastawate aadete ja püüete esimene tingimine Enam europalist kulturi! „Noor Eesti“ püüded tahawad endile kõige päält kirjanduse, kunsti ja arwustuse piirides awaldust otsida; siin on meie sihiks noort, julget, algupäralist, edasi poole näitawat, wabastawat wõimalust mööda edendada.“ Kuid „peetagu siisgi aga meeles: tõsine luuletaja ei pea kirjanduses ei sotsialdemokrat, ei kodanlane ega aristokrat olema, waid kõige päält ikka luuletaja. Tema on ju see, kes wõitlejatele ikka ja uuesti seda peab meelde tuletama, et inimene mitte üksi leiwast ei ela.“

See on, mida „Noor Eesti“ tahab. Ja mida ta pakub? Sää! on eesotsas Gustaw Suits. Tema poolt on 3 laulu: „Jumalad ja rumalad“, „Kirgede laul“, „Suum cuique“, kirjandus-ajalooline tükikene „Meie esimene luuletaja“ ja raamatu sissejuhatus: „Wõitluse päiwi“. Kõige tähtsam on wahest wiimane kirjatöö. Olewat „põline wana mõte, et see õiguseline kord, mille pääle kulturaline ühiskond on põhjendatud, nii suurte puuduste ja halbdustega on ühendatud, et see täielist uuendamist nõuab.“ Nõnda tuleksiwad siis täieliselt uuendada need alused, millel inimese sugu praeguse hariduse järjele on jõudnud ja nimelt olewat meie aeg selle otsustawa uuendamise aeg, lõpuotsuse tegija. Kuid siin ilmub wana Darwin wahale oma „wõitlusega elu eest.“ Sadatuhandid aastaid on wõitlus elu eest tarwitanud, et inimese sugu praegusele hariduse seisukorrale tõsta. Me wõime kiita seda seisukorda, me wõime teda laita, me wõime püüda mõjuda, et ta aasta tuhandete jooksul tulewikus teisiti kujuneks, kuid midagi otsustawat ei suuda siin

„meie päewad“ tuua. Muudatused, mis siin wõiwad sündida, on rohkem ainult uued nimetused wanadele wormidele, uued nimed wanade ametitele ja ametnikkudele, see on kõige rohkem, mida „meie päewad“ ära teha wahest suudawad. Wana wõitleb nii sama oma elu eest, kui uus. Wana käes on kõik wägi ja wõim, nimetagu meie seda wäge ja wõimu isewalitsusliseks, wõi wabariikliseks, wõi mis tahes nimedega. Nimi ei muuda weel sisu. Sada aastat tagasi löödi Prantsusemaal ka „otsustawaid lahinguid“, aga ainult nimed on täitsa muutunud, sisu wäga wähe: seesama hull tsentralisatsioon, mis kuningriigi päiwil, mitmeti palju hullem kui Wenemaal kunagi olnud, seesama nõrgemate rõhumine. Näit. ei aeta, wahest ainult Saksamaa wälja arwatud, kuskil nii suure õhinaga maa pärisrahwaste ümberrahwustamist taga kui Prantsuse wabariik Algerias ja Bretagnes teeb. Ei, inimese soo ajaloo, õiguslise korra kohta, mille pääle kulturaline ühiskond põhjeneb, ei ole meie päewad põrmugi otsustawamad, kui iga muu aeg. Wõitlus kestab alata. Üksiku inimese ja inimese soo elulugu on alaline muutumine, alaline uueks kujunemine, üks kõik kas paremale wõi pahemale poole, selle poolest on meie päewad iga muu päewa sarnased nagu kaks tilka wett. Ise asi on see, et meie päewpäewalist muudatust märgata ei suuda, ja seda ainult tähele jaksame panna, kui muudatusi suuremal hulgal kogunud. See, mida meie praeguste päewade mõlluks peame, on pääasjalikult 19. aastasaja Wenemaa, kuna „meie päiwi“ wahest sada aastat hiljem ära suudetakse silmata. — „Wenemaa tööstuse edeneemisest ja tööliste-klassi eneseteadwuse kaswamisest on tõusnud see jõud, mis wanu wormisid purustab. Liikumise pää-kangelane, see, kes wanale korrale surma-hoopi tahab anda, on proletariat, täis oma wõimu ja tähtsuse tundmist.“ Wäga küsitaw. Wene tööstus ise on triiphoone taim, mis kunstlikult kaswatatud, puhub külma õhku pääle, tõmbab riik oma helde käe tagasi, siis on Wene tööstus kadunud kõige oma töolistega, ja Wene proletariat — mitte-wabrikutöölise kihid — noh, tema wõimu ja enese tähtsuse tundmisest kõnelda on weel wara. 90 miljoni magawad siin weel rahulist und, käputäis haritlasi ja triiphoonelise tööstuse töölised wõiwad nüüd wahest asjadele küll uued nimed anda, wõib wahest Riigi nõukogu oma ametnikkudega ilmuda, kuid sisu jääb ilma mingi kahtluseta pääasjas selleks, mis ta enne „wõitluse päiwi“ oli. — Selge olewat, et tõesti „keegi, kes lahtiste silmadega elu pääle waatab, inimesesoo suurtest ülesannetest rääkida ei wõi, kui inimesesoo suur enamus alati sellesse seisukorda jääks, milles see nüüd on, —

raske töö orjuses, ennast wara hommikust hilja õhtuni waewates, ainult et kõige tarwilikumad elu-ülespidamist muretseda, ilma hariduseta, ilma osawõtmiseta ja eneseteadwuseta ühiskonna elust. Niisugune seisukord ei wõi igawesti kesta.“ Aga mispärast ei wõi? Mispärast ei wõi lõwi lammast igawesti murda, kull kana, iga tugewam nõrgemat? Kunagi ei ole asi ilmas teisiti olnud. Mis põhjust on oodata, et edespidi teisiti oleks. Kas see paljast pehmesüdamelisest haledusest on sündinud, et weikest Eesti rahwast juba ammu maailmast ära ei ole häwitatud wõi on temal tulewikus hääsüdamlise haleduse poolt edasielamist loota. Ja mis tarwis? On haleda südamega inimesi olemas, kes iga ühte koguni wastu tema tahtmist õnnelikuks tahaksiwad teha. Sarnasid haledaid (sentimental-) mõtteid on ka raamat „Wõitluse päiwil“ täis. Niisugustel isikutel tuleks tingimata endid natuke Nietzscheega tutwustada. Kaastundlik haletsemine ei päästa kedagi raudses „wõitluses elu eest“. Ainult selle pärast, mis elu- ja edu-wõimuline, terwe ja tugew, ainult selle pärast on elu ja tulewik. See maksab üksiku inimese, iga rahwa kihi, iga rahwa kohta. Ainult sotsial-demokratlased tahawad omas tulewiku riigis kõiki lambapäid ja päänurutajaid teiste, eluwõimuliste kulul õnnelikuks teha. Igal ühel on õigus elada, kellel jõudu ja tahtmist on elada, oma mõju awaldada, enda surumisele sõrad wastu ajada. See on „wõitlus elu eest.“ Kellel selleks wõitluseks jõudu ei ole, seda ei päästa ükski haletsemine, see kaob, nutetagu tema pärast kui palju tahes.

Need on mõtted, mis hra Suitsu kirjatüki lugemine nende ridade kirjutajas äratas, teises wõib ta teistsugusid mõtteid äratada. Sellest tuntaksegi andeline kirjanik ära, et ta mõtteid äratab.

Nagu nimetatud on hra Suitsu poolt kogus weel kirjatükikene „Meie esimene luuletaja“, mis Kristjan Jaak Petersoni laulude kohta teistsugusele otsusele jõuab kui hra W. Reiman Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis 1901. Kuna hra W. Reiman Petersoni lauludel luule wäärtust ei arwanud olewat, peab hra Suits Petersoni meie esimeseks andeliseks luuletajaks.

Suitsu laulud on tuttawad: uhke keel, waewalt on Eesti keeles laulusid nii toredas keeles enne kuulnud, aga koore ilu tõmbab kõik tähelepanemise enda pääle, nõnda et lugejal laulutuum nagu kõrwaliseks asjaks jääb. See ei ole loomulik nähtus, wälimus ei tohiks mitte sisu kulul nii wäga ette tungida, päälegi et laulud sugugi mitte ilma sisuta sõnakõlksud ei ole. Igatahes on hra Suits mees, kellelt õigus on tulewikus wäga palju nõuda, kui ka mitte wahest otse ilukirjanduse põllul. Andi temal on ja hääd tahtmist ei näi tal ka puuduwat, kui aga elu

teda niisama magama ei uinuta, nagu meil paljugi andelisi palju-töotawaid noorimehi jäädawalt suikuma on jäänud, nii pea kui kooli aastad mööda saiwad ja natuke soojem pesakene sisse sai seatud.

Teine Noor-Eesti tähtsam mees on Fr. Michelson. Oma püüete selguse poolest on ta Suitsust kaugel taga. Muidugi on ta hariduse, ja kui me ei eksi, ka aastate poolest Suitsust hulga noorem, kuid nii palju, kui me teame, ei ole Suits ka nooremaltki niisugusid kahtlase wäärtusega udusid unenägusid taga ajanud, nagu Michelson. Michelsonil on ilus keel, muidu aga Wene radikal-kirjanikkude udu, laenatud kujud, pildid ja kõnekäänud, wähe oma, iseloomulist. Igatahes on tal annet, kui ka mitte jutukirjutamise jaoks, aga meie kardame wäga, et tema huwitused, mis hoopis teiste asjade pääle on pööratud, kui need, mis Eestis soowitawad, wõimalikud ja kättesaadawad on, teda teistesse oludesse ära tõmbawad, kus ta maailma õndsakstegijaks ei saa, Eesti rahwale aga kaob.

Fr. Michelsoni poolt on eesolewas raamatus jutukene „Oma päikese poole“, arwustusline kirjatöö „Ühe luuletuste kogu puhul“ ja laulukene „Kui wihma sadama hakkas.“ Kui palju jutukeses „Oma päikese poole“, kirjaniku oma on, kui palju laenatud, on raske ütelda. Muidugi ei ole kirjanik ainult tõlkinud ja tõlele oma nime alla pannud, waid jutt on lugemise wili. Jutukirjutaja on palju noori Wene kirjanikkusid lugenud ja on tahtmata omaks pidanud, mis temale sellest lugemisest meele jäi. Iseenesest ei ole see nüüd just kõige halwem, iga õige kirjanik alustab oma kirjaniku teed teiste järeleaimamisega, aga oma ei tohi hoopis puududa. Jutu koht on suure lagendiku linn, sadatuhande kiirgawa silmaga, elektri ja wabrikutega, „pikajuukseliste“ noortemeestega, kes testamenti loewad, noorte naestega, kes „wagad ja õrnad kui inglid“ ja kes laulawad armastusest Jumala wastu. Kisendawad ja hoigawad hääled õõtsuwad tuska ja kurbtust jahedasse sügise õhku. „Ja need ristis hambad sääl all linnas . . . surejate näod . . . muda ja pori ja hall nälg. . .“ Kahtlemata on siin mõni Lõuna-Wenemaa wabrikulinn kujutatud, Kherson, wõi Kiew wõi Odessa. Jutu tegelased on noor wabriku tööline ja noor tütarlaps, kes noortmeest kirguliselt armastab. Nad on õhtul linnast wälja jalutama tulnud. Tütarlaps unistab õnnest, mida nad nii weikese waewaga endale rajada wõiksiwad, kuid ilma armuta häwitab noormees kõik unistused isiklisest õnnest. Mingit isiklist õnne ei tohtiwat olla. Igawene wõitlus kõige selle wastu, mis wananenud, see olewat inimese ülesanne. „Mis räägin mina sinule neist mõtetest, mis wõitlust ja tuld otsiwad?!“ kõneleb

noormees tütarlapsele. „Sinule, kes sa weel majakesest oru kaldal ja selgest hallikast unistad? Kes sa und näed sellest, kuidas säääl majakeses kaks inimest kui tuwikesed elawad ja küpsetatud kartulid sööwad?“ — „Ei, ei — kuna rääkisin mina seda? Aga ometi — rahulist elu otsida mõtlesin mina. Õnne arwasin mina rahu olewat, armastust — unistawas õhtu ämarikus. „Sest õnn on liikumine, mis seisuks on muutunud“. . . ütleb keegi. Nii arwan ka mina. Aga sina otsid tormist õnne, mõõga-teralt tuld tahad sina näha. . . Säääl on sinu mõtted.“ — „Oh, ikka see isiklik õnn! naeratas noormees. — Tormis ei ole õnne — ei minule, ei sinule.“ — „Ja ometi otsid sina tormi?“ — „Ei, minu kullakene, see, mis mina otsin, on säälpool tormi. Ainult läbi tormi otsin mina rahu. Pärandame meie oma esiwanemate käest kulda ja kuulsust, kuid meie põlwe kohast seltskondlist korda ja tasakaalu peame ise wõitma. Seda ei saa meie wanemate käest pärandada. Ka see, mis mina otsin, on õnn, on rahu, on liikumine, mis seisuks on muutunud. See on surnud seltskond, kes oma tasakaalu ja korda wanemate käest arwab pärandanud olewat ja kes läbi tormi paremaid aateid ei otsi. Need on une-ajajärgud ajaloo, kui kinni tahetakse pidada, mis on. Selle põlwe rahwas arwab oma rahu pärandanud olewat. Kuid mina usun midagi muud. Läheme tormisse ja lunastame wõitluse läbi enesele rahu.“ Nad kõndisiwad aegamööda nurme nõlwa mööda edasi. Poiss oli oma kää tüdruku õla pääle pannud ja waatas tõsiselt kaugele pimedusesse, mis nagu tuhandepäälise madu linna tornide tagast wälja roomas ja oma nahkhiire tiiwad üle terve taewa laiaili laotas. „Ja selleks lähed sina tormisse?“ — „Selleks, selleks!“ — „Ja sina loodad siis seda rahu leidwat?“ — „Mina leian. Aga need, kes pärast tulewad, ei saa meie põlwe wõiduga rahul olla. Nemad tungiwad jälle oma aadete tungla walgel tormisse ja wõitlewad ning wõidawad. Ja nii on elu. . .“ — „Kui imelik . . . kui muinasjutt. . . — Kui lihtne, kui luuleta. . .“

Michelsoni poolt on raamatus weel arwustusline kirjatükk „Ühe luuletuste kogu puhul.“ Selles wirutatakse ühte potti kõik tänine maailma kirjandus, sest et see kodanikkude jaoks olewat ja tulewikus enam ei kõlbawat, kuna siis ainult proletariadi kirjandusel ruumi olewat. Koguni Leo Tolstoi ja Ibsen ei leia armu, ka nemad olewat tagurlased, kodanlased. Just nagu pahur laps, kes oma pupekesi purustab! Saab wanemaks, saab targemaks, siis on eneselgi häbi. Kus arwustaja asjadest kõneleb, millest tal rohkem aimu on kui ilmakirjandusest, kui Tolstoist ja Ibsenist, säääl lähewad tähen-

dused paiguti juba rohkem pihta: Nõnda kirjutab ta Eesti kirjanduse kohta: „Meil Eestis on vähe kirjanikka-kunstnikka: meil on kirjanikud-käsitöölised. Eesti kirjandus on alles järelaimamise ajajärgus; meie kunsti, meie teadust — ei olegi. Kõige selle põhjuseks on rahwa raske majanduslik seis; üksikud andelised jõud ei suuda üleüldist ega ka kirjanduslikku haridust saada; ajakirjandus neelab needki ära, kes kirjandusliku tööga ülewal tahawad seista. Neist saawad käsitöölised; tõsine kunstnik peab surema. . . . Iseseiswatest wooludest ei wõi meil keegi midagi rääkida, nagu meie seda Soome, Läti wõi mõne teise wäikese rahwa kirjandusest kõneledes teha wõime.“ Alles uuemal ajal pääsnud „perekonna lehtede“ kaudu midagi kirjanduslise woolu taolist ilmale. Iseäranis makswat see „Linda“ kohta. Kuid midagi wärsket, tulewiku töotawat ei pakuwat ka see wool. Säält hoowawat „wäsinud, lõdew, unistaw waim wastu.“ Töodes puuduwat „realsus, tõsidus, nooruse jõud, waimustus, tahtmise kindlus ja waimu wärskus.“

Ka Ansomardi on weikese jutukese raamatusse paigutanud. Tema jutukene „Ilma elu“ ei püüa mingisugusid titanilisi jõudusid ette tuua, mida elus päälegi vähe leida. Jutus kirjeldatakse uhke uue pääkiriku elulugu. Nagu eht wariser mäe otsas, noomib ta teisi majasid silmaringi piiris patukoobasteks. Kolmekümne aasta pärast on aga rikas mees, kes „rahwast kaaluga ja mõöduga rõõwis“, kes „omal linnas liig-naisi pidas, aga oma lastele kaswatust ega haridust ei annud“, puukiriku asemele weel uhkema kiwikiriku lasknud ehitada, kuna puukiriku palgid maja ehitamiseks tarwitati, mis üks „neist“ on, millel „punaste klaasidega latern ukse kohal“ ja millest „paar poolriides ja lahtiste juukstega naisterahwast liig warast „külalist“ wastu wõtma jooksewad.“

Helene Taari „Uue aja naisliikumine“ kujutab kaines asjakohases keeles naisliikumise seisukorda üksikutes Euroopa maades. Me oleksime siin vähem pääliskaudsust, rohkem asja sisse tungimist soowinud, kuid 8 lehekülje pääl ei saa sarnast suurt küsimust kui naisliikumine ka kuigi põhjalikult kirjeldada. Lugejatele tähelepanemiseks soowitame järgmised laused kirjutuse lõpult: „Kahetsemise wäärt on see, et Eesti haritlased küll naesterahwa hariduse tungi äratada püüawad, aga kui mõned naisüliõpilased majandusliste kitsikuste pärast ülikoolist ära peawad jääma, siis nendest äratajatest ühtegi ei leidu, kes käe abiks wälja sirutaks. Kas see tõesti liig raske oleks, kui Eestis ka waeste naisüliõpilaste hääks mõni pidukene toime oleks pandud, ehk korjandust ette wõetud, nagu seda õppiwate

noortemeeste hääks sagedasti on tehtud? Nagu kuulda, olla Peterburis tänawu (1905) ometi ka naisüliõpilaste pääle mõteldud.“

Järgmised 5 kirjanikku ei paku palju. Bernhard Linde (laul „Sädemed“, luuletused sidumata kõnes „Merd igatseb mu hing“, „Sääsk sumiseb surma laulu“, jutukene „Kirikus“) näikse, nimelt oma esimestes kolmes töös, tahtwat Suitsu kõnewiisi järele aimata. Laulus „Sädemed“ on see jaolt ka korda läinud, järgmistes kahes töös ei ole katsest muud wälja tulnud, kui sõnade kõlin, millel mõtet sees ei olegi, kuna jutukene „Kirikus“ rea päewapiltisid ette toob, mille läbilugemise järel lugeja wast niisama magusaste haigutab, kui jututegelane Mihkel kirikus. — P. Attila „Kes on süüdlane?“ kirjeldab mõisa jahti, mille juures mõisa jahikoerad mõned talulambad maha murdnud. Tasu nõudmise pääle wastanud mõisnik sellega, et ta mõisasse kaitsewäge toonud. — Mait Metsanurk kirjeldab päälkirja all „Mis tarwis?“ ühe porise, räbalase, nälgiga alewiku elaniku mõtteid. „Wajunud majad uulitsal. . . Maha peaks nad kistama põhjani, kiwi ei peaks kiwi pääle jäätama! Ära peaks nad häwitatama kõigega, mis nende sees on! Ei ole ju nendes muud, kui igawene wiletsus, nälg, puudus, jälk mustus, lutikad, prussakad ja kõik see, mis wiletsuse ja mustusega ühes elab. Nälgitud, kahwatanud näoga inimeste warjud, räpastes riideräbalates kiratsewad nendes mustuse mülgastes. Kellele on nende wiletsat kiratsemist tarwis? Ütelge — kellele? . . . Iga üks neist wiletsatest, kes säääl paberitükkide ja riide-närudega kinni topitud akente taga liiguwad, häwitagu iseennast wiibimata kõige nende onnidega, milledes nad kiratsewad! . . . Wõi arwate, et hommene päew teil parem on kui tänane?! Weel suurem nälgimine, weel sügawam pori ja mustus, weel wiletsamad riidehilbud ja weel rohkem putukaid riides ja räbalatega täidetud sängides! Koristage maa päält need wiletsad alewi onnid kõige roojuse ja räpaga, wiletsuse ja näruse kiratsemisega, kõigi räbalate ja putukatega — ja kõige wiimaks, koristage iseennast! Ärge teotage igawese looduse suurepäralist ilu!“ Üsna õige mõte! Kirjanik tahab küll nende räbalakogude wastu haledust äratada ja haleda südamega inimele wõib nende pärast ka pisaraid walada, aga ega neist „wõitluses elu eest“ eluloomi ikka ei saa, sellepärast siis koristagu nad endid inimeste eest, kes suudawad eluga wõidelda ja wõita, mitte päew päewalt wiletsamaks muutuda.

Nimetada jääb weel Marie Heinamägi, kelle poolt raamatus 5 laulu ja luuletus sidumata kõnes „Unenägu“, kõik keskmise wäärtusega.

Uued raamatud.

Waimulik kirjandus.

Meie Issanda Jeesuse Kristuse Uus Testament ehk Uue Seaduse Raamat ja kuninga Taaweti Laulu-Raamat. Jurjewis (Tartus). K. Mattieseni trükk. 1906. 484 lk. 16⁰.

Teekäija väljamaa missiooni põitui. Jõuluks, 1905. Väljaannud A. Tetermann, Tallinnas. M. Schifferi trükk. 24 lk. 8⁰. Hind 6 kop.

Sisu: Üks teise järel? (laul). — Kuidas kaks ebrealast jõulu õösel Önnistegijat leidsiwad. „Siioni Sõbra“ j. jutustanud **A. Johannson**. — Püha öö (laul). — Kaubelge, seni kui ma tagasi tulen. — Hiina martrid. — Kirjad Hiinamaalt, kirj. **Bertha Lajus** (sõitis, wist 1904, Tallinnast Londoni kaudu Hiinasse naismissionäriks. Siin ära trükitud kaks kirja on kirjutatud esimene Jangtshaus, 25. märtsil 1905, 3 kuud pääle Hiinamaale jõudmist, teine säälsamas 6. mail 1905. Kirjades leidub mõni üsna huwitaw märkus elust ja olust Hiina sisimaal). — Walesist. — Kurjategija Burke ja ewangelist Moody. — Mitmesugust. — Juhatused pühapäewakooli pidamiseks (ainult piibli seletused), kirj. **A. Johannson**.

Kristlik perekonna leht. Jaanuar, 1906. Nr. 1. Väljaandnud G. Allo, Tallinnas. M. Schifferi trükk, Tallinnas. 24 lk. 4. Hind 8 kop.

Eht wariseeride leht. Olgu paar näitust. Keegi lwn Tallinnast kirjutab päälkirja all „Minu elulugu“, kudas tema enne wanast suur koer ja kelm olnud. Igal pool olnud „kawal ja petis kurat“ teda narrimas, oma naesega seisnud ta ainult „mädanenud lõngaga koos“! Wiimaks tahtnud „kurat naese käest ära wõtta.“ Aga see olnud ka kurati kohta juba liig tahtmine, sest „mis saksad, kes sind uskusiwad, nüüd ütlewad, kui su naene ära läheb.“ Truu Jeesus wõtnud teda siis kõrwale ja hakanud teda „puhastama“. Ta saanud „Tema läbi armu, halastust, rahu ja lapse õigust. Ta wõttis mind omaks lapseks wastu.“ Julgete patuste pääle waatawat

tema nüüd haledusega, temal olewat nüüd selge, et „suur jagu lugejaid, kes laua taga jutlustawad . . . seest tühjad on ja mädanewad“. — Teine sellesama waimu mees pääsenud kurati käest ja saanud Jumala lapseks „Läänemaal Martna kihelkonnas, esimesel ärkamise ajal, sügise ühel püha-päewa õhtul.“ Ükski neist „pühadest meestest“ ei ole julgenud oma täie nime all wälja astuda. Tähed A. W., A. T., Aleksander G., Iw n, J. K., J., M. Uu, Joh. T., mitme lapse ema P. peawad meile neid Tallinna küün-laid tähendama, mis waka alla on ära peidetud.

Piibli lektсионid mitmesuguste asjade üle, mis kuulutuse kohta käiwad. A. Laurmanni trükk. 31 lk. 8⁰.

13-nes „lektсионis“ painab kilpla keeles keegi „seitsmenda päewa adwentistlaste“ ninamees oma karja käest armuandeid. Neid olewat 80,000 meest. „Kui nüüd igauks nendest Issandale hingamise päewa andi tooks seda mööda, kui ta teda on õnnistanud, siis tuleks kaunis ilus summake wälja.“ Muidugi! „Lapsi peab juba aegsaste õpetama perekonnas abiks olema, ja peaks neile wõimalikuks tehtama, ise enesest hoolimatad olema, kümnese andma ja natukest Jumala tööle kõrwale panema olgu see ka nii wähe kui tahtes“. „Koguduse warahoidjal on kõige wastutawam amet koguduses. Ta peaks iga koguduse liiget igas weerand aastas wähest üks kord weerand aastas waatamas käima, wõi tale kirjutama. Eemal elutsewatele hingedele peaks lahkesti püha ja õndsas eesõiguse, Jumala töö juures abiks olla, kümnese ja ohwri tasumise trmise (!) läbi abiks olla, meelte tuletama; sellel saab muude julgustawate sõnade lisandusega suur tagajärg olema. Warahoidja ärgu pidagu seda mitte liig tülikaks, weikesele lapsele kwitungi kirjutama, olgu see summa ka nii weike, kui see on“.

Ajalugu.

Üleüldine ajalugu. Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg. Piltidega. 20 wihk. Hind 25 kop. Jurjew-Tartu. P. Schmidt raamatukaupluse kulu. 1905. Mattiesen'i trükk. lk. 577—640.

Selles wihus on Rootsi-, Norra- ja Daanimaa ajalugu 19. aastasajal (lõpp). — Wenemaa Aleksandri II. ajal (õigem 19. aastasaja algusest kuni 1904-nda aasta lõpuni). — Soome sõda 1808—9. Waade Soome uuema ajaloo pääle. — Eesti rahwa wabanemine 1765—1865 (kirjutanud W. Reiman). — Waade Europa nüüdsete riigiliste olude pääle. — Nüüdse aja sotsialismus (ka eratrükis ilmunud).

Meid huwitab siin kõige päält muidugi kodumaa ajalugu, juba selle pärast, et kui me ei eksi, W. Reimani töö esimene kokkuwõtlik ülewaade Eesti keeles asjatundja eestlase enese sulest on; teistes keeltes ja teistes rahwaste liikmete poolt, muidugi siis ka nende seisukohalt, leidub ju muidu mõndagi Baltimaade ja ka eestlaste ajaloost 19-dal aastasajal. Üli soo-

witaw oleks, et auustatud ajaloonik vähemalt selle päätüki täielisemalt, kui Üleüldise Ajaloo ruum seda lubas, ümber töötaks ja ise-raamatuna välja annaks. Eesolewas raamatus on, ja õigusega, kaks kolmandikku ruumi maa küsimuse ja rahwa orjusest-wabanemise loo jaoks tarwitatud, üks kolmandik ruumi kooli, kirjanduse ja hariduse jaoks, kuna Eesti kirjanduses aga ka wiimaste kohta natuke laialisemat ülewaadet häda pärast tarwis oleks. Meie elamine ja olemine juurdub ju minewikus; et oma aja nõudmistest ja tarwitustest aru saada, peab minewikku, kõige päält aga lähemat minewikku, sellega siis 19-dat aastasada, võimalikult täiesti igast küljest tundma.

Nüüdse aja sotsialismuse. Tartus. K. Mattieseni trükk. (Äratrükk Dr. K. O. Lindeqvisti „Üleüldisest ajaloo-“.) 15 lk. 8⁰.

Kainelt, ilma ülekohtuselt laitmata, aga ka ilma seda kiitmata, mis kiidu wäärt ei ole, jutustatakse raamatus, kuidas sündisid sotsialistlaste, sotsial-demokraatlaste, kommunistlaste ja anarhistlaste erakonnad, kuidas nad aja jooksul kujunesid ja missugused nende praegused püüdmised on. Veel kuu aega tagasi oleks wõinud seda raamatut neile soovitada, kes kõikide nende wõõra-nimeliste küsimuste keskel selgusele püüdisid jõuda, mis nagu maru hoog kaela tormasiwad, ilma et õige riigi-alam neist waremine oleks tohtinud undki näha. Wahe ajal on aga surma õhk üle maa käinud, selguse otsijad ja eksitajad ühes summas hulganäha haudadesse sängitanud ja praegu leidub küll Eestis wähe inimesi, kes üle pää millegi kohta selgusele julgeksiwad püüda, kuna kõike, mis lubatud, ja kõike, mis keelatud, ühte wiisi kardetawaks asjaks loetakse, millest „kolletawa koolja sängi“ wastu wahib. Muidugi ei kesta ka see aeg igawesti, elul on omad nõudmised, huwitus elu wastu pöörab warem ehk hiljem tagasi, kuid siis ei ilmu huwitus enam lapselise uudishimu näol, millega uut, enne tundmata elukat wahitakse, ilma et teaks, kust küljest temast kinni haarata. Kui täiskaswanud mees, kes kannatuste tules karastatud, asutakse siis kainelt asjade kallale ja raamatukene „Nüüdse aja sotsialismuse“ on wahest siis juba wananenud, kui selgitaja ja teejuht põlewate päewaküsimuste keskel. Kare elu ise on juba siis need küsimused ära otsustanud ja eestlasele tema õige seisukoha kätte näidanud, kus Eesti sotsial-demokraatia, sotsialismuse, kommunismuse, anarhismuse niisama rumalad asjad on kui sadul lehma seljas. -- Kui ajaloo-teadusline kirjatöö ei kaota „Nüüdse aja sotsialismuse“ muidugi oma wäärtust.

Aiatöö - kirjandus.

Wiljapuude, wiljapõdsaste ja aiawilja waenlased ja nende wastu wõitlemine. Kirjutanud kunstaednik J. Tõnisson ja rohuteadlane A. Kuusk. Postimehe trükk ja kirjastus. Jurjewis, 1905. 43 lk. 8⁰.

Raamat on meeste töö, kes asja läbi ja läbi tunnewad, ja on igale aiapidajale tungiwalt soovitada. Raamatu sisu: Wiljapuude haigused: 1) juurte haigused; 2) koorehaigused: koore põletiku haigus, sambla-haigus, mädaniku haigus; 3) puukihi-haigused: haawad, lahtine ehk põletiku wähhahaigus wõi tüwewähk, kinnine ehk muhuwähjahaigus ehk oksawähk, waigujooks, puumädanik ehk tüwemädanik, latwade põletik; 4) kaswude ja lehtede haigused: kollatõbi, kärsas-lehed, päikese-põletik, mee-rooste, tahmarooste, roostehaigus; 5) puuwilja-haigused: mädaniku-haigus, täpi-haigus, pleki-haigus. Kahjulikud loomad ja putukad: 1) loomad: jänesed, põlluhiired, warblased ja teised; 2) putukad: külma-liblikutõuk, siidi-libliku-tõuk, õuna-libliku-tõuk wõi õunauss, põuasitikas wõi põuapõrnikas wõi lehesitikas, õielõikaja-mardik, karumarja-libliku-tõuk, karumarja-warblase-tõuk, lehetäid. Wiljapuude kaitsjad loomariigist (lk. 26—27). Rohud (lk. 27—32). Aedniku kalender. Aia wilja waenlased: maakirbud, kapsakärsakas, walge kapsa-liblik, naeri-liblikas, rapsi-liblikas, mustjas kapsa-liblikas, põuasitikas, porgandi kärbes, kärpse-tõugud, wiljapõrnika tõugud, juure-ussid, tuhatjalgne, lehetäid.

Ilukirjandus.

Juhani Aho. Raudtee ehk jutt waarist ja moorist, kes seda enne ei olnud näinud. Soome keelest ümber pannud Gust. Suits. K. Sööt'i trükikoja kirjastus. Tartus, 1906. 151 lk. 8°. Hind 65 kop. —

Raamatu eesotsas seisab Juhani Aho elulugu, mille raamatu meisterlik tõlkija hra G. Suits on kirjutanud. Aho (sünd. 11 sept. 1861) kirjanduslise iseloomu kohta üleüldse ja „Raudtee“ kohta iseäranis jõuab hra Suits järgmisele otsusele: „Üleüldse on Juhani Aho meeleepäralisem aine seda kujutada, kuidas uue aja haridus ja wanad metsatagused olud kokku põrkawad ja kuidas see kokkupõrkamine rahwa elus ilmsiks saab. Juhani Aho on küll uue hariduse poolehoidja, mis Läänest tulles ka Soome salu sülesse on jõudnud ja wanad olud ümber lükkab. Aga kirjanik ei tunne kaastundmust mitte üksi uue, tulewa, waid ka wana, kaduwa wastu. „Hää wana ajaga“ kaob ka paiju luulet elust ära, — palju, mis südamele armas. — „Raudtee, ehk jutt moorist ja waarist, kes seda enne ei olnud näinud“, esitab seda mõju, mis uue aja ime, raudtee, metsanurga elanikkude pääle awaldab. Seda mõju arendawad kõiksugused tillukesed juhtumised, kunni wanad oma uudishimu enam talitseda ei suuda ja imeasja waatama lähewad. Kuidas see uudishimu järgesti suureneb, selle kirjeldamises seisab just töö pääwäärtus. Sündmuse on selles jutus palju, ehk peaaegu mitte sugugi: need sündmused on seesmised, meeles wõrsuwad, mitte wälised, silmaga nähtawad. Tundmuste tõus ja mõõn, meeelolude kirjeldamine — see on kõigi Juhani Aho tööde mõnusa külge, see näibki tema pääülesanne olewat. „Raudteed“ loetakse Soome kirjanduse klassika-tööde hulka. —

Ühine nendele ja teistele Aho esimestele juttudele on ta idylliline, naiulik kirjutuse-wiis. Sellest tõuseb tema „humor“: ta ei nimeta asja mitte ta päris nimega, waid teeb näo, nagu näeks ta seda esimest korda.“ „Õigusega seisab Aho Soome praeguse aja ilukirjanikkude hulgas esimesel paigal“. — Raamatu enese kohta ei arwa meie nendele hra Suitsu sõnadele midagi tarwis juure lisada, kuid mööda minnes soowitaksime neile, keda asi huwitab, Aho Laanetaga Matit ja Liisat mõne Eesti metsataguse saunikuga mõttes wõrrelda. Kõigest sarnadusest hoolimata on wahe silmapaistew. Soome Mati oma Liisaga on wabalt sündinud wabarahwa lapsed, orja ike ei ole kunagi nende esiisade selga paenutanud, kupja kepp ei ole kunagi nende seljas tantsinud. Nii wähe kui Mati ja Liisa küll maailma tunnewad, astuwad nad igal pool awalikult püsti pääga wälja. Neil ei tule meelegi, et mõne herrasmehe ees ka küürutada tarwis oleks. Kui nad omas uudishimus herrastele tülinaks saawad ja nendega selle pärast kurjustama hakatakse, ei tõmba nad endid orja alanduses küürutades kõrwale, waid astuwad uhkelt ja eneseteadwalt eemale, selles kindlas arwamises, et kurjustajad selleks liig rumalad ja harimata on, et nendega maksaks tegemist teha. Niisugusid uhkeid, iseteadwaid ja hääsüdamlisi isikuid, kui Soome Mati ja Leena, ei saaks wist Eesti metsatagustest mitte palju leida olema.

M. Medem. **Usk ja etu.** Algupäraline kujutus rahwa elust. Tallinnas. M. Medem'i kulul. 1905. A. Laurmanni trükk. 30 lk. — 2 lk. kuulutusi. 80. Hind 15 kop.

Koolimajas peab kooliõpetaja laupäewa õhtuti palwetundisid ja seletab wäga mõnusasti pühakirja; tuba on kuulajaid täis; wanemad inimesed istuwad auukartust äratawalt ja pühalikult ja . . . norskawad, nooremad aimawad wanemate eeskuju taga ehk tütarlapsed ja nooredmehed pilgutawad üksteisele silmi. Peale palwetunni pidamise on kooliõpetajal laulukoori harjutused. Kes laulukooris ei ole, see ruttab peale palwetunni lõppu kohe „mõisa wana pesu rullimise tuppa, millel telliskiwi põrand ja suured suitsenud aknad ees on.“ Lõõtsapill, mille lõõts tuult läbi laseb, ja tsimmel, mille keeled „timmist“ ära on, lasewad oma wägewad akkordid läbi saali kõlada, ja wanad ja noored tantsiwad kuni homikuni. Enne keskööd jõuawad ka laulukoori liikmed tantsupõrandale. — Tegelaste iseloomud ei ole wälja töötatud, jutu lõng ei ole selge, aga üleüldine pilt on siiski korda läinud. — Raamatu lõpul on kena „Legenda“, kahtlemata tõlge, ehk seda küll nimeetatud ei ole, ja laul „Kurwad päewad“.

Рождественская тетрадь. Weihnachts Heft. Jõulu leht. A. Laurmanni trükk. 12 lk. + 4 lk. kuul. 40.

Eesti keeli on lehes weike jõulujutuke „Kaks jõulupuud“: jõulupuuhikes, rikkas perekonnas ja sellesama maja keldri korteris. Seesama jutt on ka halwas Wenekeeles. Peale selle on lehes weel seda ja teist lugemist Saksa ja Wene keeli.

Näitemängud.

Kangur. Waatemäng ühes järgus A. v. Kotzebue järele K. Kannel. Narwas. R. Põderi trükikojas. 1905. 32 lk. 8°. Hind 20 kop.

Saladuse laps. Naljämäng lauludega ühes järgus. Eesti keelde toimetanud K. Kannel. Narwas. R. Põderi trükikojas. 1905. 39 lk. 8°. Hind 30 kop.

Mõlemad näitemängud on meie kadakasaksa keeles kirjutatud, umbes: „Anna mulle üks wesi!“ „Saladuse laps“ on pealegi sisu poolest puhas puru, kui tema sisust üle pea juttu wõib olla. Turu kaup!

Laste-kirjandus.

Wiguriwänt piltidega. Hind 15 kop. Kokkukogunud Kewadelind. Wiljandis, 1906. H. Leokese raamatukaupluse kirjastus. Tõllasepa trükikoja trükk. 48 lk. + 8 lk. kuulutusi.

Raamat on ainult keskmise wäärtusega, pikem arwustus oleks wahest ainult ruumi raiskamine.

Noodi-raamatud.

Laulud Talle kiituseks. Kirja pannud J. Klaanmann. Teine anne. Teine trükk. Tallinnas, 1905. J. Klaanmanni kulu. M. Schifferi trükk. Lk. 49—100 + 2 lk. Hind 35 kop. (Waimulikud laulud nootidega.)

Kalendri-kirjandus.

Isamaa kalender 1906 aasta jaoks. Sel aastal on 365 päewa. Kakskümnes kaheksas aastakäik. Jurjewis (Tartus) Schnakenburgi trükk ja kulu. 1905. Lk. 1—184 kalendriteated, + lk. 1—128 lugemise osa + 36 lk. kuulutusi.

Kalendri lugemise osa tahab wist noorema Noor-Eesti häälekandja olla. Noori on siin vähemalt arwu järge rohkeste. Enamiste on nende tööd tõlked. Mis siin algupäralist, ei ole läbistikku palju wäärt. Nime pidi on siin kõige päält Elli Algu, kelle lauludel „Kaldasel teel“ (lk. 1), „Sügise sõudemas“ (lk. 22), „Neiu, mu neiu, ei ole mul laulu“ (lk. 61) luulemaik mitte täitsa ei puudu. Luule andi awaldawad ka Pärt Pärni jutukene „Mure laps“ (2—5) ja laul „Ta laul“ (11). J. Sild'i poolt on 3 laulu „Wana ilm“ (5), „Wana aasta õhtul“ (16) ja Lermontowi ainetel, mida nimetatud ei ole, „Purje“ (115). Melatar on Hedenstjerna jutukese „Abiõpetaja kuritegu“ (6—11), mis juba waremine Eesti keeles ilmunud, ja Guy de Maupassant'i jutukese „Ehe“ (117—126) tõlkinud; stud. phil. Katri Liukkonen toob Santeri Alkio jutu „Kaup mis läheb“ (12—16) ja Samuli Suomalaise jutu „Lisbet“ (62—66). Maimu Niin Hermann Heijermans'jun jutu „Massa jõulud“

(17—21) ja keegi G. K. Wene keelest „Kiirel ajal“ (31—36), A. Mõtt püüab pealkirja all „Ühine häda“ (73—78) jutustada, kudas mõisaherra tööst roidunud talupoegi armulikult mõisasse nõudnud grammophoni kuulama. Marie Välbe püüab „Natsionalismuse“ (22—28) mõistet ära seletada, ei saa aga katsega toime, käib üle jõuu. M. J. Eisen, kes juhtumisi noorte hulka sattunud, laulab „Suurest Tõllist“, kuid kahjuks liig proosa-maitseliselt (lk. 29). J. Votete pakub lühikesi mõttemõlgutusi „Önn“ (36), „Kui mu paleus kadus...“ (106), „Surnuaial“ (109). F. Kull tõlgib W. Brake kirjutuse „Paar sõna sotsialdemokraatidest“ (37—61), milles W. Brake meelega, et lugejaid eksitada, püüdes ühiseluliste (sotsialliste) paranduste poole, mis kõige wanemast ajast pääle inimese soo parema osa lipukiri on olnud, ajalooliste, 19-ndal aastasajal elusse tekkinud sotsialismuse, sotsialdemokraatia ja kommunismuse erakondade püüetega ära segab ja kõike seda, mis koguni ammu wiimati nimetatud erakondade sündimist inimese põlwe parandamiseks üle pea tehtud on, nimetatud erakondade tööks loeb. Sarnasid asju wõib ainult inimestele kirjutada, kellel ajaloost aimu ei ole. Stud. math. Alma Hinkkanen hüüab „Üleskutses Eesti naesterahwastele“ (78—81) Eesti naesterahwaid üles karskuse püüdeid toetama. Bernhard Linde poolt on suur hulk kirjutusi: Laulud „Sõbrale“ (66), „Kuskil ei päikese paistet“, Karl Weitbrechti j., „Rahwakoolid Soomemaal“ (67—73), „Ühendust Soomega“ (107—109: „Wähemalt waimliselt wõime meie ühineda, üks teise ette wõtetele soojalt kaasa tundes ja igas asjas, kus wähegi wõimalik, abiandwat kätt üksteisele pakkuda.“ Iga sugu muu ühendamisele olewat Soome laht ilma ärawõitmata takistus“), tõlked: L. N. Andrejewi jutt „Waksalis“, Multatuli „Idudest“, „Elu ülewal“, algupäraline (!) jutukene „Punase tule keel“ (82—85... hm!... hm!... suurtel kirjanikkudel tuleb ka sarnasid sulesünnitusi noore põlwe päiwil ette ja need ilmuwad mõni kord trükiski, aga ikka ainult hulk aega pääle kirjaniku surma, kus kõik pahn, mida suurmees järele on jätnud, läbi tuustitakse. Kui aga algaja kirjanik oma esimeste töödena selle sarnast ise trükkida laseb, siis tuleb küll karta, et selle pääle mitte nii läbi sõrmede ei waadeta, kui suurte meeste pahn pääle. Wõrreru hra Linde erapooletumalt oma „Punast lille“ Pärt Pärni „Mure lapsega“, mille lõpp „Punase lille“ lõpuga üks ja seesama on. Wahest ta märkab siis, mis wahe on pahn ja naturalistilise kunsttöö wahel. Pealegi kahtleme, et hra Lindel juttude ja laulude kirjutamiseks andi oleks, ja kardame, et nende kirjutamine temal päljas andeksandmata aja raiskamine on. Pikem töö on „Kalewi poeg ja Kullerwo (Kalerwo poeg). Ainetel kirjutatud B. L (i n d e).“ (86—106): Kullerwo lugu Kalewala järele proosas ära jutustatud. Kullerwo ja Kalewipoja wõrdlemine kõlblisest seisukohast. Wõrdluse alla on wõetud: Mõlemate kaswatamine; Ilmarinen Kullerwo loos, Soome sepp Kalewipojas; Ilmarise naese ja Soome sepa poja tapmine; esimine õega ja Saare piigaga; Soome tuuslari tapmine Kalewi-

pojas; Kullerwo ja Kalewipoja surm. Otsus: Kullerwo seisab kõlbliselt kõrgemal kui Kalewipoeg. Kirjaniku uurimise wiisi tarwitades wõiks aga niisamasuguse õigusega ka ümberpööratud otsusele jõuda. Rahwa juttude ja laulude uurimine sellel kombel on kaunis tuluta töö. Soowitaksime noorele püüdjale ennast ligemalt prof. K. Krohni uurimise wiisiga tutvustada, ka Dr. O. Kallase „Wiederholungslieder“ on selleks tutvustamiseks üsna sünnis. — Eesti keele õigestikirjutuse ja lauseõpetusega on hra Linde meeleäraheitlises wõitluses. On ju Eestis küllalt kirja-wabrikanta, kellele ükspuhas, kudas Eesti keelt kirjutada: „talupojale hää küll.“ Hra Linde ei taha ometi wist nende liigist olla. Grammatika wigadest saaks lugeja weel jagu, ta on nendega nõnda ära harjunud, et ta neid tähele ei pane, aga mida lausetega pääle hakata, nagu järgmine: „Ma hulkusin üksi tühjade suwe majade, mis oma akendes aprilli kuu päikest wastu peegeldasiwad, wahel kõndisin mööda suuri balkonisid . . .“ (lk. 111), ehk jälle: „Korra tõstis ta sõrme üles — selle inimese, kes ülesande wälja on arwanud, klassikaline liigutus, seda tarwitas wist Archimed juba, — ja ta ajas selja iseteadwalt sirgeks“ (114). Niisugustest lausetest kubisewad hra Linde tööd.

„Walguse“ kalender 1906 aastaks. Kaasanne „Walguse“ tellijatele-lugejatele. Sell aastal on 365 päewa. Kaheksasteistkümnes aasta-käik. Tallinnas, 1905 Ajalehe „Walguse“ (J. Kõrwi) trükk. VIII lk. kuulut. + 72 lk. kalendarium, adressid jne. + 73--96 lk. lugemise osa + IX kuni XXVIII lk. kuulutusi. 8⁰.

Lugemise osas: „Kosjad ja pulmad. Kohalise rahwa kombede järele Harjumaalt Risti kihelkonnast. Kirjutanud 1889 aastal Jaan Truusmann n.“ Sisu: Esimene tutvus peigmehe ja pruudi wahel. — Peigmehe käigid pruudi juure „magama, ehk õigem ütelda, juttu ajama.“ — Kosjasõit: „ninamees“, kauplemine pruudi wanematega noore lehmik-mullika pärast. — Õpetaja juures „lugemisel“. — Pruuat käib „kerjamas“. — Pulmad: 1-ne pulma päew, pulmarong peigmehe majast pruudi juure: „sajataat“ ehk „pulmapää“, peiupoisid, „nuumhärjad“, pruudi õue wärawa taga (ja pulma laul), pruudi õues, aida ukse taga (ja laulud), aidas, toas, pulmasõök, tants. — 2-ne pulmapäew: pruudi kirstu ärawiimine peigmehe poole (ja laul). Pulmalised jõuawad õhtuks peigmehe majasse. — 3-as pulmapäew: annete jagamine pruudi poolt (ja laul). — 4-as päew: „pääle-joot“: raha pingutamine pulmaliste käest, laulud peigmehe ja pruudi halwastamiseks. — 5-es päew: „prussakaid põrutatakse maja seinte wahelt minema“ (maja iga kolme seina pääle põrutatakse wälja poolt kokku üheksa mürtsu märgiks, et pulma lõpp käes on). Laulud pruudiga jumalaga jätmisel. — „Karsklased. Kentsakas lugu üliõpilase N. N. jutustuse järele kirjeldanud G. Rosenbergi.“ Jutukese kirjutaja näib uskuwat, et inimene, kes mitte joodik ei ole, kõige suurem kurjategija maailmas on. Mõnel inimesel on ju mõisted sellest, mis hää ja mis halb, hoopis pahupidi. — „Kuidas kaksikwõitlused Inglise sõjawäes ära häwitadi (!). Wenekeelest W. G. Armann.“

Peterburi Eesti Tähtsamat 1906 aasta jaoks. Sel aastal on 365 päewa. Kaheksas aastakäik. Peterburis. Wennaste Palmgren'i Eesti raamatukaupluse kirjastus. H. Laane trükk. Pärnus. 112 lk. + 10 lk. kuulutusi.

Lisas: Mis tähendab Joga? G. Paju (H. P. Blavatsky järele, ühes Blavatsky elulooga). — Pääwalu, kirj. Dr. Max Oker-Blom. — Kalender toob hää osa päälinna eestlastele tarwilisi teateid, kuid nende haridust näikse kirjastaja õige madalaks hindawat, muidu ei julgeks ta neile määratud kalendris tõsise näoga niisugust turukaupa pakkuda, nagu G. Paju oma Blavatskyga. G. Paju arwates olewat Blavatsky üks tähtsam 19-neaastasaja isik olnud; õiendame seda arwamist nii palju, et ainult G. Paju temast weel tähtsam on. Max Oker-Blom on wist kolmas nende suurte isikute hulgas, vähemalt on tema pääwalu kohwiga arstimise retseptid üliwäga Blavatsky, Paju ja Joga usu moodi.

„Postimehe“ Tähtsamat 1906. Päewalehe „Postimehe“ hinnata kaasanne. „Postimehe“ trükikoja trükk (Kalendarium ja mitmesugused kalendri teated). 128 lk. 16⁰.

„Päewalehe“ adress-Kalender 1906 (Sisemise lehe pääl:) „Uue Aja“ Kalender 1906 aasta pääle. Tallinnas, 1905. A. Perti trükikojas. 81 lk. kalendarium ja kalendri teated, lk. 81—86 „Tagasiwaade 1905. aasta pääle.“ lk. 87—112 kuulutused.

Ajakirjandus.

Ajakirjanduse ülewaates tahame meie ainult kirjanduslisi otstarbeid silmas pidada ja ei astu ajalehtedega politikaliste küsimuste pärast mitte waidlusesse. Kuna aga ajalehtedes arutatawad politilised küsimused tähtis osa rahwa kirjandusest on, siis tahame tulewikus ajalehtede politiliste sihtide kohta igatahes ka ülewaateid tuua, need ülewaated peawad aga rohkem kirjandus-ajaloolist kuju kandma ja wõiwad ainult pikema ajajärgu kohta maksta. Siin kohal on meil wõimalik ajalehtedest ainult seda üles tähendada, mis nendes päewaküsimuste arutamisesest kõrwal, otsekohe kirjandusesse puutuwat leidub ja sedagi ainult ilma pikemalt arwustamata. Meie tahaksime tulewastele Eesti kirjanduse ja hariduse uurijatele sellega natuke teed tasandada, et meie nendele materiali kohta näpunäiteid teeme. „Eesti Kirjanduse“ lugejatele pakub see wahest wähe huwitawat, kuid loodame, et nad tulewiku kasu silmas pidades meid selle poolest wabandawad. — Meie ei taha ühtki Eesti keeles ilmuwat ajalehte tähelepanemata jätta, kuid esiotsa peab asi selle poolest lonkawaks jääma. Meil ei ole wõimalik kõiki Eesti lehti tellida, selle pärast oleme meie kõikide praegu ilmuwate Eesti lehtede toimetustele „Eesti Kirjanduse“ numbrid saatnud soowiga, et nad meiega wahetusesse astuksiwad ja kordame siin weel seda palwet, kuid tänini on ainult weike osa lehti oma numbrite saatmisega meie ettepaneku pääle

wastanud. Ilma kahtlemata saavad mitmed toimetused veel meile oma lehtede numbrid saatma, nende lehtede sisu aga, mille toimetused võimalikuks ei arwa meiega wahetusesse astuda, katsume ühe korraga teatada, kui lehed aastakäigu lõpetanud.

„Päewaleht“ № 25, W. v. Hillern'i j. E. L. T. Insener Kollander (24-jas järg ja lõpp). — 26. Xavier de Montépin'i romaan „Kuldsed tiiwad“ (järgneb). — 26. „Rahwa laulukoorid. Segakoor. Esimene wiik. Tallinnas. J. Ploompuu kulu, 1905. H. 35 kop.“ (Lühike soovitus). — 29. M. Neumann teatab, et tal nõuu on lauliku Peter Jakobsoni kirjatööde kogu wälja anda. Ette tellides maksab terve kogu 1 r., hiljem raamatukauplustest 2 rubla.

„Postimees“. № 1. A. Kuprini romaan, tõlk. Anna Haawa, „Kahewõitlus“ (järgneb). — 2, 4, 5 W. Reiman: Missugused joogiseadused oleksiwad meie kohased. — 7. S. Talwik, „Suguelu saladused ehk tunne iseennast loomulikkudes olemistes. Kirj. K. A.“ (Laitew arustus). — 8. Raamatud, mida põllumajanduse asjus küla raamatukogudesse soowitada wõiks (28 raamatut nimetatud). — 20. Anna Haawa, Tormides ja surmaohus (laul). — 21. stud. H. M. „Kalewipoegin kokoonpano (Kalewipoja kokkupanek) U. Karttunen. Helsingis, 1905. 103 + XXIV lk. 80.“ Sisu jutustatud. Raamatu puudus olewat, et uurija Eesti muinasjuttusid liig wähe tähele pannud. — 22. Pihkwa kreisi eestlaste elust: Wanemad asunikud, kes aastat 30 tagasi siia tulnud, elawat kaunis jõukalt, aga olewat enamiste täitsa ümberrahwustatud, hilisemad asunikud olewat kehwad. Koolid puuduwat. Ajalehti ei loetawat. Lätlased olewat säääl eestlastest selle poolt palju ees. — 23. J. Hünerson, Elekter põllutöös. — 23. M. Kitznik, „Waikimas“ (laul). — 24, 25. P. Fr. Kõiw, Kooliõpetajate seisukord haritud maailmas. — 24. Jaan Lattik, Jaani kiri Liisale. — Halliste kihelkond (kirjeldus).

Ristirahwa pühapäewa leht. № 1—3, S. Ulfers'i j. H. Oras, Herders (jutt). — 3. Anton Hermann Haller, sünd. ?, surnud Rakweres 31. detsembr. 1905. Lühike elulugu: 1861 Noarootsi koguduse õpetaja, 1864—1875 Keinas, 1875—1897 Tallinna Olewiste kiriku õpetaja, kirjutas „palju loetud palweraamatu“, oli „Ristirahwa Pühapäewa lehe“ asutaja ja esimene toimetaja. — 4. Dr. Gerhard Uhlhorni j. H. Oras, Esimene ristikogudus (järgneb). — 4. Herta Stretton'i j. Anna F., Wäike Marta (järgneb).

Ristirahwa pühapäewa lehe sõnumitooja 2—3. A. H. v. Kohli j. H. Oras, Ohwer. Jutustus Wene Jaapani sõjast. — 4. Ernst Schrilli j. H. Oras, Surnud wabrikus (järgneb).

Waigus! № 1. A. Reinwald, aasta wahetusel (laul). — 1. (14-nes järg) M. E. Braddoni j. A. Liblik, Noore põlwe seltsilised (järgneb)). — 1. Peter Kronberg, Proua Brigitta rist (jutt). — 3. Wal-

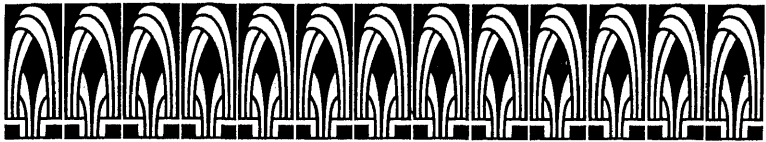
ter Kronecker, Muinasjutt õnnistatud kullast. — 5. Ioan Adam, Ewa. Rumänia jutukene. — 6. W. Roberg, Amuri maa ärawõitmine Wenemaa alla. — 7. Lotte Gubalke, Ta ootab (jutukene). — 8. Emile de Laveleye, Praeguse aja sotsialism (järgneb).

„Walguse“ Lisaleht: 1. Brador'i j. P. Kõrw, Punase lipu all (järgneb). — 1. Inglise ajalehest P. Kõrw, Ära tuisanud jäljed (järgneb). — 1. Saksa keelest P. Kõrw, Wõitluste teel. Pildid maalt ja merelt. Ajaloolik romaan (51. järg, järgneb). — 1. Grahw E. Reventlovi j. A. Liblik, Wene-Jaapani sõja ajalugu (77. järg, järgneb). — Dr. Arnold'i j., Hiina pää-paganate kohutawad saladused ehk Pekingi surnute müür. Jutt (romaan) Hiina sõja ajast (281. järg, järgneb). — Kitznik, M., laulud: „Targa juures“ (6), „Õhtu rahu wee pääl“ (7), „Mozarti 150 aastaseks sünnipäewaks“ (10), „Õhtu wee pääl“ (10).

Arwustuseks sissesaadetud raamatud.

1. Kosilane. Ühejärguline näitemäng. Kirj. J. Mändmets. Tallinnas 1905. J. Ploompuu raamatuk. kulu. 32 lk. 8°. Hind 30 kop.
2. Kuda nad suitsetamise järele jätsiwad. Wl. O. Trachtenberg. Ümberp. P. Osten-Urw. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu raamatukaupl. kulu. 47 lk. 8°. H. 30 kop.
3. Eesti rahwalaulud Segakoorile. Dr. K. A. Hermann. Teine wihk. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu kirjastus. 39 lk. 8°. Hind 40 kop.
4. Rahwa laulukoorid. Segakoor. Esimene wihk. Koorilaulu sõprade toimetatud. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu raamatuk. kulu. 1905. 32 lk. 8°. Hind 35 kop.
5. Laste pildi aabits. Lugemise õpetus ehk abd raamat. Tallinnas, Ploompuu raamatukaupl. kirjastus. 12 lk., suur 8°.
6. Koduõpetus. Kirjutamise, lugemise, usuõpetuse ja arwamise aabits. Kirj. M. Kampmann. Tallinnas, 1905. Kluge ja Ströhm'i raamatukaupl. kirjastus. 138 lk. 8.

Tä h e n d u s. „Uute raamatute“ all arwustusele tulewad ainult uued raamatud, nõnda siis ainult need, millel aastaarw 1906 pääl seisab. Ainult esimestesse annetesse saawad 1905. aasta lõpul (Nowembri ja Detsembri kuus) ilmunud raamatud üles wõetud. Seda paluksime kirjastajaid meile arwustamise jaoks raamatuid sissesaaates tähele panna. Raamatud, mis „Uute raamatute“ päätüki nimetatud, ei saa mitte uueste „arwustuseks sisse saadetud raamatute“ all nimetatud.

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

(Järg.)

Abinõuu tulekahjusid ruttu kustutada, õpet. Lenzi j. tõlgitud. Jutt Läti tütarlapsest, kes ühe kurttumma tütarlapse lugema õpetanud ja selle eest Tartu ülikooli poolt tasu saanud. — 1806. Tallinna murdes: Kõne kahe talumehe wahel taewatähtede üle. Teadaandmised Frey rehkendamise raamatu ja Marpurgi lugemise raamatu üle. Jutt Eesti nekrudist, kes osawuse, hea ülespidamise ja wahwuse tõttu ohwitseriks tõusnud. — 1807—1809. Tallinna murdes: Lugu Wene madrustest, kes mitu aastat Nowaja Semlja saarel pidanud mõõda saatma. Lühikene Tartu linna ajalugu. Jutt „Wenna armastus“. Kaks sõja lugu. — 1811. Tallinna murdes. Saksa keelest tõlgitud mõistujutt „Zirp nink kussikuklane“ Tartu murdes. Laul „pääsukesest“. Algupäraline laul „Talw“. Jutt isast, kes oma pojale kalli päranduse jätnud. — 1812. Tallinna murdes: „Mihkli Marti noomitused kaitserõugete pärast“ (Tallinna kalendrist ära trükitud). Jutt mõisnikust ja tema pojast, kes täis- ja tühjade wiljapeade üle kõnelewad. Mõistujutt hundist ja lambast, kes ühest ja sellestasamast ojast joowad (laulus). — 1814. Tartu murdes: Koka Adama kiri oma pruudi Liisole linna. Hällilaul, arwatawasti algupärane, aga kerglise sisuga. Mõistujutt wanast ja noorest wähjast. Talwe laul (1811. a. kalendrist ära trükitud). Laulud: „Naise loomisest“, „Laul minu kalli isa haua“ ja „Laul inimese hädade üle“. — 1816. Tallinna murdes: Kudas walgust tabatud inimesi elule äratada. Wiis maailma jagu (Tartu murdes). — 1817. Tallinna

murdes: Jutt sellest, kudas Belgorodi linna rahwas petscheneegisid kawaluse läbi ära wõitnud. Jutt pimedast, kes waranduse maha matnud. Mõistujutt kahest reisijast ja karust (Tartu murdes). Lühikene Luteruse usu üleswõtmise lugu. — 1818. Tallinna murdes. Jutud: „Häbbematta“, „Kirriko Õppetaja ja kuuljad“, jutustus sellest, kudas lastele noores eas häid kombeid ja töö himu kaswataada. Ligemise armastus. Laul „surmast“. — Arwustaja kurdab alatasa, et kalendrites mitte puhas Tartu keel ei walitse, waid Tallinna keel juba sell ajal täit mõju enese kätte kipub wõtma.

1811. Uus A B D ja luggemisse-Ramat. Perno-Linnas 1811. Trükkitud Gotthardt Markwardti jures. 130 lk. 8'. Hind, köidetud 60 kop. Kirj. praust Berg. (Arwustanud Dr. v. Luce I 1). Raamatukirjutaja siht oli, tähendab arwustaja, mitte ainult lugemise õpetuse raamatut kokku seada, waid ka südame ja mõistuse haridust edendada; selle pärast on sellel ABD-raamatul ka rohkem osasid, kui ABD-raamatutel harilikult on. Kõige pealt leidub siin lugemise-õpetuse osa, millele lühikesed laused järgnewad. Sellega lõpeb raamatu esimene osa. Nüüd tulewad mõned jutud ja kõned, millel jaolt kombeõpetusline, jaolt majandusline, jaolt loodusteadusline siht on. Need lugemise tükid on wanemate laste jaoks määratud. Nüüd järgneb looduselugu mõne elaja üle, ja lühike kirjeldus kartuhwlite üle. 3. jagu sisaldab järjekorralise ülewaate looduseriigi üle, ühes kaunis täieliste seletustega mõnest tähtsamast elajast. Taimeriigist on nimelt söögi-, arsti- ja kihwtised taimed nimetatud. Järgneb maadeteadus wiie maailma jao üle, Weneriigi üle laiemalt. Siis tulewad kalendri seletused ja õpetus Jumalast. Lõpul on kirjamärkide tarwitamise õpetus, juhatus, kudas kirjasid tuleb kirjutada, ja kaswamise tabel wõi üks kord üks. — Arwustaja nimetab mõned kirja-, trüki- ja keele-wead.

1812. Jutlus, mis Perno kihhelkonna õppetajast J. H. Rosenplänter essimessel heina-ku päwal kolmatkümmend 1812 aastal Perno linnas sai petud. — Pange aega tähhele Rom. 12. 11. — Pernolinna trükkitud, Gotthardt Markwardti jures 1812. (Arwustanud J. Frey, I. 8). Arwustuses on mõned keele ja kirjutuse wead nimetatud. Raamatu sisust ei ole lausutud.

Sarema Jutto ramat, teine jaggo, mis ma rahwa lustiks ja kassuks on üllespannud Johann Willem Luddi Ludse, kolide üllewataja. Perno-linnas 1812. XV+227 lk. 8°. (Arwustanud —g (Berg Hallistest?) ll. 44). — Arwustaja kaebab, et raamatus liig palju trükiwigasid olewat, nimetab mõned saksa-keelsed kõne-käänud ja trükiwead ja awaldab lõpuks soowi, et iga õpetaja oma kihelkonna jaoks vähemalt 25 eksemplaari niisugustest kasulistest raamatutest laiale laotada wõtaks, nagu arwustataw raamat on, nõnda et niisugustel raamatutel vähemalt trükikuludki tasa saaksiwad.

Lühhikenne Õppetus Eestima Tallo-rahwa Ämmadele. Tallinnas trükkitud J. H. Gresseli kirjadega. 1812. (Saksa keelest J. Waltheri j.). (Arwustanud Dr. v. Lutze. III. 93.) Arwustaja loeb üksikud peatükid (20) üles, tähendab, et ümberpanek üleüldiselt rahuloldawalt tehtud, kuid parem oleks olnud, kui ümberpaneku keegi Eesti keelt mõistja tohter oleks teinud, kes kohased, Eesti keeles tarwis minewad nime-tused õigete oleks loonud. Arwustaja toob mõne nimetuse näituseks ette, mille asemel sündsamad oleksiwad wõinud olla. Et raamat esimene selletaoline Eesti keeles olewat, siis kardab arwustaja õigusega, et järeltulewad raamatud selle jälgedesse astuwad ja tema luhta läinud uued sõnad omandawad, mida wäga raske on edespidi keelest wälja saada.

Eesti-Ma Rahwa Kalender, ehk Täht-Ramat 1813 aasta peäle, pärrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tallinnas trükkitud Gresseli kirjadega.

Kalender 1814 aasta peäle.

Kalender 1815 aasta peäle. Mõlemad ka Gresseli kirjadega trükitud (XII. 98). Arwustus on Eesti keeli. (Waata alamal: Eestikeelsed arwustused).

Se küssiminne: mis pean ma teggema et ma õnsaks saan? ja se kostminne: ussu Issanda Jesusse Kristusse sisse, siis saad sinna ja so perre õnsaks. Apostl. tegg. ram. 16, 30. 31. Ärraselletud nende kassuks, kes püüdwad õnsaks sada. — Kui teie sedda teate, õnsad ollete teie, kui teie sedda tete. Joann. 13, 17. Perno-linnas trükkitud Kothh. Markwarti jures 1812. 45 lk. 8°. (Arwustanud O. W. Masing. XII. 130). Lehekülg 3—15 on arwustaja 169

keele wiga leidnud, kaugemale ei ole ta suutnud minna. Arwustaja toob mõned näitused wigadest. Sisu olewat niisama wilets, segane ja plaanita kui keelgi.

1813. Önnis on se innimenne, kelle süddames Kristus usso läbbi ellab. Ewes. 3, 17. Perno-linnas, 1813. Trükkitud Gotthardt Markwardti juures. 35 lk. 8°. (Arwustanud Rosenplänter. ll. 49).

Arwustaja seletab 20 lehekülje peal, missugusid nõudmisi rahwaraamat peab täitma ja tõendab näituste waral, et arwustataw raamat ühtki neist nõudmistest ei täida. Raamatu sisu: „1) Jesus peab süddames ellama; 2) Temma ellamine süddames annab meile ühte tõssist ning ka jädawat önnistust“. Raamatukirjutaja ei olewat aga mitte kaugeltki mõistnud arusaadawalt ära ütelda, mida ta ütelda tahab. Mõtted olewat segased, wõrdlused hoopis luhta läinud, keel ja kirjutamise wiis koguni wiletsad.

Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Spr., her. v. Rosenplänter 1813—1832.

3-ndas andes (lk. 99 jne.) on 5 lehekülge õiendusi ja seletusi 2-ses andes ettetulewate sõnade kohta kellegi nimeta arwustaja poolt ära trükitud, ühtlasi ka, nagu wäljaandja tähendab, esimesed read, mis „Beitragede“ kohta trükis ilmunud. — 4-ndas andes awaldasiwad 1—3 annete kohta lühemaid ehk pikemaid tähendusi a + b (lk. 103), E. H. Schröder (lk. 112), A. Knüpffer (lk. 114) 10 lk. sõnade parandusi ja seletusi, -t (lk. 124), A-r (lk. 129), Friedrich Schmidt (lk. 131), Frey (lk. 133). Enamiste on need kirjutused igatüks omal kohal juba nimetatud. — 9-ndas andes ilmus A. Knüpfferi kiri 6-nda ande üle. Seal seisab muu seas: „Eesti muinasjuttude ja jutustuste äratrükkimine ei oleks mingisugust wabandamist tarwitanud. Nendest wõib rohkem ja paremat Eesti keelt õppida, kui kõikidest Saksa kirjanikkude eesti-keelsetest toodetest ühte kokku.“ — 10-ndas andes (lk. 116) on 17 lehekülge sõna seletusi ja õiendusi 5-nda ande kohta A. Knüpfferi poolt. Niisamasugused tähendused awaldas A. Knüpffer ka 8-nda (XIII. 79) ja 12-nda (XIII. 130) ande kohta. — 15-ndas andes (lk. 74) awaldas Fr. Heller 13-nda ande üle umbes 50 lehekülge seletusi ja õiendusi. Mis muidu weel „Beitragede“ üksikute kirjatööde kohta „Beitragedes“ ilmunud, on kohaste kirjatööde eneste nimetamisel ära tähendatud.

1814. A B D nink weikenne luggemisse ramat Tarto ma rahwa tullus. Keiserlikko Tarto sure koli ramato kohto lubbaga. Tartolinan, trükkitu nink müwwa M. G. Grentsiusse man. 1814. 16 lk. 8°. (Arwustanud Rosenplänter, IV. 100). Raamatu sisu: trüki- ja kirja-tähed; weerimised; ühesilbilised sõnad; manitsus, et laps selle pärast peab õppima, et ta Jumala tahtmist mööda wõiks elada; õpetus Jumalast ja Jumala omadustest; ristimisest; Jumala ja ligemise armastusest; Meie Issa palwe. Raamat olewat, nagu arwustaja tähendab, hoolega ja otstarbekohaselt kokku seatud ja trükk puhas.

A B D-ramat. Sure Tarto-linna ramato-kohto loaga. Perno-linnas 1814. Trükkitud Gottardi Markwardi jures. 40 lk. 8°. (V. 51.) See on õpetaja Berg'i 1811. a ilmunud suure A B D-raamatu 1-se jao 2-ne trükk. Raamatu lugemise osas on Siraki tarkuse raamatust mõned tükid ära trükitud, raamatu lõpul on mõned palwed.

1815. Katekismusse õppetusse selletus, üllespandud küssimiste ja kostmiste sannadega jumala auuks ja nende heaks, kes omma hinge õppetusseks ja parandamiseks heal meel püüdwad laiemalt moista, ja omma mele tulletada, mis meie Katekismusse õppetusse sees lühhidelt õppetakse. Kahhekümnemal korral trükitud Minuthi kirjadega, Tallinnas, 1815 aastal. 148 lk. 8°. (Arwustanud Rosenplänter. VIII. 84).

Paber olewat halwem kui 19. trükil aastast 1800, tähed osalt poolikud, osalt täitsa wälja kukkunud, Tallinna linna pildil raamatu kaane peal olewat 1800 weel majadel katused peal ja aknad ees, 1815. a. trükil olewat aknad ja katused ära pühitud. Wanadele trükiwigadele on suur hulk uusi juure ilmunud. Kui raamat juba 20 korda trükitud, siis on ta kahtlemata wäljaandjatele kasu toonud ja kas ei oleks siis õigus nõuda, et waese talumehele, kes raamatut oma lapsele on sunnitud ostma, tema raha eest wähegi hoolsamalt walmistatud tööd pakutaks, küsib arwustaja.

1816. Ehstnische Originalblätter für Deutsche (Eesti algupäralised-lehed Sakslastele). Wäljaannud Otto Wilhelm Masing. 1. heft. Tartus. Trükitud J. C. Schönmanni juures. 1816. XII + 59 lk. 8°. (Hind 1 rub. 50 kop.). Arwustanud R(osenplänter). VIII. 65.

Arwustaja nimetab lühidalt raamatu sisu, toob mõne näituse raamatus ettetulewate sõnaseletuste kohta ja kir-

jutab raamatu sissejuhatusest paar kohta wälja, näit. „Sedda enam innimenne teab, tunneb ja moistab, sedda enam temmal ennesel ja teistel sest hinda ja head. Meie päiwil se koggoniste ei sünni egga lähhä korda, et õppetud mees enam ei teaks, kui agga üht asja. Kui ta tõeste tössine kirjamoistja, siis peab temmal se kül issi-arranis põhjani selgeste käes ollema, mis temma omma ammeti üllespiddamisse kassuks püüdnud õppida, ja, kui se temmal polik ehk seggane olleks, siis temma ommal kohhal üks pool, laidetaw, ja õigusse polest laidetud innimenne saaks ollema; agga kui temma jälle muud ei teaks, kui agga sedda, mis temma iggapäwase tö kohta putub, siis ta siggiwa kassutamisse polest nendasammoti pool innimenne issikeskises ellus saaks ollema . . . kirjamoiustjad õppigo keik, mis aeg ja joud annab õppida, egga woi ka innimenne ial sest polest liaste sada; egga sa temma ka ialgi üht asja süggawalt kätte, ilma et teist appi nouaks, ja sedda ka õppiiks.“

Maenitsused ennese läbbikatsumisse juhatamissesks. Perno-linnas, trükkitud Kottart Markuardti jures 1816. 15 lk. 8°. (Arwustanud Rosenplänter. VIII. 75.) Arwustus on Eesti keeli, selle pärast temast alamal.

1817. Jutlus Eestima Tallorahwa ueseä-dusse kulutamisse jures. Nelliteistkümmemal Neäri-ku päwal 1817. Tallinnas, trükkitud J. H. Gresseli kirjadega. 16 lk. 4°. (Arwustanud Rosenplänter). (XII. 140). Jutlus on 14. Januaril 1817 kõigis Eestima kirikutes ette loetud, Eesti rahwa priiks laskmise päewal. Jutluse kirjutaja on Kadrina õpetaja A. F. J. Knüpffer. Jutluse kallal olewat hoolega tööd tehtud, keel olewat südamlük, kõigest olewat märgata, et kirjutaja kuulajatele kasulik on tahtnud olla ja neile seda kätte juhata, mis neil praegu just waja on. Jutluse sisu kannab arwustaja järgmiselt ette: Jutluse põhjaks on lause: „Jummalakartusse suur kasso, et ta allamid sadab süddamest noudma ja hea melega teggema, mis ial nende põlwes nende kohhus on tehha“ ja nimelt: „I. Se on Jummalakartusse kasso, et allamad süddamest püüdwad üllematte käskude ja seäduste järrel ellada. II. Jummalakartusse kasso, et ühhe Ma rahwas ja ühhe Wallitseja allamad teine teisele süddamest tewad, mis õigus. III. Se on Jummalakartusse kasso weel, et innimenne rahhul on omma lodud põlwega, tru on omma ammetis, ja ussin tõle. IV. et keik ausa

ja kassina ello kombed ja keik moistlikko maiapiddamisse ja perrewallitsusse wisid rahwa õnne alluseks, ja Jummalakartusse kasso on. V. Liggimesse armastus on wimaks weel Jummalakartusse kasso."

Bemerkungen über die Declinations- und Casusformen der Ehstnischen Sprache. Dem Herrn Doctor der Theologie, Probst und Consistorial-Assessor David Gottlieb Glanström, zur Jubelfeyer des funfzigsten Jahresfestes seiner Predigeramts-Führung, an den Kirchen zu Weissenstein und St. Annen, den 13. Juny. 1817. Als Beweis seiner Verehrung gewidmet von A. F. J. Knüpffer, Consistorial-Assessor und Prediger zu St. Cathrinen. Reval, gedruckt bey Joh. Herrm. Gressel. 12 lk. 4°. (Tähendus Eesti keele deklinationide ja kaasuste wormide kohta jne. Arwustanud Rosenplänter. XII. 135). Arwustaja kirjeldab lühidalt raamatu sisu ja trükib deklinatsioni tabelid raamatust ära.

1818. Nou ja abbi, kui waesus ja nälg käe on. — Matt. 4, 4. Innimenne ei ella mitte ükspäinis leiwast. Tallinnas, trükkitud J. H. Gresseli kirjadega. 1818 aastal. 32 lk. 8°. (Kirj. Dr. v. Luce. Arwustanud R. XII. 134). Raamatukirjutaja soowitab 12 söödawat taimet leiwa puudusel toiduks tarwitada ja õpetab, kudas neid söögiks walmistada.

Ehstnische Sprachlehre für die beiden Hauptdialecte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Herausgegeben von August Wilhelm Hupel. Zweite durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau, 1818, gedr. und verlegt bei Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn. 20 + 182 + 650 lk. 8°. Lühikese teate tõi Rosenplänter (XII. 143) ajakirja „Neue inländische Blätter“ järele. Pikem arwustus, 18 lehekülge, ilmus (XIII. 28) kellegi tundmata arwustaja sulest. Arwustaja toob 34 õiendust Hupeli grammatika uue trüki kohta.

Pühhapäwa wahhe-luggemissed, mis Otto Willem Masing kirjutanud ja wäljaandnud. Essimenne jaggu. Tartus 1818. Schünmanni kirjadega. 11 ja 168 lk. 8°. Hind köitmata 160 kop., papp-köites 185 kop. (Arwustanud Rosenplänter. XVI. 54). Arwustaja trükib O. W. Masingi enese poolt 25. Mail 1818 Saksa keeles wälja saadetud teadustuse raamatu sihi, otstarbe ja sisu kohta ära. Lõpul on 10

kirja ära trükitud, mida mitme eestlase poolt jaolt Masingile, jaolt Rosenplänterile saadetud ja milles kõige suuremat rõõmu ja tänu Masingi raamatu eest avaldatakse.

Tallinna Eesti Lauluraamat, 1818 (?) lk. 20. Õppetuse meelewallast pattud andeks anda ja kinnitada. (Arwustanud O. W. Masing. X. 65). Arwustaja toob hulga keele wigasid ja puudusi ette, mis nimetatud peatükis leida ja mis parandust nõuawad.

Eesti-ma rahwa Kalender, ehk tähtramat 1819 aasta peäle, pärrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tallinnas trükkitud Gresseli kirjadega. 48 lk. 16°.

Eesti-ma rahwa Kalender jne. 1819 aasta peäle jne. Tallinnas, trükkitud Minuthi Lesse kirjadega. 46 lk. 16°.

Eesti-Ma-Rahwa Kalender 1819 Aasta peäle jne. Ist zu drucken erlaubt worden. Dorpat, den 5. Decbr. 1818. L. W. Moritz, Censor. Tartu-Linnas, trükitud ja müa Schünmanni jures. 47 lk. 16°. (Arwustanud Rosenplänter. XVI. 48). Gresseli kalendri lisa on Rosenplänteri endine koolipois Pärnu kihelkonna Sauga kooli kooliõpetaja Oltre Peetri poeg Abram raamatust Flörke, Repertorium des Neuesten und Wissenswürdigsten aus der gesammten Naturkunde Berlin, 1812 ümber tõlkinud ja nimelt: 1) Wallaskallast ja temma püüdmissest. 2) Iri-kammelid (das Wüsten-Kamel). 3) Suur konna-karp. 4) Kotkad tapwad härgi. 5) Amerika-ma karro tapminne. 6) Kamsatka-ma karro tapminne. — Lõpul „Pühhapäewa Wahheluggemiste Kulu-tus“. — Minuthi kalendri lisa kokkuseadja on teadmata. Sisu: 1) Rahwa hulgast mailma peäl. 2) Lihhawette Hommikul (Witscheli järele lk. 145), halb ümberpanek. 3) Monned sannad weel. — Schünmanni kalendri kokkuseadja on O. W. Masing. Lisas on: 1) Päwa- ja kuwarjutamissist. 2) Pitksilmad ehk Kiikrid. 3) Kuud. 4) Ma. 5) Ilmust, mis tähtramatud näitawad. 6) Tont ehk Pissohänd. Wiimasest kirjast trükib arwustaja pikema näituse „Beitragedes“ ära.

1819. Wannaseadusse-aja sündinud asjad mis Wannast-Testamentist kokkirjutand ja nore rahwa õpetusseks trükki pannud Otto Willem Masing. Tartus 1819. Schünmanni kirjadega. 11. ja 92 lk. 8°. Hind köitmata 70 kop. (Arwustanud Rosenplänter. XVlll.

82). — Arwustaja trükib raamatukirjutaja poolt wäljantud tellimise kuulutuse 5. aprillist 1819 Saksa ja Eesti keeles ära. Selles kuulutuses seletab raamatu kirjutaja, mis sihtisid ja püüdeid ta raamatut kirjutades silmis pidanud.

1820. Jutlus mis Priusse kulutamise päwal 12-nemal Martsil 1820, piddanud Otto Willem Masing. Tartus 1820. Schönmanni kirjadega. 27 lk. 8°. (Arwustanud Rosenplänter XIV. 163.)

Arwustaja nimetab jutluse sisu. Jutluse põhjaks on: „kuida walmistab ennast mõistlik rahwas selle odatawa ue põlwe wasto, mis on priusse põlw?“ Wastus: 1) „kui (rahwas) püab tötundmises kõigest wäest täiemaks ja kindlamaks sada; ning 2) töteteggemisega kõigis paigus Jummalad püab auustada, ja selle wisiga siggiwad õnne sada.“ Edasi toob arwustaja pikema wäljakirjutuse jutlusest, et lugejaid jutluse keelega tutwustada ja lõpuks terve rea laitwaid arutusi kellegi tundmata poolt. Rosenplänter näitab selle juures, kuda iga laitus just laitja enese puudulist Eesti keele tundmist üles näitab ja mitte Masingi puudusi. Selle sarnasid laitjaid olewat wiimasel ajal rohkeste ilmunud. Masingile soowitatawat, et ta wähem, aga sisukamalt kirjutaks ja et ta asjatundjate ja lugejate arwamist seal, kus neil õigus on kaasa kõnelda, rohkem tähele paneks. Et O. W. Masing tollel ajal peaaegu ainukene asjatundja Eesti keele ja kirjanduse asjus oli, ei pruugi küll pikemalt seletama hakata. Selles mõttes on ka kõik Rosenplänteri kirjad Masingi kohta kirjutatud.

1821. Üts Koddoo Palwusse Ramat wäljantu sest Preisi Kuninga Moisa Kerkessandast Nimmega Ehrenberg Perlini Linan. 266 lk. 8°. Trükitud Tartus, 1821, Schönmanni juures. (Arwustanud teadmata. XVII. 32.) See on tõlge raamatust Andachtsbuch für Gebildete des weiblichen Geschlechts von Friedrich Ehrenberg. Ümberpanek ja trükk on wennaste koguduse toimetusel ja kulul ilmunud ja peajasjalikult wennaste koguduste liikmete tarwituseks määratud. Tõlge on wördlemisi hea, ehk ta küll sõnasõnaline on, selle juures on tõlkija hulga lisandusi oma poolt juure pannud; mitmed kohad, terwed peatükid on wälja jäetud ja uued mujalt asemele lisatud. Arwustaja awaldab lõpuks kahetsust, et just Ehrenbergi raamat tõlkimiseks walitud, kuna palju sündsamaid palwe-raamatuid küllalt oleks wõinud leida.

Teädus Halliste- ning Karksi-kirriko ramatust 1821 aastast. $\frac{1}{2}$ trükipoogn. fol. (XVII. 50). See on üks praeguse aja hariliste laululehtede kõige wanematest eelkäijatest, mida arwustaja soojalt järeletegemiseks soowitab. Peale sündinute ja surnute arwu leiduwad seal „mitmesuggused teädussed“ wanaduse, õnnetuste jne. üle ja lõpuks „Neäri laul“, mis Riia laulu- raamatust laulu 589 järele tõlgitud, arwatawasti Halliste ja Karksi õpetaja Bergi enda poolt. Laul on Beiträgedes ära trükitud.

Piibli Ramat, se on keik se Jummal Sanna, mis Pühhad Jummal Mehhed, kes pühha waimo läbbi juhhatud, Wanna Seädusse Ramatusse Ebrae Kele ja Ue Seädusse Ramatusse Kreka Kele on ülleskirjotanud, nüüd Jummal armo läbbi Eesti Ma Kele Kolmat korda trükkitud Peterburri Linnas, Stereotipidega trükkitud, Piibli koggodusse kulloga, 1822 Aastal. 1128 lk. — Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament ehk Ue Seädusse Ramat. Peterburri Linnas, Stereotipidega trükkitud, Piibli koggodusse kulloga, 1822 Aastal. 321 lk.

Ülemal nimetatud Piibli 3-nda trüki ajaloo leiame meie Beiträgede 18. andes (lk. 34 - 41), kirjutatud Tallinnas, Augusti kuul 1825. Põhjaks oli 1739. aasta piibli-wäljaanne pandud, mida trükiwigadest ja silmapaistwamatest eksitustest parandada tuli. Peategelased selle parandamise töö juures oliwad praust Dr. theol. Glanström Paidest, selle wend õpetaja Glanström Järwa-Jaanist ja õpetaja Knüpfker Kadrinast. Trükkimisega tehti alustust 1818 ja 1822. a. lõpu poole oli piibel trükis walmis. 5 Moosese raamatut ja kõik Uue Testamendi raamatud on Rosenplänter 1739. aasta wäljaandega wõrrelnud ja muudatused, mis 1822. aasta wäljaandes sees on, üles tähendanud (XVII. 53, XVIII. 50).

Siin wõiks ka weel von Willmanni kirja Dr. v. Lucele oma Eestikeelsete raamatute kohta nimetada (III. 90).

Peale wanemate ja uuemate Eesti raamatute arwustuste ilmusiwad „Beiträgedes“ kõikide Eesti keeles iga aasta ilmuwate raamatute nimekirjad aastast 1812 kuni 1822, mis wõimalikuks teeb, kaunis täielist pilti Eesti kirjanduse üle tähendatud 11 aasta kohta saada; nimelt ilmusiwad 1812 — 4 raamatut (I. 123), 1813 — 8 raamatut (III. 170), 1814 — 4 raamatut (V. 168, VIII. 155), 1815 — 6 raamatut (VIII. 155), 1816 — 15 raamatut (VIII. 157),

1817 — 10 raamatut (IX. 157), 1818 — 16 raamatut (XVI. 167), 1819 — 6 raamatut (XVI. 169), 1820 — 10 raamatut (XVI. 170), 1821 — 13 raamatut (XVI. 171), 1822 — 7 raamatut (XVI. 173). Kokku 11 aasta jooksul 99 raamatut. — Ka ilmunud kuulutused ettevalmistusel olevate raamatute kohta on kirjandusajalooliselt tähelepandavad. Niisugusid kuulutusi töiwad „Beiträgede“ 2. anne (lk. 150), Rosenplänteri ja Waljala õpetaja A. H. Schmidt'i tööde kohta, 3. anne (lk. 172) nendesamade kohta, 5. anne (lk. 172) Winkleri, Hupeli ja Luce - A. H. Schmidt'i tööde kohta ja 8. anne (lk. 161—169) O. W. Masingi ja Rosenplänteri tööde kohta. — Weel tähtsam on Rosenplänteri „Eesti kirjanduse ülewaade, raamatute sisu ja ilmumise aja järele kokku seatud“ (XX. 1 jne.), milles kõik raamatud ja käsikirjad Eesti kirjanduse algusest kuni 1830. aastani üles on tähendatud nii täielikult kui Rosenplänteri teaded ulatasiwad. Eesti kirjanduse ajaloo uurimisel on Rosenplänteri „Ülewaade“ üks tähtsamatest hallikatest. — Õige pealiskaudne on Dr. Jannau Eesti kirjanduse ülewaade tema kirjatöös „Eesti põhi- ja alg-keel“ (Beiträge XIX, 94 jne.), milles peajasalikult ainult Eesti piibli ümberpanemise lugu jutustatud on. — 18. andes (lk. 156 jne.) on mõned Eesti kirjanduse ajaloose puutuwad küsimised, enamiste Gadebuschi Livl. Biblioth. järele ära trükitud, nimelt Siimuna õpetaja J. G. Borg'i (wõi Borge), Heinr. Gösekeni, Boekleri, Otepää õpetaja Martin Hehni ja Michael Ignatiuse kohta. Wördl. ka XX. 35 jne. 3-ndas andes (lk. 47) ilmus Dr. v. Luce poolt lühike kirjeldus Eesti kalendritest, milles v. Luce mõne üleüldise soowi Eesti kalendri-kirjanduse kohta ette paneb, kuna v. Frey pikema arutuse Eesti luule kohta awaldas (II. 15, IV. 1). Kirjatüki alustuses puudutab v. Frey mööda minnes Eesti rahwalaulusid, millede kohta temal kõige vähemat arusaamist ei ole. Midagi ei paistwat Eesti rahwalauludest vähem wälja kui luuleandi. Kunstist ei wõiwat nende juures kõnet olla. „Need on enamiste ilma ühise mõtteta ütelled, millede sünnitajad wiisid ja takti sinna juure küll oma kõige tarwilisemate sulgloomade ja koduelajate häält ja liigutusi järele aimates loonud on“ („Es sind meist unzusammenhängende Äusserungen, deren Urheber die Melodien dazu nebst dem Tact wohl nach den Tönen und Bewegungen ihres brauchbarsten Gefieders und Viehes componirten“). Aga eestlane armastawat laulu,

sellepärast pidawat luulekirjandust edendama, mis aga „kõlblise rahwa luule puudusel“ ennast ainult kunstluule peale wõiwat põhjendada. Kunstluule loomiseks olewat kõige pealt paremat alg-haridust waja rahwale anda. Wiletsad aabitsad, wiletsad koolmeistrid, wilets õpetusewiisid pidawat tingimata parandust leidma. Ainukene laulude kogu Eesti keeles olewat kiriku lauluraamat, mis mitmetpidi halwas keeles, maotu sisu ja koore poolest olewat. Teistest keeltest tulewat sündsaid laulusid heades ümberpanekutes Eesti keele muretseda, nii hästi waimlikkusi kui ilmalikkusi. See olewat seda hõlpsam, et Eesti keeles wõimalik olewat iga sugu wärsimõõdatusid tarwitada. Kirjatöö teises osas (IV. 1) näitab kirjutaja iseoma laulukogu juures (Ued waimolikkud laulud Tallinnas, 1793), kudas lauludes Eesti keele wastu patustatakse, aga õigete mõtete kõrwal toob v. Frey selles kirjatöös ka hulga koguni wiltu seletusi. See kirjatöö osa sünnitas wastuwaidlemisi kellegi tundmata isiku poolt (VI. 6), mille kohta v. Frey omalt poolt pika wastuwaidluse awaldas (X. 71). Ka A. Knüpffer Kadrinast awaldas v. Frey kirjatöö kohta kahtlusi (IX. 12).

Eesti keele ja kirjanduse uurimiseks ja edendamiseks soowitas Dr. v. Luce 4. andes (lk. 71) Seltsi asutada. 12-ndas andes (lk. 11 jne.) on sellekohase, Kuresaarse asutatud Seltsi põhjuskiri ära trükitud.

III. Beiträgedes ilmunud Eestikeelsed kirjatööd.

Peale Eesti keele ja kirjanduse uurimise töötasiwad Rosenplänteri Beiträged õige agaralt ka otsekohe Eesti kirjanduse edendamise kallal, eestikeelsete kirjatööde awaldamise teel. Alustame kirjatöödega, millel ainult keeleteaduse ees wäärtust on ja läheme siis niisuguste tööde juure, mis ka oma sisu poolest Eesti kirjanduse hulka tulewad lugeda.

1. Kõige pealt olgu mõned keelenäitused nimetatud, mis Beiträgedes ilmunud ja nimelt: a) Kümneselõikaja wanne, 30 märtsist 1669 (ümberpanek arwatawasti Soome keele mõju all sündinud; b) Seesama wanne natuke muudetud tõlkes aastast 1677; d) Tunnistaja wanne 10 weebruarist 1693. Kõik kolm wande eeskirja

on õpetaja Körber Wönnust sisse saatnud (V 153). Kuna 17. aastasajast Eesti keele kohta wördlemisi wähe mälestusi alal, on neil wande eeskirjadel oma tähtsus. — Näitused Stokholmi kuninglikus raamatukogus alalhoitawast Eesti-keelse Uue Testamendi käsikirjast aastast 1705, mis, nagu õpetaja W. Reimann kindlaks teinud (Sitzungsber. d. Gel. Estn. Ges. 1900 lk. 156 jne.) Pillistwere õpetaja Johann Daniel von Bertholdi kirjutatud on. Peale mõne näituse Uue Testamendi raamatutest awaldaab Arwidson, kes kirjelduse „Beiträgede“ jaoks (XVIII. 1) kirjutanud, käsikirja algusel leiduwa laulu, mida v. Bertholdi enese tööks (tõlkeks?) tuleb pidada ja mis järgmiselt algab:

„Ei olnud Taewast, egga Maad, ei olnud Aega täda, Kui Jummal Issa, Poeg, ja Waim, wot Algmises keik säda“ jne. Laul on 35 rida pikk. — Keelenäidete hulka wõiks lugeda ka Johann August Barthi wäljaantud raamatust Pacis annis jne. ära trükitud keelenäitus. Raamat, mis wõidu mälestuseks Napoleoni üle wäljaantud, toob keelenäitusi 107 Euroopa, Aasia, Ahwrika ja Ameerika keeltest, enamiste tänu- ja kiidulaulud selle üle, et rahu jälle jalale seatud. Selles raamatus on ka Eesti keel aset leidnud. Eestikeelse kirjatükile on keegi Chr. Quandt alla kirjutanud. Kirjatükk on nii hästi lause- kui õigest- kirjutamise poolest täitsa wilts. Rosenplänter oli selle näituse tsensori kirjutaja kollegia-assessori Carl Petersoni kaudu saanud (XIV. 149).

2. Waimulik kirjandus. a) Katekismuse tõlked: Waljala õpetaja ja Saarema superintendent A. H. Schmidt tõlkis (VI. 104) kindral-superintendendi Sonntagi „Maa-katekismusest“ „Lühhikessed risti-usso pea-õppetussed. Ma rahwa kolide heaks“ wiies peatükis. Niisama tõlkis O. W. Masing raamatust „Katechismus der Christlichen Lehre. Riga 1816“, 7 „õppetust“ Eesti keele (XVI. 132). — b) Jutlused: 1) v. Frey, Predigt am Tage der Secularfeyer 1810 (Jutlus Wenemaa alla saamise 100. aastasel mälestuse pühal. I. 90). Jutluse aluseks on salm: „Kui üks Kunningriik issekeskis ridus on, ei woi se Kunningriik mitte seista.“ Enne Wene walitsust olnud kurb lugu meie maal. „Sõdda, nälg ja wimaks katk ollid hirmsaiks tapjaiks keikipiddi; ja neist monnedest järrele jänud waesist ei usknud kül ükski, et luggu ial piddi parremaks sama.“ Alati olnud lahkuminek ja kodused tülid wiltsuse

põhjuseks. Juuda rahwa riik läinud hukka, kui ta kaheks riigiks lagunenu. Europa riigid saanud wiimaste 20 aasta sees „wiggaseks, paljaks ja waeseks tehtud,“ sest et nad üksteisega rahu ei pidanud; külad ja pered ei wõiwat seista, kui küla- ja perewanemate sõna ei kuulda; ja mis saaks meie kehast, kui keha liikmed üksteisega tülisse satuksiwad. Tülid maawalitsejate wahel saatnud ka Baltimaa wiletsuse sisse. Kui palju parem olewat lugu nüüd, pärast Wene walitsuse alla saamist. Terwed roo aastat ei olewat maa sõja wiletsust ja häda tunda saanud, õigust mõistetawat nüüd paremine, awalikult ei tehtawat enam ühelegi liiga, ei tapwat enam katk ega muu hakkaw tõi; nälja wastu olewat wilja walla aitades; teed olewat paremad; raamatuid olewat saada, kust õigeste elama, elu ja terwist hoidma wõiwat õppida. Kuuldawat kaebdusi maksude kõrguse pärast, aga ka rahwas saawat nüüd oma töö eest rohkem tasu ja maksusid ei wõtawat keiser mitte lusti pärast, waid suuremate wiletsuste tagasitõrjumiseks. Mitmete teiste riikide alamad maksaksiwad weel suuremaid maksusid, kui nad nii hea walitsuse all saaksiwad olla, kui meie Wene walitsuse all. — 2) v. Berg, Jutlus surnuaia pühal 1813 (II. 127). Saksakeelses sissejuhatuses seletab jutlusepidaja, Halliste ja Karksi kogudustes olnud. juba enne teda surnuaia püha sisse seatud, mida tema edasi pidada. Kuskil mujal ei peetawat seda püha, nii palju kui temal teada. Kasulik olewat aga seda pidada, et inimesi õpetada oma surnuaidade eest hoolitsema. Tema tundwat surnuaidasid, kus aidagi ümber ei olewat, surnuid maetawat nii hooletumalt, et hundid surnukehad wälja kaewawat. Koguni meie maa Saksa surnuaidade juures olewat kõige suuremat hooletust märgata. Niisugusel kombel ei wõiwat inimeses kunagi arusaamist ärgata, et ta loomast kõrgemal seisab, kui surnukehadki metselajate roaks saawad. See olewat kõige suurema harimatuse tundemärk. Kui hoopis teist moodi olnud selle poolest wanad haritud rahwad kreekelased ja roomlased. — Jutlust ennast algab jutluse pidaja teatega, tema ütelda täna rõõmsa südamega „kirkoajutlust, sest meie matmisse-paik on nüüd walmis, hea ja kõrge aed on ümber, wärrawad on ees, lukamber on ka ehitatud ja keikis paikus on siin nored puud istatud, nenda et meie kirko-aed nüüd tõega aiaks kutsutakse.“ Aga „mispärrast meie peame ommad surnud ausaste

matma?" küsib jutlusepidaja ja wastab: 1) „sepärrast et aus mattus wimane on, mis meie omma kalli sõbradele weel woime anda ja tehha“ (Joosep matnud oma isa Jakobi tema soowi mööda Kaanani maale, Jeesuse ihu maetud auusaste hauda. Sinu isa ja ema on sind armastanud, sa wõid nende armastust ainult weel sellega tasuda, et sa neid auusaste maha matad. Sedasama wõib ka sinu surnud lapse kohta ütelda, keda sa oled armastanud). 2) „Jah, murretseme meie nenda omma surnutte mattuksed, siis jääb ka nende väljaspidine näggo meie meles kalliks ja meie mäletame neid allati rõõmsa süddamega. 3) Igga surnud innimenne on pühha assi ja ka selle pärrast peame meie tedda ausaste matma. 4) Sedda ennam assi meie mele pärrast on, sedda ennam meie sedda hoiame; 5) et surnud kehha nago seme terake on, mis külwatakse ja, 6) et meiegi tahhame, et nemmad meid ka ausaste mahha matwad. Kes woiks sowida, et temma suggulased ja sõbrad temma matmisse jures ennast täis jowad ja hullatawad nenda kui lade peäl? Kes woiks sowida, et sead, huntid ja muud ellajad temma hauda peawad tuhnima ning ülle kiskma? kes woiks sowida, et temma luid laiale pillatakse?“ Kui meie seda enestele ei soowi, siis ei pidawat meie seda ka oma armsate surnutele mitte tegema. — Jutluse keele kohta tegiwad mõned märkused a+b (IV 106) ja praust H. E. Schröder (IV. 112). — 3. Rosenplänter, Jutlus kolmekuninga pühal. (VIII. 143). Jutlusele on Rosenplänteri koolipois Abram lühikese sissejuhatuse kirjutanud. Jutluse aluseks on salm: „Jumala Sõna on see täht, mis meid Jesuse juure juhatab“. See Jumala Sõna wõiwat nüüd kergeste iga ühe käes olla, sest „need piibliseltsid ehk koggodussed, kellest minna jo saggedaste teiega ollen räglnud, need on piibli raamato hinda kergitanud, nenda et ta jubba ni allamaks läinud, et waesedki innimesed joudwad sedda osta. Pari kümme-konna aasta pärrast same wist sedda kallist ramatut iggas perres ja iggas saunas leidma; sest kelle kässi ei ullata tedda osta, se saab ilma rahhata.“ — Eesti-keelsid jutluse kawasid ilmus nimeta kokkuseadja poolt 9 tükki (III. 160) ja 4 tükki Rosenplänteri poolt (XIII. 133).

(Järgneb.)

Saaremaa-orjade saar.

Aino Kallas. Mere tagant. Jutustused Eesti teoorjuse ajast. I. Soome keelest tõlkinud **G. Suits.** „Postimehe“ trükikoja trükk. Tartus. 73 lk. 8°.

„Saaremaa, orjade saar . . .

Lagedad karjamaad, liivanõmmed, kus külarahwa kari suwel söömas käib. Werstade kaupa tasane, puudeta maa, armuta põletawa päikese all, mis seda pikkamisi kõrwetab, rohtu madalaks udemeks kokku kuiwatades. Sawi põhjaga, hall maa lõhkeb kuiwuse pärast, praguneb sügawateks wagudeks ja lõhedeks, mis risti-rästi kui wanaduse kortsud käiwad. Ei ükski puu ei anna warju, maa on kõwa kui kiwi, ränk sadugi tungib sellest ainult suure waewaga läbi. Wesi jääb wäikeste, pruunikate ojakestena maapinnale. Wihma järele kubiseb maa tigudest, mis aeglaselt edasi roomawad, oma eluhoonet seljas kandes“, nende sõnadega algab raamat.

Raamatus on 8 peatükki, nendest 3 Saaremaa kirjeldust, teised — lühikesed jutud. Ehk raamat küll tõlge Soome keelest on, siiski on tema sisu niisugune, et raamatut tähtsaks Eesti kirjanduse toodeks tuleb lugeda, pealegi et tema kirjutaja Eesti elust tähtsal mõõdul osa wõtab.

Kunsti seisukohast waadates on meie arwates jutt „kõster ja kirikherra“ algusest lõpuni hea, kõstri ja kirikherra iseloomud on täielikult wälja töötatud. Mõlemad seisawad kui elusad inimesed meie ees ja tahtmata püüame meie meele tuletada, kus me neid wanu tuttawaid enne näinud oleme. Ka „Kupja Pärt“ on korda läinud. Jutud „Linna sõit“ ja „Ingel“ algawad hästi, lõpewad aga liig anektoodiliselt. Kirjeldustest on „Saaremaa“ päris klassikaline, aga ka „Kaali augus“ ja „Waenlane“

on üsna kenad. Tõlge on ladusas keeles, kuid sõnad ei ole sagedasti õigesti walitud, ei awalda seda mõtet, mida kirjanik on tahtnud wälja ütelda.

Aga mitte kunsti wäärtus ei ole see, mis raamatut „Mere tagant“ meie silmis tähtsaks teeb, waid raamatu sisu. Kirjandust nimetatakse harilikult rahwaelu peegliks. Igapäises läbikäimises õpime meie üksikuid inimesi tundma, terwet rahwast kõikide tema rõõmude ja muretega, ihete ja püüetega, tema südame salajamate soowidega suudab ainult kirjandus meile ette tuua. Ainult sellel teel saame meie oma aimes kultuura rahwaste sisemisest hinge elust. Igapäine läbikäimine tutvustab meid üksiku wenelase, sakslase, inglase, prantslasega, — Wene, Saksa, Inglis, Prantsuse rahwast õpime ainult nende kirjandusest, kõige pealt nende ilukirjandusest tundma. Eesti kunstilukirjanduse kehwise pärast on Eesti rahwa tundma-õppimise pea-hallikaks tänase päewani rahwa enese wanad jutud ja laulud olnud. Selle pärast ongi Eesti wanadel lauludel ja juttudel peale selle tähtsuse, mis neil teaduse silmas on, ka iga haritud eestlase silmas ülisuur wäärtus, kui tähtsamal hallikal, kust Eesti rahwast tundma wõib õppida. Koguni üksikud ja wähearwulised on kunstikirjanduse tooded sellel põllul. Üheks parematest wõiks E. Wilde „Külmale maale“ nimetada. Selle sarnaste katsete hulka astub ka Ainu Kallase „Mere tagant“ ja nõuab enda kohta tähelepanemist. Alamal on katsutud lühidalt, enamasti raamatu kirjutaja enese sõnadega, seda pea-joontes kokku wõtta, mida raamat eestlase ja nimelt saarlase elamisest ja olemisest ette toob. Et lugejad kõige pealt aga raamatu ise läbi loewad, on iseenesest mõistetaw iga ühe kohta, keda Eesti kirjanduse tähtsamad tooded huwitawad.

Juba saarlase elumajagi awaldab sedasama mõju, mis saarlase elamise ja olemise tähtsam omadus on. „Saaremaa talud ja onnid paistawad tee ääres silma, kord üksikult, põõsastikku peidetud, ehk nagu kiwisele tasandikule wisatud, kord küladeks ühinedes, wiis, kuus talu sellessamas salgas. Aga ikka ühtewiisi alandlikult ja madalalt — sügawale kalduwad turblaja õlekated warjawad seinu, nagu sügawasti silmadele litsutud müts. Need on end nii madalaks maha küürutanud, nagu iganes mahti, et nagu wõimalikult wähe tähelepanemist äratada; nende alatine hall wärw paistab waewalt tähelepanewalt umbrusest wälja. Ja ka siis kui nad küladeks ühinewad, paistawad nad niisama aralt ja kartlikult, nagu oleks need wiis, kuus talu tagaajamise kartusel end üksteisele ligemale nihutanud. Mustalt ja lagunult, elutuba, rehi ja laut ühes koos, kükitawad nad oma

määratu suurte katuste all, mis kõike elu näiwad ära lämmitada, maha suruda tahtwat". (lk. 3).

Saaremaa talupoja kuldne lapsepõlv ja nooriga ei ole kuigi kuldne. „Aasta wõi paar mängib ta Sõrwe rannal, püüab liiwajoomedel ogalikkusid, sööb waheliku leiba“ (lk. 67, 11) ja juba algabki orjus. „Esiteks kõntsib ta poisikese põlwes karjamaid mööda mõisa lehmade järel, saab wihma käes märjaks ja lõdiseb sügise-söödil. Siis tuleb ta toapoisiks mõisasse, ehk ta kaswu poolest küll weel nõrgakene on ja wäikepoolne — teeb mehe tööd, käib ader peos ehk keerutab wikatiwart“, (lk. 67). Rannaaärsel on nüüd wõimalik walida; kas „läheb ta wäeteenistuse eest pakku suurele wäljamaa laewale meremeheks“ (lk. 63), wõi „hakkab ta Sõrwe kalameheks. Toob merest hõbekala. Ema roogib kala ära, paneb päikese kätte kuiwama“ (lk. 65), nagu ema oma lapselaulab, ehk „ta saab wäikse onni ja maatüki, aga mitte enese omaks — were renti maksab ta selle eest mõisale, ja kui herra hääks arwab, asub ta jälle metsarägastikku uut pesa tegema“ (lk. 67).

Mere rannas walitseb „alaline sissisõda, kus käsitsi wõideldakse, iga jalatäie pärast maadeldakse. Pikkamisi, aastasaja sees poole jalga, taganeb meri. Kuid kewade kogub ta jõuu kokku, wõtab tagasi, mis tema oma, woolab kahjurõõmsalt oma endisele põhjale ja soolab maa ära, nii et siin muud ei kaswa kui karedat kalda heina. Rannik on niisama tühi, nagu alati sõja jalus olew maa“ (lk. 72). Põldude peale mõteldes hakkab süda walutama. Madalate kiwiadade wahel (lk. 5), „wäikeste kitsaste ribadena keerlewad nad kusagil soo ääres, halwasti kraawitatud, halwasti wäetatud . . . kõrs kaswab harw, lühikene, pääd on tühjad“ (lk. 7). Paremud ei ole „heinamaa ribad, halwad, mätlilikud heinamaad“ (lk. 46). „Ei wõi jalaga astuda ega silmaga näha maad, mis mitte herra oma ei ole . . . Kõik, mis aga wähegi parem oli, on herra wõtnud, tihedamad metsaosad, rammusamad põllud, lopsakamad heinamaad . . . See, mis järele jäi, ka see on herra oma — nad on wõõrad oma maa pääl, rentnikud, keda kannatatakse, ei muud“ (lk. 47). „Neil harwadel silmapilkudel, kus jaksu on selgesti mõelda, on mõtted nii rasked, et neist rõõmu ei ole. Muresid tõuseb aastawoosi ja talwetööde pärast ja iseäranis keerlewad pääs sügisesed mõisa maksud, kümnis kõigest wiljast ja karjast“ (lk. 46).

Selle järel on arusaadaw, kui waesus igast nurgast ja kolgast wastu wahib. Kõrwenud karjamaail uidawad küla näljased lambakarjad ümber, kes ühelegi taime kuurmele armu ei anna“ (lk. 2); talupoja hobuse silmapaistwam tundemärk on

tema „lahjad puusad ja luised koiwad“ (lk. 6); inimene on „kuiwa leiwaga kõik oma eluaja ära elanud, sisikond on juba nii ära kuiwanud, et muud wälja ei kannatakski“ (lk. 45); seegi leib on harilikult haganatega segi. Ei ole ime kui 15 kopikat saarlasele suur kapital on. Mida ta kõik 15 kopika eest ära ei ostaks. „Esiteks wiie kopiku eest lestakalu — neid Önnistegija poolt ära neetud kalu, mis saarlase süus sellegi pärast sulawad. Selle rahaga saaks ju suure hulga, et wõiks neid soolagi panna, neid nagu tõmmukaid lehti toobrisse ülestikku laduda. Tubakat ostaks tema ka ja wiina kodu teel, läheks kõrtsi, wiskaks raha leti pääle ja ütleks: „Kahe kopiku eest wiina, maksku mis maksab!“ Ja kui Waida kutsar weel juhtuks sääl olema, annaks ta sellelegi“ (lk. 12).

Iseäranis häwitawalt mõjub taluniku majapidamise peale teotegemine mõisale. „Maa on mõlemil pool teed kuiw karjanõmm, mitmenädaline põud on nagu kulutuli selle üle käinud. Muld on paiguti nagu must süsi. Nurga Mihklil on paar wersta läbi mõisa põldude minna, kus juba rukis lõigatud on ja hakid tasase tuule käes kuiwama hakkawad. Mihkel silmitseb rukki kuhilaid kaua, kadedalt ja ükskõikselts ühtlasi. Üleeila oli ta weel ise mõisa põllul lõikamas olnud. Eila oli ta natukene omal põllul pääle hakata saanud, paar wao wahet ära lõiganud, ja nüüd tuli see linnaminek mõisa halukoormaga... Täna oli oras lume alt hästi wälja tulnud ja tiheda muruna haljendanud. Aga siis see põuane suwi! Ikka lõõmab aga päikene pilweta taewast, hommikul on tihe udu, terve õhukord näib keewat ja aurawat. Rukis küpseb enne aegu, pool pehme tera wariseb maha. Maha tibab tulewa aasta leib. — Nad lähewad armulise herra juurde — esmalt üksikult, siis üheskoos, mütsid juba maanteel peos: armuline paruniherra, rukis wariseb maha! Armuline paruniherra waatab karmilt neile otsa, näitab käega: sellepärast tuletugi mõisa põllu pääle lõikama, igamees! Nad kobistawad uksest wälja, pää norus, nagu wanad tööhobused, ja need wäiksed põlluribad soo ääres ei lähe neil meelest. Aga järgmisel päewal lõikawad nad mõisa osatükki, nii et higist nõretawad (lk. 6—8). „Harilikult saadetakse suurematest taludest mõisa tööle teomees hobusega ja wäiksematest ainult teoline, aga täna on iga mees, kes kõrre jõudis tõsta, platsi aetud. Heinategemine on hiljaks jäänud ja pikaldane põud ähwardab ristikehina krõbedaks kõrwetada“ (lk. 39). Mõisa kubjas pahandab: „No waata ometi, kus on töömehed!“ pilkab ta kahte nälgind kidurat poisikest, kellest üks wikatit, teine reha kannab. „Kuna nad wiimast korda on sõonud, — wist mullu?“

Tema pahaneb ikka rohkem ära, töölisi lähemalt tähele pannes. „Loona wanamees, — teine jalg hauas . . . Mis mina niisugusega teen!“ Heinaliste hulgas oli tõeste palju jõuetuid, raukasid, kelle õige koht juba ahju pääl oleks, aga kelle tööpäew veel ei ole lõpnud; noori poisikesi, kes warase töö tõttu kiduraks on jäänud, wildakate, wäljakaswamata liikmetega, raskejalgseid naisi, kes kahekordse koorma all tahawad nõrkeda. Paljud on nagu suure ja kõrge kaswu jaoks määratud, aga siis on nende kasw seisatanud, ja need on juba wara küüru langenud, kõikide küljes on üleliia töö ja halwa toidu jälgesid näha. Neis on alaline wäsimus, mis kunagi ei jõua lahkuda, ka mitte selle lühikese aja sees, mis nad endile puhkamiseks saawad warastada, õhtuhämarikust hommikukoiduni. Kõigis nende liikmetes on tahtmatust ja lõtwust, nagu inimestel, kes oma töö otstarbet ei tea“ (lk. 40). . . „Heinalised on aegamööda juba koos, mõned meestest luiskawad wikatit, teised proowiwad rehapulkasid, kolmandad aitawad kubjast kuue küünra pikkuse mõõdulatiga ristikehina-wälja osatükkideks jaotada. Keegi ei hakka iseenesest töösse, igaüks püüab aega wiita, nii palju kui wõimalik . . . Haigutades, wenitades ja liikmeid sirutades lähewad nad kupja antud märgi järele igaüks oma tüki pääle, mehed ees wikatitega, mille teradest päikese kiired sätendawad, naesed rehadega tagant järele“ (lk. 42). „Kraawi kaldale on üks naene maha istunud ja hoigab tasakesi. Ta on alati küürus, pää rinna pääl, nagu ripuks tal kaelas koorem, mis teda ettepoole paenutab. Teise lapse sündimisel oli suur walu teda niisuguseks murdnud. Sellest hoolimata on ta terve aja mõisa töös käinud ja kuue lapsele elu annud . . . Ta tõuseb waewaga püsti ja wõtab reha kätte, rätiku äärt silmadele tõmmates“ (lk. 44—45).

Peks on harilik, igapäine nähtus, mis kedagi imestama ei pane. „Kupja piits wingub ühtesoodu, aga see on täna nagu wesi hane selga. Keskpäewa järele on kuumus kõige kõwem, leitsak rammestab inimesed nüriks, nii et ka keha enam walu ei tunne“ (lk. 47). „Kubjas on wälja ülemise otsa läbi käinud ja ligineb alumisele äärele. Äkitselt wingub piits ja langeb ühe keskmise kaswuga poisi selga. „Mis sa siin kõheled, tohlu“. Poiss teeb tööd sõnalausumata edasi, nagu ei oleks midagi juhtunud. „Sel on lambanahd seljas“, sosistab keegi naeru kihistades. Üks noor poisi jõmpsisikas haarab seltsimeest seljast. „Tõepoolest, — pehme, nagu willadega täidetud. Kas tal tõe poolest lambatohl särgi alla ei ole pandud!“ Poiss rabeleb wastu, nähes, et tema kawalus awalikuks on tulnud. Kubjas ajab kaugemal kõrwad kikki, tema ei kuule sinnamaani.

„Muretse sina aga enese eest!“ kähwab poiss ägedalt, kuna teised naerawad“ (lk. 44). — „Üks noor poiss sõidab heina-reega tasakesti wärawa poole. Korraga puutub aisa ots wärawa-posti taha, kuulduw kui murduwa puu praksatust, hobune hüppab püsti ja rabeleb waljastes. Kubjas ruttab punetawa näoga juurde. „Kolmkümmend täna õhtu tallis“, hüüab ta wähe kogeldades. „Ja sinu isale laupäewal niisama palju. Kes teid kiirel heina ajal nii kehwi regesid käskis saata!“ Üks naestest hakkab heleda häälega hädaldama. Juba'p nad seda poissi jälle pekswad, ei ole weel endisedki haawad ära paranenud, kui juba jälle... Ja ta on ometi paruni poeg...“ (lk. 40, 41). Kupja Pärdi kõige magusam mälestus surma woodil on tema timuka amet. Ta laseb enesele sängisse wärsked witsad tuua, ta silitab ja paitab neid ja kõneleb sureja häälega: „Nendega on kohut mõistetud, — need on wanad tuttawad. On selgasid löödud, mis juba enne witsawermetes oliwad; kui löid, läksiwad wanad armidki lahti. Ja harwa tuli ette, et niisugune mees selle juures häält tegi, ise wöttis ta riided seljast ja wiskas tallis pingi pääle — las' käia! Ja see oli kui werine kirjutus selle wana selja pääle, — ei olnud siia muud protokollu tarwis kui selg paberiks, witsad sule eest ja weri tindi asemel, — walmis!“ — „Aga oli neid teisesuguseidgi, walgeid nagu kase-toht, mis juba enne witsa külgepuutumist wärisesiwad, wäikseid, õrnu tütarlapsi, kes hädaldasiwad ja õrdsasiwad ja põlwi paitasiwad. Ja mitu korda pidi neil päris wägisi riided kuklast põlwedeni puruks kiskuma“. — „Nendega on mitmesuguseid selgasid peksetud, ka niisuguseid, kus witsamärki weel ei olnud. Ja kui wits esimest korda niisuguse pääle langeb, hüppab mees püsti kui kaheaastane täkk, kui see esimest korda piitsa maitsta saab. Kuid on ta oma aja ära rabelenud, siis jääb ta taltsaks ja järgmisel korral pigistab ta hambad juba kokku ja ei piiksatagi“ (lk. 53—54). Meeles mõlgub läbipeksetud mehel kõige rohkem ainult weel „sauna lawa, aur, soe, niiske õhk ja eide heidetud leil sisisewatel kiwidel. Ja tema ise lamab kõhuli lawal, kuna eit wiinaga tema kipitawat selga hõõrub ja teda lõhnawa kasewihaga wihub. „Kas omad saksad sind nüüd peksiwad?“ — „Omad wõi wõõrad — see on üks kõik“, wastab tema. „Pea sina aga leili eest hoolet, eit!“ (lk. 18—19).

Ainuke päew, kus pisut hinge wõib tõmmata, on „saarestiku tööorjale pühapäew, kus see kirjud rahwariided selga paneb, mille rõõmsad wärwid tema äripäewa rüü natukeseksigi unustusesse saadawad“ (lk. 5). Kuid ilma alandusteta ei lähe ka see ainuke päew nädalas mööda. Talupojad „kartsiwad õpetaja

jutlusi, neid pörgupiinasid, milledega ta neid ähwardas, kui nad oma ülemate wastu mitte sõnawõtlikud ei ole. Temal oliwad nende meelest taewa wõtmed, tema laskis sinna sisse, keda ta tahtis. Oli üksainus aine, millest tema (õpetaja v. Rosen) waimustatud kindlusega jutlust ütles: talupoegade laiskusest ja tänamatuses. Siis pani tema sügaw, tore hää kiriku kajama. Ja wanad naesed pahemal pool kirikut pattude pärast nutma. Kui see tema teha oleks olnud, siis oleks tema hää meelega Katarina aegse seaduse jõuus pidanud, mis kõik rahwast kaks korda aastas kirikusse meeleparandamise-jutlust kuulama minema sundis. Jutluse aineks oli seaduslikult määratud: pärisorjade sõnakuulmine mõisnikkude wastu. Kuid seda ei olnud õiguse pärast tarwisgi, see wana sundus, mis küll juba oli tühjaks tehtud, oli rahwale nii lihasse ja weresse kaswanud, et nad neil päewadel iseenesestgi kirikusse woolasiwad“ (lk. 25).

Meesterahwa osa on täiel mõõdul ka naisterahwa oma. Kõik tööd, mida mees teeb, peab ka Saaremaa naisterahwas tegema, ka siis kui ta „raskejalgne on, ja kahekordse koorma all nõrkeda tahab“ (lk. 40). Ühine meesterahwaga on ka peks. Hea meelega tuletab Kupja Pärt surma woodil meeles, kudas ta „wäikestel, õrnadel tütarlastel, kes hädaldanud ja tema põlwi paitanud, riided kuklast põlwedeni puruks pidanud kiskuma“, et neile peksa anda (lk. 54). Aga naisterahwastel on weel üks hirmus kohus kanda, millest meesterahwad wabad on, see on siis kui „Waida herra jälle mõne tüdruku mõisasse oli sundinud tulema“. Niisugused tütarlapsed paigutati siis nii wõi teisiti ära. Kupja Pärt oli selle tõttu koguni oma ameti saanud. Muidugi oli aga sarnane kaasawara ainult arukorraline. „Las nad materdawad oma werd“, trööstib keegi naisterahwas, kui kubjas noorele teolise-poisile pool ilma süüta „kolmkümmend täna õhtu tallis“ määrab ja „isale laupäewal niisama palju“, ehk küll teoline „paruni poeg on“. „Kui siin parunipoegasid hakatakse hoidma, siis peaks küll igas talus esimese lapse ära eraldama“ (lk. 41).

Oma mõruduse tunded laseb saarlane pilkelauludes kuuldawale. Missugune ärapeidetud kättemaksmise isu, missugune metsik waimustus temas maad wõtab, kui tal mõtteski wõimalik on oma tööloomaks alandamise eest kätte maksta, seda on raamatukirjutaja nagu saarlase südamest wälja lugenud ja nii huwitawalt kujutanud, et meie seda raamatust enesest (lk. 43), läbi lugeda soowitame. Ja tõesti ei ole saarlane midagi unustanud ega andeks annud. Tema mälestused ulatawad wäga kauge minewiku sisse ja waimustuses põlewad praegu weel

saarlase silmad, kui ta weikesele pojale 1343. aasta sündmusi jutustab, nagu tema isa temale neid waremine jutustanud.

Kahjuks ei tasu saarlane oma alandamise eest mitte ainult mõttes ja mälestuses kätte, waid sagedasti ka teoga, sellest hoolimata, wõi õigem, nimelt selle pärast, et ta ajalehti ega ülepea midagi ei loe. „Ei wõinud paljud kupjad uhkustada, et nad omas woodis lõpuarweid oleksiwad teinud. Tihti leiti neid werise pääga kust aga juhtus — tihedast sarapuu põõsastikust ehk soo keskelt — ehk jälle waese-omaks peksetult rehe tagant. Tegijat ei teatud aga kunagi, külakond waikis nagu üks mees; kui neid üle kuulati, wandusiwad nad kõik, et nad ilma süüta on. Mine, wõta kinni! — kuid wahel kaswas wiha kupja wastu nii suureks, et seda ka salamõrtsukatöö ei parandanud, see pidi kui paise kõikide näha puhkema. Selgel jumalapäewal, põlluwilja koristades, niidul heina tehes karati kupjale mitme mehega kallale, löödi ta rusikatega surnuks, peksti ja materdati weel ka siis, kui tal hing wäljas oli, ja mindi iseendid üles andma. Awalik kättemaksminé oli nii magus, et sellest kolm pühapäewa pärastikku kaagipuus ega eluks ajaks külmalemaale saatmine ära ei wõinud kohutada“ (lk. 50).

Meie peame lõpetama, ehk küll raamatus weel wäga palju huwitawat leidub, näituseks, kudas ennewanast Saaremaal kohut peeti, kudas Saaremaa herrased elawad, missugused Saaremaa kõrtsid on. Ülihuwitawad on mõisateenijad, nagu „pohmelusest segaste silmadega“, „oma ametis õieti wihatud“ Kupja Kaarel, kes igalpool salaja-pealelangemist kardab; inimesenäoline metselajas Kupja Pärt, kes mõisniku käest saadud naise ainukese troosti, et metsaline nüüd otseteed põrgusse sõidab, sellega ära häwitab, et ta surmawoodil naise kiuste „tükati, pool lämbunud häälel Issa Meiet lugema hakkab“ ja naisele hirwitades kahjurõmsalt sosistab: „Sina arwasid, et ma hukatusesse lähen, aga mina lähengi otse teed taewasse“; Waida mõisa kutsar, jälk ja wastik „tüdrukute wõitja, kelle wastu keegi ei saa panna“; toaneitsi järele libitseja ja herrat mängija toapoiss; surnuks pekstud Waida rehepapp; Ingel, Sõrwe amm. Siis järgnewad kõige paremine raamatus wälja töötatud isikud õpetaja von Rosen, kellest lendsõna sündis: „Täna annan Jumala armu, homme aga ihuhirmu“ ja kelle kirikumõisas kaks witsapäewa nädalas oli, nagu suurtes mõisates; kõster Johanson — Saaremaa õnnelikuma tulewiku lootus ja warajane kewadelind, õiguse poolest liht talumees, kelle kohta aga kirikuherra von Rosen raskesti hinge tõmmates enesele küsimist ette on sunnitud panema: „Mis siis, kui kõster tõepoolest see mees on,

kes oma aega jõuab oodata, seista ja oodata? Ja tema taga pikad read watlaskuubedes waikiwaid mehi... Ja kui aeg on tulnud, mis siis?" Von Rosen ei julge selle küsimise peale enesele wastust anda, see wastus oleks liig hirmus. Tuleb aeg, kus need „watlaskuue mehed“ siia, nende kirikumüüride wahele elama asuwad, mis tänini ainult puhast parunite õhku sisse on hinganud.....

Minewik ja tulewik wõtlewad ka Saaremaa pinnal. Kaali järw kõneleb hallist muinasajast, kus Suur Tõll weel Saaremaal elas. „Seda järwe wõiks Suure-Tõllu jalaasemeks arwata, tema saapakontsa jäljeks, kui ta korra wihatujus jalaga wastu maad oli põrutanud. Ehk jälle tema söögipajaks, kus ta kapsapäid keetis, kui ta neid oma kapstamaalt Kihnusaarele summates oli otsimas käinud. Ehk kas wõi tema laste liiwakoopaks, kuhu neid Pireti eit põlle sees mängima kandis“. Siis järgneb aeg, kus ajaloo koidul meri Saaremaale heatahtlik oleks wõinud olla ja omal ajal waenlase laewad põhja saata. „Kuid ta kandis need rannale, laskis neist maale ristosõitjaid ja ametiriies preestrid, kes mehed peaaegu wiimaseni maha tapsiwad ja ohwriweega Taara pühasid tammesid pisardasiwad. Ehk kaswab sellegi maalinna wallidel rohi ja ristikhein sellepärast nii lopsakalt, et maad Eesti weri on wäetanud. — Mere poolt tuleb kord ka see laene, mis teist korda Saaremaa iseseiswuse ära häwitab. Sest see on iseseisew weelgi, olgugi ära wõidetud ja maha rõhutud. Wäike, wisa isik, mida üleüldsuse laened ei ole ära saanud uhtuda. Kõik wana wõrsub siin, uus ei leia enesele jalgealust maad, uued aated jõuawad siia ärahinganult, nagu tasased laened rannikule merel mässanud marust... Kord tuleb seegi laene. Meri teeb Saaremaa enese tasa, see rööwib temalt meretaguse meeldiwuse, see pühib tema palelt nägemataks saarestiku-ilme. — Ja see aeg tuleb, kus needki maalinna wallid ehk lõhki kaewetakse, wäikestes tükkides ära weetakse, wäikeste kiiksuwate kärudega kruusaks maanteele ja mullaks põllu pääle“.

Niisugune on Aino Kallase „Saaremaa-orjade saar“...

Uued raamatud.

Rahwalaulud.

Monumenta Estoniae antiquae I 2. *Setukeste laulud*. Pihkwa-Eestlaste wanad rahwalaulud, ühes Räpinä ja Wastse-liina lauludega, wälja annud Dr. Jakob Hurt. Tõine köide. Helsingis, Soome kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega. 1905 (Suomalaisen kirjallisuuden Seuran toimituksia. 104 osa. II. XXVII+710+168 lk. suur 8°).

Olgu praegused read „Eesti kirjanduse“ lugejatele ainult teadustamiseks, et raamat ilmunud on. Edespidi katsume lugejatele sellest rikkast wanawara salwest seda ja teist ligemalt teatada.

Kaks keelt „Vanast kandlest“. Toimetanud J. Hurt. (Äratrükk Suomal.-Ugril. Seuran Aikakauskirjasta). 13 lk.

Tutwustamine nimetatud töö otstarbega jääb tulewa numbri jaoks.

Ajalugu.

Üleüldine ajalugu. Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg. Kirjutanud Dr. K. O. Lindequist. I. osa. Wana- ja kesk-aeg. 215 pildiga. 656 lk. suur 8°. II. osa. Uus- ja kõige uuem aeg. 97 pildiga. 708 lk. Jurjew-Tartu. P. Schmidt'i raamatukaupluse kuluga.

Schmidt'i raamatukaupluse auwääriline ettewõte, mille algusel wahest mõnigi kahtlaselt küsis, kas jõutaks ettewõtet ka lõpule wiia, on lõpule jõudnud ja suurepäralisemalt, kui ette arwata wõis. Praegu seisawad meie ees kaks paksu köidet, ilusa paberi peal, ilusate, selgete piltidega, esimene täieline maailma ajalugu Eesti keeles. Kes raamatut endale weel muretsenud ei ole, see rutaku nüüd seda tegema, et auustatud wäljaandjale julgust anda tulewikus weel palju sarnasid kirjastamise töösid ära teha. Lähemates numbrites kirjutame raamatust pikemalt.

Kirjanduse ajalugu.

Kalewipoegin toinen painos. Kirjoittanut U. Karttunen. 5 lk. 8°. (Äratrükk Suomal.-Ugril. Seuran Aikakauskirjasta). (Kalewipoja teine trükk. Kirjutanud U. Karttunen). Lähemas numbris pikemalt.

Laste-raamatud.

Koduõpetus. Kirjutamise, lugemise, usuõpetuse ja arvamise aabits. Kodulaste ettevalmistuseks kooliaja vastu kirjutanud **M. Kampmann.** Tallinnas, 1905. Kluge ja Ströhmi raamatu-kaupluse kulu. 140 lhk. 8⁰.

Sisu: Eesharjutused enne tähtede tutvustust: A) kätt ja silma harjutades (1 lk. joonistuse harjutusi), B) kõnelemise riistade ja kõrva harjutused healikute lahutuseks ja liitmiseks ilma raamatuta. (1 lk.). I. Kirjutamise ja lugemise õpetus. A. Väikesed tähed (lk. 3—19); B. Suured tähed (19—33); D. Mitmesugused lugemise tükid (lk. 34—72). II. Kodulaste usuõpetuse aabits. A. Piibli lood, piibli salmid ja kiriku laulud (lk. 73—112). B. Meie püha ristiusu õpetuse wiis peatükki (lk. 113—122). C. Laste palwed (lk. 122—123). III. Kodulaste arvamise aabits A. Arwupiir 1—10, (124—127), B. Arwamine puhtate kümnetega (127—129), D. Arwupiir 1—100 (129—135). Lisas: Kodulapse katselkäimise aruanne (lk. 136—138). — Õige otsuse raamatu üle wõiks alles siis anda, kui seda tegelikult, mõnda last lugema õpetades, läbi on proowitud. Siin järgnegu ainult paar märkust mõne eksituse kohta, mis pealsikaudsel läbiwaatamise silma puutus. Raamatukirjutaja ei ole sõnade kirjutamisel sihi- ja järjekindel. Ta kirjutab kord „aed“ (lk. 25), teine kord „aid“ (lk. 7), kord „nõu“ (lk. 59), teine kord „nõuu“ (lk. 69), kord „juure“ (lk. 46), teine kord „juurde“ (lk. 50). Pikk õ-hääel leidub raamatus kahel kujul, kord „õõ“ (sõnas „põõsas“) teine kord „õe“ (sõnas „wõeras“.) Tuleb ka lausa wigasid õigestikirjutamises ette: „ülesleidis“ (lk. 28), „äästab“ (lk. 34, sõnast „äke“, peab olema „äestab“), „jõuudu“ (lk. 53, 61), kumbagil (lk. 46, 52, peab olema „kummagil“), „kollatawad“ (lk. 49 p. o. „kolletawad“), „üleannetumad“ (lk. 29 ja 46 mitu korda, peab olema „üleannetumad“ sõnast „andma“). Sõnade „libib“ (lk. 5), „rekk“ (lk. 39), „ähm“ (lk. 43) asemel oleks wõinud tuttawamaid sõnu tarwitada, kui need wähe tarwitatawad murdesõnad. Ei ole ju igal emal Wiedemanni sõnaraamatut käe pärast, kust ta nende tähendust järgi wõiks waadata. „Muti rei“, „mitu tui“ (lk. 4) ei taha meile meeldida, niisama ka lause „rahu wõidab raha“ (lk. 10), mis arwatawasti peab tähendama „rahu toob raha“. Kuningal Kalewil olnud kolm poega, Olew, Sulew ja Kalew (lk. 61). Kust raamatukirjutaja selle teate wõtnud, ei ole näha. Kreutzwaldi „Kalewipoeg“ teab ainult Sulewipojast ja Olewipojast kui Kalewipoja sõpradest kõnelda. Lugemise tükkides on lauseid, mille kohta ainult imestusega küsima peab, kudas on nii hooletumalt üleüldse kirjutada wõidud. Paar näitust. „Kirwes ja wars sattusiwad tülisse ja lahkusiwad koost. Kui nad alles ühes nõuus oliwad, siis seisiwad nad ikka ilusad. Nüüd ei kõlbanud kumbagit enam tarwitada. Paari hoobiga oleks wõidud kirwest jälle warre otsa seadida, aga üksigi ei tahtnud teisele head sõna anda; sellepärast jonnisiwad nad edasi“ (lk. 44). „Rebane luuris

ronka ülesse puu otsa — ja kukkus kogemata kaewu“ (lk. 50). „Toidu neelab lehm esmalt ilma puremata alla. Kui ta söönuks saab, siis jääb ta seisma, laseb toidu maost uuesti suhu tulla ja mäletseb ta peeneks“ (lk. 59).

Laste piidiabits. Lugemise õpetus ehk abdraamat. Tallinnas. Ploompuu raamatukaupluse kirjastus. (Adolph Engel'i trükk, Berlinis). 12 lk. 8.

Raamatus on lugemise harjutused weikeste ja suurte tähtedega. Raamatu tähtsam osa on aga pildid, enamiste wõõraste maade inimesed ja loomad, mis iga tahes lapsele oma jagu õpetust pakuwad.

Näitemängud.

Kostlane. Ühejürguline näitemäng. Kirjutanud J. Mändmets. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu raamatukaupluse kulu. 32 lk. 8°.

Tükk kujutab linna õmbuskoolide halba mõju maa tütarlaste peale. Wabadiku koha peremees Juhan ja tema naine Maret on oma tütart Liisut mõni aeg linna õmbuskoolis lasknud käia, mille mõjul Liisust Eliise saab, kes talutööd ja talu elu põlgab. Üks peategelastest näitemängus on Liisu peigmees Mihkel — ära karanud wang ja mitmekordne rööwmõrtsukas. Linna õmbuskoolide halba mõju oleks aga wõinud ka lihtsamate abinõude waral kujutada. Ei ole ju igal õmbuskoolis käinud mamslikesel sarnast wägimeest käe pärast ja üksikud juhtumised, mis mitte tüüpilised ei ole, ei kõlba kunstisse.

Kaswataja Flachsmann. Otto Ernst'i naljamäng kolmes järgus. Eesti keelde P. Grünfeldt. Tartus, E. Bergmanni trükikojas, Rüütli uul. 17. 1906. 61 lk. 8°. (J. Kreutzberg'i kirjawara).

Ilma et me raamatu kohta pikemat arwustust tahaksime tuua, tähendame ainult, et „Kaswataja Flachsmann“ üks kõige parematest näitemängudest, wahest ülepea kõige parem näitemäng (sisu poolest) on, mis tänini Eesti keeles ilmunud. Mitte ainult näitemängimiseks, waid weel enam just ka lugemiseks on seda raamatut igale ühele soowitada, kellel headest raamatutest arusaamist on. Kool on tähtsamal mõõdul rahwa hea käekäigu rajaja wõi häwitaja, kooli küsimuse juurtest haarabki see näitemäng kinni. Kui meil eestlastel ka tänini koolide hea käekäigu kohta palju ütlemist ei ole, siis peaks ometi iga haritud inimene vähemalt iseenesele mõistma aru anda, mis kooli elus mäda, mis elu- ja kaswamise-jõuuline ja kaswatamise wääriline. Kaswataja Flachsmann surmas kooli 30 aastat otsa wõltsitud tunnistustega. Kui palju ei ole aga Flachsmannisid, kellel kõik „tunnistused“ üsna korras on. „Kõik selle mehe tegewus oli pettus, ka seal, kus ta petta ei tahtnudki. Tema poolt ei nõutud juhatust, ei äratust, ei loomist, ei kunstniku andi, waid ta oli 30 aastat otsa ainult ülewaataja ja tunniandja. Seda ta wõis! Mehanismuse pidas ta korras! Kui Teie, herra koolinõuunik, kord seda tähele panna tahaksite, Teie leiaksite wäga palju Flachsmannisid, paraku ei

ole neil kõigil aga mitte walepaberid. Teie leiaksite, et Flachsmannid ja Weidenbaumid iseäranis lopsakalt kaswawad, et nad meie kooli tuupimise-asutuseks muudawad ja kõik noored, ilusad liigutused ju idus ära lämmitawad". (lk. 56).

Pärandus. Näitemäng neljas järgus. Kirjutanud Felix Philippi. Eesti keelde P. Grünfeldt. Jurjewis-Tartus. J. Kreutzbergi kirjastus, 1906. Schnakenburg'i trükk. 70 lk. Hind 40 kop. (Kreutzberg'i kirjawara).

Näitemängu peategelane on paruni E. M. Laruni wabrikute asutaja ja peadirektor Heinrich Sartorius, kes 35 aasta jooksul hiigla wabriku on loonud, mis 65,000 suud toidab. Kõik wabriku töölised ilma ühegi erandita jumaldawad oma peadirektorit ja on walmis tema eest tulest ja weest läbi minema, ja Sartorius on seda ka ära teeninud. Ainult noor wabriku omanik, kes ennast õnnelikust Matthiesenist ninapidi wedada laseb, ei mõista oma peadirektori waimuannetest lugu pidada, waid tahab wabriku juhatamist enese kätte wõtta. Sünnib kokkupõrkamine, mis Matthieseni kelmused küll awalikuks toob, aga wabriku omaniku ja tema hiigla wabriku genial looja siiski jäädawalt lahutab. Sartorius on idealiseeritud wabriku direktor, missugusid küll elus ei leidu. See on ka tüki tähtsam puudus. Idealid on tarwilised asjad, mille poole peab elus püüdma, kuid ei tohi unustada, et elus kõik mitte nõnda olemas ei ole, ega nõnda sisse seada ei saa, nagu ta peaks olema.

Kuida nad suitsetamise järele jätsiwad. Naljakas pilke-lugu kahes waatuses. Wl. O. Trachtenberg. Ümber pannud P. Osten-Urw. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu raamatukaupluse kulu.

Tõlge Wene keelest. Weike naljatükike, ilma mingi tõsisema sisuta, nagu neid sagedasti näitelawadel ajawiiteks etendatakse. Kui tükki hästi mängitakse, siis wõib ta wahest ka oma jagu nalja sünnitada.

Noodi-raamatud.

Eesti rahwalaulud Segakoorile. Kogunud ja trükki andnud Dr. K. A. Hermann. Teine wihk. Tallinnas, 1905. J. Ploompuu kirjastus. 40 lk. 80. Hind 40 kop.

Raamatus ei ole rahwalaulusid. Selle pooldest ei ole raamatu nimi kohane. Aga wist ei ole „raamatu toimetaja tahtnudki rahwalaulusid pakkuda, waid ainult Eesti rahwawiisisid. Sõna tõsisest mõttes ei leia me raamatust rahwawiisisidki... Rahwawiiside asemel puutuwad meil ainult rahwawiiside „motiwid“ silma. Neid pakub meile toode. Rahwawiiside „motiwid“ on Dr. Hermann nelja healele harmoniseerinud ja koolide jaoks trükki annud. Ja see töö on ta käes õieti rahuloldawalt korda läinud. Meie näeme raamatus wiisisid, mis laulukoorid wististi häämeelega laulawad, seda enam, et osa nende hulgast rahwa omaks wõib lugeda. Raamat on ses mõttes küll lahke wastuwõtmise wäärt". (Päewaleht № 30). Raamatus on 22 laulu (№ 41—62).

Rahwa laulukoorid. Segakoor. Esimene vihk. Koorilaulu sõprade toimetatud. Tallinnas, 1905, J. Ploompuu raamatukaupluse kirjastus. M. Schifferi trükk. 32 lk. 80. Hind 35 kop.

Raamatus on järgmiste heliloojate tööd: F. Pacius, M. Putronen (2), N. W. Gade, B. Crusell, Oskar Merikanto (2), L. von Beethoven, Emi Siwori, Armas Järnefeldt, J. Kappel, K. A. Hermann, A. Thomson, J. W. J(anseni) j. J. Kappel, 1 Ungari, Rootsi, Soome, Wäike-Wenelaste ja 3 Eesti rahwawiisi, wiimased K. A. Hermann, M. Hermann ja K. Ruut'i seadel. „Postimehes“ № 31 leidub asjatundja R. Tobiase sulest õige wali, jaolt häwitaw arwustus ühe osa nimetatud wiiside, iseäranis B. Cruselli, E. Siwori ja K. Ruut'i omade kohta.

Ajakirjandus.

Eestlane № 7—8 (puuduwad № 1—6). A. Raha, Jüri õõ. Lugu Eestlaste minewikust. (6. järg. Pooleli). — „Eestlase lisa“. № 7—8. (puuduwad № 1—6): A. Kappel, Armastuse nooled. Roman Inglise kirjandusest. — Ilude ilmas. Naesterahwa ilu ja terwis, Teaduslised kirjeldused. (7. järg. Pooleli). — J. Tenmann, laulud; „Minu kannel“, (7), „Parandamata haawad“ (8).

Isamaa № 1. Proowinummer. Meie ei ole rohkem numbrid näinud. Kirjanduslist meie mõttes ei leidu.

Koit № 1—8: Reinhold Ortmani j. B. Mäns: Puhtad käed. Uudisjutt. (№ 1. Pooleli). — Laulud: Elise Aun: „Kus“ (7), Ed. Schönberg: „Kewade tuleb“. — Õpetaja Masing † (№ 6). — „Karttunen, Kalewinpoegin kokoonpano“. M. J. Eisen (lühike tutvustus). — Kirjandusline lisa № 1—8: Dietrich Theden: Wale jälgedel. Kriminal roman (№ 1. Pooleli). — Bebel'i j. wabalt Eugen Richter: Sotsialdemokratline tulewiku riik (№ 1. Pooleli). — Marokko maa ja rahwas Dr. W. Bruddenwege (№ 1).

Lasteleht № 1. J. Bergmann, Uueks aastaks. — G. Pruel, Wäikse Oldi wiimased wallatused. Naljajutuke. — Laulud: E. Enno: „Tipa-tapa hällilaul“, Marie Heinamägi „Õhtul“, P. Michelson Wäikewenelased.

Linda № 49—52 (tähtis kirjutus Eesti ajakirjanduse ajaloost. Pike-malt lähemas numbris).

Majapidaja № 1. (Pikemalt järgmises numbris).

Päewaleht (№ 30—45, 47—56). Arwustused: 1. Kampmanni „Kodu õpetus“ (№ 30. Meie harilikud aabitsad olewat hoopis wiletsad, Org „Wäike kirjaõpilane“, Bergmann „Kodulaste raamat“, Elken „Kodu-õppijate raamat“, Rätsep, Okas, Ernst Peterson püüdnud asja parandada. Nendest kõigist parem olewat Kampmanni raamat. Wrld. ka „Postimehe“ all“. 2. „Dr. K. A. Hermann „Eesti rahwalaulud segakooridele“ 2. (№ 30) 3. Dr. O. A. Forströmi „Algusõpetused inimese keha ehitusest“ (№ 35: lühike soovitus). 4. H. Namsingi „Ingliskeele õpiraamat“ (№ 42, olewat kallis,

150 kop., ja kehv). 5. Ploompuu Laste raamatud (№ 47: wiimaste kolme aasta jooksul ilmunud Buschi ja Ploompuu raamatukaupluste poolt üle 50 pildiraamatu, wiimaseks jõuluks Ploompuu poolt terve tosin niisugusid raamatuid, näit. „Lugemise õpetus“, „Õnne ajad“, „Rõemu tunnid“, „Uued ilud“ jne. Raamatud olewat iga tahes tähelepanemise väärt). — Kirjandusajaloost: Wilhelm Normann surnud (№ 37 lühike teade, № 42 lühike elulugu „Rev. Ztg'i“ järele. Wrđ. „Postimees“). — Õpetaja L. Masing surnud (№ 50: sünd. 4. aug. 1857, surn. 9. weebr. 1906 südamerabandusesse, õpetajaks Kihelkonnal Saaremaal, lehekuust 1882 kuni surmani, andis jutluse lendlehed „Kirikukellad“ välja). — Jutud: Mark Twaini j. J. A. Feldmann, Örn teadaandmine. (№ 40). — Soome keelest J. A. Feldmann, Kolm musu (№ 41). — Theo von Blankensee j. „Kadunud pea“ (№ 50. Järgneb). — Laulud: O. Grossschmidt „Lauljale“ (№ 35), „Wana arm“ (№ 36), „Julgesti“ (№ 38). — A. Johansson, „Karjakaswatusse õigest otstarbest põllumajandusesse“ (№ 41—43). „Perekonna leht“ („Päewalehe“ lisa) № 1—2 H. Malot'i j, E. L. T. Koduta. (№ 1. Järgneb). O. Grossschmidt, „Tamme all“ (laul).

„Postimees“ (№ 26—52). Jutud: A. Kuprini järele Anna Haawa, „Kahewõitlus“. Roman (№ 1—52). Ungari kirjaniku Géza Gardonnyi järele „Kuus wäikest salakirja“. Naljajutuke (№ 26—27) Juhani Aho j. Hermann Annila, „Kanikas“ (№ 34). Juhani Aho j. „Wanaisa kõneleb“ (№ 35). Jaan Lattik, „Mälestused“ (№ 51). Hoi Caine j. A. Prants, „Kristlane“ (№ 52. Järgneb). — Laulud: Woldemar Rosenstrauch, „Kodumaa tammed“ (№ 41). — Teaduslised: P. Fr. Köiw, „Kooliõpetajate seisukord haritud maailmas“ (24—26). H. Wassar, „Wallamaksude jagamise asjust“ (№ 27). „Burjatidest“ (№ 29. W. Arnoldi j. K. L., № 43. M. Kull). J. Hünerson, „Karskuse tööst Wenemaal“ (№ 42). H. Rebane, „Elias Metschnikow“ (№ 50). — Kodumaa: „Hiiumaast ja rahwast“ (№ 31, 32, 33, Huwitaw kirjel dus. Järgneb). S. A. Rebmänn, „Eesti asunikud Jõesaare kihelkonnas“ (Tsarskoe Selo maak.) Õigem nimi: Järwesaare kihelkond, Tosno raudteejaama ligi, № 30: 61 Eesti asunikku talu, umbes 350 hinge, wanemad asunikud tuliwad 1885. Oma koolimaja, ruumikas kirik.). — Arwustused: „Rahwalaulu koorid. Segakoor I. Koorilaulude sõprade toimetatud. J. Ploompuu kirjastus“, R. Tobias (№ 31, laitew arwustus). 2. M. Kampmanni „Kooli lugemise raamat“. I.—III. aasta. A. J. (№ 30). 3. „Eest kirjandus“, W. R. (№ 42—43). Arwustaja on ainult head küljed lehe juures üles otsinud ja selle läbi wäga meelitawale otsusele „Eesti kirjanduse“ kohta jõudnud. Et lehe toimetaja ja wäljaandja selle otsuse wääriliselt lehte toimetada taha b, selle kohta ei tarwitse kahtlust olla, kuid iga kord ei saa kõige paremgi tahtmise juures täitsa rahuloldawat ära teha. Püüame iga tahes kõik teha, mis meie jõuus, et nende rahulolemist ka edespidi ära teenida, keda Eesti kirjanduse olewik ja minewik sõna laiemas mõttes,

nõnda siis ka keel, haridus jne. huwitab). — 4. „Karttunen Kalewipoegin toinen painos“, W. R. (№ 50). 5. „Kaks keelt Wanast kandlest, J. Hurt“, W. R. (№ 52). — Kirjanduse ajalugu: „Willem Normann“ (№ 45—46: sünd. 4. augustil 1812 Wiru maakonnas Põllula mõisas, kus ta isa Jakob 40 aastat walitseja olnud, lõpetas Rakweres köster Gööki kooli, käis siis veel 2 aastat Rakwere kreiskoolis. Seati Simuna köstriks 3. märtsil 1832. Hariduslised olud oliwad sell ajal wiletsad, kuid julgesti astus Normann tööle. Kõige pealt asutas ta Awanduse küla noortest meestest ja tüdrukutest Siimunasse esimese segakoori, hiljem on ta veel 20 laulukoori asutanud. 1837 asutas ta Siimunasse esimese kihelkonnakooli-nimelise kooli, mis suure hulga Eestimaa walla-kooliõpetajaid kooliõpetaja ameti peale on walmistanud. Kooli raamatute puudusel pidi ta ise raamatud Saksa keelest Eesti keele tõlkima. „Esimesed raamatud, mis tõlgiti, oliwad: Wana ja Uue Seaduse piibllilugud (Zahn, Bibl. Gesch.), Ristikoguduse lugud (Krummacher), Piibli katekismus (Krummacher), Usu-õpetus (Kurz), Rehkendamise raamat (Müller), Ceograhwia ja Wenekeele õppimise raamat“. „Imeks panna on Normanni tööjõud. Ehk küll koolitöö, paljude nootide kirjutamine — millest pääle kolmekümne paksu kirjutatud noodiraamatu tunnistust annawad — köstri ameti talitused j. m. palju aega tarwitasiwad, siiski on tema aega leidnud waimulik kirjanduses õige rohkesti ära teha. Pääle paljude käsikirjana alal hoitud kõnede, on suurematest raamatutest trükkis ilmunud Paganate elupeegel (35 lk.), Piibli katekismus (164 lk. 2 trükki), Pöörge ümber ja parandage meelt (36 lk.), Äratamise hääled (438 lk. 2 trükki), Lauarahwa raamat (145 lk.), Lauarahwa raamat (80 lk. 4 trükki), Wäike raamat lauarahwale (32 lk.), Meie Issanda Jesuse Kristuse kannatamine ja surm (123 lk.), Hüüdja hääled (122 lk. 2 trükki), Ristikoguduse lugud (88 lk. 2 trükki), Õpetus koolipidamisest ja lastekaswatomisest (180 lk.), Kooli lugemise raamat (158 lk.), Wanemate kaasand lastele (4 trükki), Inimese hind on äraarwamata kallis (2 trükki), Õpetus lastekaswatomisest (40 lk.), Minge sisse kitsast wärawast (103 lk.), Laste ristimisest (22 lk.), Uskliku isa palwe wili oma pojast (88 lk.), Raamat noore rahwale (32 lk.), Issanda 7 sõna risti päält (48 lk.), Waimulik wara kastike (371 lk.), Usuõpetuse peegel (362 lk.), Waimulikud raasukesed (184 lk.), Kellel kõrwad on kuulda, see kuulgu (46 lk.), Pea kinni mis sul on (100 lk.), Igawese elu ja hukatuse peegel (144 lk.), Suur äralepitamise päew (78 lk.), Juhataja õnnistuse tee otsijatele (208 lk.), Johannese ilmutamise raamat (217 lk.). Pääle nende raamatute on veel mitmed ilmunud, millede ligemad nimed minul aga tuttawad ei ole. — Pääle raamatute on W. Normann veel 10 aastat Missioni lehte kirjutanud ja 15 aastat Ristirahwa pühapäewalehe kaastööline olnud. 50 aastat on Normann kooli pidanud ja 60 aastat köstri ametis olnud“. — Kuuekümne aastase tegewuse järele asus Normann Tallinnasse elama, kus tema abikaasa Karoline, sünd. Masing, kellega ta 10. septembril 1839 abi-
 elusse heitis, 1897. aastal suri. Pärast abikaasa surma asus Normann

jälle Siimunasse, kus ta kuni elu otsani oma endise abi ja praeguse kõstri Ernst Petersoni majas lahket wastuwõtmist leidis. Wrdl. „Päewaleht“ № 42, milles „Revalsche Ztg'i“ j. mõni wäike täiendus „Postimehe“ kirjale ja „Ristirahwa pühapäewalehe“ № 8 ja 9. — Saaremaa Anseküla õpetaja Ludwig Amandus Michael Masing surnud (№ 45, wrdl. „Päewaleht“ № 50, „Ristirahwa pühapäewaleht“ № 9).

Ristirahwa pühapäewa leht № 7--9: Willem Normann surnud (nr. 8: Normanni pildiga, nr. 9: Normanni matused). L. A. M. Masing surnud (№ 9). — Pawel Rossiewi j. Joh. Lass „Waen ja armastus“. (Laul, nr. 7). — Missionäri kiri Indiat. R. Hoffmann (nr. 9).

Ristirahwa pühapäewa lehe Sõnumitooja (nr. 7-ndast alustades kannab leht nime „Sõnumitooja“) nr. 6--10: Jutud: Ernst Schrilli j. H. Oras Surnud wabrikus (nr. 4--6), Lille kapsas (nr. 7), Aasu talunik (nr. 8), Samuel Kelleri j. H. Oras Laeng püssirohtu wäärt (nr. 10, järgneb). — Joh. Lassi laulud: „Wiime palwe“ (nr. 7), „Lootus“ (nr. 9), (wrdl. ka nr. 7 kuulutuste osa). — „Eesti kirjandus“ (nr. 6: niisugust ajakirja olewat kahtlemata tarwis, kõik pidawat temast osa wõtma, kes Eesti kirjanduse edenemist südames kannawad. Näitused 1 nr. kirjatükist „Toimetuse poolt“ ja „Edu kalendri“ arwustusest).

Saarlane nr. 5--6, 8--9, Saarlase lisa nr. 5--6, 8--9, Emil Gregorowius'e j. Taewas maa peal (nr. 5, 5-es järg, järgneb); Walge roos (nr. 5, 2-ne järg, järgneb). K. Flammariioni j. Meie maa lõpp (nr. 8). Kirjandus (nr. 6: „Eesti kirjanduse“ sõbralik soowitamine). — Naene hakkas ka streikima. Eest. G. Markus (nr. 9).

Waimulik Sõnumitooja nr. 1--4. Wenekeelest A. Kauber, Kaks maailma. Jutustus ristikoguduse tagakiusamise ajast Roomas (nr. 1. Järgneb). — N. Smolenski j. Lume tuisus (nr. 1, järgneb). — J. Kuusik, Joomine on inimese hukatus.

Walgus nr. 10--27. M. E. Braddon j. A. Liblik, Noorepõlwe seltsilised. Roman. (nr. 19, 32-ne järg ja lõpp). — Hektor Maloo Waene laps wabriku neiu (nr. 20. Järgneb). — „Eesti kirjandus“ (nr. 17, äratrükk Ristirahwa pühapäewa lehe Sõnumitooja 6-ndast numbrist). — Walguse lisaleht nr. 11--27. (endised jutud järgnewad).

„Wirulane“ nr. 1--5, 8--11. Max Kretzeri j. J. Lepa, Mees ilma südametunnistusest (№ 1. Järgneb). — J. Järw, Wähe aga wähega palju (№ 1). — Juhani Aho j. J. Markus, Narri nõuu. Lugu inkwisitioni ajast (№ 5). — Viktor Hugo j. J. Markus, Ära tõugatud (№ 9. Järgneb). — J. Järw, „Kõrges“ (laul).

Soome keeles: Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen Seuran Aikakauskirja. Kymmenes vuosikerta (Kodukeele seltsi ajakiri. 10 aasta-käik). № 1.

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

(Järg.)

Rosenplänteri jutluse kawad ilmusiwad ühes O W. Masingi keeleliste tähendustega, enamiste sõnade tähenduse ligem äraseletamine ja lauseõpetuslised märkused, muu seas pikemalt sõna „oma“ tarwitamisest (XIII. 143—150). Sellesama taolised tähendused nimetatud jutlusekawade kohta ilmusiwad ka Halliste õpetaja Bergi (XV. 61) ja õpetaja Fr. Helli poolt (XV. 130).

3. Seaduste tõlked. V. Frey tõlkes ilmus (I. 82) Kõige Kõrgem maniwest, antud Wilnas 25. Detsembril 1812 „Jumala armust Aleksander se Essimenne, keige Wenne-rigi Keiser ja Issewallitseja, annab Omma trui allamattele teada“ jne. Maniwesti sisu on, et Prantslane, kes suurustades Wenemaale tunginud, põgenedes üle riigi piiri on taganenud. Frey tõlke kohta kirjutas keegi -t (IV. 126) kaunis kiitwa arwustuse, mille peale v. Frey wastas (VI. 39), mõnda -t poolt ette toodud keele ja tõlke wiga weaks tunnistades. Palju käre damalt arwustas von Frey tõlget keegi a + b (V. 37). Ta nimetab v. Frey tõlget täitsa nurja läinud tööks ja soowitab enne Eesti keelt natukegi tundma õppida, kui Eesti keeli kirjutama hakatakse. „Kõik, mida meie (s. o. sakslased) tänini heas püüdmises Eesti keeles oleme trükkida lasknud, on eestlase silmas wilets paberi-määrimine olnud, ja silmapilkudel, kus õiglane pahameel aganate üle, millega ta sunnitud on oma raamatukappi täitma, tema üle wõimust saab, ajab ta neid lihtsalt ahju, nagu me ise paar korda oleme juhtunud nägema. Iseäranis ei wõi ta meie

wiletsaid laulusid kannatada, mida ta „sakste jamsimised“, ja kui lubatud on nõnda ütelda, „sakste passandused“ nimetab.“ Frey ei jäänud wõlgu. 8-ndas andes (lk. 87) awaldas ta pika wastuse, milles ta a + b parandused mitmes tükis õigusega wigasteks nimetab. — Ametlised eeskirjad: Soldati wannutamise eeskiri ilmus kolmes tõlkes (V. 97, XIV. 200, XX. 140), ametnikkude wannutamine kahes tõlkes (V. 99, XIV. 201), tunnistaja wannutamine 1. tõlkes (XX. 14). Esimese soldati- ja esimese ametniku-wannutamise eeskirjade (V. 97, 99) tõlkija on superintendent Schmidt Saaremaalt. Teiste tõlgete tegijad on teadmata. — Rendi kontrahi eeskirja tõlke walmistas O. W. Masing (XV. 149). Eeskiri laseb mõnda pilku selleaegiste rendi olude peale heita. Näituseks ei ole rentnikul § 2 p. 1 järel luba, „et kõrwalist maid tõhhiks prukida, ehk haumetsas, karjamaal, ehk heinama serwas uut maad teha; weel wähhemalt ühhe ehk tõise tallo aseme puusta-, ehk ka sullamaid numamise kaupa pidada.“ § 4 määrab rentniku maksud (hobuse- ja jalapääwad ja muud orjused). Lisamärkus p. 10 ütleb: „kõik, mis rentnikude ehk nende orjade sü läbbi rendiandjale kahjuks tulnud, tassutakse wilja ehk rahhaga, ehk nuheldakse seadust möda sellepärast ihho polest.“ — Õppetuse hingekirjutamisse pärrast (die Revisions-Instruction) 9. weebruarist 1826, tõlkinud O. W. Masing (XVIII. 131). — Rosenplänter ise kirjutab juhatus, kudas wallakohtu protokollid raamatuid pidada (XVII. 129), kuna O. W. Masing juhatusesele omalt poolt õiendused ja parandused juure kirjutab. — Ka passi eeskiri ilmus Rosenplänteri poolt (XVIII. 152). — „Perno intressi kassa seadus“. (Pärnu laenu ja hoiu kassa) (XX. 144). Hoiu peale wõetakse 10 rublast kuni 100 rublani, intressi kõrgus 2 protsenti pooles aastas, aega mööda, kui wõimalik, $2\frac{1}{2}\%$. Summad alla 10 rubla wõetakse hoiule, aga ei kanna intressi. § 13 ütleb: „Seddasinnast seadust peab trükki pantama ja 10 koppikaga müdama. — Tõe tunnistuseks on rentkassa assutajad sinna alla omma nimmed kirjutand. Pernolinnas sell 11-nemal Junil 1827. J. H. Rosenplänter, J. Siewerssen, Carl M. Erey, sell ajal Toimitajad.“ Huwitaw oleks selle kassa elulugu ja käekäiku teada saada. — Lühikene raamatupidamise õpetus „Koonla mõisa aasta Sissetullemise ja wäljaandmise arw“ (XX. 157). — Siia hulka tulewad lugeda ka sellekohased

lugemisetükid Rosenplänteri „Harjutustes“ (XI. lk. 112—127; w. alamal).

4. Eestikeelsed arwustused. „Beitragedes“ on kaks katset tehtud Eesti keeles raamatute arwustusi kirjutada. Mõlemad katsed on sündinud Eestlaste poolt, kelle nimed teadmata. Esimene katse arwustab raamatut: „Maenitsused ennese läbbikatsumisse juhatamissesks. Perno-linnas, trükkitud Kottart Markuardti jures 1816. 15 lk. 8°. (Vill. 75). Arwustus on kirjakuul ja alustab järgmiselt: „Armas söbber Tõnnis! Nenda kui sa mind olled pallunud, keik ued ramatud, mis meie kussagilt trükmeistre käest same, ommale teäda anda, nenda tahhan ma nüüd teha. Meie saime üks pissoke uus ramat, kelle peäle-kirri on: Maenitsused n. t. s. Minna ollen sedda ramatut läbbi luggend, ning minno arwates on selle ramato sees monned tükkid kül hästi, mis heaks-õppetusseks woib innimessele olla, agga monni tük on ka rummalaste kirjutud. Sest seal on kül neid sanno, mis selgeste meie kele järrele ei olle, ja kül ka neid sanno, mis hopis r(ummala) mõttega on üllepantud. Nende sannadega, mis kele wasto on, tahhame ommeti sepärrast leppida, et ta hea mees parreminne sedda keelt ei moista; agga nende r(ummala) mõttega kirjutud sannadega ei woi meie sepärrast mitte rahhul olla, et temma omma ramatut meie ja keigide heaks on kirjotanud ja tahhab sega meid keige hea pole juhhatada; agga kui ta ennesel õiget tähhelepannemist ep olle, kuddas woiwad siis teised temma õppetusse läbbi targemaks sada. Agga weel parrem, armas söbber! kui ma keik need r(ummalad) sannad sulle lehhe ja rea kaupa kätte juhhatan.“ Järgneb üksikute wigaste lausete wäljakirjutamine ja õiendamise 6 lehekülje peal. Sellest üks näitus: „12. l. 5 r(ida). Ütleb temma jälle r(ummala) mõttega nenda: Teie pimmedad pattused! Kes on teid ärrateinud, et teie ennast ei walmista ühhe kässotullemisse wasto? — Kuddas woib temma nii julge mees olla, ja teisi innimesi üksine ni wägga pattuseks söimata, ja issiennast mitte teiste arrolisseks ei arwa. Need sannad tunnistawad jo sedda, et temma issi se keige õigem innimenne peab ollema. Agga se on üks rummal mõtte; sest kuidas woib innimenne issiennast õigemaks arwata, kui teisi.“ Arwustaja lõpetab järgmiste lausetega: „Se on, armas söbber! kül üks au wäärt töö, ja meie kohhus olleks kül neid

mehhi wägga tännada, kes sedda waewa ennaste peäle wötwad, nisuggused õppetussed ja maenitsused meie heaks kirjotada. Agga se nou olleks minno arwates wägga hea ja tarwilinne, et need mehhed, kes meie heaks middagi kirjotada tahtwad, enne jubba sedda waewa wöttaks, ja Ma keelt hästi õppiksid, ning siis selge kelega ja sõbralikkul wisil meile monned head õppetussed kirjotaksid; siis olleks se ramat iggauhhe melest palju armsam, ja keik innimessed woiksid ka sest selgemat arro sada. Nüüd nemmad kül omma waese kelega kirjotawad, agga saggedaste on nende kirjad ni seggased, et palju innimessi neist koggone mitte arro ei sa; ja siisgi on need kirjotajad issi weel uhked, et nemmad peaksid need keige õigemad innimessed ollema. Soimawad omma kirjaga Ma rahwast, ütteldes: teie rummalad innimessed, ja teie pimmedad pattused, n. t. s. Agga se ep olle jo ommeti mitte tössi, ja selle wisiga ei tunne nemmad koggoni Ma rahwast; sest keik Ma innimessed ep olle jo mitte rummalad egga sandid, waid nenda kui Saksa ja keige mu rahwa seas häid ja santa innimessi on, nendasammoti on ka se luggu Ma rahwaga.“ — Teine Eestikeelne arwustamise katse wist kooliõpetaja Kõrendu Kaarli poolt (wrđl. XIII. 62) käib kolme „Eesti-Ma Rahwa Kalendri, ehk Täht-Ramatu“ kohta aastatest 1813, 1814, 1815 (XII. 98). Arwustaja nimetab kalendrite sisu, näitab keele wead kätte, mis kalendrites ette tulewad, ja tähendab lõpuks: „Need juttud, mis nüütsel põlwel täht-ramatutte sisse trükkitakse, on ikka nenda kui laste õpetusseks üllespandud, agga kalender on jo wanna innimeste tarwis walmistud, ja sest peaks nende juttude asemel nisuggused õppetussed pandama, mis wanna innimestele tarkust andwad. Sest et se luggu nenda on, pallun, kes kalendrette walmistajad ning selle asja eest hole kandjad on, et nemmad peaksid eddespidi ni head ollema, ja sedda waewaks wotma, ning muist asjust täht-ramato juttud kirjutama, kust ka ma rahwas middagi suremat tarkust woiks õppida. Wannal aial trükkiti nende sisse piibli-ramato selletussed, ja se olleks ka nüüdgi hea, kui monni tarwilinne tük piibli-ramatust saaks selletud. Ma rahwas ei tea palju neist ilmlikkust asjust, mis kaugel meist woib olla, ja mis wahhest kül immelikkul wisil ma peäl woib sündida, ehk innimessed middagi tähhelepanemisse wäärt tööd tewad ja muud tarkust leidwad. Neid

asjo woib ka kül olla, mis wannal aial on sündinud ja mitmest moistlikkust innimestest targaste tehtud; ehk monnes kohtas woib nissuggusid ellajaid, puid ja muid asjo olla, mis immelikkult on lodud ja wägga suurt kasso saatwad. Kui sesuggusid asjo saaks kalendresse targaste ja selge kelega üllespandud, siis wottaksid ma rahwas wist neist meestest, kes kalendrette walmistajad, palju luggu piddada, neid tännada, ning sedda ramatut armastada.“

5. Jutud. Juttusid õieti ei leidu Beiträgedes, aga seal on mõned kahekõned ära trükitud, mida juttude hulka wõiks lugeda. Sisu poolest ei paku need kahekõned midagi, wäljaandja on nad arwatawasti selleks ära trükkinud, et näidata, kudas õieti rahwas Eesti keelt kõneleb. Wähemalt on üks osa kahekõnesid nähtawasti rahwa suust ära kirjutud. Need kahekõned on: 1) Perenaene ja karjane (IX. 142): Karjane on pulli ära kaotanud, ja perenaene käsib teda õhtul minna pulli otsima. 2) Mõlemad põllomehhed (IX. 144). Peremees Hans tuleb weski ja saab peremehe Mardiga kokku, kes põllul wilja waatamas on. Mehed arutawad põldude seisu ja lõikuse lootuste üle. 3) Üks jut, mis kaks tallopoega Simo kõrtsi ees ajasid (IX. 146). Kaarel ja Hans saiwad sügisel päewal Siimu kõrtsi ees, $\frac{1}{2}$ wersta Pärnust, kokku ja hakkasiwad arutama, kudas linna saksad suwel Pärnu jõest wõiksiwad wett saada, ilma et nad hobust ja wankrit weewaadiga pruugiksiwad pehme põhjaga jökke ajada, kust hobusel raske on wankert wälja wedada. Olewat waja jõe ääre pikk parw ehitada ja parwe peale 3—4 pumpa teha. Wankrid wõiks siis parwe peale ajada ja wett waatidesse pumbata. See tulewat küll oma jagu raha maksma, aga iga aasta ei olewat ju waja uut parwe ehitada, waid on ta kord ehitatud, siis wõiwat ta kümme ehk enamgi aastaid wastu pidada. 4) Mina Hans (XX. 130). Kahekõne-kirjutaja (wististe Rosenplänter ise) saab linnas talumehe Hansuga kokku, kes temale hulga keele-wigasid nimetab, mis õpetaja täna jutlust pidades teinud.

6. Laulud. 1) J. W. Everth: 1) Laul rõmo ülle (ll. 120), tõlge Schilleri järele; 2) Mis aitab mind moristi-usk; 3) Mind hoia, Issand, mõtlema; 4) Üks Jummal on! se tunnen ma. (Kolm wiimast laulu — VI. 101 — raamatust „Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder, Riga 1810, tõlgitud); 5) Wargusse pattust (IX. 151). Heast

tahtmisest hoolimata. mida nimelt Schilleri laulu tõlge awaldab, peab tunnistama, et kirjaniku keel kaunis puuduline on. — 2) v. Frey: 1) Sind Jummal, kidame (l. 103, kiidu laul wõidu puhul), 2—4 kolm Lihawõtte laulu: Mo hing, nüüd ennast rõmusta (l. 79, tõlge raamatust „Sammlung alter und neuer geistlicher Lieder. Riga, 1810); Oh, wõtke wälja pühkida (l. 80, Eesti lauluraamatu laul № 65 ümber tehtud); Kui se mo meel hirmo teeb (l. 81, muudetud äratrükk raamatust: Ued waimolikkud laulud Tallinnas, Iverseni ja Fehmeri j. 1793); 5) Et pangem neidki tähhele, kes lahkuda siit wõtwad! (ll. 126, hoiatab warjusurnute matmise eest); 6—10 tõlked Witschel'i „Homniku ja õhtu ohwritest“ (V. 144—152): „Neäri Pühha hommikul“; „õhtul“; „Jesusse palwe“; „Pühhapäwa hommikul“; „õhtul“. Peale selle awaldab ta (ll. 110) 7 laulu, mis „ümbertegemist tarwitawad“, ja nimelt 2 laulu uuest Riia lauluraamatust, 2 laulu wanast Eesti lauluraamatust, 2 laulu Lükke lauluraamatust (Tallinnas, 1796) ja ühe laulu oma 1793 a. ilmunud laulude kogust. — Türi õpetaja Offe poolt on 4 jõulu laulu (V. 163) ja 12 „waimulikku laulu“ (VI. 91). Jõulu laulude sisu on tänu ja kiitus wõidu eest prantslaste üle. (Laulud on 1816. a. andes ilmunud). Peale selle wõiks Offe lauludeks wist ka 2 Pääkoolilaste laulu (l. 106—107) ja 4 kewade laulu (ll. 156) lugeda, millel ainult täht O. all seisab. Offe laulude keel on wõrdlemisi kaunis hea, iseäranis korda on läinud kewade laul „Oh kewwadene pääw! Sa annad rõmo nähha.“ (ll. 157). — Õpetaja Oldekopi poolt ilmusiwad kaks algupäralist laulu (XVI. 150): „Armas päiwlik, tullet sa jälle meie mannu“ (wiisil: Gaudeamus igitur) ja „Warblane“ („Sa ollet, ausa warblanne, Üts häbbematta zirgoke“) ja kaks tõlget: „Pimmeda inimise kaibdus“ ja „Ello rõõm“ („Piddage rõmo, kunna meil ello weel, Häitsewid lilli kakkoge tääl“). Laulud on Tartu murdes kirjutatud, muidu aga ladusas ja puhtas keeles. Oldekopi laulud on wanematel Tartumaa inimestel weel tänapäewani hästi meeles, iseäranis laul „Ello rõõm“. Kahtlemata oli Oldekopil oma jagu luuleandi. — Kadrina õpetaja Schwabe awaldas ühe laulu (XX. 136), „Sui meil jõudnud jälle kätte“, mis oma lihtsuse ja luulelise wäärtuse poolest Dr. Weske laulude eelkäija wõiks olla. — O. W. Masing'i poolt on (XII. 151) silmapilgu sünnitus (Impromptü) „lõbusa tuju toodena lõbusas seltskonnas, kui kuulus

laulik F. . . . midagi Eesti keeles kuulda soowis“, ära trükitud: „Meie päwad kauwad“. O. W. Masingi omadeks tulewad wististi lugeda ka „Epistel 19-nema Decembri pärrast. 1817. Ollid need kül lusti päwad x“, millel täht M. all (XVI. 162) ja „Epistel laisa kirjutajale, temma nomimiseks ja häwwituseks temmale läkkitud“ ilma allkirjata (XVI. 166), mõlemad wististe Rosenplänterile määratud. Luulelist wäärtust ühelgi neist kolmest laulust ei ole. — Jüri õpetaja R. J. Winkleri kaks laulude kogu awaldas Rosenplänter pärast kirjaniku surma Beiträgedes (V. 132 ja VI. 111) ja äratrükis pealkirja all „Jummala-sanna laulud“ ja „Juttud“. Mõlemad kogud ilmusiwad äratrükis Tallinnas 1816. „Jummala-sanna laulusid“ (V. 132) on 9 tükki, kõik tõlked ja nimelt Gellertist 4 laulu ja Tallinna Saksakeelsest „Doms-Gesangbuch“ 5 laulu. Teises jaos, mis pealkirja „Juttud“ kannab, on 12 laulu. Need on enamiste walmid, millest 1 Gellertist, kuna teiste hallikad nimetamata on. Bürgeri järele on „laul ausast mehhest“ ümber pandud. „Jummala-sanna laulud“ on paremine korda läinud, kuna „Juttudes“ liig palju paiksõnu on, ka keel on „Juttudes“ üle pea palju halwem. — Peale nende on laulusid weel mõne tundmata kirjaniku poolt, nõnda laul „Jummal, sind ma kidan röömsast“ (II. 118) tõlge Wagnitzi „liturg. Journal'ist“ (I. Bd. III. St. lk. 331), millel tähed A—r all seisawad. — 3 walmi Gellerti järele (III. 150): „Pimme ja Lonkaja“, „Koer“, „Tantsi-Karro“ wõiksiwad, keele järele arwates kas v. Frey ehk v. Ludse tõlgitud olla: keel on wilets, paiguti on raske lausetest aru saada. — Ühest Eesti kalendrist on tuttaw laul „Et ma küll üks tallomees“ ära trükitud (XX. 137), mille kirjutaja tundmata. Niisama tundmata on ka laulude „Oh söbrus! kallis römustus“ (XX. 139) ja „Issand! sinno palle ees“ (XX. 156) kirjutaja. — Kaunis korda läinud on B. poolt wärsimöödul tõlgitud neliteistkümmend Saksa wanasõna (I. 58).

Minewiku material.¹⁾

I.

Auustatud härra!

Põhjuste pärast, mis mind wististe wabandada jõuawad, olen ma jälle Sakala toimetusest lahkuma pidanud. Kas ma ei tohiks Teitelt, auus suguwend, mõnda sõrmenäitust paluda selle kohta, et kas suures Tartus ometi mõnda nurgakest ei oleks, kus ma parajal paigal oleksin. Kurb on meie ajal üht poliitika lehte kirjutada, kui pealegi teadus weike ja terwis nõrk, nagu minuga lugu on. Ometi tahaksin ma edasi õppida ja see teadmine, et ma wiimase paari aastaga enam tagasi, kui edasi olen saanud, ei anna kuskil ega millalgi rahu. Iseenese nõrkuse tundmine on kõige walusam ja üht poliitika lehte üksi edasi kirjutada, pealegi kui abi, kes kõik peab tegema ja teadma, aga kui „Aschelbrödel“ ometi jälle midagi teada ei tohi, seda ei julgenud mina mitte enam. Ja mis siis nüid? Oleksin ma osawam, ehk teaduslikum sulesepp, ma pakuksin ehk Teiegi auustatud lehele mõne sule toode, aga Teil on ju paremaidki kaastöölisi, kes tööd teewad, ilma, et nad midagi waewa tasumist ihaldaksiwad. Mis wõib nüid minusugune „laulik“ teha, kes nooruse õpiaja wärsi jalgade juures ära on wiitnud? Tõsisemat õppida — kuda? Õnnetumal kombel pahandasin ma hra T. ära, kes mind korra õppimises edasi oleks aitanud ja nüid on iga tee kinni. Teie küsite, auus suguwend, miks ma kõik seda kirjutan, ehk kuda kirjutada tohin? Ma ei tea ise

1) „Eesti Kirjandus“ on iga tahes walmis kõiksugu materialisid, kirju, mälestusi, elulugusid jne. wastu wõtma, mis Eesti rahwa minewikku, iseäranis hariduslisest küljest, selgitawad. Muidugi peawad praegu elawate isikute kohta puutuwad teated wäga sagedaste ainult tulewiku tarwitada jääma. Niisugusel korral toimetame meile saadetud materialil tulewiku tarwitamise jaoks wõimalikult kindla koha peale.

siin kudagi wabandada. Inimene on ju inimene, ja ma ei jõua kõiki kibedust mitte südamesse tagasi keelda ning — nõrkus wõtabki wõimust. Ehk annate andeks? On ju waewalt mõelda, et Eestimaal weel keegi suletöödega ennast edasi harida wõib, sest et ongi juba kümned asjata katse järele ära wäsinud.

Kas tohiksin Teie auustatud käest ehk ka Teie lehes paar rida wastuseks loota? Adress oleks siis: J. Liiw, Fellin, poste restante.

Auupaklikult

Wiljandis, 18. sept. 1889.

Joh. Liiw.

*

Mõned kirjad Eesti Kirjameeste Seltsi lõpu päewilt. 1)

II.

Tähendus kirjade trükkitoimetaja poolt.

Alamal ära trükitud kirjades on nimed enamiste wälja jäetud, sest kirjade awaldamisega ei ole mitte tahetud selle wõi teise isiku wastu süüdistusi otsida. Erapooletu otsuse tegemine süüdlaste kohta on weel warajane, see wõib ainult pärast kõikide selle aja tegelaste surma sündida. Aga rahwasuu on juba ka neid ja teisi isikuid süüdlasteks püüdnud nimetada. Hoopis ilma süüta ei ole wahest palju selle aja tegelastest, kes Kirjameeste Seltsi käekäigust osa wõtsiwad, kuid seal tuleb küll wahet teha nende wahel, kes Seltsi peasta püüdes eksisammusid on teinud, ja nende wahel, kes sihikindlalt Seltsi surmata tahtsiwad. Muidugi ei taha tagant järele keegi hea meelega wiimaste hulka loetud saada. On aga siiski ka niisugusid olemas. Nõnda hooples üks isik, kes sellel ajal Eestis suures lugupidamises oli, pärast Seltsi kinnipanemist nende ridade kirjutajale, tema olewat paari saja rubla eest mehi tellinud, kes asjaajamist Seltsis wõimatuks teeksiwad ja Seltsi kinnipanemist aitaksiwad toime panna. Selle juures olnud

1) Kirjameeste Seltsi lõpupäewad on üks põnewamatest peatükkidest meie lähemas hariduse ajaloos. Kuna meie tänases numbris mõned prof. Koeleri kirjad ühes kirjade trükkitoimetaja tähendustega ära trükkime, oleme meie walmis igasugu materialisid ja mälestusi selle aja kohta ära trükkima, üks kõik mis seisukohast nad asja peale waatawad. Kuid seda palume ikkagi meeles pidada, et suurem hulk selle aja tegelasi weel elab ja meie kuukiri milgi kombel kohtu prokurööri ametit nende kallal ei taha ega tohi pidada, nõnda siis isikute süüdistamine salasahkerdamistes, ükskõik kas põhjendatult ehk kuulujuttude järele, kirjeldustest wälja peab jääma.

„Eesti Kirjanduse“ toimetus.

tema ainukene siht Seltsi surmata. Tal oli igatahes isiklisi arweid Seltsiga õiendada, kas ta aga tõeste selle jaoks paar sada rubla ära kulutas, on muidugi tema enese teada. Ilma midagi paha aimamata wõi tahtmata jagasiwad Tartus elawad juhatuse liikmed ülemal nimetatud meestele, kes sedawõrdki waewa ei tahtnud näha, et nad endid Seltsi liikmeteks oleksiwad lasknud wastu wõtta, rahakwiitungide asemel Seltsi liikmekaartid kätte, selles kindlas arwamises, et maksjad tõesti Seltsi liikmed on. Terwe eestseisus heideti ametist ära, ilma et uus asemele oleks walitud. See oli lausa põhjuskirja rikkumine. Selle asemel, et ära heidetud eestseisuse asemele uut walida, kes Seltsi kasude eest oleks wõinud seista ja tema pea kohal rippuwat hädaohtu eemale tõrjuda, waliti kolmeliikmeline komisioon, mis-sugust Seltsi põhjuskiri ei tunnud. Justament seesama toimetuse weikesel mõõdul, mida meie päewil wallawalitsuste wahetamis-tega tehti, ja sellesama ilmakodanlaste erakonna esiisade poolt. Seltsi toimetused andsiwad küllalt materialit kaebtusteks, kuid nii palju kui kuulda, olnud kaebtuses siiski waleteateid sees, mille ümberlukkamise läbi wahest Seltsi oleks wõinud peasta, aga nüüd ei olnud kedagi, kellel seaduslikult õigus oleks olnud Seltsi nimel wälja astuda. Ja seda tunnistada, et Seltsil üle-pea enam juhatust ei ole, oleks sellel ajal niisama mõjus hoop Seltsile olnud, kui kaebtus. Mõne Seltsi sõbra poolt tehtud meeletu katse Seltsi, mille kokkukäimise keeld õieti juba otsustatud oli, selle läbi peasta, et nad oma isiklise wastutamise peale luba wälja nurusiwad Seltsi weel kord kokku kutsuda, kus Seltsile uus seadusline eestseisus oleks wõinud walitud saada, läks täieste nurja. Koosolek ei mõtelnudki asja kudagi põhjuskirja nõudmiste põhjal korraldada. Seal seisis paarküm-mend Seltsi liiget, kes umbes 100-st liikmest koosolekule oliwad ilmunud, pooleteise saja rahakwiitungi mehe wastu, kes lihtsalt kehalise jõuu abil Seltsi liikmed eemale tõrjusiwad ja otsused Seltsi surmamiseks seda mööda tegiwad, kudas nende palkaja neile ette oli määranud. Kui mitte ühelt poolt, siis teiselt poolt oleks korratuste lugu ikkagi Peeterburisse ulatanud, ja kui meie päewil sarnaste toimetuste kannul, olgu ka suuremates oludes, sõjaseadus käis, siis ei wõinud tollel ajal ükski arusaaja inimene muud oodata, kui Seltsi surma, ja ainult mõni eluga tundmata noormees wõis koosolekul ettetoodud hoiatuste peale, et sarnane teguwiis tingimata Seltsi surmab, koosolejatele se-letada, et Seltsi keegi kimbutada ei tohtiwat; hoiatajad püüdwat ainult oma kasu, tahtwat segases wees kalu püüda ja Seltsi liikmid ninapidi wedada. Wähearwuliste Seltsi liikmete häälled

karjuti wõrastest lihtsalt surnuks. Katsed koosolekule ära seletada, kui tungiwalt tarwiline eestseisuse küsimise korraldamine põhjuskirja põhjal on, kuna Seltsil ilma seaduslise eestseisuseta sugugi enam kokkukutsujat ei ole, lämmatati jalgade trampimise, wilistamise ja käraga enne ära, kui neid jõuti awaldada. Eestseisuse asemele waliti, nagu ülemal nimetatud, kolmeliikmeline komisioon, kes wana eestseisuse süüsid pidi järke uurima, kui tarwis, kohtu teel, ja järgmise Seltsi koosoleku kokku kutsuma. Selle komisiooni töowiljast ei ole nende ridade kirjutaja midagi kuulda saanud.

Seltsi auuks peab aga tunnistama: ilma mingi kahtluseta kindel on see, et Selts ise mitte oma kurwas saatuses süüdlane ei olnud. Peale koguni weikese arwu wiimastel kuudel Seltsi astunud liikmete seisis liikmete suur enamus täitsa põhjuskirja põhjal ja nõudis põhjuskirja kohast asjade ajamist. Seltsi õnnetus oli see, et temal kehaline jõud puudus oma ruumidest jaolt ära eksitatud, jaolt ära ostetud Seltsi lõhkujaid wälja ajada, kes Seltsi nimel otsusid tegiwad, ilma et nad Seltsi liikmed oleksiwad olnud ja Seltsi põhjuskirja tundnud. Ülemal pool kujutatud aga kõik kordasaadetud soga Seltsi teoks. Küll soowitati mitmelt poolt Seltsi wiimase koosoleku jaoks politsei abi wõraste eemale tõrjumiseks tarwitada, kuid sellekordsed koosoleku ärapidamiseks luba saanud isikud pidasiwad politsei appiwõtmiist liig alandawaks Seltsi kohta. Kas see nende poolt eksisamm oli wõi mitte, on raske ütelda, kindel on aga, et Selts siis uue eestseisuse oleks ära saanud walida, ja Selts meie päewini oleks elanud ja wahest õitsemagi läinud, kuna meie praegused paremad Eesti keele ja kirjanduse tundjad ja uurijad, nagu W. Reiman, M. J. Eisen ja t. Seltsis just töötama tahtsiwad hakata ja risu, mis seal tänini jalus wedelenud ja tööd takistanud, Seltsist lahkumisel oli.

1.

Tartus, 9. Weebruaril 1892. 1)

(Professor Köhlerile.)

Kõrgeste auustatud Professori Herra!

Herra T. pidi Teile Tallinnast teatama, et Tallinna eestseisuse liikmed selle juure jääwad koosolekut 2. märtsil Tallinnas ära pidada. Ilma et ma kudagi wiisi tahaksin Teie kui wanema ja rohkem elus näinud inimese otsustamist selle kohta, kas

1) Kirjad on muutmata trükitud, ainult kirjawiisis on parandusi tehtud ja nimed wälja jäetud.

parem Tartus või Tallinnas on koosolekut ära pidada, ilma et ma seda Teie otsustamist kudagi wiisi tahaksin eksitada, pean ma siiski oma kohuseks Teile nii palju, kui võimalik, materiali õige otsustamise jaoks kätte muretseda, sest nii palju kui mina aru saan, on see küsimus üheks sarnastest saanud, mis õige sügawaste Eesti rahwa peale saab mõjuma. Mina tunnen Tallinlaste mõttid, kus selles asjas 6. ja 7. selle kuu päewal mitmekordsid läbirääkimisi oli, olen nüüd ka Tartlaste mõtetega kaunis tuttaw. Nii hästi wana Kirjameeste Selts kui ka uued mehed Dr. Hermanniga on selles asjas umbes ühes mõttes, et koosoleku koha küsimus põhjatu tähtis on. . . . Kui Teie otsuseks teete koosolekut Tartus ära pidada, ehk teda edasi lükata, ilma et edasilükkamist ülemalt poolt saaks nõutud, siis . . . on meie laul lauldud.

Oleks koosolek otsekohe Tartusse saanud kuulutatud, nagu meie esialgne plaan oli, siis oleks hoopis teine asi olnud. Kõrwi asja õiendamise wastu ei oleks kellegil wististe midagi olnud, ning Selts oleks wõinud minu poolest kas wõi Hermannii juhatusel endist wiisi hästi wõi halwaste edasi astuda. Tallinnasse koosoleku kutsumise läbi, mille kohta mina igatahes, nagu Teie mäletate, iseäralist headmeelt ei awaldanud, on kahe partei elu wõi surma küsimus Kirjameeste Seltsis päewakorrale astunud. Hra Kõrwi wäljaheitmine Kirjameeste Seltsist on wiimase lõpetawa näituse annud, et meie kaks parteid ühes koos tööd teha ei wõi ega taha. . . . Tartus on aga meie wastastel nii suur omameeleliste kogu, et jaanuarikuu koosoleku otsuste parandamist wistist ükski juhataja ei tohiks ette wõtta, kui ta awalist skandaali ja Seltsi enneaegset lõpetamist ei taha sunnitada.²⁾ Koosoleku edasilükkamine ei aita midagi, nagu ka Seltsi liikmete käest küsimine. . . .

Et Tallinnas koosolekut 2. märtsil ärapidades wõit nii ehk teisiti meie kätte ei jääks, seda ei karda ei mina ega teised Tallinna liikmed. Wõit jääb wististe meile ja meie oleme sunnitud H. eestseisusest wälja heitma. Wähemalt ilma H. wäljaheitmiseta ei ole meie wõidul midagi tähendust: H. teeb Tartus uue koosoleku, kus Tallinna koosolek seaduse wastaliseks ja jaanuari koosolek täieste seadusliseks saab otsustatud ja asi on niisama kaugel kui praegu. H. peab enne eestseisusest wäljas olema, kui Tartus koosolekut wõib pidada. Nüüd tuleb aga küsimine, mis meie omasid õige pessimistideks teeb: Mis siis peale hakata? Kes on meie töölised? Kust saame rahalist.

2) Koosolek peeti Tartus ära.

toetust? Lihtmehed on meie poolt, aga nad wõiwad meid wähe aidata; kooliõpetajad, linna-käsitöölised, kaupmehed jne. jne. on kõik, peaaegu wiimse meheni nende omad, kui nad ülepea kellegi poolt on. „Walgust“ loewad ainult weikese hari-dusega mehed ja kiidawad teda, teised loewad wahest ka, aga wannuwad teda põrgu põhja: „Näe meest, kes awalikult meile käsib oma usku ja keelt maha jätta! Tehku ise alustust, wahest siis hakkame temast hoolima.“ Seda mõtet nende ehk teiste sõnadega awaldatud, olen ma wäga mitmelt poolt kuulnud. Rahwas põlgab meid, endisid Kirjameeste Seltsi töötajaid, kui „Walguse“ parteid, kui wenestajaid — Teid auustab ta weel, aga kui kauaks — on teadmata.

Kui meie aga sellest põlgtusest hoolimata siiski südame rindu wõtaksime ja Tallinnas Seltsi eneste kätte wõttes edasi töötada ise oma jõuul katsuksime, siis oleks meie plaan järgmine: põhjuskirjad muuta lasta, Seltsi teadusliseks Eesti ajaloo, rahwa ja keeleteaduse Seltsiks ümber muuta. Wahest saab siis Kirjameeste Seltsist, sellest, nagu õnnis Dr. Kreutzwald olewat ütelnud, surnud sündinud lapsest eluloom, wahest suudab ta siis kasu tuua. Praegusel näol ei wõi ta kellegi, ei meie ega baltlaste käes midagi sünnitada peale tülide ja riidude, Eesti Kolumbuste ülesleidmiste ja üksteise Seltsist wäljaheit-miste. Otsus jäägu Teie teha.

Auupaklikult

2.

Auustatud suguwend!

Olen hr. T-l kopia Tartu Politseimeistri kirjast saatnud, nõnda ka minu wastust, kudas ka teile palwega, et teie heaste Kubneri herra õiget nõudmist¹⁾ tähele panete ja mitte sest tööst ei tagane, muidu wõib meie kallis Kirjameeste Selts kinni pandud saada. Dr. H. on tööde üle ennast kiitlenud, aga kõige tarwilisemat asja mitte toimetanud, kudas põhjuskiri nõuab.

Et teie wiimses koosolekus mitte minu presidendi ameti mahapanekut pole awaldanud, on üsna minu kirja järel, kelles ma ütelnud: „kunas kõik korralisel wiisil toimetud.“ Et aga asjad mitte korralikul wiisil toimetud, siis pidi see minu ameti mahapanek awaldamata jääma.

1) Nõudmine oli, et ilma wiibimata aruanded 1889 kuni 1892 aastate eest Seltsi tegewuse üle sisse saaksiwad antud. Neid aruandid ei ole aga kunagi sisse antud, kirjasaajal ei olnud selleks woli ega wõimalust. Nende sisseandmata jätmine nõudmistest hoolimata pahandas Kubneri suurel mõõdul.

Nooremate auusa eestlaste kohus on nii kaua, kui võimalik, Kirjameeste Seltsi asja kaitsta ja mitte teda baltlaste wigurite läbi lõhkuda lasta. Herra K. H---t ütles mul suu sisse, et parem kadugu Selts kui ---

Minul wanal mehel on siit Peeterburist wõimata presidendi ametit nüüdsel segasel ajal pidada. Et ma teda maha pannud, olen hra Truusmanni hooleks jätnud nii kaua seda eneste keskel hoida, kui Seltsi kasu seda nõuab.

Teie poolt mõnda uudist lootes Teie J. Koeler.

Peterburis, 2. märtsil 1893.

3.

Auustatud herra!

Jah! Kirjameeste Seltsi nime kandja asutus on oma kurblikud päewi lõpetanud! „За непорядки и нарушение устава“¹⁾, nagu mulle ametliku dokumendi läbi teada anti. Seda dokumenti ma ei wõtnud wastu, ta sai hra Truusmanni kätte edasi talitatud. Nagu mulle auustawalt poolt teadustati, olla hra N. Kirjameeste Seltsi kinnipanemiseks töötanud. Oleks mina aimata wõinud, et N. ilma eestseisuse ja minu arwamise järele küsimata wastutamist säharduse toimetamise eest oma peale soowis wõtta, siis ei oleks ma mitte presidendi ametit maha pannud, waid kuni uue eestseisuse walimise ajani kannatanud, nagu ka eestseisuse liikmete keskel heaks arwati. Oleks selts pärast seda lõpetatud, siis oleks süü nende peale langenud, kes Seltsi juhatust oma kätte kiskunud, ja rahwas oleks neid hukka mõistnud, kuna nüüd asi on segaseks jäänud.

Täiesti ustawast hallikast olen ma teada saanud, et hra N. nõuu olnud surmatud Seltsi asemele Tallinnas üht Wene wõi wenestamise Seltsi asutada. Isegi würst Schahowskoi arwamise järele oleks niisugune Selts „surnult sündinud lapse-wääriline“. Selle järele on nõuuks wõetud üht Eesti-Wene Seltsi („Эстo-русское ученое литературное общество“) asutada, kellele Tartust pärandust oodetakse.

Arwate Teie, et Tartlased selle hoobi läbi targemaks on saanud ja et seal mehi on, kes uut seltsi elul hoida jõuawad, siis tuleks ehk katsuda kaks Seltsi asutada, üks Tartus, teine Tallinnas, sest Kirjameeste Seltsi maja ei wõi ometi Tallinnasse wiidud saada.

Teadustati, et herra N. oma uue põhjuskirja pea siia toob. Selle pärast oleks soowitaw, et Teie oma põhjuskirja

1) Korratuste ja põhjuskirja rikkumise pärast.

wõimalikult ruttu minu kätte saadaksite, et ma otsustada wõiks, kas on loota, et ta kinnitatud saaks. Kui tarwilik näitab olema, tahan ma hea meelega ministrit paluda, et ta seda põhjuskirja kinnitaks. Kui seda wiisi kindlaks on tehtud, kes Kirjameeste Seltsi pärija peab olema, siis alles tuleks E. Kirjameeste Seltsi wiimist koosolekut ära pidada, et ta oma testamenti teeks.

Suure auustamisega Teie J. Koeler.

Peterburis, 19. mail 1893.

4.

Auustatud herra!

Olen põhjuskirja kätte saanud, aga ei ole teda weel mitte talitanud, 1. et nüüd sui ajal ministeriumis üksi tungijad asjad talitatakse ja 2., et mitte kaks korda ministrit ei tahaks tülitada. Teine tähtsam asi ei ole weel walmis.

Suure auustusega Teie J. Koeler.

Peterburis, 24. juunil 1893.

5.

Peterburis, 27. aug. 1893.

Auustatud herra!

Minister Durnowo äraolemise ajal sai tema asemikust „Управляющимъ Мин. Вн. Д. ф. Плеве“ uue Seltsi põhjuskirja lahkestest wastu wõetud ja oleks warsti kinnitatud saanud, kui mitte tarwis ei oleks enne Liwi kubeneri herrat küsida, kas tema mitte selle wastu ei ole. Sellepärast arwan mina heaks, et teie asutajad Jurjewis kubeneri palute, et tema uut Seltsi toetaks ja lubaks wana Kirjameeste Seltsi wiimast koosolekut nii kaua pidamata jätta, kunas uue Seltsi põhjuskirja kinnitatud, et siis waidlemata kõik endise seltsi wara uue Seltsile anda.¹⁾

Muidugi olen mina, Teie soowi järel, oma nime ka põhjuskirja alla pannud ja oma adress ka juure.

Teile kõik head soowides J. Koeler.

6.

Peterburis, 11. sept. 1893.

Auustatud herra!

Mul ei ole mitte S. ministeriumis nii tuttawat ametnikku, kes mulle wõiks kohe teadustada, kunas uue Seltsi põhjuskirja Riiga saadetud, ja ministrit ei kõlba sellega tülitada, ja aeg

1) Asutajate saatkond käis selle asja pärast Liwimaa kubeneri Sinowjewi juures tema Tartus oleku ajal. Kubeneri wastus oli, et tema niisugust Seltsi ei leia tarwis olewat. (Kirjade trükkitoimetaja tähendus.)

wõiks pikaks minna. Sellepärast on parem mitte suurt aega wiita ja uue Seltsi põhjuskirja ära kirja kuberneerile teadustuseks ligi wõtta, teda paluda, et ta lubaks asja nii seada, et Eesti Kirjameeste wara wõiks uue Seltsile antud saada, kui tema mitte selle wastu ei ole.

Auustades J. Koeler.

7.

Peterburis, 4. oktoobil 1893.

Auustatud suguwend!

Olen Teie mõtetega uue Seltsi kohta ühes nõuus ja talitan hea meelega seltsi liikmete seletust ministri kätte.

Hra N. oli ikka iseäraliste mõtetega. Kes teab, mis tema meelt on koguni seganud, ta on E. K. S. asjus ennast enam wenelaseks näidanud kui keegi täis wenelane. Ta tahtis Wene seltsi eestlastele asutada ja kui T. kuberner sihukest seltsi surnud sündinud lapseks nimetas, siis pidi (würsti sõna järele) N. Eesti seltsi põhjuskirja sui ajal Peterburisse tooma. Pärast on wist N. paremaks arwanud, et kui eestlased Wene seltsi ei taha, siis mingi sakste seltsi, Eesti keeles pole tarwis haridust kaswatada! Sest näeme, et T. kuberner würst S. on suurem eestlaste sõber kui hra N.

Suure auustusega J. Koeler.

8.

Peterburis, 24. weebruaril 1894.

Auustatud suguwend!

Mispärast ei ole Teie mulle lubatud seletust uue Kirjameeste Seltsi asjus saatnud? Kui mina paari nädala eest ministri abi herra Plewe teatust sest asjast palusin, siis küsis tema: „Развѣ еще не утверждено?“¹⁾ Nüüd on see hea mees ministeriumist lahkunud ja kõrgema koha peale saanud.

Pärast kuulsin, et koosolek E. K. Seltsi päranduse jagamise asjus juba märtsi kuus kokku kutsutud. Kas teie siis enam ei taha uut seltsi?

Minewal reedel sain Tallinna kuberneri herraga kokku, kes uue asutatava Seltsi kohta head tunnistust ministeeriumisse annud ja ka oma abi lubas, kui asi Tartus ei lähe, ja siis ehk Tallinnas koguni uue nime all uut Seltsi asutada soowitakse, kellele teie wõiksite hingusele läinud E. K. S. warandust anda.

1) Kas weel kinnitatud ei ole?

Eksitus kui oleks T. kuberner III. Eesti Kirjameeste Seltsi wastane, on wistist sest tulnud, et Würst N. „Wene-Eesti Seltsi“ surnud lapseks nimetanud („Русско-Эстонское Общество не имѣетъ жизненную силу“).

Kas ei wõiks 75. aastase juubeli pidul teist nime anda. Eesti ja Kuuramaa meestel oli suurem tarkus, seda baltlaste püha pühitsemata jätta. Tartlaste tarkus rikus, vähemalt raskendab oma rõõmu pidudega kõik ettewõtmised Eesti rahwa elu parandamiseks. Riigiwalitsusele näidetakse nende pidude peale kui tähtsatest tunnistustest, kudas Eesti rahwas rõõmus ja midagi õigusi enam tarwis poleks ega politilikku kui ökonomia. ¹⁾

Mõni sõna wastust lootes Teie J. Koeler.

9.

Peterburis, 21 apr. 1894.

Auustatud suguwend!

Tänan Teie 25. webr. kirja eest, et küll kurwa lugu kukub.

Kudas kuulda, kahjatseb rahwas Kirj. S. üle, selle pärast tahaksin katsuda, kas ei saa luba kas wana ²⁾ ehk uut Seltsi, mis tarwis Teid palun uue Seltsi nime mulle teadustada, mis mina ära unustanud.

Suure auustamisega Teie J. Koeler.

10.

Auustatud suguwend!

5-mal mai kuu p. käisin Sis. Min. Abi Sipjagini juures ja palusin teda hoolt kanda, et „Эст. лит. изд. общ.“ ³⁾ kinnitatud saaks. Kas ei ole nüüd Riia poolt teadusi selle asja üle? Kui sügiseni kinnitust ei tule, siis lähen ministri enese juure, senini ärge laske koosolekut pidada ja E. K. S. wara ära anda.

Head terwist Teie J. Koeler.

Peterburis, 1. jaani k. p. 1894.

11.

Peterburis, 25. juulil 1894.

Walukarjatus wanakese suust Kirjameeste Seltsi wara ärajaotamist teada saades, millega wiimased lootused, Seltsi nii wõi teisiti uuesti elule äratada, surmale suikusiwad. Walu

1) Need on würsti sõnad. (Kirja kirjutaja tähendus.)

2) 1893. a. sisseantud põhjuskirja. (Kirjade trükkitoimetaja tähendus.)

3) Eesti kirjastamise Selts.

sunnib kirjutaja suust karedaid ütelsi, osalt ka ülekohtusid, selle aja tegelaste kohta välja. Kirja ei saa awaldada.

Hiljemine sai ometi veel katse tehtud uue Seltsi asutamiseks luba saada, nimelt ainult põllutöö kirjanduse edendamiseks, ja sellekohane põhjuskiri sisse antud, aga ka sellel katsel ei olnud paremat õnne kui endistel. Eesti Kirjameeste Selts pidi lõpulikult surema.

Ja kui nüüd wõrdlemisi palju wabamatel aegadel uus selle-nimeline Selts ka peakski veel elule tõusma, siis ei oleks temal igatahes endiste raskete aegade walulapsetega peale nime midagi ühendust. Endine Kirjameeste Selts oli terve Eesti rahwa ühiseks omanduseks saanud; kõik rahwa keskel ilmuwad woolud pörkasiwad siin teine teist wastu, tasandasiwad aga ka kokku pörgates oma terawad kandid ära, nõnda et kõik erakonnad selle tõttu endid ikkagi ühe ja sellesama Eesti rahwa liikmed tundsiwad olewat. Pärast Seltsi surma kadus see tunne mitmeti ära. Seltsi tähtsust sellest küljest tundis walitsus paremine, kui selleaegsed ligemad tegelased ise, kes uskumata lapsiku kergemeelsusega Seltsi wastastele kaebtusteks materiali andsiwad. Nende ridade kirjutaja peab aga tähendama, et need woolud, mis nüüd Seltsi wägiwaldsest surmamisest hoolimata peaaegu ainult mõõduandwateks Eesti rahwa keskel on tõusnud, (Eesti Eduerakonna mõte) wahest rohkem wastuseismist oleksiwad leidnud, kui Selts wanal kujul elama oleks jäänud. Kuna „eduerakonna mõte“ kirjanduses ja üksikutes Seltsides waikselt edasi töötas ja siis cand. jur. J. Tõnissoni „Postimehes“ enesele sihikindla ja suureandelise häälekananja leidis, kaotasiwad „wenestajad“ Kirjameeste Seltsi surmaga a' nukese koha, kust nad rahwa peale mõjuda wõisiwad. See hool, millega nad E. Kirjameeste Seltsis tehtud wigasid Seltsi surmamiseks tarwitasiwad, andis õieti neile enestele surmahoobi. Üks osa jäi rõõwli romaanide keskele hallitama ja asus lõpuks awalikult Saksa laagrisse, teine osa asutas „ilmakodanlaste“ erakonna, kus kõik suurema haridusega kadakad endile pelgupaika ja kaitset pilkamiste eest leidsiwad. Selle erakonnaga on Eesti edumõttel tulewikus igatahes veel mõnigi lahing lüüa, sellest hoolimata, et sellel erakonnal praegusel silmapilgul oma häälekananja puudub.

Kirjade trükkitoimetaja tähendus.

Uued raamatud.

Kirjanduse ajalugu.

Schnakenburg'i kulul trükitud Eesti raamatute nimekiri. Schnakenburg'i trükk — Jurjewis, 1906. 32 lk. 16°.

Sisu: Waimulikud raamatud (20), Raamatud koolile ja kodule (45), Õpetlikud ning tulusad raamatud (34), Eesti rahwa-biblioteek (56), Jutu-raamatud (42), Näitemängud (12), Luuletused ja lauluraamatud (17), Noodi-raamatud (7), Naljaked raamatud ajawiiteks (12), üle pea 245 raamatut, suuremalt osalt kõik Eesti parema kirjanduse hulgast.

Ajakirjanduses: „Linda“ № 49—52: H. Prants, Eesti kõige wanem ajaleht ja selle eelkäijad. Tänapäevaste aasta pühitseb ajaleht „Postimees“ oma 50 aastast jubileumi. Sellel puhul heidab H. Prants pilku lehe minewiku peale ja kirjeldab lühidalt ajakirjanduse seisukorda enne „Postimehe“ ilmumist. Esimene tähtajaline kirjatöö Eesti keeles oli: „Lühikesed õppetused, kus keiksugused inimeste ja lojste arstimised teäda antakse — keik marahwa heäks“, aastast 1776, mida arst Dr. P. Wilde küll Saksa keeli toimetas, aga Põltsamaa õpetaja kirjanik A. W. Hupel osalt Eesti keele tõlkis ja ajutiselt wälja andis. Leht ilmus Põltsamaal P. Wilde trükikojas. 2) 1806. aasta algusel hakkas Tartus Tartu murdes ilmuma, „Rammato kohtu lubbaga Tartoma Rahwa Näddali Leht“; toimetaja ja wäljaandja oli Kanepi kihelkonna õpetaja praost J. P. v. Roth, abiks Põlwa õpetaja Oldekop. Leht tõi ka politika sõnumid. Lehest ilmus 41 nummert. Ühe Austerlitsi lahinguloo pärast, mida noore krahwi Buxhöwdeni haawamiseks peeti, pandi leht kinni. 3) 1821 hakkas O. W. Masing Tartus, aga Tallinna murdes „Marahwa Näddalalehte“ wälja andma. Politika teateid tuua ei lubatud. 1825 jäi leht seisma. 4) 1848 hakkas J. W. Jannsen, peale selle kui ta kaks korda ilma asjata ajalehe luba oli palunud, aastaraamatut „Sanumetoja“ wälja andma. 5) Sellsamal aastal ilmus Dr. Fr. R. Kreutzwaldi toimetusel „Maailm ja mõnda, mis selle sees“, mis 5-nda wihuga lõppes ja 6) Wändra Kõrberi toimetusel „Leiwarikwikene“ 12 andes. 7) Krimmi sõja ajal ilmusiwad Tallinnas lendlehe-

kesed: „Tallinna koddaniku rammat oma sõpradelle“, mille sisuks sõjasõnumid, aga ka muud uudised oliwad. Kui palju neid lehtesid ilmus, ei ole õieti teada. Aastal 1857 wõisiwad alles esimesed poliitika lehed ilmuda, ja nimelt ilmusiwad samal aastal korrakahe lehte: „Tallo rahwa Postimees“ Tartus Laakmanni trükikojas, mille toimetajaks esimesel aastal Tartu Maarja õpetaja A. H. Willigerode oli, teisel aastal Äksi õpetaja Theol, kolmandal ning pooltel neljandal aastal Wändra Kõrber; siis läks see leht hingusele; — ja „Perno Postimees“ Bormi trükikojas Pärnus J. W. Jannseni toimetusel. 5. juunil 1857. aastal ilmus esimest korda „Perno Postimees ehk Näddalileht“, praegune „Postimees“. 1861. aastast ilmus lehel kaasa „Pagganate öö ja koit“. Kaastööliised oliwad Pärnu kõster C. F. Lorenzson, pärastine lehe toimetaja, ja iseäranis Jannseni tütar Lydia, tuntud luuletaja Koidula, kes 1862 oma esimese jutustuse „Kiwirist“ lehes awaldas. 1863. aasta lõpul jättis Jannsen Perno Postimehe toimetamise maha ja asutas Tartusse ise oma lehe „Eesti Postimehe“, mis 1864. aasta algusel ilmuma hakkas. „Perno Postimees“ toimetab nüüd 1864. kuni 1878. aastani Pärnu kõster C. F. Lorenzson. Kui ta wanaduse pärast ameti maha pani, jäi lehe väljaandja trükikoja omanik W. Borm ise ka wastutawaks toimetajaks. Kuna ta aga õige waewaselt Eesti keelt mõistis ja lehe kirjutajaid alatasa wahetas, siis kaotas leht kõik oma tähenduse. Lehe kirjutajateks oliwad esiti Lilli Suburg Wändras, siis lühikest aega E. Jannsen (J. W. Jannseni poeg, pärastine tensor) Tartus, kooliõpetajad O t s t a w e l, K i s a, B e n j a m i n, J a a n L i p p. Aastal 1885, kui Dr. Hermann lehe Bormi käest 1000 rubla eest ära ostis, oli lehel ainult 80 lugejat. Dr. Hermann tõi siis lehe Tartusse ja muutis tema nime „Postimeheks“ ümber. 15. novembril 1896 omandas lehe tema praegune toimetaja cand. jur. J. Tõnisson. — Meie oleme kirjatüki sisu püüdnud lühidalt ära tähendada, kirjatükis eneses leidub aga palju huwitawat Eesti hariduse ja kirjanduse wõitluste põllult. Iseäranis huwitawalt on „Perno Postimehe“ elulugu J. W. Jannseni toimetusel 1857—1864 kirjeldatud.

„Linda“ 49—52. Cand. phil. N. K a n n, Pildid Lääne-Europa kirjandusest. — „Perekonna leht“ (Päewalehe lisa № 6) Sprenk-Läte pilt. — „Postimees“: Õpetaja Frantzen † (№ 55), matmine (№ 57), elulugu (№ 58). — A a d u J a a k s o n † (№ 65): surnud 20 märtsil. „A. Jaakson oli täiesti iseõppinud mees. Kooliharidust oli tema endises tublis Wiljandi kihelkonna-koolis saanud ja rahwakooliõpetaja eksami ära teinud. Kuid wisalt püüdis tema oma käe peal edasi õppida. Esiti oli ta Wiljandimaal abikooliõpetajaks, siis Järwamaal kooliõpetajaks. Hoolsa edasiõppimise järele hakkas ta Krimmi kõster-kooliõpetajaks, kust ta hädise terwise pärast Ida-Wenemaale mõisawalitsejaks läks“. 1898. aastal tuli ta kodumaale tagasi ja oli 1899. aastast peale „Postimehe“ toimetuse liikmeks, kus ta „kohalikud sõnumid ja seltside koosolekute kirjeldused, ühtlasi aga ka muid teateid kirjutab, põllutöö kohta käiwaid arwustusi ja seletusi jne.

Peale selle on ta hulga sihilisi ilu-kirjanduslisi palasid kirjutanud ja isegi näitelawa jaoks wäiksid toodid muretsenud. . . . Tema oli kõige pealt hea, auus iseloom ja tubli inimene ja lugupeetud awalik tegelane“.

„Päewaleht“ (№ 78) toob kellegi P. E. sulest laitwa arwustuse „Eesti Kirjanduse“ kohta. Tähtsamad süüdistused: 1) Toimetaja isik ei meeldiwat. See on maitseasi. Ei ole parata. 2) Arwustused ei olewat erapooletud. Ka suuremal mõõdul maitseasi, sest niisugust mõõdupuud waimliste wäärtuste mõõtmiseks, mis ilma eksimata oleks, ei ole weel leitud. Peale selle ei ole meil ilal meelegi tulnud erapooletumad niisuguste tööde arwustusel olla, mis pahatahtliselt Eesti rahwa kõri kallale kipuwad. Sarnased tööd, olgu nad muidu kui targad ja osawad tahes, jääwad meie silmas ikkagi lihunikutööks. 3) Toimetaja ise kirjutawat liig palju arwustusi. Üleliiga auu. Hra P. E. loeb wististi kõik mõnerealised tähendused raamatute sisu kohta arwustusteks. Soowitame temale Brandes'e, Belinski wõi Dobroljubowi arwustusi lugeda, siis ta näeb, mis arwustus on. 4) Wigasid tulewat ette; nõnda olewat B. Linde ja P. Pärn hra P. E. „teades“ üks ja seesama isik, kuna meie neid kaheks isikuks pidanud. Wõimalik, aga sellest ei ole wiga: B. Linde wõib ikkagi P. Pärna käest 2. numbris nimeetatud puhul õppida. Kas Pärt Pärn ja Bernhard Linde üks wõi kaks isikut on, kas mõlemad nimed warjunimed on, wõi on ainult teine ja kumb nimelt warjunimi, see kõik on meile hoopis kõrwaline asi, meil on ainult sellega tegemist, mis nad kirjutanud on. Meie silmas jääb ka edespidigi P. E. õiendusest hoolimata Pärn Pärnaks ja Linde Lindeks, sest kui nad ka üks isik on, siis on ometi sellel isikul need wõi teised põhjused ühede tööde all ennast Lindeks, teiste all Pärnaks nimetada. Meil ei ole asja neid põhjusid ümber lükkama hakata, ei ole ka mingit wõimalust kõikide kirjanikkude kohta, kes wahest esimest ja wiimast korda elus midagi ära trükiwad, ära määrata, mis nende õiged ja mis nende warjunimed on. Neile enestele oleks see wahest huwitaw, teistele aga mitte põrmu. Nõnda jääb siis meile ka tulewikus juhtnööriks olewa aja wähema tähtsusega kirjanduslisi isikuid ikkagi ainult nende nimedega tähendada, millega nad ise oma kirjanduslise isiku ära on määranud.

Rahwaluule.

Kaks keelt „Vanast kandlest“. Toimetanud J. Hurt. (Äratrükk Suomal.-Ugril. Seuran Aikakauskirjasta). 13 lk. 8⁰ (wrdl. „Koit“ № 16, lühike tutvustus.)

Sissejuhatuses seletab kirjatöö tegija oma töö sihi ja otstarbe kohta järgmist: „Eesti rohkest runude varast saab edespidi anthologia „Vana Kandle“ nime all ilmuma, sarnasel kombel kui Soome „Kanteletar“, kirja-keeles. Runud saawad osast täiesti nii trükki minema, kui rahwas neid on laulnud, osalt aga liidetakse mitmest tõisendist, mis rahwasuust on saadud, uus täiendatud tõisend kokku, aga ikka rahwa oma sõnadega“. Näituseks, kuidas liitmine saab sündima, trükib raamatutegija kaks runu (rahwalaulu).

„Ilulaul“ ja „Kalmuneiu“ ära, mille teisendid kõik Setumaalt pärit on. Algusrunud on „Setukeste laulude“ kogus I köites leida. „Ilulaulu“ teisendid on seal 6, „Kalmuneiu“ teisendid 10, siis veel 18 liitlaulu, kus üks osa ainet „Kalmuneiu“ loost võetud. Sõnad, mis Põhja-Eestis arusaamata võiksid olla, on laulude lõpul ära seletatud.

Et lugeja sellest aimu saaks, kudas hra Dr. Hurt oma tööd mõtleb teha, trükime siin „Ilulaulu“ esimesed read ära :

Ilu sõitis jõge pidi,	Kas sa, Ilu, meile tuled,
Laulu laia välja pidi,	Kas sa, Tantsu, melda tahad ?
Hobu hoietud eessa,	Ilu keelila kõneles,
Regi tammine tagana,	20. Ilu taidis, vasta lausus :
5. Naine roogune reessa,	Ega ma Ilu teile lähe,
Sõnad sõelaga sülessa,	Ega ma Tantsu teile taha;
Laulud lõngaga kaelassa.	Ei ma taha poiste hulka,
Näginekse, kuulunekse,	Kallu ei poiste kamandusse,
Kes küll vasta puutunekse,	25. Ihata ei poiste ilu,
10. Puutunekse, juhtunekse ?	Taheta ei poiste tantsu,
Wasta puutus poiste hulka,	Poistel onvad puised sõnad,
Kamand kaabukandajaida.	Lõhmüksised laulukesed.
Nemad haardsid küsitella,	Lähete nurme kündema,
Küsitella, nõuatella :	30. Kallute atra kandema,
15. Kuhu lähed, Ilukene,	Säälla ilu unustate,
Kuhu lased, Laulukene ?	Laulu meelest minetate.

Laulul on ülepea 118 rida, „Kalmuneiu“ laulul 466 rida.

Nende ridade kirjutaja katsus „Ilulaulu“ algusteisenditega võrrelda ja peab tõendama, et kokkuliide rahwa oma sõnadega tehtud on. Ainukene, mida ma algusteisenditest ei leidnud, on „tammine“ regi. Ree kohta seisab algusteisendites : 1-ses ja 2-ses : Regi peräh ped ä j ä n e, 3-ndas puudub, 4-ndas : Regi peräh ped ä j ä n e, Olekõrsidse kõdara, 5-ndas A : Regi perän ped ä j ä n e, Olëkõr'zidzë' kõdara', 5-ndas B : Regi perän ped ä j ä n e, 6-ndas : Regi peräh n ped ä j ä n e. Küll on aga 1-ses ja 6-ndas algusteisendis hobune „tammiseks“ nimetatud (2-ses h a a w i s e k s, 3-ndas puudub, 4-ndas „hoiet“, 5-ndas A. j õ h w i s e k s, 5-ndas B. oliné s. o. õigne), Wastuste sissejuhatuses on hra Dr. Hurt tarwitanud „Ilu keelilla kõneles, Ilu taidis, vasta lausus“, mis mis minu arwates natuke konarline ja raske näib olewat, pealegi ei leia ma teda sellel kujul „Ilu laulu“ algusteisenditest, kus 3-ndas laulus selle asemel seisab : „Ilo keellä kõnõli, Ilo taitsõ vasta lausta“. Sellessamas 3-ndas algusteisendis on aga ka väga harilik, nii palju kui ma olen tähele saanud panna, Setu laulude wastuste-sissejuhatus : „Ilo lausi meelestani, Lausi meele poolõstani“. Seesama sissejuhatus on ka 6-ndas algusteisendis ja osalt 5-das A. ja B. Minule meeldiks see rohkem, aga see on maitse asi, mille pärast ma niisuguse Eesti rahwalaulude tundjaga kui Dr. Hurt waidlema ei tohi hakata.

Kawal Hans ja Wanapagan. Eesti rahwa ennemuistene lugu. Tallinnas, 1905. M. Neumann'i kirjastus. M. Schifferi trükk. 32 lk. 8°. Hind 15 kop.

Raamatu kirjutaja, kes oma nime nimetanud ei ole, on katsunud Kawala Hansu lood, mis rahwa suus ainult sidumata kõnes liiguwad, üheks rahwalauluks kokku liita. Selle juures tarwitab ta rahwa-juttusid läbistikkult ainult põhiaineteks oma laulule, ilma sellest palju hoolimata, kui palju tema laulud rahwajuttudele truuks jääwad. Laulusse on järgmised Kawala Hansu jutud sisse wõetud: Sulaseks kauplemine; Wõiduwickamine nuiadega; Wõiduwickamine kiwiga (Hans laseb lõokese käest lahti); Kiwide puruks pigistamine (Hansul on kiwi asemel kúpsetatud kaal); Maadlemine (wanapagan maadleb karuga, kes Hansu nõrk noor wend olewat); Põlluharimine (naerid ja kõrswili); Wanapagana aida hoidmine (Hans põletab aida ära); Hans kääneb magawa wanapagana suu piksetuleku eel wee poolt maa poole; Tapab wanapagana loomakarja ära; Tapab wanapagana seakarja ära; Puhastab wanapagana lapsed ära; Wanapagana katse Hansu öösel ahju peal ära tappa; Wanapagan pistab sauna põlema, kus Hans tema arwates magab; Hans ähwardab kõik wanapagana põllud ja weeloigud paelaga selga wõtta ja ära wiia ja nõuab lepituseks mütsi täie kulda; Sunnib Wanapaganat põrgupilli järele tantsima; Hans jõe kaldal kuuse otsas, Wanapagan näeb tema kuju jões, hakkab jõge tühjaks jooma, et Hansu kinni püüda, ja joob ennast lõhki; Hans walab Wanapaganale uued silmad. Nagu sellest sisu kirjeldusest näha, ei ole laul Hansu lugude poolest täielik, aga kõiki Hansu lugusid kokku korjata ja üheks lauluks liita ei ole raamatu kirjutaja wist tahtnudki. Koguni luhta läinud on laulu sissejuhatuses, „prologis“, tehtud katse wanapagana alguskujukus Liwi ordoriigi rüütliid kujutada: Kawala Hansu juttude wanapagan on lollakas, mõndapidi üsna heasüdamline narr. Niisuguse wanapagana alguskujukus ei wõinud Liwi ordo rüütliid mingil kombel olla.

Et lugeja laulust natuke aimu saaks, trükime laulu I. peatüki ära (ülepea on laulul 13 peatükki):

„Hants oli Harju mees kawala,
Tinatupe mees tugewa;
Oli tal oidu oma ette,
Mõistust mitme mehe ette —
Kawal-Hantsuks ta kutsuti.
Ei ta hirmund, ei ta kartnud,
Ei ta kartnud kurjawaimu,
Pergli poegi ei pelganud.
Hants läks pergeli peresse
Ennast teenriks tingimaie,
Sulaseksi soowimaie.

Perglil peus on peenikene:
Otsas oliwad sulased,
Tapetud töö tegijad;
Tühja tööd jäid tegemata,
Pergli põllud puhkamaie.
Kui siis tuli Kawal-Hantsu,
Tondi talule lähenes,
Tont teda lahkesti teretas,
Wanapagan wõttis wasta.
Hants siis hakkas küsimaie:
Kui ma tulen su sulaseks,

Mis mul palgaks paisatakse ?	Peremehel pole luba
Wanapagan wastamaie :	Sulast tulla söimamaie,
Külimitu kulda raha,	Töötegitjat teutamaie,
Waka wanu taalderida,	Ega wõi ise wihastada,
Põllusaagi teeme pooleks.	Kui on käsud kõik täidetud.
Kaubad saadi kohe kokku.	Wanapagan weel küsima,
Weel siis tehti tingimiseks :	Kuda sulast kutsutakse.
Sulane peab sõna kuulma,	Hants aga mõistis, kohe kostis :
Täpi pealt kõik ära täitma,	Isa mind „Iseks“ hüüdis,
Mis tal peremees pajatab ;	Küla kutsus Kawal-Hantsuks.

Kalewipoegin toinen painos. Kirjoittanut U. Karttunen. (Kalewipoja 2. trükk. Äratrükk Suomal.-Ugril. Seuran Aikakaus kirjasta.) 5 lk. 8⁰. Kui Eesti õpetatud Seltsis Kalewipoja trükkandmine kõne alla tuli, soovis Dr. Kreutzwald, et Kalewipoeg esitsa ainult Eesti keeles saaks ära trükitud, hiljem wõidawat teda siis ka Saksa keele tõlkida. Selts otsustas aga, et Kalewipoeg Seltsi toimetustes Eesti ja Saksa keeles ühe korraga ilmuks. Saksakeelsest tõlkest lasti ka äratrükk teha, eestikeelist Kalewipoega wõis aga ainult Saksa tõlkega koos osta, mis raamatu kalliks tegi ja temale tee rahwa sekka täitsa kinni pani. Kreutzwald wõttis siis nõuaks odawat eestikeelist Kalewipoja wäljaannet ise toime panna. Ta kõneles selle pärast Laakmanni trükikojaga, aga asi jäi katki, sest et Kreutzwald Laakmanni poolt nõutud hinda, -- 19 rubla trükipoogna pealt 1000 eksemplaris -- liig kalliks pidas. Pealegi tegiwad tsensuri olud raamatu ilmumist Tartus peaaegu wõimatuks. Seal astus akadeemikus Schiefner Kreutzwaldile appi. Juba 1859 algas Schiefneri ja Kreutzwaldi wahel selle asja pärast kirjawahetus, mille järelduseks oli, et P. Aschani ja Co trükikoda Kuopios Soomemaal 1861. aasta kewadel trükkimise oma peale wõttis (15 rubla trükipoogen 1200 eksemplaris) ja 1862. aasta kewadel „Kalewi poeg. Üks ennemuistene Eesti jut. Kaheskümmes laulus“ trükist ilmus. Õigestkirjutamine oli selles wäljaandes esimese trükiga wõrreldes, mis Õpetatud Eesti Seltsi toimetustes ilmus, mitmeti parandatud, kuna nimelt akadeemikus Wiedemann Kreutzwaldile trükipoognate parandamise juures tähtsalt abiks oli. Peale selle on mõned liig tüsedad rahwanaljad loost wälja jäetud, nõnda et 19,047 rea asemel 1-ses trükis Kalewipoeg 2-ses trükis 18,993 rida pikk on. Karttunen trükib mitmed Kreutzwaldi kirjad Schiefnerile ära, mis Kalewipoja 2-se trüki toimepanemise kohta käiwad, ühtlasi aga ka Kreutzwaldi seisukohta Eesti õigestkirjutuse küsimuses selgitawad. Sellega ühenduses on kirjades Ahrens, Reinthal, Bertram nimetatud. Kirjal 25. juulist 1871 on haridus-ajalooline tähtsus: „ . . . Waga Tallinna ja Eestimaa on ju läbistikku Hernhuti ehk kirikherrade karwa. Kes loeb seal ilmalikku raamatut? Eesti ilmaliku kirjanduse müügikoht on ju ainult Liiwimaal ja nimelt Wiljandimaal ja Otepää kihelkonnas Tartumaal. Seal

on „Kalewipoeg“ ja „Eesti rahwa ennemuistessed jutud“ oma lugejate ringkonna leidnud . . .“

Nii on Karttunen'i kirjutuse sisu. (Wrld. W. R. „Postimees“ № 50.)

Ajakirjanduses: Weisjärw. Rahwa suust K. Ruut. (Postim. № 39): Järwede rändamine. Kangelased: kuulus rööwel Tipand, Kalewipoeg („Mõni werst Weisjärwest põhja pool on Kärstna kabeli mägi. Selle mäe pealt olla Kalewipoeg wanapaganaga wägipulka wedades selle Kikepere sohu wisanud. Närska mäe peal olla ta wanapaganaga wõidu lingu wisanud.“) — Dr. Hurt, Setu laulud (Koit № 16): Setulaulude tähtsusest.

Jutud.

Ajakirjanduses: „Eiu“: Jakob Liiw, Nõid. Oma lapsepõlwe mälestused (№ 25 jne). — E. Koch'i järele A. berg, Eksis ära. Jutustus Australia elust (№ 25. 10-nes järg ja lõpp). — E. Fr. Tammes, Tshuhna (№ 26--27). — Mark Twaini järele Hermann Annila, Jutustus kuidas korstnapühkija kuningani jõudis (№ 28--29). — Henrik Pontoppidani j. A. Haawa, Pärandus (№ 29). — Andr. Needra j. M. Pukits, Neljas seltsimees (№ 30 jne). — „Linda“ (№ 49--52): K. Kleinmann, Haua tagant. Jutuke hingeelust; Ansomardi, Tüli; J. Parik, Künnipoiss; M. Lepa, Mu werine wabadus tule; W. K. Mere-teel; R. Kamsen, Kraawikaewajad; Seenetaw elu; Aspasia järele M. Pukits, Päewalillekene; W. Rudow'i järele A. Haawa, Kes ajas Aadami ja Eewa paradisist välja; Rein Tamm, Kõik oleks siis kadunud. — „Postimees“: Holl Caine järele A. Prants, Kristlane. Roman (№ 52 jne). — „Saarlase“ isa: Paradamata. Saksa keelest P. Lauri. — „Säde“: Fr. Spielhageni järele J. Markus, Wõitluse rinnas (№ 2 jne). — „Sõnumitooja“: R. Siegemundi järele Joh. Lass, Tornimõis ja metsaülemaja (№ 12 jne.).

Näitemängud.

Aleksis Kiwi. Kihlus. Ühejärguline naljanäitlus. Soome keelest ümber pannud A. Prants. K. Sõõti trükikoja trükk, Tartus, 1906. 30 lk. 8°.

Rätsep Abel on nõuks wõtnud naisemeheks saada ja on oma tulewaseks teiseks pooleks kergete elukombetega tüdruku Eewa tema punaste põskede pärast walinud, kes kahe nooreherra juures toatüdrukus on ja nendega õhtuti pillerkaari lööb. Eewa on esite ka nõus ja ilmub kõige oma kompsudega peigmehe korterisse, kus kihlust tahetakse ära pidada. Siin hakkab ta aga, peigmehe auusat aga kehwapäralist elutust nähes, oma endist elu taga kahetsema, jätab sealsamas peigmehe maha ja kolib oma noorteherrade juure tagasi. — Abeli iseloomu kujutamise wõiks wähegi leppida, wahest ka Eewa omaga, aga Abeli sõbral Enokil ja õpipoisil

Joosepil ei ole õieti ei iseloomu ega midagi tegemist näitemängus, ehk olgu siis, et me nende suust Abeli ja Eewa armastuse lugu kuulda saame. Kõige huwitavam terwes näitemängus on see, kudas raisku läinud tüdruk sõimata mõistab, nendele nimelt, kes naisterahwaste suust tüsedaid sõnu armastawad kuulda. Muidu ei ole tükil ei õiget sisu ega mingit tegewust, ainult jutujamine.

Laulud.

Tütarlaste Rõõmu-laulik. Uuem trükk. Trükitud Jurjewis, 1906. K. Jaik'i kuluga. Hind 25 kop. 80 lk. 8°. Georg Zirk'i trükk.

Noorerahwa Rõõmu-laulik. Uuem suurendatud trükk. Trükitud Jurjewis, 1906. K. Jaik'i kuluga. Hind 20 kop. Georg Zirk'i trükk. 96 lk. 8°.

Taaralaste Lusti-laulik. Trükitud Jurjewis, 1906. K. Jaik'i kulu. Hind 15 kop. Georg Zirk'i trükk. 48 lk. 8°.

Neiude laulik. Uuendatud ja täiendatud trükk. Trükitud Tartus, 1906. K. Jaik'i kuluga. Hind 20 kop. Schnakenburg'i trükk. Tartus, 1906. 76 lk. 8°.

Kõik neli „laulikut“ on kõige alamat sorti turukirjandus. Laulud on igas ühes läbistikku ühed ja needsamad, ainult järjestik teeb wahet. Nõnda paneb lapsega tüdruk oma lapse „Tütarlaste rõõmulaulikus“ 1-se lehekülje peal wõõra maja ukse ette maha, kuna ta „Neiude laulik“ seda 14-nda lehekülje peal teeb. Wäljaandja „tütarlapsed“ ei näi muid „rõõmusid“ tundwat, kui „õõseti teise sõbra rinna najal suikuda“ (lk. 4). Kuid wäljaandja „neiud“ ei ole tema „tütarlastest“ põrmugi paremad. Ka nemad hulguwad juba esimestel lehekülgedel oma lastega rüpes, kuna „sada kirjasõnakest, mida noormees saanud, nõnda mõjunud, et neuu neid lugedes oma armastust temale keelda ei suutnud“. „Taaralased“ on „tütarlaste“ ja „neiude“ wäärilised: juba 1-sel leheküljel tapab üks „Taaralane“ oma naise ja lapsed ühe „preili“ pärast ära ja noorerahwa rõõmulaulikus kiidetakse: „Esi armastus on kange, teine tuleb walusam“ (lk. 55), kui öösiste sõbra rinna najal suikumiste järeldused hakkawad ilmuma. Raamatud on mitmendas trükis ilmunud ja leiawad siis ostjaid. Kui me aga küsime, kudas ei ole noortel inimestel häbi sarnasid raamatuid osta ja tarwitada, siis wõiks wahest ühe ainsa wastuse leida, et raamatutes ka mõni hea laul aset on leidnud ja noored inimesed, kes laulu sõnu tarwitawad, sunnitud on lisaks ka wäljaandja hülgeraswa ja wankrimääret alla kugistama. Raskem on selle peale wastata, miks keegi tänini weel sarnast laulikut wälja ei ole annud, mis mitte ei haiseks. Mõteldud ju on, aga mõtted ei saa ega saa teoks. Kokku seada niisugust laulikut ei oleks raske. Ta ei tohiks mingisugusid kõrgeid kunstinõudmisi taga ajada, sest et ta siis „Rõõmulaulikute“ ostjate sekka teed ei leiaks, aga sedawõrd puhas peaks ta olema, et tütarlaps teda kätte wõttes häbi pärast punastada ei pruugiks.

Laste-kirjandus.

Koolilaste wahepalukesed. Uued õpetlikud ja lõbusad näidendid, ringmängud ja nootidega laulud meie lastele. I. Kirjutanud K. Kuhlbusch. Wiljandis, A. Tõllasepp'a trükikojas trükitud. 45 lk. 8°. Hind 15 kop.

Raamatus on kaks näidendit laste elust, millega läbistikku rahul wõib olla. Lapsed on küll targemad ja wagamad wõi pühamad, kui loomulik, aga sellega wõib siiski leppida. Siis on raamatus weel 4 ringmängu laulu, 4 laulu wiisidega ja lühike juhatus, kudas elawaid piltisid etendada. Kooli-õpetajad ja laste wanemad, iseäranis maal, kes lastele pühade ajal õpetlist lõbu soowiwad walmistada, wõiwad igatahes selle raamatu sisse pilku heita.

Raamatu lõpul on raamatu kirjutaja kohta järgmine teade: „† Armsad lapsed! See kallis mees, kes teile selle raamatu kirjutas, ei ole enam elawate kirjas, ta puhkab juba waikses hauas oma wiimast rahulist und! Ta oli terve, priske, tubli ja rõõmus; seal tuli ootamata surm ja riisus ta armuta meie keskelt ära. Meie armas sõber Hans Kuhlbusch suri 20. juunil 1905. Teda lasi üks ettewaatomata inimene püssiga maha...“

„Lasteleht“ („Postimehe“ lisa) № 2: Pärt Pärn, Kaksteistkümmed kuud. Slovakide muinasjutt; M. J. Eisen, Kiwierned (laul); H. J. Wunk, Jänes; J. W., Säde (laul); A. Põllusaar, Raamatute tähtsus; Mõnda. № 3: Julius A. Kangur, Minu wanaisa kepi elulugu. Kepi enese jutustatud; H. Kuhlbusch, Ilus (laul); A. J., Mängu kannidest; Öhumerest; Kuuse elulugu; A. J., Elektri raudteel; Julius A. Kangur, Öde Elsa; Kontsert; Kinnika, Kalgujewi saarelapsed; Mõnda.

Kooli-raamatud ja raamatud iseõppimiseks.

Saksakeele iseõpetaja. Grammatik — kõnelemised — sõnastik. Soowitaw käsiraamat iseäranis käsitöölilistele ja teenijatele. Kokku seadnud O. Brunberg. Tallinnas, 1906. M. Kuusiku raamatukaupluse kulu. 260 lk. 8°. Hind 75 kop.

Sisu: I. Saksakeele grammatika (lk. 5—50). II. Kõnelemised (lk. 51—155): põllust, teretamisest, ärareisimisest, kirjast, wõõrastemajast, kauplemisest, seltskonnast, sõjawäest, rahast, perekonnast, ajast, kellast, ilmast, terwisest, söömast, theest, sisseostust, linnast, lõbustustest, käsitööst, õpetusest, köögist, segakõned, kaupmehelikud kirjaproowid. III. Sõnastik (lk. 156—260). -- Sõnastiku kohta olgu öeldud, et sõnade tähendused wersta maad sõnadest eemale on trükitud. Sarnasel kombel on päris wõimatu sõnade tähendusi üles leida. Kui kirjastajal kuhugi paberit panna ei olnud, siis lasknud ta sõnastiku ometi inimese wiisil ära trükkida ja kõitnud raamatu suurendamiseks tühja paberi raamatu taha otsa, kus see raamatu tarwitajat ei oleks eksitanud.

Saksakeele kool. Iseõppimiseks. II. Sõnaõpetus. Wiljandis. H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastus. 120 lk. 8°. Hind 35 kop.

H. Namsing. Ingliskeele õpiraamat. J. Reewitsa kirjastus, Wiljandis. 224 lk. w. 8°. Hind 1.50 kop.

Sisu: I. väljarääkimise õpetus (lk. 1—42), II. Lühike grammatika (43—80), III. Lugemise harjutused (75—102), IV. kõnelemised (103—158), V. sõnastik (158—224). Iga Ingliskeele sõna kõrwal seisab tema väljaütlemine, ja eestikeelne tähendus. Et aga Inglis sõna, väljaütlemine ja eestikeelne tähendus kõik ühede ja nendesamade tähtedega on trükitud, ilma mingit wahet tegemata trükis, siis teeb see raamatu tarwitusele rohkem takistusi, kui esimesest silmapilgust arwata wõib, näit. roost — roost, praadima; coal — kool, süsi; see — sii, nägema; knee — nii, põlw jne. Missugune on siin nüüd õieti Inglis sõna, missugune tema väljaütlemine ja missugune eestikeelne tähendus. Tingimata oleks pidanud igal osal oma isesugused tähed olema.

Wõimlemise ehk gümnaastika õpetus. Kooliõpetajatele, koolidele ja iseharjutamiseks. Kokku seadnud staabikapten P. Pitka. Jurjewis (Tartus). „Postimehe“ trükikoja kirjastus. 87 lk. 8°.

„Postimees“ № 47—50: K. Ruut, aabitsate arwustus, üks sisukamatest arwustustest, mis meile wiimasel ajal silma puutunud. Arwustaja wõtab esite kaks wanemat aabitsat läbi, C. R. Jakobsoni „Uus Aabitsa raamat, kust wiiekümne päewaga lugema ja kirjutama wõib õppida“. 1-ne trükk 1867, Laakmanni kirjastusel; pärast on weel mitu trükki ilmunud; ja Bergmanni „Kodulaste raamat“. 1-ne trükk 1890, Hermanni kirjadega; siia ajani suur hulk trükisid ilmunud. Lõpuotsus mõlemate aabitsate kohta: „Nad on nii kõhnad, et neid tarwitamiseks soowida ega lubada ei wõi; seega ei peaks neid mitte enam trükitama, kuna meil Eesti keeles juba mitu palju paremat aabitsat olemas on, nimelt hääletamise aabitsad . . . Kutsun kõiki Eesti kooliõpetajaid üles, neid boikoteerima“. — Hääletamise aabitsatest wõtab arwustaja läbiwaatamise alla järgmised: 1. Lüdimois, Uus aabitsa raamat 1880; 2. Org, Wäike kirjaõpilane 1886; 3. Grenzstein, Pildi Aabits, 1888; 4. Umblija, ABD-raamat, 1897; 5. Rätsep, Kodu-kool, 1902; 6. Okas, Eesti keele Aabits ja Lugemise raamat, 1903; 7. Kampmann, Kodu-õpetus, 1905. Lõpuotsus põhjaliku arwustamise järel: „Aabitsad № 2, 5, 6 ja 7 on ajanõuete kõrgusel ning soowitamise wäärt, kuid neil on weel mõned pisikesed puudused küljes, mida järgmiste trükkide aegu ära parandada tuleks; siis saaks neist igati head Eesti aabitsad, mida kõik kooliõpetajad rahwale endiste kukeaabitsate asemel soowitama peaksiwad. Ühtlasi peaksiwad nad emadele uemat hääletamise-õpewiisi juhatama, millest pärast koolis suurt tulu tuleks, kuna wiimse aastakümne aegu Wenekeele mõjul koolides emakeeli lugemine wäga tagurpidi on läinud.“

„Waimulik sõnumitooja“: M. Kampmanni kooli lugemise raamat (№ 6: Arwustaja soowitab raamatut koolidesse).

Kodumaa ja rahwas.

Ajakirjanduses: Hiiumaast ja rahwast. Järg. „Postimees“ (№ 53, 54, 56, 57); Haapsalu (Päewaleht № 60—61); Külakäsitöölised Saaremaal (Säde № 3); Kiri Setumaalt (Säde № 7).

Ajalugu.

Ajakirjanduses: „Säde“ № 1—3: Buddha. „Majapidaja“ № 1: Katharina Zitelmann'i auhinna kirjatöö, Mis on haridus? Robert Springeri järele „Enkarpa“. Inimese soo hariduse ajalugu Pythagorase õpetuse walgusel. Prof. Dr. G. Steinmann'i ettelugemine Salzburgis rahwaülikooli õpekursusel, Jääaeg ja muinasilma inimene.

Looduseteadus, põllutöö ja majapidamine.

Ajakirjanduses: „Eestlase“ iisas: J. M. Jaanus, Õhk ja wesi (№ 10—14); — „Elu“: A. Kuusk, Meie rahwa toitmine (№ 26. 10. järg ja lõpp). — „Majapidaja“ № 1: Põllundus. Joh. Kask, Seeme. Nõuetawad omadused, uuendamine ja sortide sünnitamine. Fr. A. Omega, Kui tihti, sügawalt ja laialt peab kündma? A. Maasik, Heinaseemnete kokkusegamine niitude tarwis. H. Kask, Klarki heinamaade harimise wiis. M. Kitznik, Kuidas Peeterburi kubermangus põldu haritakse. — Karjandus. Agr. Hans Uurispill, Epistlid Tagametsa taatidele. 1. Kuidas hobust söödetakse. 2. Tähtsamad piimalehmade tõud. J. Rabb, Punasekusemise haigus. K. Saral (Veterinär-artist), Hobuste tiirud. — Kodulinnud: Kodukanade seltsid ja tõud. O. Orlovi järele A. Maasik, Mis on tarwis tähele panna, et kanapidamisest kasu saada. — Aiandus. Aiatöö õpekursus algajatele. Kooliaed. — Mesindus. J. Truusmann, Missugused mesipuud ei ole meie kliimas kasulikud. — Metsandus. Kodumaa metsapuud. — Jahipidamine. Kodumaa linnud. — Kalandus. Max von zur Mühlen'i järele, Mere kalapüügi olud Eestimaa randadel. — Tööstus. Pruel, Lühikesed seletused maaldri tööst ja wärwidest. — Majandus. Salme, Perenaise kirjad perenaistele ja neidudele. — Toitlus. Dr. med. Ilumets, Liha soolamisest ja suitsetamisest. Ed. Baltzeri järele, Taimetoitlaste söögid ja joogid. — Teadus. B. H. Bürgel'i järele, Kuidas elu maakera peal otsa lõpeb? Rektor Dr. K. Andrease järele, Fysika katekismus iseõppijatele. Dr. phil. O. Kaplick'i järele, Salajamate loodusewägede salaõpetuste wõti. 1. Isiklik magnetismus. — Ringwaade. J. Lamm, Sawimajade küsimus, Kümme käsku hobustepidajatele talwel, Teated tööpõllult. — Kõnekoda. — Pääaegu kõik kirjatükid jääwad pooleli. Mitmed nendest on tähelepanemise wäärilised, on aga ka päris puru, iseäranis ainete hulgas, millest toimetaja ise wähe näkse teadwat. Springeri „Enkarpa“. Inimesesoo hariduse ajalugu Pythagorase õpetuse walgusel“ ja O. Kaplick'i „Isiklik magnetismus“ näikse, nii palju

kui lühikeste alustuste järele otsustada võib, Saksa „lauatantsitajate“ kirjandusest pärit olewat, ja sellega on nad teaduse silmas puhas null. Majapidamise, põllutöö- ja loodusteadusliste kirjatööde kohta ei ole nende ridade kirjutaja asjatundja, ei või siis ka oma otsust anda. Igatahes on aga leht toetamise väärt. — „Päewaleht“ № 67: Salme Saral, Kalakaswatamine. — „Postimees“ № 66—69: Aleks. Eisenschmidt, Mis loomatoidu puuduse tõrjumiseks teha võiks.

Arstiteadus.

G. Ansones. Uus ise arst. Õpetus kudas ilma arsti rohtudeta, looduse abinõude waral, ise kõigesuguseid haigusi rawitseda võib. Järeltrükk keelatud. Tartus, Ed. Bergmanni trükikoja trükk, 1906. (Saksakeelest Ad. Just'i järele). 16 lk. 8⁰.

Raamatu ülesanne on nende inimeste taskusid kergitada, kes muidu oma kopikad soolapuhujatele, kaardimooridele ja mustlase naistele wiiksidaw. Selle kõrwal püüab raamat ka oma lugejaid siit maailma „hädaorust“ rutemine teise ilma awitada, kuna ta neile arstimise wiisisid juhatab, mille abil läbistikku üsna weikese waewaga igaüks iseennast teise ilma toimetada võib, ilma et teda enesetapjaks võiks nimetada. Raamat on igast arwustusest alamal. (Wrđl. „Postimees“ № 53, S. Talwiku asjatundline otsus). Ajakirjanduses: „Majapidaja“ № 1: Wabalt Dr. med. L. Sonderegger'i järele, Terwise hoolitsuse werstasambad.

Waimulikud raamatud.

Kristlik perekonna leht. Wäljaandnud Gustaw Allo. 1906. № 2, lk. 25—48. 4⁰. Hind 8 kop. M. Schifferi trükk. Tallinnas.

Petania. Lendleht peastmise maja „Salemi“ heaks. 1906. № 1. 32 lk. 8⁰. № 5. 32 lk. 8⁰. M. Schifferi trükk. Tallinnas. № 5-ndas „Salemi“ maja aruanne 1905-ma aasta üle ja Seltsi liikmete ja heategijate nimekirj.

Ajakirjanduses: „Ristirahwa pühapäewa leht“ № 11 jne.: M. Tarkkase järele Soomekeelest, H. Kokkamägi, Praeguse aja ärkamised.

Mõnesuguse sisuga raamatud.

„Teataja“ Kalender 1906. aastaks. Neljas aastakäik. „Teataja“ hinnata kaasanne. Tallinnas, 1906. M. Martna trükikoja trükk 82 lk. + 30 lk. kuulutusi.

Lisas: Ernst Peterson, Kurwad linnud (ronk, wares ja harakas — kõnelewad wabaduse wõitlusest). — Helene Taar, Isandate wõimus, (mõisa moonakate elust: mees, kellel mõisas jalg masina alla jäänud, on laatsaretis; naine peab mõisat orjama, kuna tal laps kodu kopsupõletikus

haige on. Laps sureb kopsupõletikku ja nälga. Jutt ei kujuta elu mitte erapooletult, waid püüab liialdamistega lugeja kaastundmust wõita). — Otto H. Münther, Üksinda (wabaduse wõitleja mõtted üksikus wangikongis). — Jaan Lintrop, Kütid. (N. maakonna „Eesti soost mõisnikud“ on Wolfgang Kiwisild'i mõisas jahil. Taludest käsutatakse poisikesed jäneseid metsas sügawa lume sees küttidele ette ajama. Taluperemehed ahwiwad oma saunikute wastu mõisnikkusid järele). — Elise Luik, Maksim Gorki mõtted.

E. Günther'i (enne Martin Böckler) Kalender 1906. aasta peale. 29 lk. + 3 lk. kuulutusi, 80. Laakmanni trükk, 1905.

Lisas Laakmann'i Eesti rahwa Kasulise Kalendri lisa 1906 (waata „Eesti Kirj.“ lk. 32) ära trükitud.

H. Warnicke (enne C. A. Ellrich'i) Rohu- ja Wärwikaupluse Kalender 1906. aasta jaoks. Oma kauba sõbradele kingituseks. A. Tõllasepp'a trükk, Wiljandis. 32 lk. kalendarium + 6 lk. lisa + 24 lk. kuulutusi. 160.

Lisas: Karakannid, A. R(einwald). (Kudas Sõõru Jaak kirik-herrale 25 rubla eest tarakannid kanade söödaks müünud ja siis 10 rubla eest neid jälle kirikumõisast häwitamas käinud.)

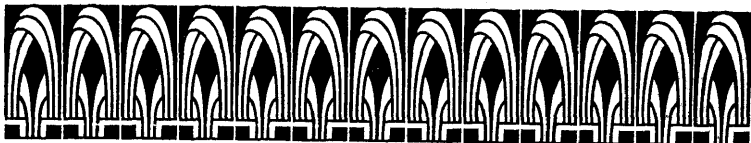

Ajalehed.

Ajalehtedes (Päewaleht № 78) on pahaks pandud, et meie lehe lõpuosa wäga kataloogi-taoline on. Silmanähtawalt on aga selle järele tarwitust, ja see on arusaadaw: mitmelgi on tähtis teada, olgu ka wõimalikult lühidalt, selle eest aga ka wõimalikult kõik, mis Eesti keeles ilmub. Küll ei taha „Eesti kirjandus“ liig palju ruumi kataloogi osa (bibliographia) peale kulutada, waid peab oma peaülesandeks kirjandus- ja haridus-ajaloolised ülewaated ja keele küsimused, nii kaua aga kui meil iseäralist bibliograhwia lehte ei ole, on „Eesti Kirjandus“ sunnitud ka selle aset täitma. Näituseks on meile mitmete lugejate poolt soowi awaldatud, et me uute lehtede kohta, mis tänawu aastal on ilmuma hakanud, ligemad teated (adressid) tooksime. Teeme siis seda tänases numbris ülepea kõikide lehtede kohta, mis meil wõimalik on olnud tänini kätte saada. Peale selle on kuulutustes weel hulk ehti lubanud ilmuma hakata, et me aga neid tänini näha ei ole saanud, siis ei tea meie ka ütelda, kui palju neist ja missugused nimelt tõeste ilmuma on hakanud. Nende kohta toome teated seda mööda, kudas meil korda läheb neid kätte saada.

„Eestlane“ № 9—15, „Eestlase“ lisa № 9—15 (ilmub Narwas, 2 korda nädalas. Hind aastas postiga 3 rubla, postita 2,50 kop. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja A. Raha). — „Elu“ № 25—31 (ilmub Tartus, 2 korda nädalas. Hind postiga 3 rubla, postita 2 rbl. 50 kop. Wastutaw toimetaja ning wäljaandja cand. jur. J. Tõnisson, tegew toimetaja A. Jürgenstein). — „Koit“ № 9—16. Koit. Kirjandusline lisa № 9—16 (ilmub Tallinnas, 2 korda nädalas. Hind postiga 3 rubla, postita 2 rbl. 50 kop. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja G. E. Luiga. — „Lasteleht“ № 2—3 (ilmub üks kord kuus. „Postimehe“ hinnata kaasanne. Wastutaw toimetaja ning wäljaandja cand. jur. J. Tõnisson). — „Majapidaja“ № 1 (ilmub Haapsalus, üks kord kuus. Hind 2.50 kop. ja 2.25 kop. Toimetaja ning wäljaandja J. G. Spuhl.). — „Noorus“ (ilmub Tallinnas, 2 korda nädalas. Hind postiga 3 rubla, postita 2 rbl. 50 kop. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja A. Trilljärw). — „Päewaleht“ № 57—78, Lisa „Perekonna leht“ № 3—6 (ilmub Tallinnas, igal argipäewal. Hind 5 rubla ja 4 rubla. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja P. Grünfeldt. — „Postimees“ № 53—74 (ilmub Tartus, iga päew. Hind postiga 5 rubla, postita 4 rubla. Wastutaw toimetaja ning wäljaandja cand. jur. J. Tõnisson). — „Ristirahwa Pühapäewa Leht“ № 10—13 (ilmub Tallinnas, üks kord nädalas. Hind postiga 1 rbl. 70 kop., postita 1 rbl. 20 kop. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja Konstantin Thomson). — „Saarlane“ № 10—12. „Saarlase“ lisa № 10—12 (ilmub Kuresaares, üks kord nädalas. Hind postiga 2 rbl., postita 1 rbl. 50 kop. Wastutaw toimetaja cand. oec. pol. Hartwig Sass, tegew toimetaja C. Palk). „Säde“ № 1—7 (ilmub Tallinnas, igal argipäewal. Hind postiga 5 rbl., postita 4 rubla. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja H. Järw. Ilmus nii kaua, kui „Wirulane“ kinni seisis, siis lõpetas wabatahtliselt 7-nda numbriga edasiilmumise). „Sõnumitooja“ № 11—14 (ilmub Tallinnas, üks kord nädalas. Hind postiga 2 rbl., postita 1 rbl. 50 kop. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja K. Thomson). — „Waimulik Sõnumitooja“ № 5—6 (ilmub Riias, kaks korda kuus. Hind 1 rbl. 50 kop. Wäljaandja Riia Peetri-Pauli Wennaste Selts, toimetaja preester A. Wärat). — „Walgus“ № 28—38. „Walguse“ lisa № 28—38 (ilmub Tallinnas, kolm korda nädalas. Hind postiga 3 rbl. 50 kop., postita 3 rbl. Wastutawad toimetajad J. Kõrw ja A. Kõrw, wäljaandja J. Kõrw). — „Wirulane“ № 18—27 (ilmub Tallinnas, igal argipäewal. Hind postiga 5 rbl., postita 4 rubla. Wastutaw toimetaja ja wäljaandja E. Järw).

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

• (Järg.)

7. Beiträgede II-nda ande (XIII + 169 + 4 lk.) täidavad Uebungsstücke zum Uebersetzen aus dem Ehestnischen ins Deutsche von Joh. Heinr. Rosenplänter (Harjutused tõlkimiseks Eesti keelest Saksa keelele). Harjutused on kõik Eesti keeles ja, nagu raamatu kokkuseadja eeskõnes — 12-ndast veebruarist 1818 — tähendab, sündinud eestlaste poolt kirjutatud. Nimelt on O. W. Masing peatüki: „Kirjad põllutöö üle“ kirjutanud. Väga weikene osa on Rosenplänteri enese sulest. Raamat on sakslastele määratud, kes Eesti keelt tahavad ära õppida ja „Kõrgeaulisele Keiserliku Tartu ülikooli kooli-kommissionile kõige auupaklikumalt pühendatud ühes kõige alandlikuma palwega, raamatu teist trükki kooliraamatuks sisse seada, kui 1-ne trükk selleks kõlbline peaks leitama“. Teise trüki juures tahtis siis raamatu kokkuseadja ilmsiks tulnud puudusi parandada. Muidugi ei mõteldudki sellel ajal Eesti keele õpetust keskkoolidesse sisse seada, millede jaoks raamat määratud oli, ja nõnda jäi ka raamatu teine trükk ilnumata. — Koolilugemise raamatu kohta on Rosenplänteri „Harjutustel“ iga tahes hulk puudusid nii hästi keele kui ka kokkuseadmise poolest. Ilma neid puudusi siin kohal pikemalt arutamata, olgu siin ainult raamatu sisu lühidalt üles tähendatud. Sisu poolest võiks „Harjutused“ kolme osasse jaotada. I. Kirjeldused ja jutustused, algab „Inimese kehaliikmete“ kaunis kehwa kirjeldusega. Sellele järgneb „Eesti talu elumaja kirjeldus“ (õige korda

läinud). Siis tulewad tähtsuseta peatükid „Eesti talupoja koduelajatest“ ja „Eestlase maja-, põllu- ja käsitöörüstadest“. Kena on sellele järgnew peatükk „Eestlaste töödest ja eluwiisist, ja tähtsad — kirjeldused „Eesti pulmapruukidest“ (lk. 39—50), „Pruukidest lapse sündimise juures (50—52) ja „Kudas eestlased oma surnuid matawad“ (52—53). Nüüd järgnewad „Hauakirjad“ (11 hauakirjade wormi), rahwa jutud „Tõsi ja Wale“ (lk. 65) ja „Wahwa rätsepp“ (71), „Adra kirjeldus“, „Äkke kirjeldus“, „Põllutöödest“, „Linaharimisest“, „Kuninga mäng“ (tuttawa kaartimängu mängimise õpetus), 9 kirja juhatuses, kudas kirju tuleb kirjutada; kirja wormides kõneldakse muu seas, kudas sell ajal lastelelugemist õpetati ja missugusid raskusi selleaegne weerimise teel lugema õpetamise wiis sünnitas (lk. 87—92). Siis tulewad O. W. Masingi 5 kirja põllutööst (lk. 97—109) ja „Kahekõne isa ja poja wahel“. — II. osa pütäb õppijaid seaduste keelega tutwustada. Selleks on ära trükitud Liiwi kubermangu walitsuse käsk 30. juunist 1813, et talurahwa kohtumehed peawad lugeda mõistma, sellesama walitsuse käsk 9. oktoobrist 1817 talu magasi-aitade kohta (magasiadid olewat 29. nowembril 1799 antud riigi seaduse põhjal asutatud, mitte mõisnikkude omawolil, nagu rahwa seas mõisnikkused süüdistatawat); sellesama walitsuse käsk 3. septembrist 1806 selle kohta, et talupojad kanepid ja linu ainult hästi puhastatult peawad linna tooma. Lina ja kanepi kimpudesse pandawat juurikuid, luid jne. Ahwardatakse süüdlastelt kaupa ära wõtta ja petmise ja liiakasu wõtmise pärast omast ilma jätta; käsk 25. näarikuu päewast 1811 Keiserlikust Pärnu Ulem-Kiriku-Eestseisja ametist kiriku eestseisjatele, koguduse liikmetele, õpetajatele jne. jne. Eesti koolide kohta. Käsk jaguneb 30-nesse paragrahwi ja 3 peatükki: I. peatükk kõneleb kooli majadest, II. peatükk koolmeistritest, III. koolilastest. — Järgneb: „Taluasjade kohtukohtadest“; 7 kirikupalwet; kiriklised teadaandmised õpetaja poolt kantslist. — III. Tutwustamine rahwa luuletuste keelega (lk. 138 kuni lõpuni): Salme laul, waese lapse laul, Mõistatused.

8. Muinasjutud. Muinasjuttusid on Beiträgedes 3 wihku ilmunud ja nimelt 6-ndas andes 10 juttu (lk. 57), 8-ndas andes (lk. 120) 12 juttu ja „Harjutustes“ (XI 65) 2 juttu. Kõik 8-nda ande 12 juttu on elajajutud ja nimelt täielikumal kujul kui neid hiljemate korjajate poolt trükis

awaldatud on. Iga jutule on — kas korjaja, wõi Rosenplänter ise — „õpetuse“ juure lisanud. Alamal järgneb juttude sisu lühidalt:

VIII. 120 jne. 1. Rebane ja warblane. Warblane teeb „angopu“ otsa pesa. Rebane ähwardab puu maha raiuda, kui warblane oma poegi temale ei anna. Rebane sööb warblase pojad ära. Warblane kutsub koera appi. Koer murrab rebase maha.

2. Hunt ja rebane. Hunt ja rebane lähewad pulma majasse. Hunt joob õlut, hakkab laulma, pulmarahwas peksawad hunti. Rebane jookseb kambrisse ja ajab pea koorekirnu. Hunt ja rebane põgenewad metsa, saawad seal jälle kokku. Rebane kaebab, et tema pea olewat „määle“ peksetud. Hunt wõtab rebase selga. Rebane laulab: Tõbine kannab terwet.

3. Karu, hunt ja rebane tapawad üksteise järel härja ja kutsuwad üksteist külalisteks. Karu ja hunt sööwad rebase osad ära. Rebane toob külast kassi ja lombaka koera appi. Hunt poeb hirmuga risu huniku alla pakku, karu ronib puu otsa. Kass kargab hundile saba otsa kinni, hunt põgeneb hirmuga metsa, kass ronib puu otsa, karu kargab puu otsast maha ja murrab kaelaluu katki. Kõik liha jäi rebasele.

4. Karu ja rebane. Mees tuleb talwel kala koormaga linnast. Rebane teeb ennast tee peale ette surnuks. Mees wiskab rebase kalakoorma otsa. Rebane pillub kalad maha, hüppab ise järel ja hakkab kalu sööma. Karu palub enesele ka. Rebane käsib jõest püüda. Karu pistab saba jää auku, et kalad otsa hakkaksiwad. Saba külmab jää sisse. Rebane toob külast koerad karu kalale. Karu tõmbab hanna katki ja jookseb ära.

5. Mees ja rebane. Mees seab metsas linnu-paelu. Rebane satub sisse. Mees laseb rebase tema palwe peale lahti, paneb rebasele kellukese kaela ja hakkab ise puid raiuma. Karu tuleb ja küsib, mis kella heal metsas on. Rebase õpetust mööda wastab mees, metsas olewat kuninga kütt. Karu palub ennast ära peita, hüppab mehe wankrile ja teeb ennast puupakuks. Rebane käsib kirwe paku sisse lüüa. Mees teeb nõnda ja tapab karu ära.

6. Konn ja wares. Wares püüab konna kinni. Konn palub ennast lahti lasta. Wares ei hooli palwetest.

Konn hakkab warest kiitma. Waresele meeldib see, ta tahab ka ise ennast kiita, teeb suu lahti, konn kukub wette ja peaseb.

7. Koer käib kohut. Peremees sööda koera halwaste. Koer läheb kohtusse kaebama. Kohus mõistab temale hea õiguse. Koer pöörab koju, saab tee peal rebasega kokku, jutustab rebasele oma lugu, unustab aga juttu ajades kohtuotsuse ära ja jääb mõistetud õigusest ilma.

8. Karu ja mees. Mees teeb naerid maha, wõtab enesele alused, lubab karule põlluwalwamise eest pealsed. Teisel aastal teeb mees kaerad maha, wõtab enesele pealsed, annab karule alused. Karu ei ole jao-tamisega rahul, tahab mehe härjad maha murda. Rebane tuleb mehele appi. Lõpp nagu 5-ndas jutus.

9. Mees ja rebane. Rebane satub linnu paelu, palub, et mees teda wabastaks. Mees nõuab, lubagu rebane kas raha wõi naha. Rebane lubab naha. Mees tapab rebase ära.

10. Koer ja Hunt. Koer on karja hoidmas. Hunt nõuab karjaloomet. Koer ei anna, käsib aga hundil sügise pulma majasse tulla, küll ta siis oma waewa eest saab. Hunt tuleb sügise pulmamajasse, joob õlut, hakkab laulma. Pulma rahwas peksawad teda puudega õieti waeseks.

11. Koer ja rebane. Koer on karja hoidmas. Rebane käib koeraga mängimas. Koer murrab rebase maha.

12. Ämblik ja sipelgas. Sipelgas waletab Jumala ees karjaste peale, toob ämbliku tunnistajaks. Ämblik tunnistab karjaste poolt ja sipelgas jääb süüdlaseks. Ämblik lastakse kõiega taewast, sipelgas kukub maha.

VI. 57. 1. Kaks wenda ja külma. Elasiwad rikas wend ja waene wend. Külma noorem wend wõttis waese wenna rukkid ära. Waene wend läks külma otsima, sai külma majasse. Külmal on ema üksi kodus, kaks wanemat wenda ka wälja läinud. Külma ema käsib mehel ahju peale minna. Külma noorem wend tuleb koju, kingib waesemehele leiwa koti, mis käsu peale „kott lahti!“ „kott kinni!“ rooga annab ja ise jälle laua ära koristab. Rikas wend wahetab koti 100 härja, lehma, hobuse ja lamba eest enesele. Waese wenna loomad surewad toidu puudusesse. Waene wend läheb uueste Külma palwele. Külma annab teise koti, kust kaks wembla-

meest käsu peale wälja kargawad. Waene wend wahe-
tab wemmalmeeste koti endise leiwakoti wastu ümber.
Rikas wend kutsub külalised, käsib: „Kott lahti!“ Wembla-
mehed peksawad kõik külalised läbi.

2. Üks jutt leiwa kannika ristmisest. Laps tuuakse õpetaja juure ristida, muutub seal kiwiks. Õpetaja jätab kiwi ristimata. Kodu saab kiwi jälle lapseks. Teisel päewal muutub jäätükiks, kolmandal päewal leiwa kannikaks. Õpetaja ristib leiwakannika ära, mis kodu jälle lapseks saab. Selle pärast peab leiba olema kuni maailma on. Oleks õpetaja kiwilapse ehk jäälapse ristinud, siis oleks maailm kiwikõwaks ehk jääkülmaks saanud.

3. Kurat ja mõisarehapp. Rehepapp walab nõöpa. Kurat küsib, mis ta teeb. Rehepapp wastab, tema walawat silmi. Kurat palub enesele ka uued head suured silmad walada. Rehepapp, kes oma nime ütleb „Ise“ olewat, seob kurati selili pingi külge ja walab temale sulatina silma. Kurat jookseb karjudes wälja. Teomehed küsiwad: „Kes tegi?“ — „Ise tegi“, wastab kurat. Teomehed naerawad. Kurat sureb ära. Koer läheb kuratit matma, wõtab rebase ja roti appi. Ei suuda matta. Koer murrab rebase ja roti maha ja wõtab hundi appi. Matawad kurati walge hobuse sita sisse.

4. Kaks teekäijat. Isa ja poeg on jõulu laupäewa õhtul tee peal. Tahawad kuhugi õömajale minna. Esimeses peres on noored inimesed, teises peres igand inimesed, teekäijaid ei lasta sisse. Kolmandas peres on peremees wana, teised noored. Siin lubatakse teekäijatele õömaja. Peremees ja teekäija isa jääwad juttu ajama, poeg läheb magama. Ta katsub mitmes kohas magama jääda, aga koledad nägemised: tapetud inimesed, maod, salalised hääled ei lase und silma tulla. Hommiku jutustab ta majaperemehele, mis ta näinud. Majaperemees seletab, et kõik need koledad nägemised tema enese endised mõtted ja kõned on olnud.

5. Õpetus on parem kui raha. Isa jätab surmawoodil oma pojale kolm õpetust päranduseks: poeg ei pidawat tiinet mähahobust teise kätte töösse andma, ei pidawat sagedaste sugulaste juure wõõrsile käima, ei pidawat kaugelt naist wõtma, muidu saawat hoora naise.

Pärast isa surma katsub poeg need õpetused läbi ja leiab, et nad õiged on. Wõõras mees piinab tema tiinet mära, sugulased saavad pahaseks, kui ta kolm laupäewa õhtut järestikku neile wõõrsile tuleb, ja kui ta kerjuse riietes kaugelt-pruudi majasse läheb, ei anna pruut temale süüa ja armastab tema nähes rätseppa.

6. Kirikuõpetajast. Kirikuõpetajal on lugejad lapsed. Üks pisike lugeja ei mõista. Õpetaja on tema wastu väga kuri. Poisike tuleb nuttes koju. Teel tuleb kurat wastu, kirjutab poisikese werrega paberilehekese ja pistab selle poisikesele kõrwa taha. Pois mõistab nüüd lugeda. Õpetaja pärib asja järke ja pois jutustab loo ära. Nüüd tahetakse kurati käest teada, kudas ta seda tohtinud teha. Ühes linnas on väga tark tudent. See nõuab kurati ette. Kurat tuleb nagu suur heina saad akna taha. Kiriksandad noomiwad kuratit niikaua kuni ta „weddelaks ja pehmeks jäi nõnda kui härja hilla, ja tilkus aknast wälja.“ Lugeja poisikene jääb nüüd niisama rumalaks nagu ta enne oli ja tark tudent, kes kurati ette kutsus, jääb nõrgameelseks ja sureb poole aasta pärast.

7. Muistse mehe pulmadest. Mees teinud pulma õlut, „teise perre Matsi puk sõi läbbi aia muist rabba ärra.“ „Kaks kanno olli laua peäl, teine olli tühhi, teise sees polnd ühtegi.“

8. Isa kolme pojaga. Isal on kolm poega, Mart, Hans ja Jüri. Isa ja kaks wanemat wenda tahawad nooremast wennast Jürist lahti saada, ajawad teda kotti ja lubawad teda wõõrale maale kuningaks wiia, wiiwad aga kõrge järwe kaldale, lootes, et ta sealt ennast järwe weeretab. Lihunik tuleb härgadega. Jüri jutustab temale, et tema wõõrale maale kuningaks minewat. Lihunik pakub ennast Jüri asemele, lubab härjad Jürile, läheb kotti ja weeretab ennast järwe. Jüri ajab härjad koju ja jutustab, et ta härjad järwest leidnud, kus neid weel küllalt olewat. Isa ja wennad lähewad härgi järwest püüdma ja upuwad ära. Jüri jääb peremeheks Lihunikud tulewad härgi ostma. Jüri müüb lihunikkudele hundi, kes taewa jää olewat. Hunt murrab nende loomad maha. Järgmisel korral müüb Jüri lihunikkudele mära, kes kulda pidawat sittuma, siis sarwe, mis surnuid pidawat elusse äratama. Lihunikud tapawad kodu oma emandad ära, aga sarw ei ärata tapetuid enam elusse.

Lihunikud tulewad Jürile kätte maksma. Jüri laseb ütelda, tema olla ära surnud. Lihunikud tahawad tema hauda ära teotada. Jüri torgib neid kuumaks aetud raudoraga.

9. Kaks warast. Lamba ja kapsa waras lubasiwad kirikaial kokku trehwata. Kapsawaras jõudis enne ja hakkas kapsa juurikaid närima. Kirikuõpetaja oma poisiga juhtusiwad ka seal olema. Kirikuõpetaja arwas, et kuriwaim seal inimeste luid sööb, käskis poisil ennast selga wõtta ja kurjawaimu juure wiia, tema tahtwat teda Jumala sõnaga noomida. Kapsawaras arwas, et lambawaras tuleb ja küsis: Kas on raswane? Õpetaja pois ehmatas ära, wiskas õpetaja seljast maha: Katsugu ise, kas on raswane! Kõik kolm jooksiwad iga üks oma teed.

10. Kütil tuli õnnetus ja õnn. Kütt läks pühapäewa hommikul metsa jahi peale, eksis ära, tegi õhtuks weikese tule üles ja heitis magama. Hunt tuli ja hakkas hännaga wett tule peale kandma, et tuld ära kustutada. Mees ärkas üles, nägi, et hunt põõsa taga wee lombi juures hända wee sisse kastab, wõttis riided seljast ära ja pani maha, nõnda et näha oli, nagu oleks mees ka seal sees, wõttis püssi kätte ja läks põõsa taha. Hunt tuli, raputas hännast wett tule peale ja kargas kuube kinni, mõtles, et mees pidi alles seal sees olema. Aga mees oli põõsa taga ja laskis hundi püssiga maha. Kui walgeks läks, leidis mees tee üles ja sai koju.

XI. 65 jne. 1. Tõsi ja Wale. Tõsi ja Wale oliwad wennaksed. Kord läksiwad nad seltsis teed käima, sõiwad Tõe leiwakoti tühjaks. Tõel hakkas nälg. Wale lubas Tõele oma leiwakotist süüa anda, kui Tõsi oma silmad laseb peast wälja pista. Tõsi lubas. Wale wiis nüüd pimedada Tõe kirikuaid ja jättis sinna maha. Seal kuulis Tõsi kaarnaid kõnelema, kudas pime jälle nägijaks wõib saada, kudas pealinnale, kus suur wee puudus, wett wõib muretseda ja kudas kuninga tüdart, kes 7 aastat haige olnud, terweks teha. Tõsi teeb lindude õpetust mõõda ja saab kuningalt tasuks poole riiki. Wale küsib Tõe käest, kudas ta nägijaks ja rikkaks saanud. Tõsi jutustab, kudas kaarnad teda õpetanud. Wale laseb enesel ka silmad wälja pista ja ennast kirikaiale wiia. Siin aga peksawad kaarnad teda nõnda, et tal waewalt hing sisse jääb. Wale jääb eluks ajaks pimedaks sandiks.

2. *Wahwa rätsep.* Rätseb lööb riidetükiga hulga kärblasi maha ja kiidab ise: Waat see on mees! keda kokutab, see kohe sureb. Kuningas kuuleb seda, nõuab mehe enese juure ja saadab teda waenlase wastu. Rätsep pannakse tulise hobuse selga, aga ta ei mõista hobuse seljas sõita, ega hobust pidada. Hobune jookseb wersta postist mööda. Rätsep haarab hirmuga postist kinni, aga post jääb rätsepa kätte. Hobune tormab waenlase wäe juure. Waenlased ehmatawad ära ja annawad ennast wangi Kuningas tõstab rätsepa suureks pealikuks.

9. *Rahwalaulud.* Beiträgedes on ülepea 150 rahwalaulu ilmunud. Nende korjajad on 1) õpetaja Bochmann Audrust — 7 laulu (I II, II 71); 2) J. W. Everth Kodawerest — 14 laulu (III 104, XVII 119); 3) neiu E. Offe Türist (Torgel) — 3 laulu (III 106); 4) Woldemar von Ditmar — 48 laulu (IV 134); 5) Rosenplänter — 58 laulu (VII 32, XI 138); 6) A. Knüpffer Kadrinast 20 laulu (XVIII 92). Peale selle ilmus Kelchi üleskirjutatud rahwalaul „Jürri. Jürri! jooks ma tullen“ O. W. Masingi seletustega (X 60—65). Ka ühe rahwalauliku nime leiame Beiträgedest. Rosenplänter kirjutab nimelt (III 83): „Õpetaja herra Metzler Saarest teatas mulle mõni aeg tagasi, et üks tema kihelkonna talupoegadest Kurkundi mõisa päralt olew peremees Kikkerperre Laus rahwalaulusid oma mälestuses alal hoidwat, mis wanemad kui sada aastat pidawat olema.“ — Von Ditmari ja Rosenplänteri korjatud rahwalaulude kohta awaldas A. Knüpffer Kadrinast keelelisi tähendusi ja seletusi (IX 23, ja XII 51). — Ilma et meie „Beiträgedes“ ilmunud rahwalaulusid praegu pikema arutamise alla wõtaksime, jaotame nad ainult nende sisu järke üksikutesse osakondadesse. Laulude korjajad on oma nime esimese tähega tähendatud:

1. *Laulust üleüldse:* 1) Laulu mõju O 2 (III 109), R 8 (VII 39), R II (VII 41), R 50 (VII 81). — 2) Kaasitajad: D 10 (IV 141), D II (IV 142). — II. *Perekond:* 1) Tütarlaps wanemate majas: B 1 (II 71), D 19 (IV 146), D 30 (IV 152), R 10 (VII 41), R 14 (VII 45), R 31 (VII 66), R 46 (VII 78). Kiigel: B 3 (I 12), R 51 (VII 82), K 4 (XVIII 96), K 5 (XVIII 96), K 7 (XVIII 97), K 8 (XVIII 99). Noormees ja neiu: D 1 (IV 134), D 6 (IV 138), D 7 (IV 139), D 8 (IV 139),

D 14 (IV 143), D 17 (IV 145) D 29 (IV 151), D 31 (IV 153), D 38 (IV 158), R 6 (VII 37), R 7 (VII 38), R 15 (VII 46), R 19 (VII 51), R 24 (VII 59), R 36 (VII 69), R 43 (VII 74), R 44 (VII 76), R 52 (VII 83), R 54 (VII 84), Kelch (X 61), E 2 (XVII 119) E 3 (XVII 121), E 4 (XVII 122), K 9 (XVIII 99) — Pulmad: B 1 (I II), B 2 (I II), E 2 (III 105), E 3 (III 105), R 22 (VII 55), R 29 (VII 63), E 9 (XVII 127), K 2 (XVIII 93). — Noor paar: D 20 (IV 147), D 25 (IV 149), D 33 (IV 155), D 34 (IV 156), D 38 (IV 158), E 10 (XVII 128), K 15 (XVIII 107). — Abielu: E 1 (III 104), D 12 (IV 142), D 16 (IV 144), D 19 (IV 146), D 32 (IV 155), D 36 (IV 157), D 37 (IV 158), D 43 (IV 162), D 47 (IV 164), R 9 (VII 40), R 41 (VII 72), R 42 (VII 74), R 43 (VII 74), R 45 (VII 78), K 9 (XVIII 99), K 10 (XVIII 100). — Õde ja wend: D 29 (IV 151), D 31 (IV 153), R 19 (VII 51), R 41 (VII 72), R 42 (VII 74), R 43 (VII 74), R 45 (VII 78). — Wanapois ja wanapiiga: O 3 (III 110), D 9 (IV 141), R 17 (VII 50). — Waenelaps: D 6 (IV 138), R 21 (VII 53), E 8 (XVII 126), R (XI 142) — III. Rahwa kihid: Peremees ja ori: B 4 (II 73), O 1 (III 106), D 41 (IV 160), D 46 (IV 163), R 9 (VII 40), R 23 (VII 57), R 28 (VII 63), R 32 (VII 66), R 53 (VII 84), E 1 (XVII 119), K 11 (XVIII 101). — Rikas ja waene: D 28 (IV 150), R 5 (VII 36), E 5 (XVII 123), K 16 (XVIII 108). — Noor ja wana: R 37 (VII 70). — IV. Töö ja tööta: Lõikusel: B 2 (II 71), K 17 (XVIII 109). — Rehepeksul: D 35 (IV 157), D 42 (IV 161). — Wõitegemisel: E 4 (III 106). — Talgus: B 3 (II 72), K 3 (XVIII 95). — Wirkus ja laiskus: D 3 (IV 136), D 21 (IV 148), D 22 (IV 148), D 23 (IV 148), D 24 (IV 149), D 26 (IV 149), D 27 (IV 150), R 49 (VII 81). — Jahil: D 39 (IV 159), R 40 (VII 71). — V. Jooma laulud: D 4 (IV 137), D 15 (IV 144), D 16 (IV 144), D 18 (IV 146), D 40 (IV 160), D 44 (IV 163), D 45 (IV 163), D 48 (IV 164), R 38 (VII 70), R 47 (VII 79), R 48 (VII 80), K 10 (XVIII 100). — VI. Sõjalaulud: D 2 (IV 135), D 31 (IV 153), R 16 (VII 47), R 18 (VII 50), E 7 (XVII 124) — VII. Piikamised: R 33 (VII 67), R 35 (VII 68). — VIII Waimulikud (legendad): R 13 (VII 43), R 27 (VII 62). —

IX. Jutustawad laulud: D 5 (IV 137): Õlle kannu witsad wiskan metsa, nendest sünniwad saared,

tammed, oravad, linnud, jõgi, kalad: siiad, lõhed. Wesi wõtab noore wenna.

D 13 (IV 142): Wend teeb õunapuust, sarapuust, waht-rast kandli, mängib kandlil, nagu nutaksiwad kolm waest last.

R 1 (VII 32): Hommikul lähen kolme koeraga („irmi“, „armi“, „mustukene“) metsa. Koerad püüawad põdra kinni. Luban liha koertele, palun sarwed enesele: sepp teeb neist minule hõbe-õrred, kuhu kullad kui-wama panen.

R 2 (VII 33): Lähen hommikul metsa, leian 4 metsatukka, seal 4 neidu. Ei ole julgust juure minna. Kurwalt koju. Kaeban isale (kordamine).

R 3 (VII 34): Raiun metsas puid, ükski möödamineja ei laida, ainult „Mardi mustukene“ sõimab.

R 4 (VII 34): Olin Hollandi sulaseks. Palgaks paisati kukk, kana, kass, koer ja lammas.

R 6 (VII 37): Oleks minul 16 meest, ühe hoiaksin enesele. Istun akna all, õmblen peigmehele särki. Peigmees tuleb. Läheme linna. Linna wärawast wälja. Mere peal 3 noortmeest. Need tulewad kosima. Noor-mees, ära kosi rikast, kosi waene.

R 12 (VII 42): Tibunibu, Kulaind ja mina läheme metsa karu jahile, siis kõrtsi. Meid wiiakse wangi.

R 15 (VII 46): Kosja sõit. Neiu joodab wasikaid õllega. Õlle wahust saab suur tamm meresse.

R 18 (VII 50): Minul on 3 wenda. Ühe saadan karjas-maale, teise marjasmaale, kolmanda emajõe. Kolmas wend ei tule koju. Lähen otsima. Kuu teatab, et wend ammu alla wetta, mõök jäi peale mõisa, pärg Pärnu alla.

R 20 (VII 52): Küla tüdrukud, lähme seda teed, kus jumal enne käinud, „Marrias“ õöd maganud, part jala pannud. Jälje auku on kulda jäänud. Wiin kulla koju, kuld lööb pika pingi lõhki. Wend wiib kulla Wiljandisse, Wiljandi ja Tarwastu sepad tee-wad sellest õele sõrmused, wennale waljad, pulma-poistele pussakad.

R 25 (VII 59): Kagu, kus su pesa? (Ridasküsimised).

R 26 (VII 60): Läksin metsa kõndimaie, leidsin 3 metsa-salka, neljanda salga neidusid. Tamm tuleb nuttes wastu. Mis sa nutad? Muud puud maha raiuti, mind ükski üles jäeti. Mul on kodu wiis wenda. Saadan

- neid raiuma. Tammest tehakse tündrid, joomakann, saksa sööma-laud, laewa ankrud; teisest tammest Jaani ait neljale noorele neiule, igal ühel kaasa kaenlas.
- R 30 (VII 64): Ajan karja jõe suhu, ise istun mätta otsa, teen udukirjasid. Isa hobune, welle warsakene, memme küüdik lehm kaowad karja hulgast. Lähennuttes koju. Memm küsima: Mis sa nutad? (kordamine). Ema lubab orjad otsima saata. Memmekene, ori ei leia, lähme ise otsima.
- R 34 (VII 67): Jänese kaebamine: Jänese püüti kinni, wiidi mõisasse, praeti ära.
- R 39 (VII 71): Minu armuke läks üle pisukese Rootsi mere. Mina joostes järele. Jätsin Jumalaga.
- R 41 (VII 72): Wend läks kosja. Tuli nuttes tagasi. Ema küsima: Mis sa nutad? Naene ei tule minule, sul on palju tütrid, wii nad wesile. Ema wiis tütreid wesile, siis tuli minija. Ema peab wett kandma, kutsub tütrid merest tagasi. Tütar ei tule: meres on parem põlw ja emal on kuldne minija kodu abiks.
- R 44 (VII 76): Isa pani mind poisiks puid raiuma, ema merest wett tooma. Tuli noormees, pettis äia, pettis ema, pettis pere peene neidu.
- R 54 (VII 84): Wend raiub puid, teeb tündrid, laewa poolikuid, neidude kiriku.
- R 55 (VII 85): Kits toob heinu, annan heinad lehmale, lehm annab piima, annan piima pörsale. . . lammas annab wilja, annan willa weeringile, weering annab uue kuue.
- R 56 (VII 86): Hiir nutab hernes. Kass küsima: Mis sa nutad? Mis ma nutan? Tütar wiidi mehele nirgi noorema pojale. Pulmad.
- E 6 (XVII 123): Lähme neid linna tegema. Noored mehed käiwad mööda, küsiwad, kelle tehtud see on. Linn on naiste tehtud, wall tütarte walatud. Minge sisse, wõtke siidi, naised tanukirjasid.

(Järgneb.)

Kaks keelt „Vanast kandlest“.

Toimetanud J. Hurt.

Eesti rohkest runude varast saab edespidi anthologia „Vana kandle“ nime all ilmuma, sarnasel kombel kui Soome „Kanteletar“, kirjakeeles. Runud saavad osast täiesti nii trükki minema, kui rahvas neid on laulnud, osast aga liidetakse mitmest tõisendist, mis rahvasuust on saadud, uus täiendatud tõisend kokku, aga ikka rahva oma sõnadega. Näituseks, kuidas liitmine saab sündima, panen siin alamal kaks runu kirja, mille tõisendid kõik Setumaalt pärit on. Algusrunud on minu „Setukeste laulude“ kogus I. köites leida. „Ilulaulu“ tõisendid on sääl 6, nr. 1—6 (lhk. 3—9), „Kalmuneiu“ tõisendid 10, nr. 35—44 (lhk. 44—61), siis veel 18 liitlaulu (nr. 479, 482, 488, 489, 490, 491, 492—499, 500, 530, 583, 619), kus üks osa ainet „Kalmuneiu“ loost võetud. Neist tõisenditest olen järgmised kaks laulu kokku keerutanud. Kuulgu siis auustatud lugija neid kahte keelt „Vanast kandlest“ ja tehku oma otsus, kas nad täiesti Eesti esivanemate toonis helisevad ja ka uuema aja inimese südant rõõmustada võivad.

Laulude sisust ei taha ma siin omalt poolt mingisugust seletust teha. Jäägu kõik lugija enese ära mõista ja ära tunda. Sisu on tõesti tuumakas, laulude mõtted ilusad ja sügavad. Viigu nemad igale lugijale sedasama vaimulõbu, mis mina neid kokku liites tundsin.

Mõned lugijad saavad ehk paljuks panema, et ma lauludesse murdelisi sõnu olen jätnud; nad ei salli neid mitte ja näeksivad häämeelega, kui need sõnad „Tallina keeli“ ümber oleksivad pandud. Aga need murdelised ained on otse meie laulude rikkus, meie keele suur vara ja kaunis ilu. Tahaks mõni kirjamees meie kirjakeelt, liiatigi meie esivanemate runu- ehk laulukeelt, kitsaste kihelkonna piirte sisse sulguda, siis paneks tema meie luuletajad mitmetpidi nälga nägema ja kui-

vataks suure hulga kõige elavamaid vaimuhallikaid ära. Küll on ja olgu põhjapoolne Eesti keel meie kirjakeele põhi, aga ärgu põlaku tema seda rikastamist ja eluväge, mis tõised murded temale rohkesti pakkuda võivad.

Sõnad, mis Põhja-Eestis arusaamata võiksivad olla, olen laulude lõpul ära seletanud. Pisukesed numbrid sõna kõrvas juhatavad seletuse juure.

1. Ilulaul.

	Ilu sõitis jõge pidi, Laulu laia välja pidi, Hobu hoietud eessa, Regi tammine tagana,		Ilu sõitis jõge pidi, Laulu laia välja pidi, Hobu hoietud eessa,
5.	Naine roogune ¹ reessa, Sõnad sõelaga sülessa, Laulud lõngaga kaelassa.	35.	Naine roogune reessa, Sõnad sõelaga sülessa, Laulud lõngaga kaelassa.
	Näginekse, kuulunekse, Kes küll vasta puutunekse,	40.	Näginekse, kuulunekse, Kes küll vasta puutunekse, Puutunekse, juhtunekse ? Vasta puutus naiste hulka, Puutus lidu ⁴ linikpäida ⁵ .
10.	Puutunekse, juhtunekse ? Vasta puutus poiste hulka, Kamand kaabukandajaida. Nemad haardsid küsitella, Küsitella, nõuatella :	45.	Nemad haardsid küsitella, Küsitella, nõuatella : Kuhu lähed, Ilukene, Kuhu lased, Laulukene ? Kas sa, Ilu, meile tuled,
15.	Kuhu lähed, Ilukene, Kuhu lased, Laulukene ? Kas sa, Ilu, meile tuled, Kas sa, Tantsu, meida tahad ?	50.	Kas sa, Tantsu, meida tahad ? Ilu keelilla kõneles, Ilu taidis, vasta lausus : Ega ma Ilu teile lähe, Ega ma Tantsu teile taha ;
20.	Ilu keelilla kõneles, Ilu taidis ² , vasta lausus : Ega ma Ilu teile lähe, Ega ma Tantsu teile taha ; Ei ma taha poiste hulka, Kallu ei poiste kamandusse,	55.	Ei ma taha naiste hulka, Kallu ei naiste kamandusse, Taha ei ligi linikpäida, Ihata ei naiste ilu, Taheta ei naiste tantsu,
25.	Ihata ei poiste ilu, Taheta ei poiste tantsu, Poistel onvad ³ puides sõnad, Lõhmüksised laulukesed. Lähete nurme kündema,	60.	Kaeta ei naiste kargust ⁶ ; Naiste läks nalja Narvamaale, Naiste läks lusti Luigamaale, Õunapuusse ilusasse, Verevasse vislapuusse.
30.	Kallute atra kandema, Säälla ilu unustate, Laulu meelest minetate.	65.	Teie ilu unustate,

- Laulu meelest minetate :
 On teil lapsed pisukesed,
 Onvad kasinad kanased ⁷,
 Lähete ulli ⁸ uinutama,
 70. Meelimarja ⁹ minetama,
 Saa ei te laulu laulamaie,
 Saa ei te ilu iskimaie ¹⁰, -
 Sestap te ilu unustate,
 Laulu meelest minetate.
75. Ilu sõitis jõge pidi,
 Laulu laia välja pidi,
 Hobu hoietud eessa,
 Regi tammine tagana,
 Naine roogune reessa,
 80. Sõnad sõelaga sülessa,
 Laulud lõngaga kaelassa.
- Näginekse, kuulunekse,
 Kes küll vasta puutunekse,
 Puutunekse, juhtunekse ?
 85. Vasta puutus neiu hulka,
 Kamand kardavanikuida ¹¹.
 Nemad haardsid küsitella,
 Küsitella, nõuatella :
 Kuhu lähed, Ilukene,
 90. Kuhu lased, Laulukene ?
- Kas sa, Ilu, meile tuled,
 Kas sa, Tantsu, meida tahad ?
 Ilu keelilla kõneles,
 Ilu taidis, vasta lausus :
 95. Külap ma Ilu teile lähen,
 Külap ma Tantsu teida tahan ;
 Lähen lustil neiu hulka,
 Kallun neiu kamandusse,
 Tahetije neiu tantsu,
 100. Kaetije ¹² kao ¹³ kargust,
 Ihati ilupidamist.
 Ega te ilu unustele,
 Laulu meelest minetele :
 Neiu ilu eessa jooksis,
 105. Nalja tagana naeratas,
 Ise keeras keskeessa,
 Ise valas ta vahella, —
 Sestap te ilu ei unusta,
 Laulu meelest ei mineta.
 110. Kui on kuu kirja seessa ¹⁴,
 Päeva pesa ääre päälla,
 Nii on neiud ilu seessa,
 Lapsed laulude vahella.
 Tuli Ilu neiu hulka,
 115. Kaldus neiu kamandusse,
 Tull tema ihatessa,
 Kaldus tema kareldessa ¹⁵.

Sõnade seletus : 1. roogune == pilliroogne, roo- ehk pilli-hääleline. 2. taidma == mõistma. 3. onvad == mitmus sõnast „on“. 4. lidu == salk. 5. linikpää == naine, sest et nad „linikut“ pääs kannavad. 6. kargus == hüppamine. 7. kanane == kanapoeg, lapsukene. 8. ul'l' == meelemõistmata, väeti. 9. meelimari == meelepäraline mari. 10. ilu iskima == ilu tegema, valmistama. 11. kardavanik == neid ehk neiu, tüdruk, sest et nad „kardvanikuid“ (pärgi) pääs kannavad. 12. kaema == vaatama, vahtima. 13. kabo, gen. kao == ilus naisterahvas. 14. kuu kirja sees == kuu taevatähtede hulgas. Kiri on esialgu üleüldse == kirju hulk ehk kogu. 15. kareldes sõnast karglema == sinna tänna kargama.

2. Kalmuneid.

(Peetrilaul.)

- Peeter peeni, mees madala,
Kalevine poisikene,
Raius sõõru, rookis sõõru,
Kündis sõõru, külvas kaera,
5. Külvas kesva¹ kiriku teele,
Kaera kalmu² tee ääre.
Ise kündis, ise mõtles,
Ise külvas ja kõneles:
Kasva, kasva, kaerakene,
10. Kergi üles, kesvakene!
O kalmu, kasvata kaera,
O kirik, kergita kesva!
Kui mull kasvab kaunis kaera,
Kaunis kaera, kiidu kesva,
15. Mina kalmust naise naidan,
Liivasta neitsi nimitsen³.
Kasvas kaunis kaerakene,
Kasvas kiidu kesvakene.
Peeter, peeni poisikene,
20. Kalevine mehikene,
Viis siis likku ta linnaksed,
Viis ojasse õlleterad,
Hakkas naista naitamaie,
Ubasuuda ostamaie.
25. O toda venda Virolasta,
Empoega Poolakesta!
Ei olnd õige, nagu ütles,
Ei olnd tõsi, mis tõotas,
Ei ta kalmust naista naitnud,
30. Liivast ei neitsit nimitsend.
Peeter, peeni poisikene,
Kalevine mehikene,
Ehtis ennast ilusasti,
Selga ajas sinisärgi,
35. Pähä kööritud⁴ kübara,
Vööle vöö linnalippu⁵,
Jalga seadis saksa saapad;
Nii läks kaasat kosimaie,
Ubasuuda otsimaie,
40. Kosis Riia rikka tütre,
Võttis Riia raadilapse⁶.
Kui sai Peeter ju pärale,
Riia rikkalle raadile,
Kuld oli katus koja päälla,
45. Hõbedased aiavitsad,
Teraksesta teibapaarid,
Ajas hobuse murule,
Paadi pärapaja⁷ alla,
Ise läks tuppa teretama,
50. Teretama, tervitama:
Tere tere, neuu ema,
Neiu ema, neuu isa,
Neiu viisi vennakesta,
Kuusi kullasta sõsarda!
55. Ons teil neiduda koduna,
Siidipõlleda põrmandul,
Kuldapärgada kamberes?
Kas saab siita mulle naista,
Meelikada⁸ mõrsijada?
60. Neiu ema hellakene,
Neiu mamma marjakene,
Tema lausus meelestana,
Oma meele poolestana:
On küll meilla neidu kodu,
65. Siidipõlli põrmandulla,
Kuldapärga kamberessa,
Helmekaela kasterassa⁹.
Saab küll siita sulle naine,
Saaneb meelikas mõrsija.
70. Neidu astus aida poole,
Üle muru moodusasti,
Kudus kullasta kinnasta,
Heitis lõnga hõbedasta.
Peetrit toas söödetiye,
75. Söödetiye, joodetiye,
Teda meella ravitseti,
Vahaleemel vasta võeti, —
Neidu aidas ehiteldi,
Kamberissa kaunisteldi.

80. Sai siis neidu valmistatud,
Kaokene kaunistatud,
Neiu ema hellakene,
Neiu mamma marjakene,
Ise ta lausus meelestana,
85. Oma meele poolestana :
Peiukene, poisikene,
Aja sa hobu aida ette,
Keerata keldre uksele.
Peeter kuulis kohē kāsu,
90. Ajas hobuse aidale,
Keeratas keldre uksele.
Neidu aidast välja astus,
Kamberesta kapsatas,
Kirevambi kui see rāhna,
95. Meelusambi¹⁰ metsallindu.
Neidu saani saadetilje,
Peiu kõrva paigutati,
Anti tall' kulda kotitāisi,
Pandi karda karbitāisi.
100. Peeter mōrsja vasta võttis,
Sōtse¹¹ saanile sōōritas¹²,
Seisatas saani āäre pāāle,
Pani jala pardaalle,
Saani parras praksatije,
105. Looga küüsi loksatije,
Peeter lausus meelestana,
Lausus meele poolestana :
Jumal teadneb, Jumalukene,
Mari teadneb, madalukene !
110. Ehk mull itkud¹³ eessa onvad,
Silmavesi eessa veerib.
Miks mull loksis looga küüsi,
Miksi praksis saani parras ?
Hakkas koju minemaie,
115. Vennastelle veerimaie.
Olid tall hüvad hobused,
Kaunid olid kaerasōōjad,
Lāksid mākke māngidessa,
Kallastesse kareldessa.
120. Sai ta kalmu kaelale,
Sai ta koolu¹⁴ kohale,
Jōudis ligi liivakulle,
Manalaste¹⁵ maie pāāle,
Jāi tall saani seisamaie,
125. Pāralauda peatama,
Puutus regi kivi külge,
Kaustavitsa¹⁶ kadajasse,
Pōikipooli¹⁶ pādajasse.
Peeter, peeni poisikene,
130. Emalapsi hellakene,
Mineteles, tuleteles,
Mineteles meelihobust¹⁷,
Tuleteles tuliratsut,
Ei saand mindud meelihobu,
135. Ei saand tuldud tuliratsu,
Pāāse ei saani seisamasta,
Pāralauda peatamast,
Pāāse ei regi kivi küljest,
Kaustavitsa kadajasta,
140. Pōikipooli pādajasta.
Kaasa küündis küsimaie,
Noorik hakkas nõudemaie :
Miks sa kisud kivistikku,
Kakud lābi kannustiku ?
145. Sōida teeda sillalista¹⁸,
Lase teeda laulista¹⁹,
Ilmaline²⁰, Kalmuline²¹,
Tule, pāāsta regi kivist,
Kaustavitsa kannustikust,
150. Pōikipooli pādastikust.
Välja tulid Toonilased²²,
Vasta kostsid Kalmulised,
Tooni²³ tūtterid tōrelid :
Peeter, peeni poisikene,
155. Kosilane kõrgikene !
Ei oind õige, mis sa ütlid,
Ei oind tōsi, mis tōotid.
Olid sa maada kōndemassa,
Leivamaada liitemassa,
160. Kui sa künnid, siis sa mõtlid,
Kui sa külvid, siis kōnelid :
Kasva, kasva, kaerakene,
Kergi üles, kesvakene !
Mina kalmust naise naidan,

165. Liivasta neitsi nimitsen.
Peeter, peeni poisikene,
Kosilane kõrgikene!
Ei olnud õige, mis sa ütlid,
Ei olnud korras, mis kõnelid.
170. Anna meile, mis annade,
Töota, poissi, mis töotad.
Peeter, peeni poisikene,
Kosilane kõrgikene,
Töötas kimpu kindaaida,
175. Kahte kimpu kapukaida,
Lubas lidu²⁴ linikuida,
Hauatäita hamesida²⁵,
Lubas kirstu kirevaida,
Kõige vaka valgeeida.
180. Mineteles, tulateles,
Mineteles meelihobust,
Tulateles tuliratsut,
Ei saand mindud meelihobu,
Ei saand tuldud tuliratsu,
185. Pääse ei saani seisamasta,
Pärалаuda peatamast.
Jälle tulid Toonilased,
Tooni tütterid tõrelid:
Peeter, peeni poisikene,
190. Kosilane kõrgikene!
Anna meile, mis annade,
Töota, poissi, mis töotad.
Peeter, peeni poisikene,
Emalapsi hellakene,
195. Lubas eesta isa ruuna,
Venna virka vehmerilta,
Lubas karja kasvamasta,
Põlluvilja venimasta.
Mineteles, tulateles,
200. Mineteles meelihobust,
Tulateles tuliratsut,
Ei saand mindud meelihobu,
Ei saand tuldud tuliratsu,
Pääse ei saani seisamasta,
205. Pärалаuda peatamast.
Jälle tulid Toonilased,
Tooni tütterid tõrelid:
- Peeter, peeni poisikene,
Kosilane kõrgikene!
210. Anna meile, mis annade,
Töota, poissi, mis töotad.
Peeter, peeni poisikene,
Emalapsi hellakene,
Töötas pungast poeraha²⁶,
215. Karmanista kaubaraha,
Lubas vaka vana raha,
Külimitu kilingida,
Lubas kulda kotitäita,
Kallist karda karbitäita.
220. Mineteles, tulateles,
Mineteles meelihobust,
Tulateles tuliratsut,
Ei saand mindud meelihobu,
Ei saand tuldud tuliratsu,
225. Pääse ei saani seisamasta,
Pärалаuda peatamast.
Jälle tulid Toonilased,
Tooni tütterid tõrelid:
Peeter, peeni poisikene,
230. Kosilane kõrgikene!
Anna meile, mis annade,
Töota, poissi, mis töotad.
Peeter, peeni poisikene,
Emalapsi hellakene,
235. Lubas sada sajameesta,
Pääle kahte kaasikuda.
Mineteles, tulateles,
Mineteles, meelihobust,
Tulateles tuliratsut,
240. Ei saand mindud meelihobu,
Ei saand tuldud tuliratsu,
Pääse ei saani seisamasta,
Pärалаuda peatamast.
Jälle tulid Toonilased,
245. Kaldusivad Kalmulised,
Edeje Mana²⁷ minijad,
Tahaje Tooni tütterid,
Ligi liiva lellenaised,
Kõik nad kalmusta kõnelid,
250. Sõna ütlid sõmerasta:

- Anna meile, mis annade,
Töota, poissi, mis töotad.
Peeterida poisikesta,
Emalasta hellakesta!
255. Oli temal kõrge kodu,
Oli ilus elamine,
Töotas ta kõrget kodu,
Ilusada elamista,
Lubas isa, lubas ema,
260. Oma vendi viimasida.
Mineteles, tuleteles,
Mineteles meelihobust,
Tuleteles tuliratsut,
Ei saand mindud meelihobu,
265. Ei saand tulnud tuliratsu,
Pääse ei saani seisamasta,
Pärалаuda peatamast,
Pääse ei regi kivi küljest,
Kaustavitsa kadajasta,
270. Põikipooli pädajasta.
Peeter, peeni poisikene,
Kalevine kosilane,
Mõõka puusassa tilistas,
Kaelarauda raputeles,
275. Tahtis ratsu pääd raiuda,
Hüva hobusta hukata.
Vasta kalmusta kaitseti,
Sõna õeldi sõmerasta:
Raiugu ei ratsu pääda,
280. Hukaku ei hüva hobust!
Enne ei pääse saani seismast,
Regi kivista ei kergi,
Anna ära kõige armsam,
Kahelt käelt kõige kallim,
285. Anna noori nuku alta,
Kaokene kaali ²⁸ alta.
Peeterida poisikesta,
Emalasta hellakesta!
Lei ta käe vasta kätta,
290. Tõise käe vasta tõista,
Ära ta ohkas omastelle,
Ära muile mureteles:
Mis nüüd teha, kuhu minna?
Anda mull kallis kaali alta,
295. Linnuke linase alta.
Töotas noore nuku alta,
Kaokese kaali alta.
Mineteles, tuleteles,
Mineteles meelihobust,
300. Tuleteles tuliratsut,
Nüüd sai mindud meelihobu,
Nüüd sai tulnud tulratsu,
Pääsis saani seisamasta,
Kerkis regi kivi küljest.
305. Peeter katsus kaali alla,
Linarifet liiguteles,
Leidis koolija ²⁹ reessa,
Kalmulise kaali alla.
Peetri hiuksed heitisivad,
310. Peeteri pale pahanes.
Kudas viin koolija koju,
Viin majasse Manalase?
Kõik jäi kurvaks kulla hõimu,
Vait jäid sada sajameesta,
315. Tuumatama ³⁰ tolmulööjad ³¹,
Kurvalt sõitsid teeda mõõda,
Mõttes marjamaada pidi.
Saivad nad kodu kohale,
Elulinna ligidale,
320. Hüva hobune hirnastas,
Tuliratsu säääl turnastas.
Ema läks välja vaatamaie,
Kandja välja kaemaie,
Nägi Peetrit tulevada,
325. Nurme otsas olevada,
Hüüdis lapsile laietel ³²,
Pisukestele pajatas:
Jookske, lapsed, laske laided,
Laske laided, väändke värav!
330. Tuuakse memmele minija,
Emale eesta-astuja,
Tuuakse käbe käskujalga,
Sõrmile sõnakuulija,
Koju tuleb auuhame,
335. Auuhame, lemmelinik ³³.

- Sai siis Peeterkoju jõudnud,
Pärale oma perele,
Ajast hobused murule,
Tuliratsud toa ette,
340. Ema läks vasta vaatamaie,
Kandja vasta kaemaie,
Kas saab noorik naeruline,
Emale lapsi iluline,
Kas saab paras pangidelle,
345. Arvuline anumaile ³⁴,
Kas saab tugev tooberille,
Terav tütar tallitama,
Või on nua nuku alla,
Höörinua hõlsti ³⁵ alla,
350. Kõi ³⁶ külgeda tasuda,
Äia silmi härgitella ³⁷.
- Ema katsus kaali alla,
Heitis sõrme sõba alla,
Leidis koolija saanista,
355. Kalmulise kaali alta.
Lei ta käe kätta vasta,
Tõise käe tõista vasta,
Ise lausus meelestana,
Oma meele poolestana :
360. Pojakene, poisikene,
Minu meelimarjakene !
Miks sull koolija saanissa,
Kaali alla Kalmuline ?
- Peeter, peeni poisikene,
365. Emalapsi hellakene,
Tema taidis, vasta lausus,
Taidis targasti kõnelda :
Mammakene, memmekene,
Kandjakene kallikene !
370. Selle tegid hääd hobused,
Tegid kallid kaerasööjad,
Läksid märke mängidessa,
Kallastelle kareldessa,
Leivad noore nurka vasta,
375. Kaokese kandu vasta,
Säält sai koolija saanije,
Kaali alla Kalmuline.
- Ema lausus meelestana,
Oma meele poolestana :
380. Pojakene, poisikene,
Minu meelimarjakene !
Miks sa petad, miks valetad,
Et sa õigusta kõnele !
Ei sull teinud hääd hobused,
385. Ei teind kallid kaerasööjad,
Tegid omalla meelella,
Rumalaila mõtte'illa ;
Sina kalmust naise naitsid.
Liivast neitsi nimitesid,
390. Sestap koolija saanissa,
Kalmuline kaali alla.
Keelas ema, keelas isa,
Keelas venda keskimene,
Noomisid noored sõsared :
395. Ära mine koolu kosju,
Kalmust naista kaemaie,
Koolust saa ei kodunaista,
Kalmust karja kasvatajat.
- Ema itkule isunes,
400. Lausus sõna laineella :
Pojakene, poisikene,
Vaga hinge vaimukene !
Kuhu mina sinu panen,
Kuhu meeltka minija ?
405. Neulla on sugu suuri,
Sugu suuri, võsa võiva ³⁸,
Teda taga otsitakse,
Vara vaja leietakse.
- Peeter, peeni poisikene,
410. Emalapsi hellakene,
Tema taidis, vasta lausus,
Taidis targasti kõnelda :
Mammakene, memmekene,
Kandjakene kallikene !
415. Poeg pane täheks taevaasse,
Mini sõmeraks meresse.
- Ema itkulla kõneles,
Lausus sõna laineella :
Kelle kosten kulla sõna,
420. Kelle annan armu sõna ?

- Emakene, memmekene,
Kandjakene kallikene!
Tuled üles hommikulla,
Vara enne valgeeta,
425. Paja siis pärani pöruta,
Uksed otsani aruta,
Vaata kuuda kõrgeesse,
Vaata tähti taevaasse;
Mis on tähti ilusambi,
430. Ilusambi, valusambi,
See on sinu armas poega,
Sinu kallis kanane,
Selle kosta kulla sõna,
Selle anna armu sõna.
435. Emakene, memmekene,
Kandjakene kallikene!
Lähed sa vara vesile,
Mine mere ääre pääle,
Mis on sõmer hõõrisambi³⁰⁾,
440. Hõõrisambi, veerisambi⁴¹⁾,
See su meelikas minija,
Sinu käbe käskujalga,
Selle kosta kulla sõna,
Selle anna armu sõna.
445. Ema istus itkemaie,
Muru pääle muretama,
Võttis ette itkuvaka,
Nina alla nõretusvaka,
Itkes ta itku vakatäie,
450. Nõreksida nõlvatäie,
Itkes oja ukse alla,
Lätte toa läve alla:
Hoidsin mina hüva poega,
Imetin poega ilusat,
455. Mõtlin tuge tulevada,
Mõtlin abi astuvada,
Ei saanud abi imele,
Ei astund abi armalle,
Silmavesi sai vihtumast,
460. Suitsu sauna kütamasta.
Kui ma seda teades teadnud,
Mõistnud meelega mõtelda,
Ennem ma hoidnud turbaaida,
Parem ma mähkindmättaaida.
465. Senni ma itken, kunni elan,
Senni kuugun, kunni koolen.

Sõnade seletus: 1. kesv = oder. 2. kalm = matus, surnuaed. 3. nimitsema = nimetama. 4. kõõritud = punase paelaga ehk nõõriga ehitud, ilustatud. 5. linnalippu = nagu linnalipp ehk lipp linnas. 6. raadilaps = raadiherra tütar. 7. pärapaja = aken tagumises seinas. 8. meelikas = meelepäraline. 9. kaster = maja. 10. meelus, gen. meelsa = meelepäraline (Soome keeli = mieluisa). 11. sõtse = isa õde, aga ka üleüldse = armas naisterahvas. 12. sõõritama = keerutama. 13. itk = nutt. 14. kool, gen. koolu = surm, katk. 15. Manalane = siit-ilmast lahkunud hing, vaga inimese hing tõeses ilmas. 16. kaustviits ja põikpool = iseäralised ree osad. 17. meelihobune = meelepäraline hobune. 18. sillaline = sillasugune, tasane. 19. lauline = laudadega kaetud. 20. Ilmaline = hingeline, kes maa pääl ehk siin-ilmal elab. 21. Kalmuline = hingeline, kes kalmus ehk maa all tõeses ilmas elab. 22. Toonilane = hingeline, kes Toonilas ehk Toonelas, s. o. surmariigis elab. 23. Tooni = surmariigi valitseja, surmajumal. 24. lиду = kiht. 25. hame =

särk. 26. poeraha = poes saadav ja poes maksetav raha. 27. Mana = Tooni. 28. kaal' = linane naisterahva räät. 29. koolija ehk koolja = surnud inimene. 30. tuumata ma = mõtlema (думать). 31. tolmulööjad = tolmutegijad, lustilised pulmamehed. 32. laie, gen. laide = värav. 33. lemmelinik = armulinik, sõnast lemb, gen. lemme, mis armastust, armu, armast olemist tähendab (Soome keeli lempi, gen. lemme). 34. anum = astia. 35. hõlst = linane kate ehk päälevõetav vari. 36. küdi = mehe vend. 37. härgitelema = ähvardelema. 38. võiv = vägev. 39. hõõris = see, mis hõõrib. 40. veeris = see, mis veerib.

(Laulude toimetaja soovil ära trükitud Soome-Ugri Seltsi „Aikakauskirjasta“ XXIII.)

Kuidas tuleb wanu rahwalaulusid ilulugemiseks wälja anda.

Selle üle on waidlemine tõusnud, sest et arwamised ja soowid asja kohta mitmesugused on. Hilja aja eest panin mina „Soome-Ugri Seltsi“ teaduslikus ajakirjas („Suomalais-Ugrilaisen Seuran aikakauskirja“) Helsingis kaks setukeste jutustawat laulu trükki: „Ilulaulu“ ja „Kalmuneiu“. Mõned äratrükid neist lauludest saatsin sinna tänna wanawara sõpradele, nagu katsumiseks, mis sõbrad ja asjatundjad lauludest ja nende kujust ütlewad. Laulud on mitmest teisendist kokku sulatatud ja kirjakeele wormi ümber walatud. Mõtted ja laused on kõik rahwa omad, nende poolest ei ole midagi muudetud. Et laulud mõlemad omas täielises alguskujus minu „Setukeste laulude“ wäljaandes leida on, siis wõib igamees neid alguskirjadega kõrwu seada ja wõrrelda, et ära näha, kui palju ja mill kombel kirjakeelelised teisendid tõistest lahku lähewad.

Kaks Eesti kirjanduse sõpra, üks teadusemees (W. R.)¹⁾ ja üks kunstnik (Rd),²⁾ on laulude ümberwalamist laitnud; nad soowiwad, et ka ilulugemiseks meie esiwanemate luuletused täiesti muutmata ses kujus ette saaksiwad pandud, mis neil

1) „Postimees“ nr. 52. „E. Kirj.“ toim.

2) „Postimees“ nr. 90. „E. Kirj.“ toim.

rahvasuus oli. Seda saavad waidlemata ka weel mõned tõised luuletuse sõbrad hääks arwama. Sellepärast saab asjale tulus olema, kui mitmelt poolt mõttid ilmutatakse, et wiimaks siis sest kinni pidada, mis kõige õigem ja sündsam on. Rahwalik „Wana kandle“ wäljaandmine on liig tähtis asi meie hariduse elus, et temast kergesti ja pääliskaudselt mööda wõiks minna.

Mõtete ja soowide asjalikuks seletamiseks arwan ma järgmist kombet kõige sündsamaks. Et Eesti lugijate suur ringkond minu kaht ilulugemise laulu ei tunnegi, ka neid ülemal nimeetatud teaduslikust ajalehest hõlpsasti kättegi ei saa, siis palun ajalehe „Eesti kirjanduse“ auustatud toimetajat J. Jõgeweri, mõlemaid omas lehes Maikuul ära trükkida, muutmata nagu ma nad Soomes trükki olen pannud, minu lühikese eeskõnega ja sõnade seletusega, mis ma lauludele juure olen lisanud. Nõnda wõib igamees laulusid ise lugeda ja otsuse teha, mis nad wäärt on. Äratrükkimist „Postimehes“ ehk mõnes tõeses politika lehes ei arwa mina mitte tarbekohaseks, sest et nende lehtede numbrid pea kaduma lähewad, pääle selle rahwalaulud ka kõiki politika lehtede lugejaid mitte ei huwita.

Et meil nüüd kirjanduse leht olemas on, siis olgu see tema ülesandeks, kirjanduselisi ja keelelisi asju arutada ja seletada. On laulud „Eesti kirjanduses“ ilmunud ja loetud, siis palun kõiki lugejaid, kes laulude kujuga mitte rahul ei ole, säälsamas Juunikuu numbris oma kriitikat awaldada, et ma pärast kõik kokku wõttes ja ära kaaludes waidlemisele lõpetuse wõiksin teha.¹⁾ Mis tõesti asjakohane ja tarwiline saab olema, see jäägu siis juhtnõõriks rahwaliku „Wana kandle“ wäljaandmisele.

Kriitikameestele ehk arwustajatele panen ju siin mõned mõtted omalt poolt ette, mis igatahes ärakaalumise ehk tähelepanemise wäärt näitawad olewat:

1) Meie esiwanemate rahwalaulud ehk runud tulewad kahes wäljaandes trükki muretseda; tõine wäljaanne olgu teaduslik, tõine rahwalik; mõlemil on oma iseäraline siht ja seda sihti mööda kujuneb ka nende wäljaandmine.

2) Teaduslik wäljaanne trükib kõik tõisendid ära, mis igast ühest laulust üles on kirjutatud, muutmata, sõnast sõnasse, täiesti ses murdelises kujus, milles laulu ette lauldi ehk üteldi, olgu laul missugune tahes. Asjaolu ja teadus nõuawad, et meie wana lauluwara omas puutumata algupäralises kujus igale ühele kättesaadaw peab olema. Mis teadusemehed

---

1) Palume siis kõiki, kes asja wastu huwitust tunnewad, oma arwami meile sisse saata. „E. Kirj.“ toim.

ehk kunstnikud sest materjaalist uuesti üles tahavad ehitada, see on nende asi; materjaal olgu ajalooliselt ustav ja julge. Seda sihti hoiawad minu „Setukeste laulud“, mis juba trükkis on ilmunud, igapidi täiesti silmis.

3) Rahwalik wäljaanne tahab ilulugemiseks olla, igalpool Eestlaste seas. Selle tarbeks walitakse laulude suurest hulgast kõige ilusamad wälja. Niisugust wäljawalikut ehk kogu kutsutakse Kreeka keele nimega „anthologiaks“, lilled koguks. Et „anthologiat“ igalpool tõesti arusaamisega ja lõbuga wõiks lugeda, siis peawad minu arwates murdelised laulud siin kirja-keele ümber pandama. Mõned murded lähewad kirjakeelest nii lahku, et suurel lugijate hulgal arusaamine raskeks läheb. Mis ilu ehk lõbu wõib siis niisuguste laulude lugemine sünnitada? Murdeid on meil palju, kõiki ei jõua lihtlugejale mitte ära seletada, meie peame endid kirjakeele pääle ühendama. Ka sellegi juures jääb asju weel küllalt järele, mis ära tulewad seletada, kui arusaamine esiwanemate luuletamisest täieline peab olema. Pääle murdelise keelekuju, mis ümber tuleb walada, peame weel salmide ehk lauluridade mõõtu tähele panema. See mõõt on laulusid üles kirjutades sagedasti enam ehk wähem rikutud, sest laulikud ei ole mitte igakord laulusid ette laulnud, waid enamasti ette ütelnud. Ette üteldes aga lühendawad laulikud oma sõnu, lihtkõne eeskuju järele, laulu ridade mõõt wangub, muudub. Kes asjatundja on, tunneb niisugused puudused üleskirjutustes kergesti ära ja wõib neid parandada.

Rahwalikus wäljaandes, mis ju esiwanemate laulude ilu täiesti jalule tahab seada, peab minu arwates wäljaandja need parandused ette wõtma. See ei ole mitte laulude muutmine, waid wana ja päriskuju ülesseadmine. Muidugi ei wõi niisugust salmide mõõdu parandamist mitte tuju ehk omawoli wiisi toimetada, waid kindla seaduse järele, mis teaduslik uurimine ja asjatundmine kätte annab.

Nii peab siis minu arwates ilulugemiseks wanu runusid kahest tükist muudetama, esiteks keelemurde poolest, teiseks salmide mõõdu poolest. See ei ole mitte wägiwald ega kahju, waid asjaolu nõudmine, kui meie wanad laulud üleüldse üksikute uurijate toast rahwa laialisemasse ringkondadesse peawad minema.

4) Kas rahwalikku laulude wäljaannet walmistades mitme teisendi osasid ühte tohib liita, mitmest teisendist ühte täiendatud kuju teha, selle üle saawad mõtted kriitikameestel kõige enam lahku minema. Mina arwan seda sulatamist ehk liitmist

wõimalikuks, aga ainult ilulugemise tarwituseks. Uurijatele ja teadusemeestele jääb ju nende teaduslik wäljaanne, kus laulude täis algupärane kuju olemas ja leida on; ilulugemise wäljaanne ei tee neile mingisugust kahju; nad wõiwad algupäraste tõisendite põhja pääl ilu-wäljaandja, kui tarwis on, oma kohtu ette kutsuda ja teda waljusti nuhelda. Ilumeister peab siis ka väga hoolsasti ja mõistlikult oma tööd tegema, et ta mitte hoopis ei saa, waid tõesti rahwa luuletuse lilledest kauni pärja kokku punub. Laulude liitmisele saab tundja sagedasti nagu sunnitud. Tema ees seisab hulk tõisendid. Ühel on ilus ja täieline alustus, tõisel on niisugune lõpetus, kuna alustus puuduline on. Keskmised osad on ka oma ilu poolest mitmesugused. Niisugusel olekul on väga arusaadaw, et wäljaandjal tung südamesse tuleb, kõik ilusamad osad kokku wõtta ja ühte panna. Kõik osad on rahwa omad, rahwa enese hingest ja elust wälja kaswanud, ühes ja sessamas laulus leitawad, ainult mitmesse tõisendisse laiali pillatud. Kas siis see ülekohus wõib olla, kui ma mulla ja mudased osad maha raputan ja puhtad lilled ühte kimpu panen? Need mõtted tulewad igaleülele tahtmata pähä, kes esiwanemate lauludega sügawamine tegemist teewad.

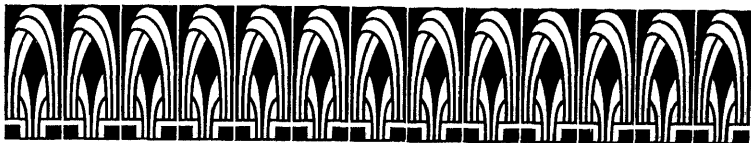
5) Minu „Ilulaul“ ja „Kalmuneiu“ on ülemal tähendatud kombel kokku liidetud. Ma palun kriitikamehi, neid ilutõisendid algupäraste tõisenditega terawasti kokku seada, wõrrelda ja siis ütelda, kas liitmine on korda läinud wõi mitte. Arwab keegi kaebtuseks asja olewat, siis on kaebtuse tõstmine siin kerge, sest kohtumõistmise materjal on „Setukeste laulude“ esimeses köites igapidi täiesti koos.

St. Peterburis, 20. Aprillil 1906.

Dr. J. Hurt.

(„Postimees“ nr. 90.)

Keeleline ülewaade.

Ajakirjandus: Dr. K. A. Hermann, Ajasõna kujutused ja sünnitused sõnaloowast aimest -du- (Postim. nr. 28): Sõnasünnitaja lõpp -du- ajasõnades kuul-du-ma jne. olewat seesama sõna, mis praegu Tartu murdes tarwitataw asesõna too, Wene ro, Greeka to, Saksa da-s, Sanskriti ta; seesama lõpp peituwat nimesõnades jagu, elu jne. Kirjanik soowib seda lõppu uute sõnade sünnitamiseks tarwitada, toob aga niisugused näitused, mis täitsa isu ära ajawad ka sealgi teda tarwitusele wõtta, kus ta muidu sünnis oleks. Nõnda soowitab Dr. Hermann sõnu armastub, kirjutub, kahandub, tõstub ja sellesarnasid. - Dr. Hermann, Nime-, omaduse-, arwu- ja ase- ning ajasõna kujutused ja sünnitused sõnaloowast aimest -da — („Postimees“ 81—86). Headused ja puudused needsamad, mis eesolewal kirjeldusel: hästi rahwalikult, arusaadawalt kirjutatud, aga liig wähe teaduslik. Meie saame küll Dr. Hermanni isikliste arwamistega tuttawaks, aga teaduses, nõnda ka keeleteaduses, ei maksa isiklised arwamised midagi. Meie nõuame tõendusi, neid ei leia meie aga Dr. Hermanni kirjutustest. -du-, -da- ja teiste selle sarnaste sõnasünnitawate lõppude küsimus on ju weel kaunis tume, kahjuks ei aita aga Dr. Hermanni mõlemad kirjutused meid sammugi küsimuse selgitamisele ligemale. Süüdlane on Dr. Hermanni täitsa wananenud uurimise wiis. Ta kargab Eesti keele sõnakujude juurest otsekohe Indo-Europa keelte sõnakujude juure ja püüab mõlemaid wõrrelda. Enne peab aga Eesti sõnakuju oma muistses kuues kindlaks tehtud, peab Soome-Ugri alguskuju üles leitud saama. Selleks peab Eesti sõnakuju kõigi teiste Soome-Ugri sõnakujudega, mis temaga sugulased, wõrreldama. Alles seda Soome-Ugri alguskuju wõib Indo-Europa alguskujuga wõrdlema hakata. Soome-Ugri keeltega wõrdlemise leiame aga Dr. Hermanni kirjutustes ühe ainsa: Lapi lõpp -tak olewat Eesti taga. Ei tooda wõrdlusi Soome keelestki. Sellepärast siis ka niisugused wead, mis sellelgi silma torkawad, kes keeleariija ei ole: Sõnades neljanda wiienda jne.

olewat sõnaloo aine -da- sees. Nende nimetaw neljas wiies oli enne *neljandi *wiiendi, tüwi *neljande *wiiende, Soome keeles praegu neljannen wiiennen, nõnda siis mitte -da- waid -de-. Kudas see aine Soome-Ugri ajal oli, seda just tahaksime meie teada, ja on meil see teada, siis alles wõime teda Indo-Europa ainetega wõrdlema hakata. Praegusel ajal, kus Soome- ja Ungari keeleteadlased hulga eeltöösid üksikute Soome-Ugri keelte harude üle awaldanud on, ei ole just waja iga kord kuhugi Obi jõe suhu sõita, wõib mõndagi wõrdlust omas kirjutuse toas toime panna. Sarnasid töösid, kui nad ka paljas material edespidiste uurimistele oleksiwad, soowiksime meie oma noorematelt keeleteadlastelt ka „Eesti kirjanduse“ jaoks.

Dr. J. Hurt. Gutachten über die im Jahre 1899 in Reval und im Jahre 1903 in Dorpat erschienenen estnischen Bibelausgaben (Heaksarwamine Eesti piibli wäljaannete üle Tallinnas 1899 ja Tartus 1903. aastal). St. Petersburg. Trenke ja Füsnot'i trükk. 50 lk. 8°. (wrld. W. R. „Postimehes“ nr. 64 ja 73 ja -n „Koit“'us nr. 11 (lühikene tutvustamine raamatuga).

Wenemaa ew. Piibli Seltsi peakomitee soowis Dr. Hurti arwamist Tallinnas 1899 ja Tartus 1903 ilmunud piibli wäljaannete keele kohta teada ja nimelt, mis wahe on mõlemate wäljaannete wahel keele ja õigestkirjutamise poolest. Selle jaoks wõrdles Dr. Hurt suure hulga peatükkisid kõigist wana ja uue seaduse raamatutest mõlemates wäljaannetes ja wõttis oma wõrdluse wilja ülemal nimetatud raamatus kokku. Selle juures ei ole uurija mitte ainult wahed mõlemate wäljaannete keele ja õigestkirjutamise wiisi wahel ära näidanud, waid hulgal juhtumistel ka keeleteadliselt põhjendanud, kumba mõlemates wäljaannetes lahkuminewatest keele kujudest õigeks tuleb pidada. Selle tõttu on aga tema heaksarwamine hoopis laiema tähenduse saanud, kui raamatu pealkiri arwata laseb. Raamat ei ole mitte ainult piibli wäljaandjatele huwitaw, waid igale Eesti keele uurijale. Hulga keelekujude kohta, mille kirjutamises tänini mitmekesisus waiitses, wõib nüüd Dr. Hurti heaksarwamist kindlaks juhtnõõriks wõtta.

Auustatud uurija ei ole soowitawate muudatuste kohta mitte üleüldisid põhjasmõttid üles seadinud. Ainult mõõda minnes puudutab ta küsimist, kas sõnade kirjutamisel wäljaütlemist juhtnõõriks pidada wõi keele ajalugu. Ta jätab küsimise lahtiseks, nõuab aga, et iga kirjanik selles asjas järjekindel oleks. Kui raske siin aga järjekindel on olla, näitab see, et auustatud uurija ise alatasa selles asjas kindlusega on. Näituseks ütleb ta lk. 12: „kurbtus“ olewat õigem kirjutada, kui „kurbdus“, sest nõnda kõneldawat. See ei ole nüüd õige: „kurbtus“ on ülepea wõimata nõnda wälja ütelda, kudas ta kirjutatud on. Teda wõib kas „kurbdus“ ehk „kurptus“ wälja ütelda, mitte aga „kurbtus“. Sellega ei taha ma aga ütelda, et ma sõna kuju „kurbtus“ wastu oleksin, ma tahaksin teda Dr. Hurti eeskujul just soowitada, aga wäljaütlemisega on sellel wähe tegemist. Mõni rida

edasi soovitab Dr. Hurt „ammet“ kirjutada, mitte et seda sõna nõnda välja üteldaks, waid et ta endisest Saksa sõnast „ammet“ enne „ambet“ sündinud on. Siin oleks siis kirjutamise wiisile keele ajalugu põhjaks pandud. Asi on nimelt see, et wõimata näib olewat ülemal nimetatud küsimuses järjekindel olla. Seda küsimist on ka teiste rahwaste juures küllalt harutatud, ilma et lõpu otsusele oleks jõutud. Hiljuti weel harutas prof. Dr. Setälä seda Soome keele seisukohast ja jõudis otsusele, et nii hästi üks kui teine seisukoht ühekülgne on ja kirjawiisis (nagu ülepea uute keelekujude loomises) otstarbekohasus juhtnööriks peab olema: mis suuremale hulgale lugejatele arusaadawam ja millega nad rohkem on ära harjunud, seda tuleb õigeks pidada. Sellega oleks siis ka juhtnööriks seatud: muudatusi harilikuks saanud kirjawiisis tohib ette wõtta ainult siis, kui otstarbekohasus seda tungiwalt nõuab, mitte aga selle wõi teise üksiku keelemehe eraarwamise põhjal. Ainult niisugused täitsa uue kirjawiisi loojad, nagu Eduard Ahrens Eesti keele kohta oli, tohiwad sellest põhjusemõttest kõrwale minna. Iga uus wähegi põhjalikum muudatus kirjawiisis on rahwa hariduse kohta tagasikiskuwa mõjuga, kuna ta tänini tarwitusel olnud kirjanduse rahwa eest luku taha paneb. Rahwas ei mõista seda enam lugeda, mis wanas kirjawiisis kirjutatud. Eesti wana kirjawiis oli wõimata halb, kirjandus oli weel kehaw, Ahrens pidi õiget aega tarwitama ja parema kirjawiisi looma. Aga niisugusid kirjawiisisid ei tohi mitte iga kümne aasta tagant luua. Selle pärast olen ma „Eesti Kirjanduses“ Dr. Weske kirjawiisi, mida ma wäljaütlemise seisukohast tingimata kõige järjekindlamaks loen ja mida ma weel oma grammatikas osalt läbi wiia katsusin, wähe-malt esiotsa, kuni asi selgub, maha jätnud. Selle pärast pean ma aga ka suure hulga uuenduste kohta protesteerima, mida Dr. Hermann ilma mingi tarwituseeta Eesti kirjawiisi segamiseks sisse on wedanud. Niisugusid uusi sõnakujusid Eesti kirjawiisis, nagu „pää“, „hää“, lõpp „-sti“ ei hakka terwe Tallinnamaa kunagi tarwitama ja midagi tungiwat tarwitust nende sisse-seadmiseks ma ei leia. See ei ole iseenesest weel kellegi põhjus, et nad enne wanast nõnda kõlasiwad. Weel hiljuti kõneldi „minun kaasa“, weel praegu tarwitawad rahwalaulud „tubada“, „õdeda“, aga meie ei wõi kõike seda, mis oma aja ära elanud, jälle makswaks teha. Keele ajaloo seisukohta tuleb tähele panna, aga see seisukoht ei tohi ainuüksi maksew olla.

Üleüldiste põhjusemõtetega ei ole siis minu arwates keele uuenduste juures palju peale hakata. Iga üksikut juhtumist tuleb tema enda otstarbekohasust mööda otsustada. Üleüldised juhtumõtted tohiwad ja peawad wäljatõõtatud saama selle kohta, mis keeles tänini maksew olnud, mitte aga selle kohta, mis edespidi makswaks peab saama. Nii palju kui ma aru saan, seisabki Dr. Hurt sellel seisukohal; sellest selgub siis ka, et ta kord wäljaütlemist, teine kord keele ajalugu ehk koguni kõla-meeldiwust uuendustele põhjaks paneb. Iga uuendusele wõetaw keelekujutu peab iseoma seisukohast otsustatud saama: ühe sõna juures wõib otstarbekohasus wälja-

ütlemist mõõduandwaks wõtta, teise juures keele ajalugu ehk mõnda muud seisukohta. Oigu see wastuseks ka neile, kes „Eesti Kirjanduselt“ on nõudnud, et siin üleüldisid juhtmõttid üles saaks seatud, kudas Eesti keelt sõnade ja sõnakujude poolest rikastada ja kirjutamise wiisis uuendusi ette wõtta.

Sellega ei taha meie sugugi ütelda, nagu peaks keel ja kirjawiis jäädawalt sellega leppima, mis olemas, ja mitte uuenduste poole püüdma. See oleks keele surm. Kõik, mis ei kosu ja edene, mis wanast küünte ja hammastega kinni peab, see hakkab kiduma ja sureb. Eluwõimuline on ainult see, mis edeneda suudab, kuid ka keele küsimustes ei tohi uuen- dused revolutsioni maiku kanda, waid edenemine peab samm sammult sündima, kudas tungiw tarwitus seda nõuab. Ja Eesti kirjawiisiski nõuab tungiw tarwitus mõndagi. Üks näitus: kas kirjutada „naene“ wõi „naine“. Mõlemaid kujusid tarwitatakse kirjas ja kõnes. Ja ometi ei ole see sõna niisuguste hulgast, mida ühe rea peal „naene“ ja järgmise rea peal „naine“ tohiks kirjutada. Dr. Hurt soowitab sõnakuju „naine“. Ta toob selleks põhjenduse: „ai“ on wanem kui „ae“. Meie wõtame selle põhjenduse wastu ja ütleme: meie hakkame edespidi ainult „naine“ kirjutama. On enamus kirjameeste hulgas selles samas mõttes, siis on „naine“ ainumaks- waks sõnakujuks saanud ja „naene“ kirjutamist tuleb weaks lugeda. On enamus wastu, siis oleme meie läbi kukkunud ja peame endid „naene“ kuju poole hoidjatega ühendama, muidu oleme meie weategijad. Ei saa kumbki sõna kuju enamust oma poole kiskuda, siis jääb praegune ühele ja teisele poole kaalumine ka ligemas tulewikus makswaks. All pool toome meie rea sarnasid sõnu, mille kohta „Eesti Kirjandus“ Dr. Hurti ette- panekud wastu tahab wõtta, niisama ka neid, mille kohta meie Dr. Hurtiga kokku leppida ei suuda.

aga n a d (mitte h a g a n a d: Soome a k a n a t, wanast ülem-Saksa sõnast a g a n a lk. 10).

a i d a i a a i d a a i d a d e a i d u (mitte a e d jne. Dr. Hurt jätab otsustamata, kas juba ain. nimetawaski a i d wõi a e d. Meie oleksime i poolt lk. 9).

a m e t (Dr. Hurt soowitab lk. 13 a m m e t, sest et sõna keskülem- Saksa keelsest a m m e t waremine a m b e t sündinud. Tänapäewane kirjuti- tamise wiis on a m e t olnud. Huwitaw oleks teada, kus kõneldakse a m m e t. Wahest teatawad meie lugejad. Meie ei leia esilotsa tungiwat tarwitust a m e t kirjutamist maha jätta, ehk küll ka Wiedemann a m m e t kirjutab).

a r u (heinamaa), a r u (saama, mõistma), a g a
h a r u (oks, Hurt, lk. 10, Wõru ja Soome h a r o)

e e s - (koda, eeswaht, lk. 24. Dr. Hurt tahaks e s i k o d a, e s i -
w a h t jne soowitada, aga e s i on Eesti keele liitsõnade esimese osana
aja tähenduse saanud, ruumi tähenduseks on hakatud e e s - tarwitama,

esikoda ei tähendaks mitte eeskoda, waid esialgne koda, nagu esiwanem esialgset wanemat tähendab, mitte eesseiswat wanemat).

eeskõne (lk. 22, on raamatu wõi kõne sissejuhatus)

eestkõne (lk. 22, tähendab eestkostmist).

herilane (mitte erilane wõi õrilane lk. 7. Wõru hüõrläne, Soome herhiläinen)

esite (Dr. Hurt soowitab esiti. Meie jääme Wiedemanni kirjutamise juure esite. Lõpp on tume, wõib Soome -ten ehk ttain sugulane olla. Wrđl. Setälä, Äännehist. lk. 188).

irwitama (mitte hirwitama, lk. 10, S. irvittää).

iaal (Dr. Hurt soowitab ial kirjutada, lk. 17, sest et see sõnast iga on sündinud. Harilik kirjawiis nõuaks aga siis eal mitte ial. Wiedemann kirjutab ial wõi eal. Meie jääme iial juure, sest et nõnda on harjutud kirjutama ja nõnda ka laialt kõneldakse).

juus juukse juust juuste juuksid (Dr. Hurt soowitab tingimata hiuks kirjutada, sest et see sõna endisel ajal nõnda kõlas (lk. 9). Niisama Wiedemann. Weel waremalt kõlas aga see sõna ihus. Hiuks on täitsa wananenud sõnakuju, mida piiblis wahest küll sünnis on tarwitada, aga kirjakeeles ei saa see sõna millgi kombel enam üleüldiselt tarwitatawaks, siis ei maksa temaga ka segadusi sünnitada).

karjane karjase jne. (Dr. Hurt soowitab karjatse, (lk. 12) nagu kaunis laialt kõneldakse ja mitmelt poolt ka waremine kirjutada on soowitatud. Aga kirjakeel ei ole kõigist soowitustest hoolimata -tse- tänini wastu wõtnud. Pea takistuseks on wist see olnud, et suures hulgas sõnades -tse- sugugi ei saa tarwitada, näit. hobune, ehk küll ka sõnu olemas, kus ainult -tse- tarwitusel, näit. päitsed. Meie jääme üleüldiselt -se- juure: karjase).

ketrama kedrata jne. (mitte kedrama, lk. 26)

kihelkond (mitte kihlkond, lk. 17).

kuldsepp (mitte kultsepp, ehk küll kultsepp üteldakse. Niisama kõik endised -ds- hääled: andsin, õndsa jne. Kuni põhjalikuma uurimiseni tahab Dr. Hurt ka -ts- lubada kirjutada, lk. 12, ka enne on sarnast soowitud, kuid see tooks Paabeli segaduse kirjawiisisse. Meie jääme -ds- juure. -ts- wõiks kirjutada ainult siis, kui lootust oleks, et me oma kirjawiisi ainuüksi wäljajütlemise peale saaksime põhjendada).

kurat kurati (mitte kuradi, nlisama nagu kanepi, raamatu jne. lk. 26).

kurbtus (mitte kurbdus. lk. 12., aga mitte ka kurptus, nagu seda sõna wälja üteldakse, wõrdle kuldsepp ülemal).

Kärme (mitte kerme, lk. 8).

kõigipidi („iga wiisi“ lk. 11), aga

kõiki pidi (lk. 11. igakülgelt, ruumi tähenduses).

kõlbama kõlwata kõlwanud jne. (mitte kõlbada kõlbanud (lk. 25).

kõnelema kõnelda (soowitab Dr. Hurt lk. 29, mitte kõneleda. Meie arwates wõiks nii hästi kõnelda kui ka kõneleda tarwitusel olla, ilma et õigestikirjutamine selle läbi kannataks).

kõrbe kõrbe kõrbet (Dr. Hurt soowitab kõrb kõrwe. lk. 13. Mõlemad sõnad on keeles olemas. Meie annaksime eesõiguse sõnakujule kõrbe millega kirjakeel, wahest piibli keele mõjul, rohkem harjunud).

kõrbema kõrbeda (mitte kõrweda lk. 23).

külg külje (mitte külle lk. 18).

külimit külimitu külimittu (lk. 26).

kümnes kümnese (Dr. Hurt soowitab kümnekse lk. 48. Meie jääme sõnakuju kümnese juure. Põhjused needsamad, mis karjane juures -ts- kohta).

laine laine (mitte laene. Dr. Hurt ei nimeta seda sõna, aga kord me naine kirjutame, waata alamal, siis peame ka laine kirjutama).

lõikama (Dr. Hurt soowitab leikama, Soome leikata, lk. 7. Meil ei oleks midagi selle wastu, kui kirjakeel lõikama-kujuga liig ära ei oleks harinenud. Kardame, et leikama üleüldiselt wastu ei wõeta ja siis uusi segadusi sünnib).

lõõma lõin (wrđl. sõõma)

luik luige (mitte luigeluik lk. 23).

lühidelt ehk lühidalt (mõlemaid wõib tarwitada, lühidelt on wanem, enne lühidalt lk. 17).

Meie Isa (mitte Isa meie lk. 17).

mõirama (mitte mõirama, Soome möyrätä).

naine naise naist naiste naisi (mitte naene jne. lk. 5).

ommeti (mitte ometi, lk. 13).

piiskop piiskopi piiskoppi (mitte piiskopp, niisama nagu waimulik mitte waimulikk jne. lk. 17).

pilw pilwe pilwe pilwede pilwesid ehk pilwi (mitte pilwe pilwe pilwet pilwete pilweid lk. 13).

pitk pitka jne. (mitte pikk pika jne. niisama nagu katkuma mitte kakkuma lk. 10).

prohwet prohweti prohwetit prohwetite prohwetid (soowitab Dr. Hurt, mitte prohwet prohweedi prohweti prohwetide prohwetisid, lk. 15).

päew päewa päiwi (Dr. Hurt soowitab päewi lk. 6).

pärlid (mitte perlid, lk. 8).

peial peigla (mitte pöial pöidla, Soome peukalo lk. 8).

(jala) pöid (mitte pöid, Soome jalkapöytä lk. 8).

riie riide riidid (soowitab Dr. Hurt, lk. 27, mitte riideid. e kaob paljuse märgi i ees ära. Nõndasama kõigis muis sõnades: jänesid,

karjasid, ehtid jne. Kirjakeel, mis harjunud on paljuse osastawat -aid, -uid lõpuga sünnitama: nädalaid, raamatuid, tahaks ka -eid igal pool tarwitada. Kas ta edespidi -eid asemel -id vastu võtab on kahtlane, tänini ei ole -id soovitamine palju mõjunud. Meie oleksime Dr. Hurtiga siiski ühes mõttes).

s a b a s a b a (Dr. Hurt soovitab s a b a s a w a lk. 25., niisama n a b a n a w a, t õ b i t õ w e. Aga sõnakujud s a w a, n a w a, t õ w e, on täitsa wananenud, wististe ei tõuse nad enam elule.

s e i t s m e s s e i t s m e n d a (mitte s e i t s m e n d a m a lk. 48, niisama muidugi ka kõik teised kordarwusõnad).

s i i a (mitte s e i a w õ i s e i e lk. 17, wrdl. siin, siit), s i n n a (mitte s e n n a, lk. 5).

adverbi lõpp -ste (See on üks näitus, kudas grammatika mehed kirjawiisi segamine wõiwad ajada. Dr. Hermann hakkas omal ajal ilma mingi tarwitusega -sti nõudma, sest et see enne wanast nõnda on kõlanud ja praegu Soome keeles nõnda kõlab. Hulk kirjamehi astus Dr. Hermanni jälgedesse, kuna teine osa Eesti omaks saanud lõpust -ste kinni jäi pidama, -sti poolt on keele minewik, -ste poole kaldub praegune keel. Kumb wõidab, on raske ütelda, praegu ei saa aga segadust kudagi kirjawiisist wälja. Tegelikult tarwitusele ei tohiks mitte kõiki liig wärskest keelemeeste poolt küpsetatud keelekujusid wõtta, kus muidu tänini üksmeel on walitsenud. Keele uuenduste juures ei tohi mitte ainult seda tähele panna, mis enne on olnud, waid ka seda, kuhu poole keel püüab. Enne oli -sti, keel tahab tema asemele -ste panna, kõik kirjamehed omandasiwad -ste, seal wiskas grammatika mees tüliõuna sekka ja meile ilmusiwad Dr. Hermanni tõttu niisama ste- ja sti- kirjamehed, nagu tema tõttu meile p e a- ja p ä ä- kirjamehed on ilmunud. Tahetakse midagi uut tegelikult läbi wiia, siis peab selleks läbiwiimiseks ka jõudu olema, poole tee peale seisma jäämine ajab aga meie terve kirjawiisi pahupidi. Asi maksaks waewa ära ja segadused kirjawiisis wõiks heameelega peale kauba wõtta, kui meil mitte grammatikameeste isikliste tujudega ja uuendamisehimuga tegemist ei oleks, waid enam ehk wähem kindlat soowi märgata wõiks Eesti kirjawiisi Soome omale nii wõrd lähendada, kui see ilial wõimalik on, ja nõnda Ahrensi juhtmõtet lõpuni läbi wiia. Siis ei maksa aga kõrwalisematest asjadest nagu p e a asemel p ä ä, -ste asemel -sti alustada, waid sõnakujudest n u a p i a b jne. nagu selleks minu grammatikas nimetatud mõttega katset tehtud on, kuna siis Eesti keele sõnad ka tõeste nõnda saaksiwad üles kirjutatud, kudas kaugelt suurem hulk rahwast neid wälja ütleb. Et sarnaseks Soome kirjawiisi läbiwiimiseks aga Eestis wähe- matki lusti ei näi olewat, waid „-sti“ „pää“ jne. taolised uuendused ainult uuendajate tühjast tuulest tulnud tujud on, siis ei wõta wähemalt esiotsa meie neid mitte vastu. Meie jääme esiotsa -ste juure, sest et sellel Eesti kirjawiisis eesõigus on. Dr. Hurt soovitab -sti, lk. 5).

suurustelema suurustelda (wõrdle kõnelema, lk. 29).

sõber sõbra sõpra sõpradesõpru (mitte sõber sõbra sõbra sõbradesõbru lk. 25—26).

sööma sõin (Dr. Hurt tahab sein soovitada, lk. 8. Ei ole mingit lootust, et Lõuna-Eesti sõnakuju sein üleüldiselt sõin asemel tarvitusele võetaks; sööma sõin oleks toomata tõin eeskujul uuemal ajal sünnitatud (Analogie-Bildung).

sünnis sündsa (mitte sündis jne. lk. 23).

süttima sütin (mitte süttin lk. 25).

tald (mitte tall, lk. 23).

tõbitõbe (w. saba).

waatama waadata (mitte waatada lk. 13).

wiga wea (mitte wiga wiga lk. 25).

wõõras (mitte wõeras lk. 7. Pikk õ-hääli tuleb õõ kirjutada.

Sõnad nõel sõel oliwad enne nõgelsõgel, kust g kadunud, selle pärast õe).

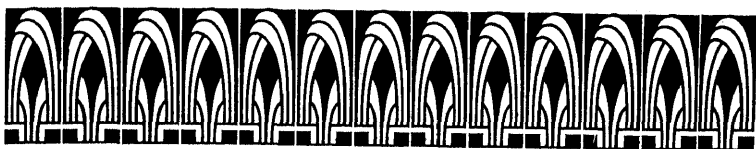
üleüldse (mitte üleüldsi, lk. 6).

üürikene (mitte ürikene, lk. 23).

walgetes riietes (lk. 29—37, omaduse sõna peab oma nimesõnaga ühes ja sellesamas arvus ja kaasuses seisma, nõnda siis ei tohi ütelda: walge riietes ega walges riietes ega walgete riietes, waid ainult walgetes ehk walgis riietes.

Wõõrad sõnad piiblis soovitab Dr. Hurt, lk. 18—22, nõnda kirjutada, kudas neid peab wälja ütleva. Selle wastu ei wõi midagi ütelda, kuid meeles peab pidama, et see ainult piibli nimede kohta käib.

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

(Järg.)

- K 1 (XVIII. 92): Wiisin tamme koju, istutin isa iluks, ema iluks, wenna iluks, õe iluks, tamm ei kaswanud; istutin oma iluks, tamm kaswas „taewaaie“, tahtis taewasta jagada, oksad pilweid pillutada. Läksin wenda paluma, et ta tamme maha raiuks. Tamme sai tündrid, wiina waatisid, laste laulu laud, kõstri loetislaud, kena kirik, wenna saunakene. Möisamehed arwawad linna olewat. See on minu wenna saunakene, ilus pealtki, seest aga sinikiwilta.
- K 12 (XVIII. 103): Lõõri, lõõri, lõokene! (Ridasküsimised).
- K 13 (XVIII. 104): Läksin merde kiikumaie, panin ehted liiwa peale, haug, pääsuke wiis ehted ära. Mina nuttes koju. Isa küsima: Mis sa nutad? (kordamine). Eit lubab sügise uued ehted osta.
- K 14 (XVIII. 105): Jänese lugu (wrđl. R. 34. VII. 67).
- K 15 (XVIII. 107): Wõtsin mullu noore naise, oli priske ja punane, wiisin eile heinamaale, hakkas põlweda põdema, sääre marjada magama, kinga paeluda kiduma. Mina nuttes koju. Eit küsima: Mis sa nutad? (kordamine). Eit käsib õlle walmis teha.
- K 18 (XVIII. 109): Meil oli ilus lind, lendas meie koplisse, tegi kulla karwa põõsasse pesa, munes munad, haudus pojad, ühe poja pani täheks taewa alla, teise lipuks linna peale, kolmanda kiriku peale.
- K 19 (XVIII. 110): Sinisirje linnukene lendas üle nelja metsa, üle kolme järwe, üle kolme wälja.

K 20 (XVIII. 112): Palun wennalt põllumaad, teen wilja maha. Wend, sõida Wirule, tagujale maa tahaje, tee mulle tinane sirpi, millega wilja maha lõikan.

R (XI. 138): Salme laul: Noor naine läks karja saatma, leidis kana wainult, wiis koju. Kanast kaswis sula Salme neitsikene. Siis sel tulid kolmed kosjad, üks oli kuu, teine pääwa, kolmas tähte poisikene. Salme läheb tähele.

Kalewipoja loo kohta on Kadrina õpetaja A. Knüpffer oma sõnade korjanduse alla IX-ndas wihus, lk. 99 ja 58, kaks tähendust teinud, mis järgmiselt käiwad:

1) „Kaheksa wersta siin pool Tallinnat, „Hirro“ silla juures Narwa maanteel löödi endisel ajal talulapsi, kes esimest korda linna sõitsiwad, ühe kiwi peal, mida „Hirro Am“ nimetati, witsadega“ (wurden mit Ruthenstreichen gehänselt).

2) „Mõllik, sigimata maa, mis midagi rohtu ei taha kanda, kuiw walge sawimaa. Rahwajutu järele olewat „Kalewipoeg“ niisugusid maakohtasid puuadruga kündnud, sellest ajast ei kaswawat seal mingit rohtu. See paha loomuga hiiglane (bösertiger Riese) ajas ka naisterahwaid taga (stellte auch dem weiblichen Geschlechte nach), kuni — siin segab ennast kristlik muinasjutt sekka — Kristus tema kinni wõttis ja rabasosse heitis, kust ta aga ennast jälle wälja peastis. Siis heitis Kristus teda wiimaks jõkke ja muutis teda saarmaks (Fischotter).“ (Nagu tuttav muutusiwad paganaaja head olewused ristisu mõjul pahadeks. Nõnda on selles jutus, mille põhjal Knüpffer oma teated Kalewipoja kohta toob, ka Kalewipoeg „paha loomuga hiiglaseks“ muutunud. Muidu tunneb, aga Knüpfferi jutt hulga tähtsamaid jooni Kreutzwaldi Kalewipoja loost: maaküundmist, mis Knüpfferi jutus äraneemist on sünnitanud ja maa sigitus-wõimu häwitanud; wõitlust Saksa usutoojate wastu, mis jutus wõitluseks Kristuse wastu on muutunud; saare piiga õnnetust — wrdl. Knüpfferi Kalewipoega, kes naisterahwaid taga ajab; surma Kääpa jões — Knüpfferi jutus heidab Kristus Kalewipoja jõkke; Kalewipoja elu pärast surma — Knüpfferi jutus elab Kalewipoeg saarma näol edasi. Olgu siin ühtlasi ka see wiimastel aastatel tekkinud arwamine õiendatud, nagu oleks K. J. Peterson esimene, kes Kalewipoja loo peale juhatas. See auu peab Kadrina õpetaja Knüpfferile jääma.

10. Mõistatused. Mõistatusi on Beiträgedes awaldanud Dr. Luce Saaremaalt 19 (III. 115), neiu E. Offe Türist 1 (III. 116), Rosenplänter 2 (III. 116), õpetaja B. A. F. Offe Türist 17 (VI. 50). Kokku 39 mõistatust

11. Wanadsõnad. Wanusõnu on Beiträgedes awaldanud Dr. Luce Saaremaalt 3 (I. 13) ja 1 (III. 112), Hoffmann Saaremaalt 3 (II. 75), J. W. Everth Kodawerest 5 (III. 112), Rosenplänter 5 (I. 13), 2 (II. 75), 113 (XI. 148). Kokku 132 wanasõna.

IV. Kirjatööd Eesti muinasusu üle (kõik Saksakeeles).

Muinasusu üle ei leidu Beiträgedes palju ja sellelgi, mis seal leidub, ei ole suurt tähendust. Siin on kõige pealt 1. Dr. v. Luce poolt järgmine teade (I. 33): „Maaalused. Need on õieti waimud, kes endid uue aasta öösel päkapiku meeste kujul näitawad; muidu elawad nad aga maa all. Kui niisuguse koha peale istutakse, kus nad maa all elawad, siis puhuwad nad istujale nahaigusi külge (hauchen sie einem Ausschläge an), mida siis ka „maaalused“ kutsutakse. Harilikult on see samaspool (Flechten), muidu aga iga muu nahahaigus (Ausschlag); millele eestlane kindlat nime ei tea anda.“

2. Kadrina õpetaja A. Knüpffer awaldas (V. 156) kirjutuse raamatu üle „Kurzer Bericht von der falsch heilig genannten Bäche in Liefland Wöhhande, von Joh. Gutsclaff Pomer. Pastore zu Urbs in Liefland. Dorpat 1644. 407 lk. kl. 8.“ Knüpffer trükib raamatust tuttawa eestlaste pagana usu palwe „Woda Picker etc.“ ühes ümberpanekuga (Saksa ja praegusesse Eestikeele) ja seletustega ja nimetab raamatus leiduwad eestlaste ebausulised arwamised.

3. 128 lehekülge täidab 14 andes „Mag. Philos. Christfrid Ganander Thomassoni Soome Mythologia. Rootsi keelest ümber pannud, täitsa ümber teinud ja tähendused juure lisanud Christian Jaak Peterson, haritlane (literat) Riias.“ Raamatule on tõlkija eeskõne juure lisanud, 27. Septembrist 1820, milles ta oma tõlkimise wiisi kirjeldab. Peale selle on tõlkija poolt ka raamatu sisu kohta hulk tähendusi Eesti muinasusu kohta tehtud, mis aga enamiste Beiträgede wanemates annetes ilmunud Eesti wanawara korjandustest laenatud, mitte Petersoni enese

korjatud. Petersoni tähendusi on raamatu järgmiste peatükkide all: Jumala (lk. 1—2), Ukko (lk. 16—18). Uku nimed eestlaste juures olewat: „Kouk, Kouke“— Kõu, Kõuke, „pitkne“, „Turris“— Taara, ja „Turris-Ots“, siis weel „Wana isa“: „Wana isa wäljas, wana isa hüüab“; ta ajawat kurje waimusid taga ja häwitawat neid oma wälgu noolega; hiilgaw wikerkaar olewat tema mõök, millega ta waimusid karistawat, kes inimesele paha sooviwad. Müristamise jumalale olnud neljapäew pühitsetud. Sell päewal ei tehtud tööd, ainult õhtul kedratud, et selle läbi karjadele kosumist anda. Knüpfferi järele toob Peterson ka Gutsloffii üleskirjutatud palwe Piksele (wigaselt) ja teated pikse auustamisest (wrdl. V. 156). — Maan-Emonen (lk. 20); Wainemoinen (lk. 26—28): waremene Beiträgedes ilmunud 2 rahwalaulu: D 13 (IV. 142) ja R 8 (VII. 32) (wrdl. ülemal rahwalaulude all); Kaweh (lk. 32) olewat Eesti sõnaga „kawwa, kaua“ sugulane; Kuu (lk. 34—37): Beiträge XI-ndast andest (lk. 138) Salme laul lühendatult ära trükitud; Ohto (lk. 38—39): Eesti karu, ott, wrdl. Läti Hendriku Otepää; Kiron-koski (lk. 46): juhatus muinasjutu: „Kaks wenda ja külm“ peale (Beiträge VI. 57); Metän-Emäntä (lk. 54): metsajumalate nimed Eestlastel tundmata; ohwrid tuuakse metsas tundmata jumalusele; pühad metsad, hiied; — Turrisas (lk. 62): Turris olnud sõja ja rahu jumal, ohwriks toodud temale härgi, lambaid, aga ka inimesi; tõenduseks Beiträgedest laulu D 2 (IV. 135) lõpp; — Götter der Unterwelt (lk. 77—78): Manala-maan aja, kipumäki-kääpamäed. Toonela (matmise kombed Boecleri järele); — Näkki (lk. 81): Näkid — ilusad, raudhammastega; Lempo (lk. 87): Eesti lendaw rabandus, lendaw; — Tontu (lk. 90): Tont, wedaja; — Mahinen (lk. 93): Eesti maa-alused: maa-hingamine, maa-wiha, naha-haigused, muidu Luce järele (I. 33). Maa-wiha-rohi-Vergissmeinnicht; — Soini (lk. 102): Eesti Kallewe poeg (Knüpfferi järele lühendatult wrdl. IX. 58).

Kirjad Eesti rahwa priikslaskmise ajast.

Rosenplänteri „Beiträgede“ sees ilmus kaunis hulk eestlaste kirju mitmesuguste isikutele. Nad on „Beiträgedesse“ üles wõetud, kui näitused, kudas Eestlased ise Eesti keelt kirjutawad. Kuna Eesti elu ja olu kohta Eesti-

keelsid hallikaid — rahwa wanawara muidugi wälja arwatud, — ülemata wähe on, wõib Beiträgedes ilmunud kirju kaunis tähtsaks hallikaks selle kohta lugeda, kudas ja mis mõtles Eestlane 100 aastat tagasi, Eesti rahwa priiks-laskmise ajal. Kuna Beiträgesid wördlemisi arwa, iseäranis maal, saada, kirjade sisu aga huwitaw on, siis trükime nad alamal Beiträgedest ära. Kirjade keel on läbistikku täitsa selle aja Saksa sugust Eesti kirjanikkude puudulise keele järeleaimamine, sellel ajal pruugis olewa kirjawiisi on Rosenplänter neile selga tõmmanud. Nõnda ei ole neil kirjadel keeleliselt suurt tähtsust. Nagu Rosenplänter nad omaaja kirjawiisis ära trükkis, nõnda arwame meie enestel õiguse olewat, kirjad, kelle kirjutajate isikud hoopis tundmata on, praeguses kirjawiisis ära trükkida, ilma et meie muidu kuidagi wiisi neid muudaksime.

1. Kirjad tundmata isikute poolt.

„Beiträgede“ 2. andes (lk. 141 jne.) ilmusiwad kellegi N. N. neli lühikest kirja õpetaja O—le (Wahest Türi õpetaja Offe?). Kirja kirjutaja tänab õpetajat tema jutluse eest kirikus, palub ühes (3) kirjas, kas õpetajal ei ole „sedda ramatut, kes selle risti usso taewa alt mahha on wõtnud“ ja kiidab õpetaja lahkust (4 kiri): „Kui wägga rõõmsaks lähhab minno südda, kui minna nään, kui armolinne ja lahke teie ollete. Nisuggust kirriko herrat ei olle meie weel mitte leidnud, kui teie“. Üks kiri (3) lõpeb järgmiste sõnadega: „Selle ramato ollen ma kirjo-tand essimessel Kristusse Üllestousmisse pühhal 1812. aastal. Minnul ei olle illust pappert egga head sulge. Need kirjad on wägga rummalad; kül on häbbi teie kätte sata. Ja minna ollen N. N.“ — 6. andes (lk 82) ilmusiwad 9 kirja mitmesuguste isikute poolt. 1. kirja (5) kirjutaja kiidab korraldust, mille põhjal haigid ja hädalisi lapsi wõib kodus ristida. Tema ise olewat wana õpetaja kätte 40 lapse nimed saatnud, keda tema ristinud. 2. kirja (6) kirjutaja palub oma „Kihhelkonna Herrat“ temale ühe wabadiku koha pärast abiks olla. Palwe ei ole hästi arusaadaw, kiri on wist trükkimisel lühendatud. 3-ndas kirjas (7) tänab keegi, (wist seesama, kelle poolt eelolew kiri kirjutatud) enese ja oma isa nimel temale ülesnäidetud heateo eest. 4-ndas (8) kirjas tänatakse saadetud raamatu eest ja palutakse kirjalikku wastust. „Ehk minnul on

pudus monnes kohtas, siis ma saan teie kirjast nähha, kus kohta se sanna ehk täht tulleb tehha jne.“ 5-ndas kirjas (9) soovitakse „häid reime“ osta ja tahetakse teada, mis üks weerand räimid maksab „rahha pärrast, wõi rukkid, wõi odre. Sedda alwa ja rummalat kirja pallun minna Herra kätte anda. Ei minna moista mitte illusaste kirjutada; wägga wessine lak, sant sulg ja kässi on luuga kange“. 6-nda (10) kirja kirjutaja pakub „Arrmoliko noore Herrale“ oma sulast Wolmeri teenistusesse. „Temma on hea mees, noor naene on ilma lapsita, wägga moistlikkud mollemad. Mees moistab keik asjad tehha; ei olle noor ei ka wanna, ja pallub et ma ei pea mitte keelma“. 7-nda (11) kirja kirjutaja, kellel „üks ainus koli-laps olli selle näddali sees“, kirjutab: „Ma hakkan teie jalga ümber kinni ja annan teie jalla tallale suud, selle hea eest mis teie jo ollete mulle teinud ja eddespidi weel wottaksite tehha“. 8-ndas kirjas (12) tänatakse „aus austud armolik õppetaja't“ kirja eest. „Sest muido olleks aus Rentherra mulle kül ikka wägga kurri olnud; agga kui ma selle ramato kätte andsin, siis jäi Herra meel lahkemaks minno wasto, ja käskis mind agga koio minna“. XVI. andes on tundmata isikute poolt weel 6 kirja ära trükitud. Alamal oleme meie nad wälja jätnud. Siin tähendame nende kohta järgmist. Ühes kirjas (lk. 160) tunnistab mõisa aidamees õpetajale üles, kudas mõisa „noorsand“ teda „magusa linna saiaga“ ära meelitanud mõisa aidast tema jaoks tündrit rukki warastama ja kudas korda läinud wargus nüüd tema südant waewawat. Teine kiri on ühe soldati naise „Kaddri“ poolt oma mehele, kes Alandi saarel sõjateenistuses oli. Mehe teenistusesse astumisel olnud ta raskejalgne. „Minnul sündis poeglaps ja pannin, sinno kasso järrele, Jaak nimme. Sinno tüttar An ellab, ja minna ellan oma issa jures, agga sinno poeg surri ärra 8 näddala pärrast. Ja nüüd, minno armas mees, läkkitan minna sulle terwisid halleda mele- ja nuttosilmadega, ja ussun sedda, et meie enne kokko ei sa, kui pärrast surma. Kaddri“. Ühes kirjas (lk. 165) tuuakse näitusi Kodawere keelemurdest. Kaks kirja (lk. 162 ja 166) on luhta läinud salmikud M. poolt (O. W. Masing?).

Kui lugejale orjameelne alandus ja see orjaline liialdamine, millega kirjade kirjutajad kirjasajatele auunimesid jagawad, wõõrastaw ja praeguse maitsele wastik on, siis ei tohi ära unustada, et kirjade kirjutajad sõna tõsisis

mõttes ju orjad oliwadki, kes aga siiski, oma raskest seisukorrast hoolimata, nüisugust isu hariduse ja õppimise järele awaldasiwad, mis meiegi aja wabalt-sündinutele iga pidi auu teeks. Iseäranis huwitaw on alamal p. 13. all ära trükitud kiri, milles juba täitsa haritud waim ennast awaldab, aga wististi on see orjaaegse kooliõpetajate perekonna kõrgeandelise liikine Kõrendu Kaarli kirjutatud, kellest allpool pikemalt.

1. (Beiträge II. anne, lk. 141, aastast 1813.)

Tere, meie auuline õpetaja!¹⁾

Minu suu ja mu süda tänab teid wäga lõppemata, ja mu meel armastab teid wäga. Mina mõtlen alati teie õpetuse peale; need rõõmustawad mu südant, ja need kallid jutlused, mis teie iga püha meile kuulutate. Sel ristikogudusel on ka wäga suur hea meel ja suur rõõm teie peal. Kõik kiitwad ja auustawad teid wäga, meie kallis õpetaja, mu südame sõber, hingede juhataja, n. t. s. Kirjutage mul üks raamat tagasi.

2. (Sealsamas lk. 142.)

Armulik kallis kiriku herra!

Tänu olgu teile kõige kalli õpetuse eest, mis teie iga pühapäewal kirikus õpetate. Kõige enamiste tänan mina teid selle wäga kalli jutluse eest, mis teie minewal pühapäewal pidasite, kui teie rääkisite, missugune mees see ristija Joannes oli, ja kuidas tema kui üks tõsine prohwet kõige rahwal on olnud ja ei ole lugu pidanud ei alamate ei ka kuninga wahel n. t. s.

3. (Sealsamas lk. 142.)

Tere, tere, armas õpetaja!

Mina läkitan teile palju tuhat ja kümme tuhat terwist, et teie nii kallist Jeesuse Kristuse ülestõusmist kuulutasite.

Minu armas õpetaja, mina palun teie käest, kas teil on seda raamatut, kes selle risti usu taewa alt maha on wõtnud.²⁾ Kui teil on, ma püüan seda kõigest wäest tunda ning näha ja kätte saada. Ma läkitan weel palju terwist minu ja minu wenna poolest.

1) Õpetaja O. (wahest Türi õpetaja Offe?)

2) Missugust raamatut kirjikirjutaja sellega mõtleb, ei ole wõimalik olnud teada saada, tähendab Rosenplänter.

Selle raamatu olen ma kirjutand esimesel Kristuse Ülestõusmise pühal 1812. aastal.

Minul ei ole ilust pappert ega head sulge. Need kirjad on wäga rumalad; kül on häbi teie kätte saata.

Ja mina olen N. N.

4. (Sealsamas lk. 143.)

Armas ja kallis õpetaja!

Kui wäga rõõmsaks läheb minu süda, kui mina näen, kui armuline ja lahke teie olete. Niisugust kiriku herrat ei ole meie weel mitte leidnud, kui teie. Sest mina nägin siis teie armastust ja teie lõbusad wiisid, kui mina teie majas käisin, ja kui teie minule ka seda kallist raamatut andsite. Olge terwe, auus kiriku herra ja ustaw õpetaja; mina tänan teid südamest.

Kui meie Issand Jesus taewa läks, siis tema läkitas omad jüngrid kõige maailma sisse armu-õpetust kuulutama. Nõnda on tema nüüd meie juure juhatanud ühe hea ja targa jüngrid, keda tema on oma wäega ehitanud ja oma waimuga täitnud. Tema lasku siis ikka niisugused õpetajad weel edespidi meie juures olla, et n. t. s.

Mina olen N. N.

5. (VI. lk. 82, aastast 1816.)¹⁾

Auus Herra!

Mina teretan teid esimest kord siin kihelkonnas. Wana kiriku herra ajal olen ma ligi 40 nime tema kätte saatnud. Tema on seda soowinud, et need lapsed, mis nõdrad on, saaksid kõrbes²⁾ ristitud, nõdruse pärast ja sandi tee pärast. Nüüd olen mina ühe lapse ristitud nõdruse pärast ja teist selle sandi tee pärast. Üks laps on kiriku juurest 26 werst ja teine laps on 20 werst.

Oh kallid wanemad! küll see wana õnnis kiriku herra sai tõeste tänatud neist mõistlikuist inimestest, selle seaduse eest, et nende lapsed, kes kaugel olid, said kodu ristitud, et nende lapsed ei saanud kodu surnud, ega tee peal surnuks ehk wigaseks põruda. Minu kallid wane-

1) Järgmised 9 kirja on mitmesuguste isikute poolt Tallinna ja Pärnu maalt. (Rosenplänteri tähendus.)

2) Kirjakirjutaja elas kirikust kaugel metsas; tema hoole oli antud teiste ümberkaudsete metsmaade lapsi ristida, seda tähendab „Kõrbes ristima“. (Rosenplänteri tähendus.)

mad! oh küll on mitu kohta kihelkonnas niisugust, kust ei wõi rammutumast last ei reega ega wankriga ega süleski läbi kanda, sügisel ja kewadel. Seepärast ei ole see wõõras sõna, kui nimetakse see asi: h ä d a p ä r a s t r i s t i m i s e k s; eks see ole ju küll häda pärast? Aga kui palju hoolib see ilma usuta pime inimene oma lapse elust ehk surmast; ei ta hooli enesest, ega oma lastest, ega ta tunne ka teidki see eest tänada, et teie tema lapse eest muretsete.

Aga meie ei waata see peale, mis nemad on; waid nende laste peale, et need sest õndsakstegewast sakramendist oma süüta põlwes ilma ei jää.

Mina olen, armsad wanemad, ju nüüd otsa korral siit elust. Issand Jesus juhatagu ja walmistagu teile niisugused inimesed siin kihelkonnas, kes Jesust ja tema sakramendid tundwad, kui pühad ja kui auustuse ja kartuse ja alanduse wäärt need on. Armas õnnistegija andku teile rahu hinge poolest ja terwist ihu poolest, nii kaua kui teie seda altarit siin teenite. Seda soowin kõigest südamest, et palju hingesid teie läbi igawese elu sisse saaksid juhatud, kelle seas teie oma palka saaksite omal ajal wastu wõtma. Jumala auu-järje ees igaweste igaweseks ajaks. Seda soowin mina N. N.

6. (VI. 84, aastast 1816.)

Mina N. N. nüüd tahan oma armsa herraga rääkida mõne sõna juttu neist asjust, mis ma ennegi olen rääkinud. Minu armas, auus, suur, armulik herra! Ärge pange pahaks seda, mis ma teile räägin oma mõtte järele.

Mina olen ju kolm aasta täist ootnud, et teie pidite kihelkonna herraks saama. Siis oleksin ma julgenud teie ette oma asja tuua. Aga nüüd on ju koguni mu mõte ligi jõudnud, et herra on ju meie omagi herraks saanud. Nüüd mina palun südamest oma armast ja auust ning armulikku suurt herrat: olge nii head ja armulikud minu waese wastu, kui teie auus ning armulik suur auus herra tahate seda teha, siis see sünnib kül minule. Herra on mind enne aitnud; Jumal wõiks anda, et herra kallis nõuu wõiks weel mu peale armu heita.

Meie küla maal on üks wabadiku ase praegu weel. Selle peal ei ole weel keegi asunud: see on „tallopoiade kä“ ilma maksuta. Nüüd on see lugu „neile kä jne.“

Selle pärast, auus herra, meie palume teid väga südamest, et herra teab seda lugu, kui mõni juhtub herrale selle asja pärast rääkima, ehk saaks rääkima; siis teie, meie auus suur herra teate. Nüüd, mu armas südame herrake, halastuse südamega otsin ma armu teie juurest. Heidke mu peale armu, kui see võib olla jne. Kül on mul hale meel, mu auusad wanemad, wälja minna, ja wõõras tuleb meie maa peale. See maa on wabadiku maa wanal ajal olnud. Mu lootus jääb teie „peal“; muud ei wõi ükski aidata mind. N. N.

7. (VI. 85; aastast 1816.)

Armas ning auus õpetaja!

Meie täname teid südamest see suure heategemise ette, mis teie minule ja minu wana isale ta rõõmuks olete teinud. Auus õpetaja, kül teie süda teil tunnistab, mis see heategemine on, mis ma siin räägin. Jumal tehku taewa riigis teile jälle head ja maksku taewa rõõmus teile seda kätte.

Palju tuhat terwisid ka armsa suure auusa N. herrale. Mu kallid südamest armastud herra, nüüd ma wõin südamest teid tänada. Ma wõin rahul elada kõige „kaeo“ eest, teie ameti andmise läbi, mis teie olete mulle kaks herrat andnud. Mina loodan nõnda teie peale, kui wäeti laps loodab wanemate peale.

8. (VI. 86, aastast 1816.)

Armas õpetaja!

Mina tänan teid väga selle pisukese raamatu eest, ja palun teid, et herra nõnda hea on ja kirjutab oma kirja ka minule. Ehk minul on puudus mõnes „kohtas“, siis ma saan teie kirjast näha, kus kohta see sõna ehk täht tuleb teha jne.

9. (VI. 86, aastast 1816.)

Tere, tere, armas herra!

Mina läkitan palju tuhat ja tuhat terwist, armas herra! ja palun teie käest: kas teil on ehk häid „reime“ müüa; mina palun väga teie käest ühte weerendit „reime“. Ja weel palun mina teada, mis tema maksab raha pärast, wõi rukkid, wõi odre.

Seda „alwa“ ja rumalat kirja palun mina herra kätte anda. Ei mina mõista mitte ilusaste kirjutada; wäga wesine lakk, sant sulg ja käsi on „luuga kange“.

10. (VI. 87, 1816 aastast.)

Armulik noorherra!

Mina soowin teile palju ja palju terwist, ja annan teile seda teada, kuda see lugu see mehega on, mis teie palusite enesele wälja „tellima“. Ma olen mitu juba ära mõtelnud, aga neid kõlblikku inimesi on ikka weidimalt, kui neid kes ei kõlba. Ma olen mõnele „räginud“, neil on jälle elamist, ei lusti tulla.

Minul on üks sulane Wolmer. Tema saab seda teada ja palub mind Jumala keeli, et tema tahab ikka teie juure tulla. Ma ei tahaks kül teda mitte lubada, aga mis minu wägise pidamine teeb? Tema on hea mees, noor naene on ilma lapsita, wäga mõistlikud mõlemad. Mees mõistab kõik asjad teha; ei ole noor, ei ka wana, ja palub, et ma ei pea mitte keelma. Tema nimi on Wolmer, ja naese nimi Tiiu. Süüdu ei mõista ma neile anda. Mees on hää siitsaadik ja lustib tulla. Mina ei teda keela, ma saan sulast jälle. Kui meie uus herra teile lubab, siis ta warsti tuleb linna. Elage, noor herra, terwisega jne.

11. (VI. 87, 1816. aastast.)

Meie kallid õpetaja!

Mä tulen kui laps oma isa juure rõõmsa ja hea meelega. Iga kord kui ma teie juure tulen, on mul hea meel ja rõõmus süda teie laheda meele ja hää jutu eest jne. Ma hakkan teie jalga ümber kinni ja annan teie jala tallale suud selle hea eest, mis teie ju olete mulle teinud ja edespidi weel wõtaksite teha. Kui kiusatuse tuled puhuwad, on mu alus kalju peale ehitud, siis ei liigu ma kuhugi.

Üks ainus kooli-laps oli mul selle nädali sees, nimega N. N. jne.

12. (VI. 88, 1816. aastast.)

Auus auustud armulik õpetaja!

Mina tänan wäga armulikku suurt herrat ja õpetajat, et armulik õpetaja minu suurt kurwastust nii haleda

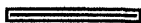
meelega nägi ja minule otsekui üks armuline isa armsaste appi jõudis. Mina ei jõua küll seda armastust oma suu ega südamega üles rääkida, ega tänu selle eest anda, et armulik herra minule nii suurt head tegi ja kirja minule kirjutas. Sest muidu oleks auus rentherra mulle küll ikka wäga kuri olnud; aga kui ma selle raamatu kätte andsin, siis jäi herra meel lahkemaks minu wastu ja käskis mind aga koju minna. Jumal tehku herrale seda head mitme wõrra rohkemine, kui mina seda wõin paluda ja andku wanematele terwist edespidi mulle weel nõuandjaks ja rõõmustajaks jääda. Siit saadik ei tea mina küll midagi weel rääkida; ehk armulik herra ennemine sest wõib teada, mis need herrad minu pärast wõiwad mõtelda. Aga siiski wõib Jumal wanemate südamed rõõmustada ja minu üle armuliseks ning heldeks käänada. Meelega ei ole see sündind, Jumala käest on see tulnud, siis aitku tema ise seda ka ära kanda. Ma palun ennast ikka teie armastaja N. N.

13. (VI. 89, 1816. aastast.)

Armas wend Peter!

Mina ei kiida koguniste sinu nõud. Kui nemad tahtwad paari minna, mis sul siis on keelmist? Arwa ometegi, et su poeg ju mehe-ealine, ja et kui ta süda sinna poole kalland, kuhu sina ei mõtelnud, et ta selle pärast ei Jumala ega sinu wastu süüaluseks pole saanud. Sest igamees kosib enesele, see on: tema nõuab seda, „kenne“ poole ta süda teda kutsub. Mis teise meelest mõni kord midagi ei maksa, „juhhub“ jälle teise igatsemise järele kallim kui kallis olema. Iga linnuke pesitab oma wiisi järele; „nenda ons“ ka inimeste kosimisega. See pärast palun sind, mu kallis wend! ära waewa oma last, ja ära keela sündimast, mis sel korral wanemal, ei Jumala ega inimeste seaduse järele, keelda seda meelega ep ole.

Mis sest siis on, et „Leno“ waenelaps, et temal ei sugu ega wõsa ep ole? ehk mis siis sestki, et tema mitte abielus sündinud? Kas ta selle pärast „alwem“ kui muud auusad tütarlapsed? — Ei ole sennest lugu, missugusest ema ihust inimese loom ilmale tulnud, muud kui seda aga tuleb kuulata, mis temast enesest lugu on. —

(Järgneb.)

Mõnda minewikust.

C. R. Jakobsoni kirjad Märt Mittile.

1.

Armas sõber!

Ma olen üks weikene pakikene Tartu oma ema kätte saatnud, keda ma Teid sealt ära palun lasta tua. Selle pakki sees on 50 „Kolm isamaa kõnet“, mis hilja aea eest tagasi olen lasknud trükkida. Ma ei tea, kas Teie seda raamatut jo tunnete? Et seal mõni julge sõna sees seisab, nagu nüüd meie rahwa silmaselgituseks tarwis läheb, sellepärast arwan, et rahwas seda raamatut rohkeste saab ostma, ja Teie ka omal pool neid saate võima laiali lautada. Seesugused raamatud saavad ka tõeste rahwa juures lugemise isu kasvatama ja võimalikuks tegema, et tulewikus meie kirjamehed mite üksi armu poolest üht ja tõist raamatut ei saa kirjutama, waid et naad oma kirjutamise tööst ka wõiwad elada, nagu muu rahwa juures. Siis alles on võimalik, et Eesti rahwas ülema waimuharimise järjele jõuab. Ka on meie rahwas küllalt nii suur, et kui ta aga esite lugeja rahwas on, ka oma kirjamehi jõuab toita. Praegu aga on wäga kurb lugu. Mite üksi, et praegused kirjamehed armu poolest tööd peawad tegema, waid naad langewad, kui suuremaid raamatuid wälja tahawad anda, ka lõpmata kahju sisse. Mina olen näituseks oma „Teadus ja Seaduse“ trükkimise eest peale 800 rubla wälja maksnud, aga 1¹/₂ aasta sees paljalt 70 rubla sisse wõtnud. Kui ka pikka aea peale kõik raamatud ära müüakse, siis ma ommeti kahju saan, sest et sel wiisil kappitali intressid enam wälja teewad, kui müüdüd raamatute kasu suur on. Kui meie rahwas enam lugeja rahwas oleks, mis tähendaksid siis 3000 raamatut! Aga ma loodan, et „Kolm isamaa kõnet“ rohkem ostjaid saab leidma. Seda on mul ka hädaste tarwis, sest praegu lasen ma oma „Teadus ja

Seaduse" tõist jagu trükkida, kus mul palju raha tarwis läheb. Sellepärast palun ma Teid, sõbruse poolest minu raamatute müümise eest hoolt kanda ja siis raha minu kätte Peterburgi saata.

Ma ei tea nüüd ühtegi meie Põllumeeste seltsist, sest meie seltsi präsident ei ole mulle sõnakest kirjutanud. Enne minu ärasõitmist Tartust ta ühtainust korda eestseisust nõuupidamiseks koku ei kutsunud; seda ta ka wist pärast ei ole teinud, sest muidu oleks mulle ommeti pidanud kirjutama. Meie seltsil ei ole praegu selwiisil ühtegi eestseisust, waid üksainukene diktaator, kes teeb, mis tahab. Aasta lõppetusel saan ma selle üle kära tegema; ka on Jansen wiimane aasta präsident olnud, ehk ma astun seltsi seest wälja. Ka ei mõista ma, kui talupoea seisusest präsidenti ei taheta wõtta, nagu minu nõu alustuses oli, mikspärast siis Hurt ennema selle ameti peale ei kõlba, kui Jannsen. Aga ma arwan, et seda ka seltsi liikmed ise jo ära saawad tundma.

Kirjutage mulle ka, mis Teie pool muidu head ja paha sünnib. Kes on Teie pool kiriku ja kooli wanemad? Minu adres on: Господину К. Якобсону въ С.-Петербурѣ. На углу Воснесенскаго просп. и большой Мещанской, д. Тура, кв. № 69.

Palju tuhat terwist Teie armsa abikaasale ja sõbra Kisale, ja olge ka ise südamest terwitud

Teie truul C. R. Jacobsonist.

St. Peeterburgis, sel 4-mal Märtsil 1871.

2.

Tallinnas, sel 12-mal Juulil 71.

Armas sõber!

Nüüd elan jo kolm nädalat Tallinnas, sest jo 22-sel Juunil jõudsin seie. Elu on siin muidu kül wäga hea ja mere wesi minu terwisele wäga kosutaw, aga ülespidamine on siin Kadrintalis, kus praegu elan, peaaegu weel kallim, kui Peeterburgis. Nagu Teie teate, teeb seesugune asi ühe eesti raamatukirjutajale, kellel jo rublad mite suhu ei lenda, wäga palju pääwalu. — Tee peal olin ka Pärnu põllumeeste seltsis, kus wäga mõnus waim walitsemas, nagu nüüd oma enese silmaga nägin. Pärnu pool on kül weel wähe waimuharimist rahwa seas, aga meie rahwas ei ole kusagil tuim, kui tal õiged eestwedajad on. Pärnu selts on ka jo Tartu seltsist mitmes tükis ees. Neil on jo 300 rubla intresside peal, peale selle jo suur raamatukogu n. n. e. ja üksiku liikmete kuune maks on paljalt (esimene

aasta) kümme koppikut. Igal koosolemisel on eestseisuse liikmed weel iseäralise nõupidamisel koos, ja ehk kül peaaegu muud suuremat ühtegi ei sünni, kui seda, mis Eglonist wälja läheb (seal ei ole peaaegu ühtegi muud koolitatud meest), siiski harjuwad seltsiliikmed sel wiisil ise oma asju toimetama. See on ka üks rahwa kaswatamine.

Teie „lamba nägu, hundi tegu“ koolitab omale ühe hea abilise wälja. Jumal olgu selle kogudusele armuline, kuhu see kord „karjatseks“ saab. Ma ei räägi muu kellegist, kui Teie kandidatist Kolbest. Noor mees, aga suu täis laimamist ja walet. Ta on Tartu saksa Zeitungis „Neue Dörptsche Zeitung“ № 127 ühe kirja minu wasta kirjutanud, mis nii inetu on, et iga waenlane sülla pealt wale laimamise haisu ära tunneb. Alla ei ole ta muud julgenud kirjutada, kui nime asemel . . . e. Ma olen talle aga ka № 150 sees kirja wasta pannud, kelle läbi ta jäädawalt haritud rahwa ees teutatud on, sest kõik Tartu teab, et tema kirja kirjutanud. Meie kirikliku kõrdikokkade juures on nüüd lugu nõnda! mida noorem sugu, seda hullem. Nüüd peame oma õppetajaid wist Saksamaalt hakkama tellima, sest meie omad on nüüd saksamad, kui päris Saksamaa mehed.

Kirjutage mulle ommeti ka sest, mis Tartu põllumeeste seltsis wiimasel koosolemisel sündis. Kül näeb, mis Janssen Riias teab kuulutada. Ma arwan, et sealt ühtegi ei saa wälja tulema, kelle läbi meie seltsi elu tõeste kasu saaks.

Minu adres on: Herrn Oberlehrer C. R. Jakobson in Katharinenthal pr. Reval. Haus Feodorow № 91. Teid südamest terwitades jään Teie truu sõber

G. R. Jacobson.

Palju terwist ka sõbra Kisale!

Raha raamatute eest Teie kül wist weel ei ole sisse wõtnud?

3.

Armas sõber!

Ma ei tea, kas minu esimese sõnumiku Tallinnast olete kätte saanud? Nüüd loen ma „Postimehes“, et 28-mal Septembril Eesti põllumeeste seltsis uue eestseisuse walitsemine peab tulema. Mina küll selle pääwaks Tartu ei saa, aga ma tahtsin Teid paluda, et kõigest wäest asja nii kaugele katsuksite ajada, et Hurt präsitendiks saaks. Katsuge enne nii palju kui wõimalik seltsiliikmeid selle nõusse saada, et kõik ühel meelele oleksiwad, sest Jansenil saab ka küllalt sõpru olema, nõnda et teda raske saab olema pukki pealt maha wisada, kuhu ta enam

sugugi ei kõlba. Thomson ja Winkler wõiksid kirjutajaks jääda, ja üks kirjutaja Pekk ehk Kallas linnas olla. Need kaks wiimast on tublid Eesti mehed, kes puhtad nagu kuld on; muud kui seda ma ei tea, kas Kallas, kes seiamaani seminarist oli, jo seltsilige on. Õppetaja Eisenschmidt peab üheks kassameistriks jääma, seda on hädaste tarwis. Kaks tõist wõiksid kaks tähtjamad talupoega olla, kes tõiste juures midagi maksawad. Nemad ei pruugi just wäga targad olla, muud kui eesti süda peab neil olema. Abipräsitendid peawad ka Tallupoead olema, üks kõige pealt Teie, tõist ma ei tea. Kotkas on nattukene liig waga. Mina omalt poolt ühtegi ametit oma peale ei wõi wõtta, sest mina jään wist Tallinna elama, kust raske on Tartu saada. — Undritz wõiks raamatu kogu ülewaatajaks saada. Teie peate aga esite meie sõpradega kõik läbi rääkima, et nemad omalt poolt ühest meelest walitseksiwad ja mite üks üht tõine tõist. Üksi sel kombel saab nende nõu korda minema. — Jannsen wõiks siis auuliikmeks saada, sest kõige pealt on tarwis, et Hurt präsitendiks saab. Jannsen saaks pea terwe seltsi elu magama uinutama, pealegi nüüd, kus suur jagu seltsi-liikmeid tema wasta on. Mina saan kirja teel kolmandamaks präsitendiks walitsema: J. Grünfeldti, ja 2. ja 3. kassameistriks: J. G. Tanneberg ja J. Kisa. — Teie ehk teate Grünfeldti asemel mõnd sündsamat meest Kawastust. Siit on palju mehi seltsiliikmed ja selle pärast arwan, et üks eestseisuse liige siit peaks tulema. — Need oliwad seltsi asjad; nüüd paar sõna ka weel oma asjadest. Ja see ei ole jälle muud ühtegi, kui üks palwe. Kui Teil wõimalik on, siis katsuge, ehk wõite nende raamatute eest, mis wälja olete jaganud, raha koku ajada. Ma olen praegu seesuguses kitsikuses rahaga, et mulle silmapilgul suuremat rõõmu ei wõiksite teha, kui selle raha kätte saatmisega. Ma teen Teile küll palju tüli, aga ehk tulewad edespidi aead, kus jälle Teile mõnes tükis abiks wõin olla. Minu adres: Reval in Katarinenthal, Haus Feodorow № 91.

Teile palju tuhat terwist soowides, jään Teie truud sõber

Tallinnas, sel 20. Sept. 71.

C. R. Jacobson.

4.

Armas sõber!

Saadetud raha olen käte saanud ja tänan Teid wäga Teie waewa eest. Nüüd tulen jälle ühe palwega Teie juure. Olge nii head ja kirjutage see walla wanema lugu, kellest minule

mullu rääkisite, täitsa üles ja saatke õige pea minu käte. Pange walla, mõisaherra, walitsetud meeste nimed üles ja kui palju rahwas umbes peale kontrakti arwu lina oli maha teinud ja kui palju naad selle eest oleksiwad pidanud trahwi maksma, kui mite seda meest wallawanemaks ei saaksiwad tegema, keda herra tahtis. Lisaga ka juure, kui palju healesi igal walitsetud mehel olnud, n. n. e. Seda lugu on mul nüüd õige pea hädaste tarwis, sest nüüd tahetakse wägise meie wallawalitsuste kallale minna. Nimelt on Kotka kõne, nagu ta „Postimehes“ seisab, palju paha sünnitanud. Ta peaks seda ühes teises kõnes jälle heaks tegema, kus näitaks, et nurjatu olek meie ülema kohtute süüks langeb n. n. e. Aitage teda ommeti ka nattukene. Ülemad kohtud teewad ika seda wasta-oksa, mis wallawalitsused. Walawalitsused wõttawad hobuse-wargad kinni, ülemad kohtud lasewad naad jälle peaaegu ilma trahwita lahti, n. n. e. See asi on wäga tähtjas, sest emb kumba saab sündima; meie wallawalitsused langewad jälle Sakse wola alla, ehk meie ülemad kohtud muudetakse ümber, nagu Wene maal. —

Minu adres on nüüd: Narwa uulitsas, Hudõnzowi majas № 27, Tallinnas.

Palju tuhat terwist

Sel 14. Now. 71.

Teie truü C. R. Jacobson.

5.

Armas sõber!

Nelja silma all wõin ma Teile ütelda, et meie pea üks seadmine saab olema, kus meie põllumehed omad mõtted wälja wõiwad saama kirjutada, ilma et neil seda tarwis oleks ühes aealehes teha, kes meie seltsidest pilgates räägib, nagu minu piimatallituse üle, ja kes kui linnasaks ei tea, et meil mage ja rõõsast koorest wõi ja mitte „magus wõi“. Saksakeeles on mage ja magus ühe nime all „süss“, aga meie rikkal keelel on igal asjal oma nimi. Kui ma Eesti Põllumehes seda pealkirja „magusast wõist“ lugesin, arwasin ma, et mõni mees mõnd uut tõugu wõid üles leidnud, keda soola asemel suhkruuga ehk kase mahlaga magusaks tehakse. Aga wõtta näpust, mees tahtnud ütelda: mage wõi. Kui Teie sellepärast selle aealehe üle otsust teete, siis tehke nii, et Teie ennast igal aeal teda oma käiksest wälja wõite puistata.

Pärnus, sell 4 Mail 1877 (?)

Palju tuhat terwist

Teie sõbrast C. R. Jacobson.

6.

Tartu ja Wõru Eesti põllumeeste seltside presitendi M. Mitti Isanda käte.

Wiliandi saadikute otsuste 7-ma e punkti järele peab Eeskoht tõiste põllumeeste seltsidele teed ete näitama, kuidas statistiku teadusi korjatakse. Kui Eeskoha president annan ma Teile sellepärast teada, et Ministeeriumi küsimiste üle linaharimise kohta järeelseiswal kombel teadusi tuleb korjata:

Seltsid walitsewad igaüks ühe komitee, kus igast kihelkonnast üks liige sees on. Kui mõnest kihelkonnast seltsiliikmeid ei peaks olema, walitsetakse selle kihelkonna kohta üks seltsiliige, kes seal kõige lähedamal elab ja selle kihelkonna põllutöö olekut tunneb. See komitee tuleb iseäraliseks nõuupidamiseks koku ja tema otsuste järele saawad kõik küsimiste punktid terve maakonna kohta ära wastatud, üksi punkt 6 mite, kus seeüle teadust päritakse, kui palju maad iga aasta lina all on. Selle punkti kohta walitseb komitee kolm walda terwes maakonnas wälja: üks kroonu wald, üks wald kus enamiste kõik päriskohad on, ja üks wald renditalupoegadega. Neis waldades wõttab üks seltsiliige wallamajas (kui just wald mõne muu asja pärast koos on) wallawalitsuse abiga iga üksiku pere-mehe käest ja talu kohta üles, kui palju temal üleüldse põldu on ja kui palju temal sest põllust tänawu lina all seisab. Ika aga saawad päriskohad iseäranis ja rendikohad jälle iseäranis üleswõetud. Pärast wõib siis nende kolme walla järele üks läbikaudne summa teha. Kõik need otsused saadetakse aga Eeskoha käte, et see terve Eesti-Liiwimaa kohta ühe läbikaudse summa teeb ja siis kõik need otsused Ministeeriumile ära saadab. Kõik küsimised mõisade kohta jääwad wastamata.

Kurgjal, sel 3. Juulil 1876.

C. R. Jacobson,

Pärnu Eesti põllumeeste seltsi president.

7.

(Kirjasaaja teadmata).

Armas suguwend!

Dr. Weske kirjutab minule kubeneri kirjast, kelle järel saadikuid Peeterburgi ei peata soowitama. Muidugi on Tartu weikse seltsi kohta kolm saadikut liig palju, aga üks saadik peaks sealt Wõru ja Tartu põllumeeste poolt olema. Kui terwest Wenemaast saadikuid kokku läheb, siis peawad ka mõned

Eestlased nende seas olema. Sellepärast saadke ühe saadiku, kes ilusas talu riides läheb ja andke temale kiri kaasa, et ta põllumeeste seltsis ühtlasi Tartu ja Wõru maa peremeestest walitsatud. Pärnu põllumeeste Selts on ka ühe saadiku walitsenud ja seltsiga ühes selle maakonna wallawanemad, kes seltsi koosolekust osa wõtsiwad. Williandis saawad wallawanemad homme saadiku walitsemise pärast koos olema, ja kui nemad walitsewad, siis ei saa Wiliandi põllumeeste selts mitte walitsema.

Neli ehk wiis saadikut Eesti talupoegade kohta ei ole mitte palju.

Williandis, 2. Webr. 1880.

Palju terwist saadab Teile

Teie C. R. Jacobson.

Dr. M. Weske kiri M. Mittile.

1-mesel Juunil 1881.

Armas sõber!

Tartu kuratori härra pani minule laupäaw, enne nelipühi nädal, kuberneeri härra kasu (!) peale kooli ministeri härra luaga ette, walitseda, kas Eesti Seltsidest wälja astuda ja kirjutamist seitungidesse maha jätta, ehk oma lektori kohta kautada. Eile antsin otsuse, et ma lektori kohta pidada tahan. Mulle lubati eile: seitungidesse kirjutada, aga mitte politikast, mis ma aga iialgi teinud ei ole; Peeterburisse Kirjameeste seltsi saadikuks minna, pooleldi ka Kirjameeste Seltsi jääda. Mina ei tea kedagi süüdi.

Tartu politseimeistri härra andis mulle teada, et kuberneeri härra käsib Tartu E. P. meeste Seltsi põhjuskirjade järele nõuu pidada, ehk muidu pannakse Selts kinni. Politsei meistri härra kutsub Sind enese juure seda kuberneeri awaldust kuulma.

Abipräsident Kirotar laseb ütelda, et tulewal esmaspäawal, 8-mal Juunil Põllumeeste Seltsi eestseisuse koosolek on, Wanemsaalis hom. kell 10. Ära siis tulemata jää. Siis lähäd ka politseimeistri härra juure. Ma olen talle teada annud, et sa siis Tartusse tuled.

Palju terwit! Sinu tru M. Weske.

Dr. M. Weske tänini awaldamata laul.

Alamal seisaw laul on meile järgmise kaaskirjaga sisse saadetud: „Saadan Teile siin juures Dr. Weske laulu, mis

minu arust veel trükkimata on; kõige vähemalt ei ole mulle see laul mitte tema „Laulude kogus“ silma juhtunud. Leidsin ma selle laulu tema raamatukogust Põltsamaalt Aleksandri koolis, kus ma tema raamatuid sorteerisin, et muist, mis Aleksandri koolile ei kõlbanud, Tartu uniwersiteedile saata. Niihästi käekiri, kui ka laulu sisu tunnistab, et ta tõesti Dr. Weske oma on.

Aupaklikult E. Peterson.

Rakweres, 11 ll. 1906.

Emajõe kaldal.

Emajõe kaldal neiuke kaebab,
Waatab teisele kaldalle
Wastu tall kaebab teiselt poolt
Perepoeg, tema armuke.

Tõtta sa siia, muneiukenene,
Sõua sa siia, mu omane;
Igaw on olla üksinda,
Rutta sa neiu mu rinnale.

Ema sind noomib, õde ei salli,
Et sina armastad, kallis, mind;
Sõua sa siia, mu süda soe,
Soem kui su ema ja õe rind.

Ei wõi, ei wõi peiukenene,
Rutata sinu rinnale,
Jõgi on sügaw, wägew woo,
Ümber ta ajab parwekse.

Uued raamatud.

Nälg ja armastus. A. Needra naljajutt R. Tillbergi joonistustega. Läti keelest M. P u k i t s. „Postimehe“ trükikoja trükk, 66 lhk.

A. Needra ei ole meile enam wõõras, tema näitemäng „M a a“ ja mõndagi tema töödest on „Postimehe“ ja „Linda“ kaudu meie juures tuttavaks saanud. Eesolewas jutus õpime teda uuest küljest, kui naljakirjanikku tundma. Aine on küla elust wõetud. Tegelased: wana poiss Kortle-Märt, peremehe õde, wanapoolne tüdruk Reet, karjapoiss Jants ja teisetare Märt. Kortle-Märt tahaks Reeta, Reet teisetare Märti; teisetare Märt aga ei taha muud, kui külatüdrukuid petta, ja Jantka — tahab alati süüa.

Tüüpused kõik, et pane näitelawale. Kortle-Märt kuuleb, et Reet teisetare Märti enesele laadalt piparkoogist südant tuua käseb ja teeb otsuseks — „kümme kopikat ei ole sarnasel korral raha“ — selle südame ise tuua ja kätteandmise juures Reeda südame pääle tormi jooksta. Piparkook saab toodud, aga Jants käppab selle ära, ei leia aga mahti teda hambasse pista ja kook juhtub Reeda näppu, kes kohe rehnungi teeb, et teisetare Märt selle Jantsuga temale saatis. Kimbaduse ja Reeda antud wõileiwa tagajärjel siis ka Jants selle wastu ei waidle. Tagajärg: Reet saadab Jantsuga teisetare Märdile kausitäie munakookisid, kuid Jantka oma igawese isuga nosib need ise ära. Kortle-Märdi kahtlus kadunud piparkoogi asjus läheb küll Jantsu pääle, aga Jants kui kõige koertega puretatud kawal poiss oskab kahtlust Reeda enese pääle pöörda: käigu Märt Reedale kõwasti pääle, kas kook praegu tema weimekirstus ei ole. Kortle-Märt aga läheb pääle saunas käimist laupäewa õhtul esimest korda elus Reeda juurde aida pääle ehale. Reet wahetab pimedas Märdi teisetare Märdiga ära ja wõtab tuleja põlewa armastusega wastu, Märt aga on kohmetanud ja hakkab oma „niisugusest kohast, et häbi on naisterahwa kätte anda“ katkirebenenud pükste paikamisest rääkima. Pahandus. Märt aetakse aida päält maha. — Teisel päewal hakkab Reedale kõigest tuline kahju, ta läheb ise teisetare Märdi juurde, neid püksa paigata küsima, kes muidugi piparkoogi südamest, munakookidest ja pükstest midagi ei tea. Reet saab teisetare Märdi käest peaaegu „kudada“ ja lugu lõpeb Kortle-Märdi ja Reeda pulmadega.

Aga kuidas see kõik on kirjeldatud, seda peab ise lugema. Paneme prooviks üles, missugused mõtted enne ehale minekit Märdi pääs ringi käisiwad:

„Kortle-Märt ei läinud täna õhtul mitte teiste meestega ühes sauna: tema minewat üksinda, kui naesed ka ära käinud olla . . . ta pidada soo pori kord põhjalikult ära pesema. Ja nii ta nühhkis, wihtles ja solistas üksinda peaaegu poole ööni . . .

„Wiimaks lõppesiwad tal pIRRud otsa, mis ta põletas. Aga riidesse panna ei tahtnud ta weel mitte. Suur kuumus oli juba ammu otsas; sauna aknast puhus wahetewahel nagu naljatades suwise öö jahe tuuleõhk sisse ja kusagil nurme pääl tõmbas rukirääk oma räägutamist. Märt istus lawal, kuiwetu, pikk keha meeldiwas wäsimuses küürus, liigutas wahetewahel omu õhukesi huuli, lükkas märjad, pikad juuksetutid kõrwa taha ja waatas, kuidas wiimane pird põledes ikka lühemaks jäi.

„Tähtsatel silmapilkudel tulewad inimesele mitmesugused mõtted. Ta ise imestab, kust nad tulewad — nii iseäralised, nagu oleks nad kaugegetel maadel käinud, nagu palju läbielanud külatädikesed, kellest sa hästi uskuda ei taha, et nad sulle sugulased wõiksiwad olla.

„Näe, nagu seesama pirdgi . . . wähehaawal, tasakesi põleb ta, ja kaob ära, nagu inimese elu. Ja ei jää midagi rohkem järele, kui ära õhkunud süsi ja pisikene, ärapõlenud otsakene pihhi wahel. Kas ta ei ole niisamasugune pird, arwas Märt? Tasakesi ja kõrwalises paigas on elu sind põletanud päewast päewa, aastast aastasse. Nii wähehaawal, enese märkamata, kadus su lapseõlw ära, õhkus su noorus ära, ja nüüd hakkab su pird juba lühikeseks jääma. Ja kui sa oma elu päälle tagasi waatad, mis on sinust siis palju enam üle jäänud, kui äraõhkunud, lõhki pragunenud süsi? Ja üksinda oled sa põlenud . . . nagu sauna pimeduses. Ei olnud sul ühtegi kätt, kes möödaläinud päewade tusaste mõtete sõe oleks otsast ära näpistanud; ei sumisenud sinu ümber sääsk oma õhtulaulukest, ei lendanud liblikukene sinu juurde oma hõbehallide tiwwakestega ööpimedusest tultes. Ja nii põled ja kaod sa üksinda oma pimeduse sees nagu unustatud pird, ja kümne, kahekümne aasta pärast ei ole sinust midagi muud järele jäänud, kui wärwimata männapuust rist kalmuaial, nagu söekspõlenud pirru otsakene pihhi wahel. . .

„Sügawa õhkamisega kerkis Märdi kuiwetu rind. Jgal inimesel on ometi keegi, kelle juurde ta minna wõib, ja kõneleda, ja kui mitte rohkem, kui teda waadatagi. Kuid sina, Märt, sa lõikad üksinda oma muste kraawisid soo weeres . . . mitte waresgi ei lase su juurde mööda lennates maha. Ja laupäewal tuled sa koju, ja punakas-pruun kapp on ainukene, mille juurde sa minna ja seisma jääda wõid . . . Kas saunas weel wingu on, Märt, et sul pisarad silmisse paisuwad?“ —

See on midagi, meie noortele kirjanikkudele eeskujuks.

Wäikene raamat ise seisab paberi, trüki, piltide ja kõige poolest sellel kõrgusel, mida uue aja maitse ja wool selle poolest raamatult nõuab.

A. K.

Kloostri kirikuaed ehk Onu Jakob. Õpetlik jutt noorele ja wanale. Kirjutanud N. Fries. Eesti keelde H. Oras. Tallinnas. E. Berggrüni raamatukaupluse kulu. 1906. 75 lhk. 8⁰.

Wilhelm Erikson on Saksamaalt Ameerikasse wälja rännanud, sureb seal, kuna naine temal juba waremine surnud on. 17. aastase tütre Anni saadab ta wanaisa Jakobi juure, kes omas kodulinna ennast apteegi klaaside pesemisest elatab, kütmata keldri-toakeses kloostri kirikaia kõrwal korteris on, suka sisse hõberublasid kogub, Jumalat ei usu ja inimesi ei usalda. Annil, kes isa kodus Ameerikas Jeesukest armastama on õppinud, läheb korda wanaisa usklikuks pöördä. Aga mitte ainult seda. Wana juurewilja müüja Stina, õiglane ja oma kehwise hoolimata igale nõrgemale abi ja tuge pakuw naisterahwas, kes aga 7 aastat kirikus ei ole käinud, hakkab Anni pealekäimise tõttu kirikus käima ja õpetaja jutlust kuulama. Kas ta just usklikuks saab, ei ole jutust näha. Oma jagu mõju on Annil koguni apteekri proua peale, kes küll hädalisi aitab ja kirikusse käib, aga söögi palwet ei pea. Peale wanaisa Jakobi surma wõtab apteekri abielupaar Anni oma majasse, kus tal kahtlemata korda läheb söögipalwet sisse seada, ehk sellest küll jutus enam kõnet ei ole.

Walge leht. Ernst v. Wolzogeni naljamäng kolmes waatuses. Eesti keelde P. Grünfeldt. Jurjewis — Tartus. J. Kreutzberg'i kirjastus. 1906. 77 lhk. 8⁰. Hind 40 kop.

Neljakümne aastane matematika professor Dr. Gerhard Mohl kosib 17 aastase Paula Homanni, kes ainult nukkudega mängida mõistab. Professori arwates on Paula „walge leht“, kuhu professor oma elutarkuse tahab peale kirjutada, kuna ta Paulat oma soowi mööda kaswatada tahab. Ta arwab, et Paula elust midagi ei tea, selle pärast, et teda meelega elust eemal on hoitud. Aga Paula on lihtsalt rumal. Ta näikse nende „hankeste“ hulgast olewat, keda üks osa melegi maa sakslasi endale paleuseks seawad (wrdl. Adalbert Volck Nordlivil. Ztg'is), kes wälimise ümberkäimise osawuse peagi ära õpiwad, kelle ainukeseks huwituseks elus aga uhked riidehilbud ja sõjameeste mündrid jääwad. Pulmareisilt Itaaliasse toob ta korwi täie riidid, hiirekese, kelle pärast ta walmis on mehe juurest ära põgenema, ja igawuse tunde mehe seletuste üle kaasa. „Need igawesed lollid waremed ja igawesed pühad pruunis soostis. Kes jõuab seda wälja kannatada? Ja selle juures saab Itaalias nii palju lõbu tunda, kui kirikutega ja museumitega ei mölla. Itaalia ohwitseridel on toredad uniformid, ütlen ma sulle. Iseäranis suurtüki mehed on toredad. Kõik kitsas ja kena. . . Itaalias on juba iga harilik politseinikki toredam kui meil kõige ilasam kindral. Need karabinjeerid — ma ütlen sulle — toredad!“ See on kõik

midä ta Itaalias nägi. Kirjanik tahab küll ütelda, et Paula aja jooksul tõsisemad huwitused omandab, aga see näib asjata lootus olewat.

Kõmponeerimise õpetus. I. Noodi õpetus. Kirjutanud Dr. K. A. Hermann. Kolmas trükk. Jurjewis. K. A. Raag'i kuul. 1905. 79 lhk. suur 8°. Hind 60 kop.

Esimene trükk ilmus 1885, teine 1896, nõnda siis iga 10 aasta tagant uus trükk. See tähendab iga tahes, et raamatut tarwitatakse, kui see tarvitamine wast küll ka elawam wõiks olla.

Wiina põletus teoretikas ja praktikas. Prof. Maercker'i, Dr. Delbrück'i, Dr. Weinberg'i ja teiste õpetlaste kirjatööde alusel seisew wiinapõletajate käsiraamat. Kokku seadnud wiinapõletaja A. O. Neufeldt. Trükitud „Postimehe“ trükikojas Tartus. I. anne 76 lhk. suur 8°.

Kaane lehel seisab: „Raamat saab ligi 600 lhk. paks ja sisaldab endas üle 150 pildi. Wiimane anne ilmub 1907. aasta talwel. Raamatu hind 6 rubla. Raamatut ande wiisi ei müüda, waid wõetakse ta pääle ettetellimisi wastu. Neile, kes raamatuhinnast kõige vähemalt $\frac{1}{4}$ ($1\frac{1}{2}$ rub.) sisse maksawad, saadetakse raamat posti kaudu ande kaupa kätte. Ettetellimisi palutakse järgmise adressi all saata: Чер. почт. отд. Гремячее. Орл. губ., винокуру А. О. Нейфельдтъ.“

Enam kui kiidu wäärt, kui inimesed selle asemel, et raha piljata, teda sarnaste toredate raamatute wäljaandmiseks tarwitawad, nagu hra Neufeldti wiinapõletus, ja see on juba paha saatuse süü, kui herra Neufeldt ameti poolest wiinapõletajaks on saanud ja selle tõttu toreda wiinapõletamise õpetuse wälja annab. (See käib wälimuse kohta, sisu kohta ei ole meie asjatundjad). Oleks saatus armulisem olnud ja hra Neufeldti mõne teise ameti peale määranud, meil oleks uhke willakraasimise, weejõuutarwitamise, tindi tegemise wõi mõni sarnane õpiraamat käes, mida mõnigi mees kasuga oleks wõinud tarwitada ja enesele ülespidamist leida. Wiinapõletamise õpetusega ei saa eestlane läbistikku midagi peale hakata, sest et temale wiinapõletamise luba ei anta. Siis weel wäljaandjale paar sõna. Ta on sadasid oma raamatu heaks wälja annud, tahab tuhandid weel wälja anda ja on nüüd julge, et suur sündmus sellega küllalt tuttaw on ja tellimisi kui rahet kaela sadab. Wähemalt ei ole meile raamatu ilmumise üle kuulutust silma puutunud. Meil ei armastata üle pea kuulutada ja siis nurisetakse, et raamatuid ei osteta. Meie ei kahtle, et Eesti Kirjanduse lugejad alles nüüd kuulewad, et sarnane raamat ilmunud.

H. J. Schmalz; „Mia tömokraat tähendäs?“ Üts armas ja hallõ lugu: kuis Kikkamäe-Jahhim Pärno-maal waast-waguwahe koll'kümmend zärakot sai, ilma et tä nimigi Pihkwah, tömokraadi kiräh ülewäh olõs olu“. 32 wäikest lehek., Schnakenburgi trükk, hind 8 kop.

Hra Schmalzil on — kui päris setud selle wastu ei waidle — osawust, eht Setu keelt ja nalja järele aimata. Lookeses jutustatakse, kuidas Kikka-

mäe-Jahhim, ilma et tema ennast „tõmokraadi“-seltsi liikmeks kirjutada lasknud oligi, „maarahustajate“ poolt siiski „koll'kümmend“ ära sai. „Jah, ega ta witsa-nuhklus küll hää ei olõ, a' ega inemine ilm timätä ilmah argast ka ei saa“, targutab Jahhim. — Kui ta need „zärakod“ tõesti oleks saanud, oleks ta küll teiseti rääkinud.

Hra Schmalz peaks oma setunaljasi koguma ja suuremas kimbus wälja andma.

K.

Lugejate ringkonnast.

1.

Lubage ka mul Teie uue ajakirja „Eesti kirjanduse“ kohta mõni sõna ütelda.

Kõige suurema rõõmuga lugesin Teie kuulutust „Eesti kirjanduse“ ilmumisest. Üleüldse rõõmustan südamest, kui meie rahwa elus midagi paremuse poole püüdmist nähtawale tuleb. Ka Teie ettewõte on sammuke — minu arust tähtsa sammuke — meie rahwa elu paremuse, hariduse poole. — Olen nii mitugi korda mõtelnud, et meil muu seas ka sarnane ajakiri tarwis oleks. Nüüd on see meil Teie eestwõttel olemas.

„Eesti kirjanduse“ eeskawa lähemalt lugedes, pean küll seda soowi ja küsimist awaldama: kas ei oleks wõimalik, kui Teie oma lehe eeskawa seega täiendaksite kui mõnda juure lisaksite? See oleks aina kasuks. Juure tuleks lisada: 1)

a) meie emakeele uurimine — keeleõpetuse korraldamine (etimologia: hääleõpetus, ortoëpia, derivatsioon; fleksion: deklinatsioon, komperatsioon, korjugatsioon; sintaksis: lauseõpetus, stilistika);

b) meie keele õigestikirjutamine (ortografia);

c) meie kirjakeele parandamine ja täiendamine — puhastamine ja uute sõnade ning lausete loomine;

d) meie rahwa waimuwara uurimine (folklor);

e) meie rahwa muinasusk (mitologia);

f) meie muinasaeg (arheologia);

g) meie kirjanikkude elulood ja nimelt nende tähtsus meie kirjanduse ja keele kohta;

h) meie rahwa- ja keele-uurijate elulood;

i) meie rahwaelu kirjeldus (antropologia: wiisiline ehk somatiline, psihiline, sotsialine, politiline; etnografia);

j) meie kodumaa kirjeldus (topografia, politiline geografia). Olgu sellestki!

1) Alamal ülesloetud soowid on juba algusest peale „Eesti kirjanduse“ eeskawas mõeldud ja ilmuwad seda mõõda kudas tööjõudusid leidub. „E. K.“ toimetus.

Ja uute raamatute arwustuselises ülewaates tuleks tähelepanemist nimelt keeleliselt seisukohalt wõtta: keeleõpetus, õigestkirjutus, uued sõnad jne.

„Eesti kirjandusele“ soowin südamest laialist osawõtmist. — „Eesti kirjandus“ peab Eesti keele uurimise seltsi puudusel keeles ja kirjanduses meie majak olema.

Jõudu ja edu Teie tööle meie hariduse edenemise töös!

Terwitades

Eduard Reimann.

2.

Wiimastel aastatel on aja- ja muus kirjanduses sõna „tõttu“ rohkesti tarwitama hakatud. Selle tagajärjel on see enne wähe tuntud määrsõna (adverb) ka kõnekeele ulatanud ja nähtawasti omale kaunis suured kodaniku õigused saanud.

Minu sündimise paigas, Järwamaal, tähendab „tõttu“ rahwakeeles millegi poole püüdmist, tõttamist. Kõneldakse: Jaan läks suurema palga tõttu Kubjale teenima; Jüri läheb wiina tõttu pidule jne. (Ülepea tarwitatakse aga sõna „tõttu“ kaunis wähe. Tema asetäitjaks on suuremalt osalt „päras“.) Teiste sõnadega oleksiwad need laused nii: Jaan püüdis (wõi tahtis) suuremat palka ja läks sellepärast Kubjale teenima; Jüri tahab wiina ja läheb sellepärast pidule. „Tõttu“ teeb siin pika ja keerulise lause lühikeseks ja lihtsaks. Nüüd tarwitatakse sõna „tõttu“ peaaegu alati „mõjul“, „tagajärjel“, „läbi“ j. t. asemel ja tõrjutakse kõik tema mõttesugulased kõrwale. Nõnda siis ikka ainult: tõttu, tõttu, tõttu, tõttu. Pea igast ajalehe numbrist loeme nüüd: ilusa ilma tõttu oli palju rahwast kokku tulnud; hoolsa harjutuse tõttu läks näitemäng ladusasti; kommissari käsu tõttu tehti seda ja seda; hea klaweri tõttu oli mäng kena jne. Need laused on kõigile, kes sõna „tõttu“ ülemal seletatud tähenduses tunnewad, walusad kõrwa hoobid. Neid wiimasid lausid mõistetakse nii: palju rahwast oli selleks kokku tulnud, et ilm siis ilus oleks; näitemäng läks ladusasti, et harjutus hoolas oleks; mäng oli selleks ilus, et klawer siis hea oleks jne. See „tõttu“ wõõriti tarwitamine teeb kena sõna enese otse wastikuks ja ajab ühelt poolt teda tarwitusest ära heitma ning tema asemele teisi sõnu tarwitama, kuna wiimastest just puudu ei ole. Kas on niisugune sõna tähenduse moonutamine lubatud?

Sõnadega j a r e l d u s j a t a g a j ä r g on mitmed meie kirjamehed ikka hädas. Nad ei tunne neid sõnu wist mitte lähemalt ja wahetawad need üksteisega ära ehk jälle tarwitawad mõlemaid sõnu nii, nagu oleks neil üks ja seesama tähendus, kuna ommetigi kumbki nendest isesugust mõistet tähendab.

Sellepärast palun Teid, wäga auustatud herra, kui keeletundjat, järgmises „Eesti kirjanduse“ numbris tähendatud sõnade kohta tarwilikku seletust ja õiget otsust anda.

A. Kruusberg.

Üleskutse.

„David ja Sofia Bergmanni Abiraha“ on Eesti rahwa kirjan-
duse edendamiseks ja Eesti õppiwa nooresoo toetamiseks Tartu maja-
omaniku David Bergmanni ja tema abikaasa poolt asutatud 500-rublalise
põhjuskapitaliga. Abiraha walitsemine on 7-liikmelise komisjoni käes ;
selle juhataja on O. Kallas, laekahoidja J. Jõgewer, kirjatoimetaja
K. Parts ja liikmed: J. Tõnisson, H. Koppel, W. Reiman ja J. Hurt.
Kapitali pääle on kroonu hoiukassas umbes 100 rubla protsentisid
kogunud, teine niiwõrd Tartu Eesti Laenu- ja Hoiuühisuse juhatus oma
1904 a. puhtast sissetulekust Eesti kirjanduse pääle Bergmanni Abiraha
walitsuse kätte wälja anda jätnud. Pääle selle loodab Abiraha walitsus
wahest 100 rubla ümber kirjanduse hääks kingituste teel saama. Kõik
kokku teeks 300 rubla wälja.

Need 300 rubla on „Bergmanni Abiraha“ walitsus otsustanud tegelise
sihiga kirjanduse edendamiseks wälja anda ja seks otstarbeks 3 hinnatööd
wälja kuulutada :

I. R a h w a l i k w i i s i k a - õ p e t u s. Seletamise wiis olgu näitlik ;
joonistused ; iseäralist rõhku pandagu nende õpetuste pääle, mis tööstuses
wõiks tarwitada ; suurus umbes 10 trükipoognat $\frac{1}{8}$ kaustas.

II. L o o m a t o i d u k ü s i m u s. Iseäranis tuleb harutada, kuus
wiljakorra waheldamise ehk rotatsiooni waral wäikepõllupidamises loomatõidu
saaki wõiks rohkendada ; suurus wähemalt 5 trükipoognat $\frac{1}{8}$ kaustas.

III. K o d u m a a - t u n d m i n e. Raamat, mis algkoolide õpiraa-
matuks määratud, tohiks 6 –8 trükipoognat suur olla, kui wõimalik kahe
kodumaa-kaardiga, millest teine wana Eestimaad enne sakslaste siiatulekut
näidaku, teine praegust poliitikalist jaotust. Raamatu esimene jagu kirjeldagu
kodumaa pinda ja rahwa-elu, teine tutwustagu lühidalt kodumaa ajalooa,
kus iseäranis hariduse- ja kirjanduse-lugu silmas peetagu.

Hinnatööd tulewad „Bergmanni Abiraha“ walitsuse juhataja O. Kal-
las'e kätte saata ; adres Tartu, Tiigi uul. 31.

Sisseandmise hiljemaks tähtpäewaks määratakse 20. mai 1907, nii
et arwustajad töö aegsasti jõuawad läbi katsuda ja raamat jõuluks turule
minna. Hinnatöö jääb tegija omanduseks, kes ta omal arwel trükki laseb
panna. Auupalk maksetakse esimese trükitud eksemplari eest wälja.

Igale hinnatööle määratakse 100 rubla auupalgaks, kui töö auupalga
wäärt tunnistatakse olewat. Tööde arwustamiseks palub Abiraha walitsus sel-
lekohased asjatundjad eriteadlased. Töö juures tarwitatud hallikad antagu üles.

Hinnatööde pääle tuleb kirjutajal oma nime asemel märkusesõna
kirjutada ja oma nimi kirjaümbriku sees sisse anda, mis seda märkusesõna
kannab. Kelle töö auupalga wääriliseks ei arwata, selle ümbrik põletatakse
ilma lahtitegemata ära, kirjutaja nimi jääb awaldamata ja kirjatöö saadetakse
„poste restante“ tarwis ligipandud adressil omanikule tagasi.

Loodame, et need, kellel teadmist ja kirja-osavust on, sulle kätte wõtawad ja aegsasti tööle hakkawad, et meie kirjandusele, iseäranis teaduslisele kirjandusele, mis üsna kängus on, uut hoogu anda.

Tartus, Lehekuul 1906.

Bergmanni Abiraha walitsus.

Eesti rahwawiiside korjamine.

Teine aruanne 15. märtsist 1905 kuni 9. aprillini 1906.

(Lühendatud äratrükk trükitud aruandest.)

Selleaastane aruanne on hiljaks jäänud. Pääpõhjuseks on siingi aegade ärewus: ootasime politikataewa selgenemist, sõjaseaduse kaotamist, et siis kindlasti ütelda, kas meie töö sel suwel edasi wõib minna wõi mitte. Selgust ei ole tulnud. Tööd ei tahaks ometi poolepääle jätta, sest aasta edasi tähendab nii ja nii mitme lauliku surmale-suikumist. Katsume siis tööd jätkata, olgugi et minewiku wermed weel wärsked on ja praegune olukord selgusetu. Ehk aitab seegi töö omalt poolt wiimase aja tardumisest toibuda!

Sissetulnud kokku 453 rbl. 13 kop. Kulud oliwad: korjajatele reisikuludeks 250 rbl., rahwawiisid ostetud 30 rbl., I. aruande trükk 14 rbl. 90 kop., I. aruande laialilaotamine (ümbrikud, margid) 11 rbl. 60 kop., kirjawahetus (margid) 4 rbl. 18 kop., kokku 310 rbl. 68 kop. Sellega oli 9. aprillil 1906 kassas 142 rbl. 45 kop.

Seitsi kogusse kinkisiwad: Juhan Jürisson, Tartust: 2 wiisi, 11 mängutükki, Wändrast üleskirjutatud.

Peeter Kurg, Tartust: 73 wiisi, 4 lutusarwe-, 2 puupasuna-, 1 torupillilugu, üles tähendatud hra Bruus'i abiga 1904 ja 1905 Tartust, Tartu-Maarjast, Nõost, Kambjast, Rõngust, Otepääst, Paistust, Wändrast ja Kolga-Jaanist. Wiiside juurde käib pääle 1000 rea — pea kõik wanemate rahwalaulude — sõnu ja mitmesuguseid seletusi.

T. Merrits: 3 waimulikku wiisi Mustjala kihelkonnast Saaremaalt.

P. Ruubel-Kõrniitse Paistu-Kaarlist saatis meile s. a. 24. weebruaril 84 wiisi. Saadetuse kaaskirjast loeme: „Minu korjandus läheb edasi, praegu on juba üle 100 numbri. Pääle selle walmistan iga numbri tarwis seletuse, kust wiis pärit, kelle käest saadud, ja lisan igal wõimalikul korral sõnad wiisile juurde. Kogun rahwa käest ka wiilutükka, mis küll pea kõik uema aja laadi on, aga et nad rahwa seas ise-enesest on tekkinud ja nõndasama ka kaowad, siis maksab neid küll kadumise eest hoida“.

Wiisid ostetud on: K. Pilleson'ilt Torma Awinurmest: 360 wiisi, pea kõigil sõnad juures. Suuremalt jaolt on need uemad rahwa seas liikunud laulud, mitmest kohast Eesti- ja Liiwimaal.

Wiiside korjamise tööd toimetati endiste põhjusemõtete järele edasi. Üks tarwilik uuendus pandi maksma: muusikatundjaga ühes käis sõnadekirjutaja; mõlemad jaotasiwad töö oma wahel ära. Nii ei olnud tarwis lauljat kordamisega tülitada ja segada, ja terve töö sai kindlam.

• Üksikute korjajapaaride tegewus kujunes järgmiselt:

1. Aug. Liw, muusika-õpilane Peterburis, ja J. Raja, kooliõpetaja Peterburis, kirjutasiwad Kodawere-Alatskiwi kihelkonnast — maakohast oli neile warem hästi tuttaw — üles; 125 wiisi, umbes 2000 rida sõnu (ainult mõni uuem laul seas) ja mõned tantsu- ning mänguseletused. Korjajad saiwad mitmelt poolt lahet abi; iseäranis paluwad nad oma tänu ütelda peremees Pabol'e, kaupmees Eber'ile, wallakirjutajatele Rätts ep'ale ja Ch. Sepp'ale, niisama ka kooliõpetaja J. Peep'ile, kes osa sõnu oma ema laulmise järele üles tähendas. Kawastu pool saanud rahwas töö eesmärgist hästi aru. Kodawere põhjapoolses jaos aga olnud töö — osalt rahwa umbuskliku oleku pärast — wähesed tagajärjed. Korjajate aruande lõpul loome: „Wõime ütelda, et Kodawere-Alatskiwi kihelkonnast hoolega läbi on sõelatud ja säält suurt enam loota pole“.

2. P. Penna, Peterburi konserwatoriumi kaswandik, ja sõnadekirjutaja, üliõplane K. Luud, tegiwad hakatuses tööd Peterburi kubermangu Eesti asundustes Simititsas ja Liibinas. Simititsa elanikud on aasta 18 eest laulurikkast Kolgarannast wälja rännanud ja endist teadmist kaunisti alal hoidnud; pääle 100 wiisi ja mänguloo tähendati siin üles. Pärastpoole rändasiwad korjajad Narwa kaudu Wirumaale ja käisiwad Waiwaras, Jõhwis, Jaagupis, Iisakus ja Haljalas. Saadud on kokku: 140 wiisi, 36 mängulugu (enamasti torupillil) ja 4281 rida wana laulu sõnu; pääle selle mängude seletusi, tantsude kirjeldusi ja paar muinasjuttu. Wastawõtmene oli iseäranis Simititsas üllalahke ja sõbralik.

3. P. Süda, Peterburi konserwatoriumi kaswandik, töötas osa Hiiumaad läbi — Reigi kihelhonna ühes Kõpuga ja poole Keina kihelkonnast. Laulude sõnad kirjutasiwad kohalikud kooliõp. G. Lauri ja V. Quarnström. Suurt lahkust awaldas pääle muude Kõrgesaare kirjutaja A. Remmelkoor, kelle külaliseks korjaja nädalat kaks oli; hra Remmelkoor aitas ka laulikuid üles otsida ja sõnu kirjutada. Kõpu ja Reigi pool — kuuleme P. Süda aruandest — olnud rahwa poolt wastuwõtmene läbistikku õige lahke; Keina pool aga olnud inimesed wäga umbusklikud ja oma teadmisega tagasihoidlikud. Korjanduse saadus on: 142 lauluwiisi, 16 kandle-, 9 lõõtsapilli-, 12 torupillilugu ja pääle 2800 rea sõnu, — enamasti uuemad laulud ja laulumängud. Korjandusele on juurde lisatud 150 rida pulmalaulu sõnu Saaremaalt, tundmata inimese poolt üles tähendatud.

4. A. Topmann, organist, ühes sõnade kirjutaja J. A. Rahamägi'ga käisiwad Ambla, Järwa-Madikse ja Kose kihelkonnas ja lõpetasiwad Keila kihelkonnas töö, mis A. Topmann ja P. Penna sääl suwel 1904 oliwad alustanud. Töösaadus on 19 wiisi ja pääle 1000 rea sõnu

(mõni uuem laul). Laul on siin pea täitsa waikinud, iseäranis waene lauljate poolest oli Kose kihelkond.

5, S. Lindpere, Peterburi konserwatoriumi kaswandik, jätkas suwel 1905 seda tööd, mis ta suwel 1904 oli alustanud. Tööpiirkonnaks oli talle Soome Kirjanduse Seltsi poolt — kes ka sedakorda reisikulu kandis ja töowilja alal hoiab — määratud: Setumaa ühes Räpina ja Wastseliina kihelkonnaga. Omast tööst saatis S. Lindpere meie palwe pääle meie järgmised teated: „Wiisisid kirjutasin üles kokku 24, nendest 10 mängutükki ja 14 laulu, osalt uuemad, osalt wanad. Pääle selle kirjutasin weel kaunis palju sõnu üles ja kogusin teateid rahwa mängude üle“.

Lõpuks tähendame, et Miina Hermann 15. nowembril 1905 oma 1904 suwe korjanduse lõpu ära saatis: 135 wana rahwalaulu rida.

Saadud materjal hoitakse tulekindlas kohas, Tartu Eesti Wastastikuse Kredit-Ühisuse raudkapis, alal.

Wõtame kõik kokku, siis on 1905.—1906. aasta jooksul saadud 703 wiisi ja mängulugu ja kaugelt pääle 11,000 rea sõnu: esimese korjandusega — umbes 1600 wiisiga — kokku on siis — sõnad arwamata — pääle 2300 wiisi kadumaminemisest päästetud. Muidugi ei ole kõik, mis saadud, „rahwawiis“. Aga töö wõib ainult sel kujul sündida, et nüüd kõik helid üles tähendatakse, mis weel rahwa seas kõlawad, wälja arwatud muidugi wiisid, mis raamatu järel muutmata lauldakse. Kus rahwas olgugi kunstilaulule (waimulikule, ilmalikule) osalt oma kuju on annud, säält saab igatahes rahwa heliloomise äratundmisele sugemeid. Muidugi tulewad need wiisid, mis wanade regiwerside külge on seotud, wanemaks arwata, aga ka uemate riimis-laulude juure on rahwas oma wiisisid loonud.

Osawõtmine meie ettewõttest ei ole mitte liiga wähenenud, olgugi et see, mis minewal aastal elatud, mõtted koguni teisale kiskus. Aruanne I. trükiti 1500 eksemplaris ja laotati pea wiimseni laiale. Aruande saiwad muusikaseltsid ja muud lõbusihilised ühisused, kõstrid ja osa õpetajaid ja preestrid kodumaal ja Eesti asundustes; pääle selle kõik, kes meie ettewõtet kuidagi toetanud ehk kellelt toetust wõis loota. Ka saadeti aruanne Eesti ja kodumaa Saksa ning Wene lehtedele. Esimesed on tast kõnelenud, teiste poolt jäi aruanne — nii palju kui meile silma sattunud — tähele panemata. Mis iseäranis rahakingitustesse puutub, siis on need enamasti endised sõbrad — Tartus ja ümbruskonnas — kes oma käe jälle on awanud. Aga ka kaugemal on aruanne osawõtmist äratanud. Osa andeid tuli korjamise teel.

Esimeses aruandes olime just muusikaseltside toetamise pääle lootnud; kahjuks ei ole see lootus laiemal määdul täide läinud; ometigi — annetajate hulgast leiame ka muusikaseltsi nime, ja ka teiste seltside poolt ei ole meie palwe mitte tähele panemata jäänud.

Töö läheb edasi. Nüüd on selleks tõesti wiimane aeg. Pea iga korjaja kuuleb: „Õiged laulikud on surnud, meie oleme ainult ühe ja teise laulukese poolkogemata õppinud. Miks ei tulnud te warem?!”

Selts kordab tutwaid palweid:

1. Palume raha, sest ilma selleta peaks terwe töö kangu jääma. Laulusõnu mõistab pea igamees omast ümbrusest paberisse panna, lauluwiiside üleskirjutamiseks peawad muusikatundjad wälja saadetama ja — see tahab kulusid. Ei ole noortel õppijatel, kes korjama lähewad, wõimalik omalt poolt reisikuludele juurde lisada; tööwaewa tasumisest midugi juttu ei ole. Koputame jällegi iseäranis muusikaseltside ukse pihta; ei tea, kas ka seekord asjata?!

2. Palume laulikute adressisid. Kui neid teada on, siis astub korjaja korraga keskele tööd, kuna muidu järelekuulamise pääle palju aega peab raisatama. Nõuiks on wõetud kõik maa kihelkonnade kaupapuhtaks korjata, sellepärast ärgu jäetagu ka nende laulikute adressid saatmata, kes ehk ainult wähe teawad — eks hulga pääle korju Kust kõige enam adressisid saadetud, sinna lähewad korjajad kõige päält.

3. Palume lahket abi ka teisel teel; märksa kergendaks korjajate waewa, kui ette teada oleks, kes ehk öömajale wõtab, kes laulikuid kätte juhatab ja ühes tuleb, kes omal wankril korjaja mõne wersta edasi wiiks jne.

4. Palume muusikatundjate poolt ülestähendatud wiisisid. Nii kui kuulda, on niisuseid kogusid siin ja sääl olemas.

Wäike osa tööd on ära tehtud, kaugelt suurem waew on weel ees. Pea kõik endised korjajad on lubanud uuesti tööle astuda, mõned juba kolmandat korda. Esimesed lähewad juba mai kuu algusel teele, teised — nii pea, kui see aruanne raha ja sellega reisiwõimalust toob.

Kõik kirjalikud teated (adressid) ja küsimised, kui ka raha-anded juhitaugu Oskar Kallas'e kätte Tartu, Tiigi uul. nr. 31.

Kõiki, kes asja kuidagi wiisi edendanud, tänades

Tartus, apr. kuul 1906.

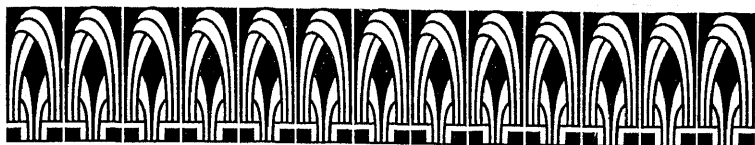
Eesti Üliõpilaste Selts.

Ajalehtede ülewaade.

Ehk meil küll programmi järele wõimalik, ei tahaks meie siiski „Eesti kirjanduses“ alamal tähendatud asja ligema arutamise alla wõtta, kuna meie praeguse „jookswa“ poliitika hea meelega meie suure hulga poliitika lehtede hooleks jätaksime, mis ju nende otsekohene tööpõld on. Meie pööraksime siin ainult tähelepanemist asja peale ja soowitaksime seletusi. Nagu tuttaw on Riigi wolikogus agrarküsimuse asjas mitmesu-

gused woolud ilmsile tulnud. Peasjaline wahe on: kas maa natsionaliseerimine, mida läbistikku sisiwenemaa saadikud nõuawad, wõi eraomandus, mida piirimaade saadikud tahawad. Piirimaade saadikutest on just eestlaste saadik K. Hellat sisiwenemaa saadikutega ennast ühendanud ja teistest piirimaade ja Eesti saadikutest ennast lahti löönud. „Postimees“ awaldas Hellati wastu laitwa otsuse sarnase teowiisi pärast, Tallinna mõjuwamad lehed on aga läbistikku kõik Hellati poolt. Lahkumine iseenesest ei ole ju laituse wäärt, kui Hellat ja tema poolehoidjad tõeste õigel seisukohal seisawad. Kas nad seisawad aga õigel seisukohal? Otsustandwad wõiwad selles küsimuses ainult põllumehed olla, hra Hellat on aga ise tunnistanud, et ta meie maa põlluolusid ei tundwat ja ajalehtede peale näikse linnadest suurt mõju awaldatama, linna töölised ja haritlased ei wõi aga maa olude üle otsustajad olla. Kas ei wõtaks nüüd mõni ajaleht kätte ja ei seletaks arusaadawal keelel, ilma Markside, Kautskite, maa natsionaliseerimise, tulewiku idealide ja kõige sarnase puruta, millest põllumees niisama palju aru saab kui Khiina keelest, mida õieti meie põllumaadega tahetakse teha. Kui Wene sisimaa saadikud, kes ainult oma hingemaa ribasid tunnewad, mis iga $\frac{5}{6}$ aasta tagant ümber wahetatakse, sarnast korda kõige paremaks peawad, siis on see arusaadaw. Kas aga tõeste meie taluperemehed, kes oma werewaewaga oma kohad on ostnud, need maad peawad sarnasel kombel ära jaotada laskma, kas mäata inimestele tõesti ei tohi maad pärieks anda, waid ainult mõne aasta peale tarwitada, kas see kõik soowitaw on maa tulewiku pärast ja kas põllumehed, seal hulgas ka maata inimesed, tõeste, nagu hra Hellat arwab, selle wastu on, et maad neile pärieks antakse, see oleks ülesanne, mida keegi asjatundja laiemalt loetawas lehes selgeste ja igale ühele arusaadawalt peaks ära seletama. Nii palju kui nende ridade kirjutaja aru saab, wõidakse maanatsionaliseerimisele poolehoidjaid ainult selle läbi wõita, et mehed, kes asjast kirjutawad, kas meelega wõi tahtmata wõõra keele sõnadega lugejaid üle pilluwad ja lugeja nähes, et ta midagi ei mõista, meeleheitmisega otsustab, et kui nii targa kirja kirjutaja maanatsionaliseerimist (pärieks ostetud maade ärawõtmist riigile, kes neid siis tarwitajatele tarwitust mööda ajutiseks wälja jagab) heaks kiidab, siis peab see ka hea olema. Meie nõuame tõsist seletust, mitte kõrwale käändeid põhjustel, et niisugused küsimised tagurlus olewat, et midagi sellesarnast maanatsionaliseerijad ei nõudwat jne. Öeldagu erapooletumalt, lihtsas keeles, mida ühed ja teised tahawad, põllumees mõistab siis isegi otsuse teha, kus tema kasusid kaitstakse. Kui meil kirjandusest, haridusest, waimlisest ja waranduslisest edenemisest üle pea maksab juttu teha, ja selle heaks töötada, siis peame kõige pealt julged olema, et Heliatite sarnased usaldusmehed Riigiwolikogu kaudu meile Kesk-Ahwrika neegrite olusid kaela ei hakka määrima.

Saja aasta eest.

Rosenplänteri „Beiträge“.

(Lõpp.)

Mina olen sind ikka targaks ja mõistlikuks meheks pidand, wõta nüüd ka tõeks teha, et sa seesugune oled, ja heida kõik need tühjad mõtted kõrwale, mis sind tasanduse ja õiguse tee pealt on ära lükand. Kui nemad teine teist armastawad, lasse neid Jumala nimel kokku minna, ja õnnista neid hea isa wiisil. Ega pruudikirist õnne too, aga hea naene on majale õnnistuseks; — ja seesama Leeno, keda sa ikka kiitsid, et ta üks kallis, warmaja ja sõnakuulelik ümardaja pidi olema, eks seesama siis ka peaks su pojale heaks kaasaks olema? — Weel, armas wend! ütlen: et rumal see mees, kes naest wõttes rikkust ja suurt suguwõsa püüab kosida; targem see, kes oma-kohalist otsib, ja kui tema seesugust leidnud, on ta enam head saand, kui see rumal, keda esimesest nimetasime. Nüüd on meil „küre“ töö aeg, ei ma jõua mitte su juure „tullema“; aga kui rukkid maha ja odrad otsa saawad, ning kui head mõisa wanemad luba andwad, siis ruttan kohe teie poole. Oh, kui rõõmus saaks mu süda olema, kui kõik asjad teie juures leiaksin korra pärast olewat. — Tuhat terwisi ja Jumala kallist rahu teile kõigile! Jumalaga!

„Karel“.

II. Kulli Jüri 2 kirja.

Kulli Jüri kirjad lasewad wennaste liikumise alguse peale Eestimaal pilku heita. Kulli Jüri sündis 1740. aasta ümber ja elas kuni 1768. aastani omas kodu kohas. Sell

aastal põles tema maja ära, katus langes temale pähä ja lõi teda nii uimaseks, et teda juba puusärki taheti panna. Ta toibus jälle ja heitis nüüd wennaste koguduse missio-näriks. Koses, Kadriinas ja Jüris oli tema „ärkamise ajal“, s. o. 1768. a. ümber, wennaste liikumine juba alanud ja Jüri heitis uue liikumise waimustatud edendajaks. „Kui liikmed nored ollid, siis läksin saggedaste wennad katsma, kui ei sanud hoost, Kusalusse 18 wirsta, Amb-lasse 26 wirsta, Kossel, Kadrinas mitto kord jalla 6 pennikoorm, 8 pennikoorm“. Selle tõttu oli „ühhe 20 aasta sees mitto kihhelkonda pissikeste hulgakestega likuma hakkand“. 1783. aasta ümber oli Kuusalus neli „ärganud hinge“, ja nüüd, aastal 1798, „ei mahhu enam ühhe sure hone sisse“. Önnistegija on seal „wahwad nored wennad ärratand omma wina mäele“. Jaani kihel-konna pärast on Jüri „südda lotuses wägga rõmus, sest ajast kui teie seal ollete“, s. o. kirjasaaja, keda Jüri „armsaks koolmeistriks“ nimetab.

I. kiri. (XII. 152. 1818.)

Armas koolmeister!

Mina teretan Teid, Teie armsa abikaasa ja kõik Teie „koddakontsed“ omas südames, enne kui ma suu ehk palega saan teretama. Meie armsa Önnistegija käes on see teadmine, Teie armsa ihu palega kokku saada siin ilmas. Mina tänan Teid südamest Teie armsa terwiste eest, mis Tooma Jüri meie südamesse tõi Teie südame seest; need olid minule uued ja armsad, ja need saatsid mind Önnistegijat tänama Teie eest, kes niisugust suurt imelikku armu weel hakkab ja üles näitab meie wiletsa ja kangekaelse Eesti maa rahwa kallal. Minu waese süda on nüüd lootuses wäga rõõmus selle Jaani kihelkonna pärast ja teie pärast, sest ajast kui teie seal olete. Oh! see meie Önnistegija werine waew ja raske töö on küll wäärt, et see palk peaks küll suurem olema siin ilmas. Püha Waim on küll tööd tegemas iga altari ees, et wõiks igas kihelkonnas ammust ajast ju mitu sada tuhat olla, kes tema werised jalad kumardaksid, ja seal „õntsaks“ saaksid. Siiski on meie elu ajal ühe 20 aasta sees mitu kihelkonda pisikeste hulgakestega liikuma hakand. Minu ülesärkamise ajal ei olnud meie ligi muud kuulda, kui

Kose, Kadrina ja Jüri, need teised on meie ajal hakand. See wõiks meid küll saata Teda maani põrmus tänades kumardama, ja ära sulades silma weega Tema jalad kastma.

Ma mõtlen soovides teie peale, Önnistegija olgu kiidetud igaweste, et tema teid sinna kohta saatnud, kus ta oma armu tuld wõib süüdata; Tema „antko“ teile armu, ja tehku teid seal paigas üheks põlewaks leegitsewaks küünlaks ja „antko“ teile seda rõõmu teie tööst, mis teie hing ootab ja igatseb. Ma palun teid! ärge saage wäga aegsaste kurwaks, kui teie näete, et see wili üles ei tõuse; meie risti rahwas on sandi maa sugu, kus hea seeme kaua idaneb, enne kui ta üles tõuseb. Teil on kallid hinged seal paigas hakates, teile on see küll selge ja armas, aga neile on wõõras ja uus; see on siiski esimene meele hea, kui näeme neid eneste ligi tulema, see teeb ju meile pisikest lootust, ja wõime lapse wiisil aega mööda nende südame nõuu järele küsida.

Minu kallid armastatud hinged! Oh see on weel kuiwem ja kõwem lugu, kui inimesed ei tulegi meie ligi: mis teab meie waene hing siis neist loota? — Kui seal nüüd 5 ehk 10 ju oleks tõsisel nõuus, oh! kui pea sest wõiks hulk kaswada. 15 aasta eest oli Kuusalus 4 hinge üle „ültsa“; ja nüüd ei mahu enam ühe suure hoone sisse. Ei seal saanud kurbtus tõusma selle sigiduse pärast, siiski saame sest oma osa alati ühe ja teise wenna ja õe pärast, kes truud ei ole.

Mina olin esimeses algmises küll usin, aga nüüd ei jõua mina enam midagi: mu ihu liikmed on suure wiletusega rusuks tehtud siin ilmas, ja olen kaugel Kuusalust ja Amblast. Armas Önnistegija olgu igaweste tänatud, Tema on Kuusalus nii wahwad noored wennad äratanud oma wiina mäele. Mina waene wigane patune olen kõik oma elu aega siin häda orus ihu poolest ikka wilets ja kehwa olnud, aga süüa on mul ikka antud. Kui liikmed noored olid, siis läksin sagedaste wennad katsma kui ei saanud hoost, Kuusalusse 18 „wirsta“, Amblasse 26 „wirsta“, Kosel, Kadriinas, mitu kord jala 6 penikoorm, 8 penikoorm. Süda sai igast kohast otsegu uut rooga. Nüüd ei jõua enam palju. Teie koht seisab nüüd ikka mu ees, sest ajast kui teie sinna saite; küll tahaksin weel teie nägu näha, kui mitte enam üks ainuski kord weel siin mullases „näus“. Ma tänan teid nende terwiste eest, mis „Sälli“ külast „Eriki Leno“ teie käest toonud. Mina

ja minu abikaasa Kai läkitame terwist, teile ja kõigile sõbradele. Ma olen nimega Kulli Juri, see kõige vähem ja waesem Önnistegija rahwa seast, üks niisugune, keda Önnistegija ilma armastab. Tunnen waene küll: kui hea süda Tema minu wastu on. Tema sees ma teid teretan ja jätan teid Jumalaga, selle lootusega, et meie tema sees uues Jerusalemmas weel saame teretada igaweste. 21. weebruari kuu päewal 1798.

2. kiri. (XII. 152, 1818).

Armad sõbrad!

Meie teretame teid meie Issanda kannatamise ajal, ja läkitame teile terwist kõigest südamest ja anname teile teada, mis lugu meil jälle siin ilmas kätte tulnud ihu poolest: et meie peawari on ära põlenud. 13. aasta eest olid need päewad meie käes ja nüüd jälle uueste. Oh meie oleme sandid lapsed, et meid lüüakse tulise witsaga; küll on wahel ka muud witsa antud, aga ju see wist pole ette lõõnud, et ta jälle seda tulist peab andma. Oh raske küll, ja kahju, mis tuli on ära söönud! Et küll see tuba ükski põlend, siiski riidid, jahu, ja enamist kõik elumaja riistad, minu kirjutamise nõuud kõik wiimne sugu hoopis, palju raamatuid, kõik piibli ja Riia raamatud. Nüüd oleme ühe pisikese sauna sees ja tänane Önnistegijat, et weel see on. Nüüd on 35 aastat, kui meie alles oma sündimise „paikas“ elasime oma wendadega, siis põles meie tuba ära, ja mina jäin katuse räästa alla, ja sain surma hoobi, et mind pidi siis ju puusärki pandama, see rõhus mind surnuks, aga ei põletand sugugi. Nüüd olen siitsaadik lõpmata palju tööd teind Tema suure armu läbi, aga seda on tuli ikka ära söönd; nüüd ma olen küll neid „happuid“ päiwi ju lõpetamas siit ilmast, ja ei tea, missugused need wiimsed päewad weel siin on, enne kui see wana Adam õieti otsa saab.

Ei ma ole küll tahtnud oma hinge Peastjat ja Lunastajat kõige selle sees ära salgada, aga külap Tema minu juurest iga päew mitu tuhat wiga leidnud.

Ei nüüd ole, kallid armukesed, enam aega, kui aga Jumalaga.

21. Märtsi 1803.

„Kulli Jurri“ teie sõber.

III. Kõrendu Kaarli kirjad O. W. Masingile.

Üks silmapaistvatest rahwaliikmetest orjaahelate langemise ajal on kooliõpetaja Kõrendu Kaarel Maarja-Magdaleena kihelkonnast Tartumaalt. Kahjuks tunneme meie teda ainult tema kirjadest, mis Rosenplänter oma Beiträgedes ära on trükkunud. See on üks neist weikestest, aga mõjurikastest tegelastest, kelle töö wili meie praegune Eesti edu ja haridus on; kes rahwa keskel waikselt, enese ohwerdawal töötades armastuse hariduse ja edu wastu rahwa südamesse on istutanud.

Huwitawad on juba need wähesed teated, mis meil Kaarli isast on. Sündinud umbes 1750. aasta ümber, nõnda siis orjapõlwe kõige lopsakamal õitse ajal, ohwerdas ta ennast sõna täies mõttes selle jaoks, et suguwendades inimlisi tundeid äratada, mida raske orjapõlw juureni häwitada ähwardas. Oma terwe eluaja õpetas ta ümberkaudsid talu lapsi ilma raha kopikata, üle pea ilma mingi tasuta. Millest ta ise ennast ja oma peret elatas, ei ole teada. Wõimalik, et tal maalapike oli, kus ta oma põllutööd selle wahe ajal ära tegi, mis mõisa orjus ja koolitöö temale jätsiwad. Isal ei olnud muidugi võimalik pojale suuremat haridust anda, aga „kui poeg mõned aastad wana oli“, ostis isa temale O. W. Masingi poolt 1794. a. wälja antud ABD raamatu; siit õppis weike Kaarel lugema ja astus peagi isale abiks, kuna ta lastele, kellest tema ette oli jõudnud, aabitsat õpetama hakkas. Nüüd tahtis Kaarel ka Saksa keelt õppida ja ehk isal küll jõudu wähe oli, laskis ta siiski poega „weidikese koolis käia weliste juures“, kes neile tuttawad oliwad ja kellel oma laste jaoks Saksa kooliõpetaja oli wõetud. Hiljem sai siis Kaarel isa asemele kooliõpetajaks.

I. (XVI. 78, 1823).¹⁾

Au wäärt õppetaja, Jummalast ärra wallitsetud! Süddamelikko terwitamise, tänno mele ning allandlikko süddamega ollen ette wõtnud teile, au wäärt õppetaja, ühte tänno palwe kirja kirjutada, ehk ma kül sedda wäärt ei olle, se sure sanud armo ning heateggemisse eest, mis

1) Kõrendu Kaarli kirjad on siin selles kirjawiisis ära trükitud, kudas nad Beiträgedes ilmunud. Wõimalik on, et 13. kiri ülemal selle sama Kõrendu Kaarli kirjutatud on. Toim. täh.

ma (ehk teie, au wäärt õppetaja, mind ei tea egga tunne) teie poolt ollen sanud ning maitsnud. Sest ükski assi ei olle ni kurblik, kui se, et üks inimenne omma heateggia armo ning heateggemist unnustab ning jättab tedda se eest tännamatta. Kui minna monned aastad wanna ollin, ostis minno armas Issa sedda ABD-ramatud mulle, mis teie au wäärt õppetaja läbbi süddamelikko armastusse meie armsa marahwa õpetusseks ning risti koggudusse tulluks ollite kirjutanud, wanna-rahwale kui noordele õpetusseks ning Juhhatamiseks sel 14-mal Juli 1794 Lügandusse kirriko peäl Allutagguse maal. Se läbbi sain minna head õppetust ommas õppimisse algmisses, ni hästi kokko werimisse jures kui ka komma ning punkti piddamise ning ka nende tundmisse jures, ja need tõised märgid ja kriipsud tähhele pannes. Et nüüd minno armas Issa koolmeister olli, kes lapsi õppet, ning neile head ni hästi õpetusse kui ka palwega Jummal käest sowis, et Jumal nende noort mõistust wõiks walgustada, ning neile tarkust ja tundmist temma pühast sõnnast wõiks armust kinkida, wõttis neile noorde lastele aeksaste need-sinnatsed tähhed ehk märgid õppetada, ja sedda kokko werimist selle õpetusse ning eeskirja järrele harjutada, ning se wisi peäl läks se hästi korda. Kui nüüd mul selle õpetusse ning eeskirja läbbi kõik asjad, mis selle ABD-ramatukesse sees leida ollid hästi selgeks said, ja minna nende läbbi mõistmisse polest tõistest ollin emale jõudnud, olli se mo üllem hool ning murre sedda head õppetust tõistele jaggada, kita, ning ettenäidata, ja tõised wõtsid wägga heast süddamest minno käest sedda wasto. Kui ma siis mõnnikord omma sõbrade ning tuttawatega kokko sain, ja ei wõinud mul se ABD-ramat mitte kasas olla, kirjutasin minna neile pabberi peale, ja kui mulle wõimalik olli, siis näitsin ma ka sedda se ABD-ramatokesse seest, ja antsin ka sedda neile luggeda. Kõige ennamiste need kes palwe tunni jures käisid, ja Jummal kallist pühha sõnna armsaks piddasid, need wõtsid sedda õppetust tännoga wasto; ning monned neist ütlesid: Jummal õnnistago sedda head õppetajat hinge ning ihho polest, ning lasko tedda omma waewa eest suurt rõmo nink õnnistust tunda, ehk meie silmad kül tedda ei sa näggema! Monningad neist pallusid sedda enneste kätte ommas koddos õppida, mis ma ka neile warssi lubbasin. Peäle se, et ma nenda ses õppimisses ollin emale jõudnud,

olli mul lusti weel saksa kele peäle õppida, ehk minno Issal pissut jõudo kül se tarwis olli, siiski laskis ta weidikesse mind kolis käia welliste jures, kes meile tuttawad ollid, ja kes se tarwis koolmeistrid, saksa ramato ning kirja õppimisse pärrast, omma lastele wõtsid. Ja minno õppimine jõudis kõige ussindussega emale, ja Jummal andis mulle tarkust omma pühha armo käest, sest et ta näggi, et minno wannemad ei jõudnud mind mitte paljo kolitada; sest et minno armas Issa nende waeste tallopoegade ehk tallorahwa Laste kolitamisse eest middagi ärra es teni, ei ühte ainust koppikut rahha egga muud seddasarnast, waid otse Jummal tahtmisse peäle kõigest süddamest armo ning sure ustawussega omma peale pantud ammetid kõige omma ello aja tallitas. Se läbbi ollen nüüd ni paljo saksa kele peäl kui mul tarwis on, õppinud. Minno armas Issa, kes omma ello aja koolmeistre ammetit sure ustawusse ning holepiddamisse läbbi on tallitanud (ning ehk kül se jures siiski meie armsa õnnisteggija sõnna perra kui külwato sullane), kannab nüüd hallid juuksed ommas sures wannadusses, ning minna ollen temma asemel koolmeister ning laste õppetaja, ning temma on mulle heaks nõuandijaks ning abbiks. Sest se armas taewane Issa on teid au wäärt õppetaja omma armo andega ehhitanud, ja teile annud ni hästi tarkusse kui tundmisse sõnna omma waimo läbbi walgusseks ning juhhatajaks olla neile rummalattele. Et se nael mis temma teie kätte kui ustawa teenri kätte on uskunud, on ehk kül paljo hingede jures kassu saatnud, mitmette kihhelkondade sees, kus teie au wäärt õppetaja Issanda sõnna ollete selgeste ning puhtaste õppetanud. Ja Jummal antko, et se weel teie läbbi rohkeminne kasso sadaks, ja paljo tuhhandille õnnistusseks tulleks, siin ilmas ning seal iggawest. Ni kui ka neist pühhapäwawähheluggemistest — Se armas taewane Issa tassugo kõik heateggemised teile tuhhande armo ning õnnistussega siin ilmas ning pärrast sedda seal iggawesses ellus, seal, kus need ustawad sullased omma Issanda suust neid römuga täidetud sõnnu sawad kuulda: teie ollete ülle pisko ustawad olnud, minna tahhan teid ülle paljo panna: minge omma Issanda rōmo sisse, sinna rōmo sisse, kus ma nüüd teile pisko ustawusse sure armuga tassun. — Ehk mis teie ollete teinud ühhele nende sinnaste möwähhematte wendade seast, sedda ollete kõik mulle teinud.

Ja Tanieli omma Prohweti su läbbi tōutab se Issand: Need õppetajad (ehk mõistlikkud) peawad paistma kui taewa lautusse paistus; ja kes palju õige tele saatnud kui tähhed ikka ja iggaweste. Selle tōutusse järrele tassugo se armas õnnisteggia teile ükskord wiimses üllestõusmises, ning iggawesses ellus!

2. kiri (XVI. lk. 83, 1823).

Au wäärt õppetaja, Jummalast ärrawallitsetud! Südamelikko tännoandmisega ollen ma teie auwäärt mõllemad ramatud hästi kätte sanud, mis mul ütlematta armas olli. Sest se allandas mind wägga mani, et minno alw ramat,¹⁾ mis middagi ep olnud wäärt arwata, nisuggust kallist ning armsad wastust olleks ärra teninud; kust kül muido pididi tulles, kui selgest armust ilma minno alwa innimesse ärra tenimisseta.

1. Sedda, et need pühapäwawahhelugemised, mis ühhe mõistlikko innimessele wägga tullusad abbi nõud on, Jumjala teggude tundnisse polest, mis näitwad meile selle armsa taewasse Issa suurt wägge ja wõimust ja armolikko holekandmist ja murretsemist omma lodud lomade eest, issiärranis innimete eest, mis temma kõige mõistlikkumad ja armsamad lomad on, kui olleks neid tühjaks arwatud. Ei olle mo kõrwad sedda mitte kuulnud, ei ühhegi mõistlikko ei ka weel mitte rummalagi innimesse suust. Ehk wõib monne mõistmatta innimessele kes mitte ei märka sedda järrele arwada, mis asjast se ehk tõine tük rägib, ehk mis pole se ehk tõine tük näitab ehk ei olle ka õiete sedda läbbi katsunud, et se innimest juhhatab meie armolisse taewase Issa temma kalli majapiddamisse eest südamelikult tänada. Et innimesse rummal meel, mis wahhest ilma juhhatamiseta ning nõdruses mõtleb agga ennast üksi, ehk ni palju, kui ta agga silmaga näeb taewase Issa lapsed ollema, kelle eest temmal suur issalik armo murre, ja kelle eest ta hoolt peab kandma. Agga kui selle ramatukesse sisse watab, siis leiab temma seält, et taewase Issa kunningrikis palju, ja mitmesuggused lomad, mis weel silm ep olle näinud, egga kõrw kuulnud, egga mõistus arwanud, egga meel mõttelnud; ja kui palju innimesi, mis kõik nisammoti kui meie, selle armolisse taewase

1) Mõeldud on eelseisew kiri.

Issa lapsed, ja toidetawad lomad on, ning meie kallid Jesusse werrega ärra lunnastud wennad ning õed, kellel nisammasuggune hing on, kedda meie armas õnnisteggia kalliste on ärraostnud, ning et ni hästi nende hing kui ka nende ihho mõllemad Jesusse pärralt on ellos ning surmas. Kui üks inimenne nenda sedda ramatukest on läbbi katsunud, ja selle raamatukesse selletust hästi tähhele pannud; kui siis nisugguse inimesse käest küsistakse: kust õppime Jummalad tundma? kül ta kostaks sure römoga: temma suurdest teggudest, ja temma pühast sõnnast. Sest taewad juttustawad meile Jummalau, ja taewa lautus kulutab temma kätte tööd; ma on täis Jehowa heldust. Sest suur on Jehowa heldus taewast sadik, ja temma ballastus käib kõik ülle temma teggude. Paljo on neid inimessi, kes hea melega sedda kallist õppetusse ramatukest sowiksid kätte sada, agga suur waesus, mis jo wägga suurt wõimust on wõtnud, kelab paljo, et peab monnede lastele jo Jummalau pärrast ABD-ramat kätte antama ilma hinnata.

2. Se hea nõu selle zeitungi ehk nädali teäduusse pärrast, on üks wägga hea ja kido wäärt assi. Sest et need waesed inimessed, kes rummalusses ülles kaswand ja wägga alwaks petakse (kelle seast ka minna üks ollen), ei tea middagi; neid wõib iggaüks petta rummalusse pärrast; iggaüks wõib nende omma ärra süa kawwala kauba ning pettisse töga, ja siiski õigusse nimmel. — Sellepärrast on hea ja armas se assi, kui inimenne ennam teab Jummal lasko se nõu hästi kõrda minna, omma pühha nimme auuks, ja omma laste tulluks ja kassuks.

3. Selle hea kalli õppetusse eest, mis minno kirjutusselle wägga heaks tulluks ja kassuks au wäärt õppetaja ollete sowind, ollen minna sure allandusse ning tännomelega wasto wõtnud. Se olli mul paljo kallim kui mitto punda owiri kulda, ja ennam kui paljo hõbbe warandust. Sedda ei olleks teie au wäärt õppetaja muido mulle teinud, kui armastus teid ei olleks käsknud. Sest ma tunnen, et teie ei üksipäinis mitte ammeti kutsmisses polest, mis Jummal teie kätte usknud kui tõiste õppetajate, waid kui Jesusse sõbber ja inimeste armastaja sedda head armo süddamest mulle ollete sowind. Jummal tassugo kõike heateggemissed teile ükskõrd seal walgusse rikides, kus kõik heateggemissed mis ükski siin ma peal ei pannud tähhele ja sai ärra unnustud. Jum-

mala iggaweste ramatuide seest saab leitama, mis temma omma pühhaist Inglidest lasseb ette luggeda. Siis saab se hea seme, mis armo süddamest alwa ning waeste wendade heaks siin kadduwas põlwes sai külwatud, seal iggawesses ning hukkaminnematta põlwes tuhhat kõrd se tassumisse wilja leikusseks ette toma iggawesseks elluks.

3 (XVI. 158, 1823).¹⁾

Minna Teie Auuwäärt kõige allam teener ning õpetusse kuulja, terwitan Teid kõigest süddamest! —

Teie Auuwäärt küssimisse peäle ei wõi ma õiete nisuggust wastust nimmelt anda, kes kül koolmeistri- ehk laste õpetusse-ammeti peäle kõlblik olleks, et ma kül mitmes kohtades paljo hea ning jummalakartlikko innimessi tunnen ning ka nendega tuttaw ollen. Sest kül mitmed pärris ning prii mehhed, kes ammeti peäle leitud walmis, ja kõlbaksid lapsi õppetama oma õppind mõistusse polest; agga se jures ei tahha õiget hoolt kanda, waid ükspäinis leiwa ja ammeti polest nimmekaudo ja silmakirjaks innimeste nähhes laste õppetust tallitada, mis ommetegi palwe läbbi, süddamelikko holekandmisse ning trususega Issanda abbi peäle peab ärratallitud sama, siis ei sa sest õppetusest mitte suurt kasso nähha ollema. Sest se laste-õppetus meie waese ma rahwa jures on wägga raske, sepärrast et nemmad wägga õppimatta hea kombede polest on. Sel koolmeistril peab üks armo ja kannatusse meel ollema; temmal peab issa meel mõistusse polest ning emma südda armo polest ollema, sest et nende wäetimate nõdder loom mitte kaget hirmo ei wõi kannatada. Lühhikeste sõnnadega üttelda: kes tahhab Jummal meele pärrast lapsi õppetada, ja nende õppetusse eest süddamelikko hoolt kanda, nenda, et sest kasso ihho ja hinge polest lastele peaks tulles; selle pea-ehteks peawad wannadusses hallid juuksed ollema.

Isseärranis Kuuste pool õppetawad nemmad lapsed ka ommas koddos, kes mõistlikkud wannemad on ja omma laste hinge õnnistusse eest hoolt kandwad. Ja

1) Õpetaja O. W. Masing oli Kaarlit palunud paari tublit meest oma tuttawatest, kes hästi kirjutada mõistawad ja kellel kooliõpetaja ameti peale andi on, koolmeistriteks soowitada. Selle kohta käib Kaarli wastus., (Rosenplänteri tähendus.)

kellele võimalik ei olle, need läkkitawad neid koli; sepärrast on neil koolmeistridel kergem.

Ollen ning jään auuwäärt õppetaja kõige allam tener ning õppetusse kuulja

Koolmeister Kõrrendo Karel.

Maria Magdalena kihhelk. 1819.

4 (XIII. 62, 1821).

Minna ollen, auuwäärt õ'petaja, teiste ramatuide sees tähhendanud, kui suurt head se Issand Teie läbbi on teinud, et ta Teie ommast selgest armust kinkinud ni hästi tarkusse kui tundmisse sanna, omma Waimo läbbi. Ja Teie ei olle ka sedda mitte wakka alla pannud, waid küünla-jalla peäle, et se paistaks keigile kes istwad pim-medusses ja sures rummalusses. Sest se on wägga tarwilinne assi, et se kirja-tähheke ehk pookstaw, mis ma keles kahhe wisi peäl helliseb: ö' ning ö, palju laste õ'ppetamise peäl seggamist teeb, et se kes weel hästi ei ö'ska allati wö'eriti loeb. Sellepärrast, kes ma ka laste õ'ppetaja ollen, sowin abd-ramatu sees neid teine teisest wahhe-tundmisega ilma seggamiseta leida. — Sedda pallun keigest süddamest:

ö'	ö
pö'rgo	ösel
pö'rmand	pöör
ö'ieke	öpitk
ö'iendama	ökkitama
pö'rrutama	ökul

Kui nenda abd-ramatu sees saaks wahhetundmist ollema; muido ei sa arro, kumb se on, kas ö' wai ö.

5 (XIII. 63, 1821).

Armas õ'ppetaja! Minna terwitan Teid keigest süddamest ja ollen wägga tännolik keige hea eest, mis ollete mulle ülles näitnud.

Pallun mele tullemisseks middagi weel üttelda. Kui se uus pookstaw ö', mis ristikessega saab tähhendatud peaks palju ruumi kirja sees tarwitama kui tedda trükkitakse, siis woime selle assemelle weel uut nou prukida, nenda kui: ö ning ö^o; siis saab se weel parreminne korda minnema ning siis woime nenda prukida:

õhuke	õ ^e -pitk
õrrisema	õ ^e -kull
öiete	õ ^{ee} -lnud

Pallun selle nou eest Teid weel süddamelikku't ja aegsaste murretseda, ja ollen tännolik se eest, et Teie hea nou wõ'tmissegä ollete selle pookstawi eest jo murretsenud, mis wägga tarwilinne assi on.

IV. Pime Mäletu Jaani kirjad õpetaja O. W. Maasingile.

Kes ei ole kõik Eesti põlwe parandamiseks kätt adra külge pannud! Auustamise wäärt on Kõrendu Kaarel ja iseäranis Kaarli isa, kes eluaeg ilma tasuta talulapsi õpetas. Hoopis iseäraline soe tundmus asub aga rindu Pime Mäletu Jaani kirju lugedes. Pooleteise aasta wanaduses kaotab ta silmanägemise ja siiski saab temast kooliõpetaja, kes talulastele lugemist ja kirjutamist õpetab. Et ta mitte kui palgaline tööd ei ole teinud, waid kui tõsine kunstnik, kelle töö rohkem wilja kandis kui teistel kümnetel nägijatel, näitab juba seegi lugu, et alamal ära trükitawad kirjad tema enese õpilaste käega kirjutatud on. Pime kooliõpetaja mõistis oma õpilasi oma puuduwate silmade asemel tarwitada.

I. kiri (XVI. 67).

Tere, armas õpetaja! Mina tänan teid kõigest südamest, et teie meie maa rahwa eest nii palju waewa olete oma peale wõtnud, neist asjust meile kirjutada, mis see kõige armulikum Jumal nende inimeste heaks on loonud, keda tema nii südamelikult on armastanud, et tema seda ilma nende ajaliku elu asemes on walmistanud, neid elu tarwitusi koguni siia ilma sisse nii rohkeste on pandud, et iga üks neid elu tarwitusi leiab seal paigas, kus ta Jumala saatmise perra seda ajalikku elu teed peab siin ilma peal käima, nii kaua kui tema oma elu seadu määra manu saab, ja siit ilmast jälle see eluandja tahtmise perra surma läbi siit saab ära kutsutud. Teie olete meile teada andnud mitmesugusist maailma kohtadest, missugused inimesed nende sees elawad, ja missugust toidust ja elu ülespidamist see looja Jumal neile on walmistanud. Ehk

mina küll ligi seitsekümmend aastat siin ilmas olen elanud, ja minul ikka südames himustus oli, siis ju kui mul nii palju meele mõistust Jumalast oli antud, teda tema loomise tegudest tundma õppida, kui seda kõige wägewamat ja armulikku Issandat, kes kõige loodud asjade eest hoolt kannab ja iga ühele annab, mis elu ülespidamiseks waja on. Piibli raamatu seest olen mina need asjad teada saanud, mis seal Jumala suurest wäest ja ka tema südamelikust armastusest inimeste wastu on kirjutud; aga seesugusist asjust ei ole meile keegi tänini mitte kirjutanud, mis mina selle raamatu seest olen teada saanud, mis teie olete kirjutanud. See eest tänan mina Jumalat kõigest südamest, et ta teie südamesse, oma Jumaliku waimu ajamise läbi, niisugust armastust meie waese maa-rahwa wastu on annud, niisugusist asjust meile teada anda, mis tänini meil teadmata olid; sest need asjad näitwad meile ka Jumala suurt wäge, tarkust ja armastust, mis temal inimeste ja kõikide loomade wastu on.

Armulik õpetaja, mina annan teile teada, missugune inimene mina olen. Mina olen sündinud sel aastal kui kirjutati 1749 Juuni kuu esimesel päewal. Minul olid küll terwed ihu liikmed nõnda kui kõigil inimeste lastel; aga kui mina poolteist aastat olin wanaks saanud, siis tulid minule need nõstmed nii raskete, et minu silmad kinni jäid ja nende walgus ära kisti ja nõnda jäin mina siis pimedaks, ja mina ep ole midagi neist asjadest wõinud näha saada, mis se suur Looja oma Jumala tarkuse, headuse ja wäe ülestunnistamiseks siia ilma sisse on pannud; aga siiski on Jumal seesugust armu minule näitnud, et tema mind püha kirja tähtedega on nii tutwaks teinud, et mina neid lapsi wõin õpetada raamatu tähta tundma, nõnda et nemad wõiwad raamatu seest ise nende järele Jumala sõna lugeda. Mina wõin ka piibli raamatu seest seda peatükki ja salmi üles wõtta, mis minule tarwis tuleb, oma enese käega, kui keegi minule oma silmadega see raamatu man abiks tuleb. Seda kohta tean mina ära, kui mina raamatu lahti teen, mis raamat see on, kes nüüd üles tuli; siis tean mina seda raamatut, kus see peatükk on, kus sees sest asjast räägitakse, mis minul tarwis on. Nende weikeste lastega, keda mina olen õpetanud raamatut lugema, wõin mina seda kirja kohta üles wõtta, mis minule tarwis on. Nõnda wõin mina ka neid laula üles wõtta, mis Tallinna-maa-rahwa

kiriku raamatus ja meie maa-rahwa raamatus on, ja nõnda olen mina siis läbi Jumala armu oma rahwa seas kiriku ja mõisa poolest seatud koolmeistriks. Mina armastan ka väga raamatid, kui midagi saab wastest trükitud ja mina seda saan kuulda; siis ei wõi mina enne rahule jääda, kui ma seda raamatut olen enese kätte saanud.

Mina palun ka, et Jumal teile armu ja jõudu annaks seda töötust ära teha, mis Teie selle raamatu esimeses otsas olete kirjutanud, et teie tahaksite weel kaks jagu selle raamatu juure neist maailma asjust kirjutada, mis meil weel teadmata on.

See peale terwitan mina Teid weel kõigest südamest, armulik õpetaja, ja jätan Teid ka Jumalaga.

Teine kiri (XVI. 70).

Auulik õpetaja! Mina olen Teie kirja kätte saanud kaheksamal weebruaril. Minu õpetaja kutsus mind enese majasse ja luges minule seda ette, ja mina olen teie südamelikku armastust teada saanud, mis teie südames on meie maa-rahwa wastu, ja mina panen seda väga imeks, et Teie nii rasket waewa enesele olete wõtnud, niisugusist asjust meile kirjutada, mis meil tänini teadmata olid, ja mis keegi meile ei ole teada annud. Üks kord oli Tallinna tähtsaamatu sees seesugune töötus kirjutud, et nemad tahtsid meile kirjutada, neist maailma jagudest Aasia, Euroopa, Ahwrika, Ameerika ja Lõuna-Indiamaa saartest, ja ütlesid, ehk see wõib tulewal aastal hakata; aga oli ka öeldud, ehk ei saa rahwas seda raamatut ostma, see pärast et nemad arwawad teda väga kalli makswat. See oli see aasta kui kirjutati 1794, ja siis ei pannud nemad ei sõnagi see teise aasta raamatu sisse. Auulik õpetaja, minul on küll hale süda see pärast, et Teie niisuguse armastuse töö läbi olete enesele suurt kahju teinud, et Teie seda raha, mis Teie selle raamatukese eest olete enese käest ära annud, ja et on karta, kas Teie raha tagasi tuleb. Teie olete minule ütelnud, et mina peaksin aitama, seda paha asja ära suitsetada, mis see tundmata rahwas selle raamatukese peale on saatnud oma paha jutu läbi, aga minu jõud ei hakka midagi selle juures. Ma olen teile mu elu seisused ju ütelnud, kui waene ma olen. Jumal, kes kõik asjad jõuab heaks teha, see saatku nende inimeste südamesse armastust selle raamatukese wastu, ja tehku nende laitjate

inimestele häbi. Mina ei ole see raamatu sees midagi leidnud, mis need inimesed ütlewad, et need asjad, mis selle raamatu sees on, peaksid inimesi Jumalast ära juhutama. Nemad ju annawad meile Jumala südamelikku halastust teada, kuidas tema kõigis maailma paigus inimestele elu ülespidamist on muretsenud, ehk küll pisut inimesi Jumala südamelikku halastust õiete tundwad. Mina olen leidnud, et Lapimaa rahwas niisugust elukorda pidawad, mis küll ristirahwale häbi teeb, ja et Hindu rahwas paremat õigust teine teise ja ka muu maailma rahwa wastu näitwad kui ristirahwas — ja olen seda nüüd teada saanud, mis ühe laulu salmi sees öeldakse: sa kiidad usklikuks ja ei tee siiski enam, kui targad paganad, kes vähem tundwad weel, kui lapsed tundwad siin, ja siiski on neil küll weel parem elu teal, kui ristirahwale! — Ja see on nüüd tõsi. Minul tuleb ka see küll sagedaste meeles, mis Jeesus Juuda rahwa wastu ütles: Niiniwe linna rahwas saab kohtus seesinase rahwa wastu tõusma ja teda hukka mõistma. Ehk nõnda sünnib ka ristirahwaga, kui paganate rahwa seast paremat õigust leitakse, kui ristirahwal on. Auulik õpetaja! Minul on küll südames väga suur häbi, et Teie mind nii väga auustate ja armastate, kui Teie minule see kirja sees olete auunime annud, mina olen ju see kõige sandim inimene, ja ep ole ühtegi auustamise väärt; sest oleks minule küll rõõmustamist wiljalt olnud, et Teie minu waese inimese kirja olete wastu wõtnud ja minu rumalaid sõnu, mis ma olin kirjutanud, ei ole ära põlgand, ehk ma küll ei ole mõistnud õiete tänada see waewa pärast, mis Teie see raamatukese kirjutamise juures olete näinud. Selle tähtraamatu eest tänan mina Teid, mis Teie minule olete annud, ja palun, et see armulik Jeesus Teile seda tõutust täidaks, mis ta on õelnud: tõest mina ütlen teile, mis teie ühele nende kõige vähemate seast olete teinud, seda olete teie minule teinud. — Ja nüüd palun mina Teid, auulik õpetaja, kui Teile see wõiks kuidagi wõimalikuks saada, et Teie siia Rāpinale tuleksite sell weebruari 27. päewal; sest siis tuleb meie piibli koguduse rahwas kirikus kokku, ja meie tahaksime hea meelega teist midagi sest õpetusest kuulda saada, mis Teile Jumal on kinkinud tema lunastud rahwa juhutamiseks elu ja õnnistuse tee peale. Mina palun ka, et Jumal Teile õnnelikku teed annaks meie manu tulla.

Kõik need sõnad, mis nende kirjade sees, mis ma teile läkitasin, olid minu suu läbi räägitud, ja ka selle kirja sõnad, mis ma Teile praegu läkitan ja minu õpetud lapsed, keda mina olen õpetanud, on neid üles kirjutanud. Mina ei ole neile küll võinud kirjutamist õpetada, vaid ükspäinis trükitud raamatu lugemist. Nüüd jätan mina Teid Jumalaga ja läkitan Teile palju tuhat terwist kõigest südamest.

Kolmas kiri (XVI. 73).

Armulik õpetaja! Mina annan Teile teada, kuidas mina need raamatu tähed olen tuttawaks saanud. Kui mina pisukene laps olin, siis õpetasid mind wanemad peast Jumala sõna lugema, ja minul enesel oli ka ikka hea tahtmine seda õppida. Kui keegi midagi raamatust luges, siis oli minul niisugune tahtmine seda Jumala sõna kuulda, et mina ühtegi muid tühja jutte ei tahtnud kuulda, ennegu raamatu lugemine maha jäeti. Minul olid ka need katekismuse wiis peatükki selgeks õpitud, nõnda et mina neid ilma eksimata võisin ära lugeda, ja sest tuli, kui mina kuulsin, et minu isa lapsed aabitsa tähti õppisid, siis seadsin mina ka ise enese juures neid tähti kokku neist Jumala kümnest käsust nii kaua, kui mina nendega tuttawaks sain. Seda ei teadnud minu wanemad mitte. Kui mina kolmteistkümmend aastat olin wanaks saanud, siis hakkasin mina neid küla lapsi raamatut lugema õpetama, ja sest ajast saadik on ikka lapsed minu juures koolis olnud. Mina ei wõi küll lastele aabitsa tähti küll oma käega esite näidata, waid niisugused lapsed, kes ju raamatut mõistawad lugeda, need peawad neile wäetimatele näitama nii kaua, kui nemad hakkawad neid tundma, siis wõin mina neid ise õpetada. — Minu lapsed ei wõi mind mitte petta, nõnda et nemad neist tähtedest midagi maha jätawad, mis ühe sõna tarwis on raamatu sees üles pandud; mina tunnen ka seda ära, kui trüki sees on eksitus saanud, siis kutsun mina ühe inimese, kes minule seda peab teada andma, kas on see lapse süü, ehk kas on see raamatu trükkija süü, siis wõin mina selle lapsukesega rahule jääda. — Ja nüüd palun mina Teid, armulik õpetaja, seda heaks wõtta, mis mina siin Teile olen rääkinud. Mina kardan küll, et minu rääkimine rumal on; aga kui Teie südames see armastus on, mis Jeesuse Kristuse sees ka oli; sest temast on kirjutud,

et tema wõib ja teab oma nõtradega küll kannatlik olla. Mina ei ole küll Teid see ilma sees oma kõrwadega kuulda saanud; sest minul ei ole kusagi enam wõimalik käimine see waesuse ja pimeduse pärast, mis sees mina Jumala armulise tahtmise järele olen pandud minu eluteed käima. Ja mina olen ka wanaduse pärast wäga nõdraks jäänud. Kui see siis Jumala tahtmine on, et tema Teile siia Rāpinale teed walmistab, siis ehk wõin mina Teid kuulda saada ja mõnda sõna Teiega rääkida; kui se siin maa peal ei wõi saada, siis loodame tulewas ilmas kokku saada. Weel ütlen mina Teile seda aastat, kui mind kiriku ja mõisa wanematest koolmeistriks seati; siis kirjutati 1790. Ja mina elan ikka weel poisimehe seisuses. Minu isa lapsed on kõik ju surnud, aga mina olen üksi järele jäänud.

V. Kirjad mitmesuguste isikute poolt
O. W. Masingi „Pühapäewa Wahelugemiste“
kohta.

Kirjad on tähtsad selle poolest, et nad näitawad, missugune tuline nälg orjaikkest peasenud rahwal õpetuse järke oli. O. W. Masingi jutustused maailma maadest ja rahwastest päris neelati lugejate poolt alla. Mitmeti eeskuju meie ajale, kus rööwli romaanid suures lugupidamises, kuna teaduslised raamatud lugejate puudusel kirjastajaid ei leia. Missugused mõjud on need, mis rahwa maitse nii armetumalt ära on rikkunud? Ei wõi kõike süüd koolide wenestamise kaela ajada, kuna sedasama juba enne koolide wenestamist, olgu ka wähemal mõõdul, märgata oli. Pealegi ei ole koolide wenestamine oma õiget mõju weel awaldada jõudnudki. Alles lähemal aastakümnel, kus wenestatud koolidest läbikäinud mehed elusse on jõudnud astuda, wõime wenestamise õiget mõju ära näha. Selge on, et meie koolid ka enne wenestamise ajajärku oma ülesande kõrgusel ei seisnud.

1. Kāhwa mõisa kubjas Kūbara Jaan kirjutab O. W. Masingile: „Minu südamest armastatud õpetaja! Minul oli õige haige meel, kui mina sell 8 weebbruaril Teie majast ja kirikust mööda läksin, et mina Teil nii tundmata olin ja ei julgend mitte Teie juure tulla, ehk küll minu südame himu oleks olnud Teid tänada selle kalli raamatu eest, mis Teie olete lasknud trükkida. Need raamatud on mul wäga armsad ja mina olen neid ka 10

tükki muile ära münud. Mina tundsin küll Teid ju neist „Pühapäewa Wahelugemise“ raamatutest, et Teie üks salwitud kirikuõpetaja olete tema wiinamäel; aga siiski ei julgend mina mitte Teie juure tulla. Kui mina seda suurt kirja sain lugeda, mis Teie minu wana onule olite lähetanud, ja et Teie nii ärda südamega olete, siis kahetsesin mina wäga oma möödaminekut Teist, et mina nii rumal olin ja ei tulnud Teid kaema. Küll himustaksin mina, et meie weel neist „Pühapäewa Wahelugemiste“ raamatutest see 2. jagu lugeda saaks. — Mina tahaks Teile küll enam kirjutada, aga minu aeg ei kannu, ja selle kurja käega kirjutamine on ka waewaline, minu hea käsi on sündimisest ju wigane. Palun minu halwa ja rumala kirjaga rahul jääda. Ja soowin Teile head jumaliku rahu ihu ja hinge poolest“.

2. Habaja mõisast kirjutab üks ülewaataja:

„Tere, auus herra! Armas õpetaja ja Jumala tarkuse ja loodud asjade teadaandja! minu süda on mitu kord rõõmustanud, selle uue raamatu üle, mis selle nimega „Pühapäewa Wahelugemised“ trükitud. Mina tänan Teid selle waewa ja hea soowimise eest, et Teie olete selle Eestimaa waese rahwa keele kõigist asjadest, ehk mis weel teadmata olnud, teada annud, et küll palju rahwast ei mõista lugeda; aga kes mõistab, neile on see rõõmuks. On kuulda, et kihelkonna koolidest räägitakse ja nõuu peetakse. Jumal andku, et see wõiks sündida, suurema ja targema rahwa soowimise ja nõuu läbi, et need waesed rahwas wõiksid lugemist, kirjutamist ja rehkendamist õppida, et nad wõiksid järele arwata ja rehkendada, mis sugust tööd ja mis moodi peale põllu ehk õue-aiu rammutamise sünnib ja missugused toiduasjad kõik wõiwad maas kaswada, kui palju tööd iga asja juures ja mis kasu iga töö annab, et need waesed oma tööst paremine elaksid kui nüüd.“

Mina soowiksin, et Teie ühe neist raamatutest seisma paneksite kohtuhoidmise laekasse, et saja aasta pärast wõiks jälle trükitud saada weel teiste rahwale, mis siis elawad, ehk ennemine kui tarwis on. Jumal andku Teile terwist ja rõõmustagu Teid ja andku Teile siin maa peal õnne ja õnnistagu teises ilmas, Teie olete Jumala auuks selle raamatu wälja annud, ja inimeste meele heaks. Jumal appi“.

3. Tori kihelkonnast Pärnumaalt kirjutab keegi kooliõpetaja Rosenplänterile „Pühapäewa Wahelugemiste“ üle:

Seda raamatut olen mina õige hoolega läbi lugenud, ja minu arwates on need õpetused, mis tema sisse üles pandud, wäga head, mis küll iga inimesele tarwis lähöks lugeda ja meeles pidada; sest see annab inimesele mitmest wõõra maa loomadest ja muist asjust, mis Jumal sinna ehk teisele on loonud, hästi aru, nõnda et see inime, kes küll oma sündimise kohas paigal on, mitmed wõõra maa loomad, Jumala loodud asjad, inimeste usud ja wiisid, ning muud asjad õpib teadma ja tundma. Sün-nib küll wäga seda meest tänada, kes waewaks on wõtnud meie heaks nii palju kirjutada.

Ka läheb tema keelemurre paremine korda, kui neil Saksa meestel, kes enne mitmed raamatud Maa keele on kirjutanud; sest tema kirjal on üks wäga hea wiis; kõik sõna-murded ja kõne-käänud käiwad hästi täiesti, nõnda et see wäga ilus lugeda ja teisel pealt kuulda on.

See uus täht ehk wõõras pookstaw (õ), mis ta juure pannud, on küll ka sagedaste neile tarwis, kes õieti selgeste kõik sõnad rahwa heale järele tahtwad kirjutada, nõnda kui lahke keelega maa-inimese rääkides kuulda on. Auuwäärt mees on ta selle eest küll, et tema esimene olnud, seda tähte üles wõtmas, mis minagi ja kes teab ehk nõnda weel mitu muud kirjutajat seda soowinud, et üks niisugune täht peaks olema, mis o ja õ waheline oleks.

4. Rosenplänteri endine õpilane Oltre Peetri poeg Abram, kooliõpetaja Pärnumaal, kirjutab Rosenplänterile: „See wäga kallis raamatukene („Pühapäewa Wahelugemised“) on wäga armas minu meelest. Ta kuulutab selge sõna ja mõnusa kõnega ette, mis helde Isa imelikul wiisil ühe ja teise paiga osaks on arwanud, ning kõige oma loomade kasuks siia ja sinna targaste seadnud. See uus täht on ka kiitmise wäärt, ja wäga tarwis, et see sai üles wõetud.

5. Kärewere talupoeg Matsi Juhan kirjutab O. W. Masingile: „Minu armas õpetaja! Mina tänan wäga Teid selle raamatu eest. Selle raamatu sees on suur tarkus, ja minu lapsed sealt suurt tarkust saawad. Mina olen Mustlaste lugemisest saadik lugenud. Selle raamatu sees on kõik maailm otsani, ja mina tänan wäga, armas õpetaja, selle raamatu eest; sealt wõib suurt tarkust saada.

Meie teeme lõpu. Kui me pilgu tagasi heidame ja küsime, mis tähendus on siis õieti Rosenplänteri „Beitragedel“, siis peame küll kostma: See on esimene ja viimane katse meie maa sakslaste poolt kodumaa hariduse ja edendamise töös kaasa töötada. Küll ei olnud Rosenplänter ise sakslane, waid, kui ma ei eksi, lätlane, küll tungib O. W. Masingi wägew kuju igal leheküljel teisi kaastöölisi oma warju jätma, aga salata ei wõi: ka sakslased on siin katse ära teinud, kui kaugele ulatab nende jõud kodumaa elu ja olu edendamises. See oli esimene üleüldisem katse ja . . . jäi wiimaseks. Katsuti weel Inlandis maa üleüldist kasu silmas pidada, aga wähema tagajärjega. Ilmusiwad weel mõned üksikud Saksa soost Eesti kirjanikud, nagu krahw Mannteufel, Pölwa Schwarz, mõlemad Körberid, keeleteadlased Ahrens, Neus, Wiedemann. Kuuekümmematest aastatest paniwad meie kaaskodanikud lõpulikult kõrwad pea alla ja hakkasiwad unistama suurest kultuura tööst, mida nad maa kasuks olewat teinud, ja Eesti rahwa tänamata meelest, kes Hupelite, Hirschhausenite, Knüpfferite ja teiste Saksa sugust kirjanikkude töödega jäädawalt leppida ei tahtnud, waid iseenda ja terve maa kasu ja edu edasi ajada püüdsiwad. Lugupidamist oma sünnikoha saatuse kohta ei ole meie maa sakslastel juba õndsas piiskop Alberti päiwist peale suuremat olnud. Nad on walmis olnud siin küll päikese paistega leppima, nii pea aga kui wihm ja tormid ilmusiwad, on nende esimene mure alati olnud Saksa maale rutata. Aga mitte ainult päewapaiste, waid just wäljakannatatud hädad ja wiletsused on need, mis sünnikoha armsaks teewad. Wiimasel ajal tahawad meie maa sakslased ka awalikult oma sündimise koha kõrwaliseks asjaks wälja kuulutada ja nagu Israeli lapsed suguregistrid ühise kodumaa asemel tarwitusele wõtta, mis Balti sakslast Kaukasuses ja Hererode keskel laseksiwad ära tunda. Nende suguregistrid on neil kodumaa tunde ära häwitanud, sellest ka ainult oma seisuse, oma rahwuse, mitte ühise kodumaa eest hoolitsemine, sellest suurepäraline kirjandus ordoriigi juhtiwate tegelaste üle, kes suguregistritesse kõlbawad, ilma wähema pilguta maa üleüldise seisukorra peale. Et sellel kombel meie maa sakslased edespidi teistelt töowäljadelt niisama kõrwale tõrjutud saawad, nagu nad kodumaa kirjandusest juba wälja tõrjutud on meie ei mõtle mitte just Eesti kirjandust, ka Saksa keeles

ei tee meie maa sakslased peaaegu mitte midagi.) Mõned Saksa-keelsed poliitika lehed on veel ainukene koht, kus meie maa sakslased kirjandusliselt tegewad on ja sealgi ainult suguregistri meeste kasuks. Sellest on kahju. Salata ei wõi, et Saksa rahwusel üleüldiselt suur kombeline ja haridusline jõud sees elab, mis meie maa kohta aga täitsa kaduma läheb. Ka kõige uuemad saksastamise püüded ei taha mitte ühisele kodumaale tublisid poegi kaswatada, waid uute kadakasaksa suguregistrite alustajaid. Meie loeme ühte wiisi kahjuliseks wõitlust nii hästi üksikute rahwaklasside, kui ka üksikute sugukonna registritesse üleswõetawate sugukondade ainuwalitsuse eest. (Meie ei mõtle siin just mõisniku seisust, waid meie maa „pürgelid“ ja kadakasaksu). Mõlemad wõitlused laastawad ühte wiisi maad ja rahwast, kuna nad teistele rahwaklassidele, teistele sugukondadele eluõigust ei taha lubada. Aga ka rahwusline wõitlus peab ennast nõnda korraldama, et ta maa ja riigi üleüldist edu ei takistaks.

Johann Kunder

(sünd. 14. detsembril 1852, surnud 12. aprillil 1888).

A. Kirjatööd.

1873.

1. Õie-kuu ja külm elu maanteel. Luuletanud J. C. Esimene pärg. Tartus, 1873. H. Laakmanni juures. 20 lhk.
2. Kas Eesti neiude seas ka laulikuid peaks olema? J. C. („Eesti Postimees“ 1873. Lisaleht № 14, lhk. 84.)
3. Kadunud. (Ühe Rootsi rahwa laulu järele). („Eesti Postimees“, 1873, № 12. Lisa, lhk. 72).
4. „Orust õnnemaale“. Näitemäng. (Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1873, lhk. 82, koosoleku protokollis 13. juunist 1873 nimetatud).
5. Regilaulude metrikust. („Eesti Postimehes“ 1873, № 41, 10. oktoobrist, lhk. 340, kuulutus, et J. Cunder 4. novembril 1873 peale lõunat kell 6 sellest „Wanemuises“ kõnet peab.

1874.

6. Eesti regilaulu: „Laula, laula, suukene, liigu, linnu-keelekene“ seletus. (Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1874, lhk. 73, koosoleku protokollis 2. jaanuarist 1874 ette loetud).
7. N. Nolkeni „Jõulu-kiidulaul“. J. C. („Eesti Postimees“ 1874, № 7, 13. veebruaril, lhk. 37).
8. Koolmeistri K. S(ütt'i) kirja wastuseks. J. C. (Eesti Postimees, 1874, № 9, 27. veebruaril, lhk. 49).
9. Elu ja õlu (laul). J. C. („Eesti Postimehe“ Lisa № 12, 20. märtsil).
10. Jaani õhtust. J. C. („Eesti Postimees“ 1874, № 29, 17. juulil, lhk. 166).
11. Wastus H. R. kirja peale. J. C. („Eesti Postimees“ 1874, № 41, 9. oktoobrist, lhk. 237).
12. Lootusest. („Eesti Postimehes“ 1873, № 41, 10. oktoobrist, lhk. 340, kuulutus, et J. Cunder 3. veebruaril 1874 peale lõunat kell 6 sellest „Wanemuises“ kõnet peab).

13. Uudu ja Metilda. J. K. („Meelejahutaja“ 1886, № 1, lhk. 2, 2, lk. 10, 3, lhk. 19, 4, lhk. 28.
14. Mulgi mõistus ja Tartlase tarkus. Nali ühes järgus. Tartus, 1881. Schnakenburgi trükk ja kulu. 26 lhk. (1874 kirjutatud).
15. Muru Miku meelegaigus. Nali ühes näituses. Eesti näitemängi sõbradele. Tartus, 1882. Schnakenburgi trükk ja kulu. 2-ne trükk, sealsamas, 1885. (1874 kirjutatud).

1875.

16. Kudas loodus ja inimeste wastastik elu inimest harib (Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne. Sisu: Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1875, lhk. 100: Koosoleku protokoll 26. ja 27. septembril).
17. „Laulud wiisidega. M. Weske“. J. C. („Eesti Postimees“, 1875, № 17, 23. aprillil).
18. „Mitmesugustest rahwa kaswatajatest“ („Eesti Postimees“ 41, 8-ndast oktoobrist: Kuulutus, et Cunder lähemal püha-päewal sellest „Wanemuises“ kõnet peab).

1877.

19. Looduse õpetus. Koolmeistritele ja koolidele kirja pannud Johann Kunder, kooliõpetaja Rakweres, Wiru maal. Esimene raamat: Elajate riik. (Piltidega). Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu. 1877. 113+3 lhk. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused № 21).
20. Kõne looduse õpetuse üle (Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne sisu: Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1877. lhk. 75. Koosoleku protokoll 4. jaanuaril 1877, Tartus).

1878.

21. Maakera elu ja olu. Õpetlik raamat koolile ja kodule. Toimetanud J. Kunder. Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu. 1878, 71+1 lhk. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused № 23).

1879.

22. Weikene Looduse õpetus. Eesti alamatele koolidele kirja pannud Johann Kunder, kooliõpetaja Rakweres, Wiru-maal. Tartus, 1879. Schnakenburgi kirjade ja kuluga. XII+104 lhk. (Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused № 22).
23. Mõtted ihukaswatamise (rawitsemise) üle. (Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1879, lhk. 28—33).

24. Taimest (Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne sisu. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879. Protokollid lhk. 11. Koosoleku protokoll 5. aprillil 1879).

1880.

25. Lindude elu. (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1880, lhk. 51—60). (Kõne peetud 23. aprillil 1880, wrdl. seal-samas lhk. 67).
26. Taimede sugutamisest. 22. oktoobril 1880. Eesti Kirjam. Seltsis peetud. (Sakala 1880, № 48, 29. novembril. Sisu: Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1880, lhk. 76. Koosoleku protokoll 22. oktoobril 1880).

1881.

27. Inimene ja loodus. (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1881, lhk. 1—14).
28. Eesti laul (laul: Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1881, lhk. 101). („Sakala“ lisalehes 48, 5. detsembrist 1881).
29. Igawene juut. J. K. (laul: „Sakala“ lisa № 5, 31. jaanuarist 1881).
30. Üks looduse ime. J. K-r. („Sakala“ lisa № 11, 14. märtsist 1881).
31. Oh kõrge Waim nüüd tule Sa (laul „Sakala“ lisa № 50, 19. detsembrist 1881).

1882.

32. Looduse õpetus. Koolmeistritele ja koolidele kirjapannud Johann Kunder, kooliõpetaja Rakweres, Wirumaal. Teine raamat: Taimede riik. (Piltidega). Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu. 1882. 88 lhk. (Sisemise lehe peal: Tartus, Schnakenburgi kuluga trükitud, 1881. Wilhelm Justi juures Tartus).
33. Ema armastus Eesti rahwa-luuletuses. Kõne Eesti Kirjameeste seltsis pidanud J. Kunder („Sakala“, 1882, № 20 ja 21. Sisu: Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1882. Protokollid lhk. 9. Koosoleku protokoll 21. juunil 1882).
34. Suwe öö (laul, „Sakala“ 1882, № 22, 24. augustist).
35. Laul Eesti keelele („Walguse“ lisaleht № 2, 12. juunil 1882; „Sakala“ 1884, № 24).
36. Päikesele (laul, „Walguse“ lisa № 9, 11. augustil 1882).

1883.

37. „Meele kindlusest ja auususest“. Kõne Eesti Kirjameeste Seltsis 3. jaanuaril, 1883. (Seltsi aastaraamatus 1883).

38. Esimene õpetus Wenekeeles, J. Kunder. (Wrđl. Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1883, lhk. 101). Teine trükk. Rias ja Tartus. Schnakenburgi trükk ja kulu. (Trükkimise aasta ei ole nimetatud. Tsensuri poolt lubatud 23. weebruaril 1888.
39. Üksi Eestis: „Peipsi wee ja Lääne mere wahel“. XXX. („Sakala“ 1883, № 10, 15. märtsil).
40. Mõnest meie maa kihwtisest taimest. J. Kunder. („Sakala“ 1883, № 14, 15, 16).
41. Looduse rõõm laste rõõmuhallikas. J. Kunder. („Sakala“ 1883, № 17).
42. Pilk taewa põue (luuletus sidumata kõnes). J. Kunder. („Sakala“ 1883, № 23).
43. Alguskõne Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul, 21. juunil 1883. („Sakala“ 1883, № 27. Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1883, lhk. 95, sisu).
44. Laulud: „Eesti mäel“ ja „Luuletus“. J. K-r. („Sakala“ 1883, № 40).
45. Laul: „Jumal sind palume“. J. Kunder. („Walgus“ 1883, № 22, 22. märtsil).
46. Laul kroonimise pühal: „Igawene Isa, Sinu jõudu“. J. Kunder. („Walgus 1883, № 37, 18. mail).
47. „Miks nutame“. J. K. Laul. („Walgus“ 1883, № 89).
48. „Miks tahad kaua kurta sa?“ J. K. Laul. („Walgus“ 1883, № 91).
49. Laul „Jõulu õhtul“: Auu saagu Sulle Taewa Isa. J. Kunder. („Walgus“ 1883, № 96).

1884.

50. Laste raamat. Kirjutanud J. Kunder. Rakweres, 1884. G. Kuhs'i juures trükitud, 46 lhk.
51. „Laste aruwald. III. Kirjapannud J. Kurrik. Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu“. J. K-r. („Sakala“ 1884, № 20).
52. Wirgutus: „Kõik aga ükskord saab ilmsiks“. J. Kunder. („Walgus“ 1884, № 5).
53. Aranõiutud wend (Wene rahwa muinasjutu järele). J. Kunder. („Walgus“ 1884, № 16).
54. Jaan Adamson, Eesti Aleksandri kooli alustaja. J. Kunder. (Sakala 1884, № 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60).
55. „Eesti laste kirjawara“. Kõne Eesti Kirjam. Seltsis 3. jaan. 1884. (Walgus 1884, № 18, 21. — Sisu Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1884/1885, lhk. 81.)

56. Eesti muinasjutud. Korjanud ja ülesse kirjutanud J. Kunder. Rakweres 1885. Trükitud G. Kuhs'i kirjadega. (Ilmus 1884, wrdl. Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1884/1885, lhk. 90.)
57. Taimede elust (Physiologia). J. Kunder. (Oma Maa. 1884, № 1, lhk. 25—31, № 2, lhk. 56—58).
58. Kolm Lermontowi laulu. Ümber pannud J. Kunder: 1) Palwe, 2) Puri, 3) Ingel. (Oma Maa. 1884, № 5, lhk. 119—120).

1885.

59. Jumala kuju. J. K. Tartus H. Laakmanni kulu ja kirjadega. 1885, 48 lhk. (Ilmus esite „Meelejahutajas“ 1885, № 1, 2, 3, 4, 5,
60. Tuisk. Bjelkini jutustamine. (Puschkini j.) („Meelejahutaja“ 1885, № 14, lhk. 58).
61. Eesti laulikud. („Meelejahutaja“ 1885, № 23, lhk. 123, 29, lhk. 170/1, 30, lhk. 178, 39, lhk. 252, 42, lhk. 275).
62. Kroonu onu. J. K. („Meelejahutaja“ 1885, № 29, lhk. 168, 30, lhk. 176, 31, lhk. 184, 32 lhk. 193, 33, lhk. 201, 34, lhk. 210, 35, lhk. 217, 36, lhk. 225, 37, lhk. 233, 38, lhk. 241). Teine trükk: Kroonu onu. Nali kahes näituses. Kirjutanud J. Kunder. Jurjewis. Hermanni trükikojas, 1905. 78 lhk.
63. Seltside elust. („Meelejahutaja“ 1885, № 29, lhk. 171.
64. Pidu teretus: „Ma teretan sind, pidu riides rahwas“. 8. okt. 1882, Wiljandi Eesti Põllumeeste Seltsi maja pühitsemisel. („Meelejahutaja“ 1885, № 30, lhk. 177).
65. Laenamistest. J. Kunder. („Meelejahutaja“ 1885, № 48, lhk. 321).
66. Kuuse all. J. K—r. Saksa keelest. („Meelejahutaja“ № 52, lhk. 351.)
67. Dr. Fr. R. Kreutzwald; kõne 22. juunil 1885, Eesti Kirjameeste Seltsis peetud („Walgus“ 1885, № 30, 32. „Meelejahutaja“ № 29, lhk. 170. Ilmus hiljem ka raamatust „Eesti wanemad laulikud“.— Lühike sisu: „Meelejahutajas“ 1885, № 30, lhk. 179 ja Eesti Kirjam. Seltsi aastar. 1884/1885, lhk. 93).
68. Ajawaim ja tõde. Kõne Eesti Kirjam. Seltsi koosolekul 5. jaan. 1885. (Sisu: „Walgus“ 1885, № 3, 22. jaanuaril).
69. Talwe öö: „Nüüd lill ja lehed lume all“. J. Kunder. („Walgus“ 1885, № 47).
70. Lembitu. Eesti muinaspõlwe mälestustest kaswanud luuletus. Puhkama läinud lauliku Friedrich Reinhold Kreutz-

- waldi järele jäetud paberitest välja antud.“ Arwustus (kriitika) ja lühike sisu. J. Kunder. (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/1885, lhk. 22—37).
71. Eesti lugu (Laul). (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/1885, lhk. 79).
72. Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885. Kaks-teistkümnes ja kolmeteistkümnes aastakäik. Toimetaja asemel J. Kunder. Kaastoimetaja J. Tülk. Tartus 1886. 98+1 lhk.
73. Looduse õpetus. Koolmeistritele, koolidele ja iseõpetuseks kirja pannud J. Kunder. Kolmas raamat: Kiwide (mine-raalide) riik. Piltidega. Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu, 1885. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused № 21).
74. Kalewi poeg. Lugu Eesti muinaskangelasest. Väljaannud J. Kunder. Tartu Eesti Kirjam. Seltsi toimetused № 73. Tartus, Laakmanni kulu ja kirjadega. 1885, 122 lhk.
75. Lu'ud lastele. Kirjutanud J. Kunder. 12 pildiga. Tartus, 1885. Laakmanni kulu ja kirjadega. 16 lhk.
76. „Meelejahutaja“ 1885. Tegew toimetaja oli J. Kunder.

1886.

77. „Laksi Tõnisest“. Kõne Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 3 jaanuaril 1886. (Lühike sisu: Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1886/1887, lhk. 22. Kõne ära trükitud „Meelejahutajas“ 1886, № 2, lhk. 15).
78. „Mõnda Eesti rahwalaulust“. Kõne Eesti Kirjam. Seltsis 17. juunil 1886. („Meelejahutaja“ 1886, № 27, lhk. 214, 28, lhk. 223, 29, lhk. 230. Sisul: Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamatus 1886/1887, lhk. 31).
79. Uuel aastal: „Sä tõused noores tules täna üles.“ J. Kunder. („Meelejahutaja“ 1886, № 1, lhk. 1).
80. Maakera elust ja olust. („Meelejahutaja“ 1886, ilmus terve aasta läbi. Nähtawasti tõlge Saksa keelest ja õige halb tõlge. Ei ole wististi mitte Kunderi töö, kes nii lohakalt harilikult ei töötanud, nagu selle töö keel awaldab. Siin nimetatud ainult selle pärast, et Kunder sellenimelise raamatu waremalt välja andis).
81. „Jõua ju kaugelta“. J. Kunder. („Meelejahutaja“ 1886, № 1, lhk. 7).
82. „Jahimees“. Schilleri j. J. Kunder. („Meelejahutaja“ 1886, № 10, lhk. 79).
83. Eesti laulikud: Weske, Reinwald. („Meelejahutaja“ 1886, № 12, lhk. 94, № 19, lhk. 149).

84. Eesti Aleksandri kooli kohta. Rakweres 23. juunil 1886, J. Kunder. („Walgus“ 1886, № 27, „Meelejahutaja“ 1886, № 24, lhk. 191).
85. Palwe. J. K. („Meelejahutaja“ 1886, № 39, lhk. 411).
86. Liidia Koidula. J. K. („Meelejahutaja“ 1886, № 31, lhk. 241).
87. Eesti waim: „Kui kuuled oma kangelastest“. („Meelejahutaja“ 1886, № 42, lhk. 335).
88. Laul rõõmule. Fr. Schilleri j. J. Kunder. („Walgus“ 1886, № 16).
89. Sõnake keele kosutamise kohta. J. Kunder. Kaasanis, 15. nov. 1886, („Walgus“ 1886, № 50).
90. „Meelejahutaja“ 1886. Tegew toimetaja oli J. Kunder.

1887.

91. Mõrsja ja Märatsejad. Kolmejaoline näitemäng. Wälja annud J. K. Tartus, H. Laakmanni kulu ja kirjadega. 1887, 100 lhk. (Ilmus waremine „Meelejahutajas 1887, № 15, lhk. 115, 16, lhk. 123, 17, lhk. 131, 18, lhk. 140, 19, lhk. 147, 20, lhk. 157, 21, lhk. 164).
92. „Alkoholi mõjust inimese keha peale.“ Kõne Eesti Kirjam. Seltsi koosolekul 20. juulil 1887. (Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1886/1887, lhk. 57. Sisu).
93. Elu, wiin ja surm. (Eesti Kirjam. Seltsi toimetused № 77).
94. Kask (laul). J. Kunder. („Meelejahutaja“ 1887, № 7, lhk. 54).
95. Rahwus (Nationalität). Tükikene kombeteadusest. (Ethik). J. Kunder. (Meelejahutaja“ 1887, № 9, lhk 69).
96. C. R. Jakobsoni kooli lugemise raamat. I. jagu. J. Kunderi parandatud ja täiendatud (wrld. „Meelejahutaja“ 1887, № 44, lhk. 351), Selles Kunderi poolt: 1. Murelane (sipelgas). Laul, lhk. 62. Tuliuss, lhk. 63. Kuu naene, lhk. 97. Peter Suure surm, lhk. 110. Keiser Aleksandri I. suuremeelne tegu, lhk. 119. Wolga jõgi, lhk. 171.
97. Tubak kui himuasi ja õnnetus inimestele. Wene keelest Dogeli j. („Oma Maa“ 1887, № 2/3, lhk. 72—80, 4, lhk. 141. Ilmus ka eraraamatus).
98. Soow (laul). J. Kunder. („Walgus“ № 11).
99. Pidukõne. Eesti Kirjameeste Seltsi wõidupidu sissejuhatamiseks 19. juulil 1887, pidanud J. Kunder. (Eesti kirjanduse esimese wõidupidu raamat. Tartus 1888, lhk. 16—25. Kõneleja enese poolt lühendatud).

1888.

100. Mag. Trusmanni „Калевичъ, древняя эстонская сага. Первый выпускъ. (Eesti Kirjam. Seltsi aastaraamat 1888, lhk. 61. Seltsi koosoleku protokoll 4. jaanuaril 1888).
101. Boris Godunow. A. S. Puschkini kurblik näitemäng. Eesti keelde tõlkinud J. Kunder. („Walgus“ 1888, № 1).
102. „Küünal kõrgel!“ (Laul). J. K—r. („Walgus“ 1888, № 1).
103. „Priiks laskmise käsk“. Maikowi j. J. Kunder. („Walgus“ 1888, № 10).
104. Sõber. J. Kunder. („Walgus“ 1888, № 14).
Pärast Kunderi surma ilmusiwad.
105. Öndsä Juhan Kunderi kiri ja mõtted Aleksandri Eesti linnakooli kohta („Walgus“ 1888, № 24, 25, 26, 27).
106. Eesti-Wene sõnaraamat Wiedemanni järele seadnud M. Salem. Täiendanud ja läbi waatanud J. Kunder ja kooliõpetaja T. Kuusik. Tallinnas 1890. Th. Jakobsoni kirjastus. 526 lhk.
107. Eesti kirjandus koolile ja kodule. Wälja annud J. Kunder. Esimene raamat: Eesti wanemad laulikud. Wiljandis, F. Feldti kirjadega, 1890. 98 lhk.
108. Kingu Laos. Ajapäraline näitemäng kahes järgus. J. Kunder. Wiljandis, F. Feldti juures. 1890, 52 lhk.
109. J. Kunderi algupäralised luuletused. Tartus, K. A. Hermannini kirjadega. 1890. 56+2 lhk.

Tä h e n d u s : Ajalehtedes leidub hulk kirjatükkisid ja laulusid allkirjadega C, J. K., XXX, millest mitmed wististi weel J. Kunderi omad on. Niisama on wististi J. Kunderi omad ka mitmed ilma ühegi allkirjata kirjad „Sakalas“ peale C. R. Jakobsoni surma, kus Kunder Jakobsoni pärijatel lehe edasi-wäljaandmises iga pidi abiks püüdis olla, ja „Meelejahutajas“ 1885 ja 1886, kus Kunder päriselt, kui ka kinnitamata, toimetaja oli. Tulewiku hoole jääb aga siin kindlat äramääramist toime panna. Ülemal on ainult need kirjatööd nimetud, mille kohta kahtlust ei ole, et nad J. Kunderi kirjutatud on.

(Järg tuleb.)

Uued raamatud.

Fr. Mihkelson. Hingemaa. Jutt sellest, et ega inimene ometi jänes ei ole, et ta haawa koorest elaks, ja et maa-kerä on ikka tõesti raske küll. Noor-Eesti väljaanne 1906. 32 lk. 8⁰. Hind 12 kop.

Nii on jutukese pealkiri, mille kohta alamal mõni mõte paberi peale olgu wisatud, mis lugedes just meele tuliwad, mida juttu aga lugejad ise tingimata peaksiwad läbi lugema. Mõne teise rahwa kirjanduses läheks jutt wahest tähelepanemata mööda, meie ei ole aga nõnda ära hellitatud, kuna iseäranis meie raamatukirjanduses liig wähe algupäralist ilmub. Meile on ka jutukese „Hingemaa“ ilmumine tähtis sündmus. Hra Mihkelson on siin katse teinud ära näidada, et ta mitte ainult teisi järele aimata ei mõista, waid ka iseseiswalt tööd teha wõib. „Hingemaa“ on täitsa iseseisew töö, olgu siis et must mõlgatus, milles jutu tegelased esimesel õhtul pantserdawad, ja mis rohkem Wene mustamulla maad, kui meie soode ja rabade pori meele tuletab, lugemise willi on. Muidu on aga terwe jutus kirjeldatud elu ja olu täitsa ja ainult meie oma, ei leidu sarnast elu kuskil maailma nurgas, ei ole siis juba sellegi pärast siin järeleaimamisest juttu. Peategelane on mõisa kandimees, kes enne kord ka taluomanik on olnud. Ta oli talu, nagu harilik, wõla peale ostnud, ei jõudnud wõla intressisid maa seest wälja kruwida. Talu müüdi oksjoni teel ära. Kandimehe koht on nii wilets, maksud on nii rängad, et lootuseta tulewikust ainult mõisamoonaka koht wastu wahib, kust mujale wäljapeasemise lootust ei ole, kui walla waestemajasse. Kandimehe elu ja olu, nagu see jutus kirjeldatud, awal dab rusuwat mõju, ja inimene, kellel meie maa olud tundmata, wõiks kirjeldust liialduseks pidada. Kuid see oleks eksitus. Kandimehe kõrwal on algaja kooliõpetaja Rimmelgas ette toodud, kes hariduse külwaja niisugustes oludes peab olema, nagu kandimehe omad. Rimmelgas tahab alles ametisse astuda, ta waatab weel lootusrikkalt tulewikku. Õieti aga ootab tedagi ainult mõisamoonaka koht ühes walla-waestemajaga. Kaks kolm aastat lähewad mööda, ja nad

on mõlemad, kandimees ja kooliõpetaja, mõisamoonakateks küpsed. Ainult õnnelik juhtumine awab neile uue tee: Rimmelgas „saadetakse kaugele põhja poole, kus nii külm on, et seal ka kõige palawamad soowid jahtuma peawad“. Kandimees jälle „toodi ühel hommikul koidu eel wangimajast välja, ja inimene, kes terve oma eluaeg maad oli igatsenud, sest et tema mitte jänes ei olnud, kes haawa koorest elab, sai wiimaks ometi maad, ometi kord!

Seitse jalga pikkuselle,
neli jalga lai — — —

— — — — —
Ei, ei, kes neile nii palju andis: neid aeti kolm meest ühte hauda...”

Waesuse lapsed ehk willetsuse witsa all. Peegli-pilt tööliste elust. Kirjutanud **N. Fries**. Eesti keelde tõlkinud **P. Grünfeldt**. Tallinnas E. Berggrüni raamatukaupluse kuluga 1906. 152 lhk. 8°. Hind 40 kop.

Nagu jutu pealkiri ütleb, tahab jutt suure linna tööliste elu kujutada, teeb seda aga liig ühekülgsest, wariseerlise palwemehe seisukohalt. Armu leiawad jutus ainult tegelased, kellel iga teine sõna pühakirja salm on, olgu nad muidu missugused tahes. Neil on siis ka pühakirja salmisid nagu käiksest puistata, igal weikesel tühjapaljal kingitusel, igal kirjasedelikesel on ikka oma salm juures. Jutu peategelane on Miina Kühn, kelle elulugu meile 10-ndast eluaastast ette tuuakse, kui tema isa sureb ja abita lese hulga weikeste lastega maha jätab, kuni tema täieeani, kus ta umbes 23 aastaselt tiisikusesse sureb; Miina lapseõlwe mänguõber Heinz; pühapäewa koolitaja Elise, keda jutus harilikult „heaks preilliks“ kutsutakse; kaupmees Dräuger, peaaegu ainukene, kes abitarwitajaid piibli salmidega ei toida, waid tegelikult abiandwa käe välja sirutab, wanemateta waeselapse Heinzi üles kaswatab ja oma tütre sellele koguni naeseks annab, kes aga jutus Potiwari nime kannab ja kõige mustemates wärwides kujutatud on, sest et ta nagu harilik inimene töötab ja toimetab ja palwemehi peanorutajateks sõimab. Waeste elu nõnda kirjeldada, nagu selles jutus tehakse, wõib ainult külluses elaw inimene, kellel vähematki arusaamist sellest ei ole, mis waesus tähendab ja kudas ta inimest hariliselt ja kombeliselt kangu surub. Tõlkija hra Grünfeldt on omalt poolt kõik teinud, et raamatu keel sisu kohane oleks ja silmade jõllitamisest nõriseks.

Aleksander Läte Meestekoorid. Tartus. Trükitud Hermannil trükikojas 1906. 130 lhk. 8°. Hind 1 rubla.

Eesti Üleüldise teaduse raamat ehk encyklopädia konversationsi-lexikon, see on kõige inimlise teadmise haridusline sõnakiri, hulga kujudega ilustatud. Asja-

tundliste kaastöölise abil toimetanud, kokku seadnud ja kirjutanud **Dr. K. A. Hermann**. Teine köide. Tähed B, C, D, E. Tallinnas „Walguse“ trükikoja kirjadega. 1906.

Raamat pidawat ajalehe „Walguse“ lisana ilmuma ja lhk. 1—4 on ka ilmunud. „Toimetaja, kokkuseadja ja kirjutaja“ usub, et raamatut ainult pudikeelega inimesed tarwitusele wõtawad, kes selle wõi teise puuduse pärast healitsemise riistade juures Eesti keele heali wälja ütelda ei saa. Terwetel inimestel on teda selle pärast tarwitada raske, aga suurt kahju sellest ei ole, sest sisugi poolest lubab raamat haledaks paberimäärdeks jääda. Pikemalt temast kirjutada oleks asjata ruumi raiskamine, olgu siis et edespidistes annetes keel ja kirjawiis pisutki asjakohasemaks muutuwad.

Lühikene wõitegemise õpetus. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus. 15 lhk. 8⁰.

Saksa keele õppimise juhatamine Eestirahwa kasuks kirjutatud. Üheksat korda trükitud. Jurjewis. Schnakenburg'i trükk ja kulu. 1906. 80 lhk. 8⁰.

Aadressid ja Proowi-kirjad. Õpetus, kudas kõiksugused aadressid ja kirjad tulewad kirjutada. Nimelt: palwekirjad kohtutele ja ülematele, sugulastele ning tutwatele, kontrahid, protokollid, wõla-kirjad, kwiitungid ja muud. Eesti- ja Wenekeeles. Neljas trükk. G. Pihlaka kulu. R. Põderi trükikojas, Narwas. 96 lhk. 8⁰. Hind 20 kop.

I. Mõistlik palwetaja. 1. Kodus, 2. Kirikus. II. Katekismuse õpetuse seletus. Kokkuseadnud kihelkonna ja kaheklassiliste rahwa koolide programmi piirides **J. Lihopolski**. Jurjewis (Tartus). Schnakenburgi trükk. 1906. 158 lhk. 8⁰. Hind 30 kop.

Üht on tarwis. Petania. № 3. Lendleht peastmise maja „Salemi“ heaks. 1906. 32 lhk. 8⁰.

Johann Kunder

(sünd. 14. detsembril 1852, surnud 12. aprillil 1888).

B. Kirjatööd Kunderi üle.

Wagu ülepea Eesti uuemast kirjandusest uskumata vähe kirjutatakse, nii on see ka J. Kunderi kohta sündinud. Alamal ilmub weike rida kirjakeste nimetusi, mis Kunderi üle nii ehk teisiti kõnelewad; need on aga läbistikku nii lühikesed ja kehwad sisu poolest, et nende läbilugemine lugemise waewa ära ei tasu.

R. Kallas: J. Kunderi „Orust õnnemaale“ (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873, lhk. 82). — J. Hurt: J. Kunderi seisukohast Eesti Kirjam. Seltsi kohta („Eesti Postimees“ 1874 № 41, lhk. 237). — H. R. Wastuseks J. C(underi) kirja peale. („Eesti Postimees“ 1874, № 44). — Kunder, kooliõp. Tartus, esimest korda Eesti Kirjameeste Seltsi liikmete nimekirjas ülewal Seltsi aastaraamatus 1875 lhk. 105. — Eesti Kirjameeste Selts soowib, et sõna seadmisi ja uurimisi oma peale wõtaksiwad... looduse teaduses J. Kunder (Eesti Kirjameeste Seltsi protokoll 29. augustil 1879, lhk. 19). — 13. nowembril 1881 J. Kunder Eesti Kirjameeste Seltsi raamatukogu hoidja abiks walitud (aastaraamat 1881, lhk. 33). — 21. juunil 1882 J. Kunder Eesti Kirjameeste Seltsi teiseks abipresidentiks walitud (Aruanded Seltsi koosolekutest 1882, lhk. 12). — 30. augustil 1882: Eesti Kirjameeste Seltsi president teatab, Kunder tahtwat „Eesti kirjanduse ehk literatura lugu“ wälja anda (sealsamas, lhk. 19). — 15. nowembril 1882 teatab Eesti Kirjam. Seltsi president, J. Kunder saada ühe kogu laule wälja andma. (Sealsamas, lhk. 21). — J. Kunder on Rakweresse Eest laenu-raamatukogu asutanud („Walgus“ 1882, № 19, 1. now.)

— 3. jaanuaril 1883 Kunderi laulud käsikirjas walmis (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1883, lhk. 93). — 29. augustil 1883: J. Kunder saatnud Eesti Kirjameeste Seltsile teatusi wana Eesti pühadest (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1883, lhk. 99). — Kunderi „Eesti muinasjutud“ („Walgus“ 1884 № 49). — 3. jaanuaril 1884 Kunder toonud Eesti Kirjameeste Seltsile kiwistatud asju (Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1884/1885, lhk. 83). — Kunderi Laste raamat („Oma Maa“ 1884, № 2, lhk. 60). — Kunderi Eesti muinasjutud („Oma Maa“ 1884, № 5, lhk. 162). — H. R.: Kunderi Looduse õpetus I. („Eesti Postimees“ 1877, lhk. 276. Lisaleht № 44). — Kunderi Looduse õpetus III. („Oma Maa“ 1885, lhk. 61). — Kunderi Kingu Laos („Meelejahutaja“ 1887, № 33, lhk. 262). — Johann Kunder surnud („Postimees“ 1888, № 47, „Walgus“ № 17, „Wirmaline“ 1888, № 15, „Oma Maa“ 1888, № 5, „Wirulane“ 1888, № 16 ja 18, „Linda“ 1888 № 6, „Sakala“ 1888 № 16, „Olewik“ 1888 № 17, „Ristirahwa Pühapäewa leht“ 1888, № 18, „Tallinna Sõber“ 1888 № 17). — Joh. Kunderi matukstest („Walgus“ 1888, № 18). — Eesti Kirjameeste Seltsi saadiku kõne Kunderi haul („Walgus“ 1888, № 20). — Üks Eesti Põllumeeste soow õndsas Kunderi mälestuseks („Walgus“ 1888, № 21). — Eesti Aleksandri kooli pühitsemine, Põltsamaal, 20. augustil 1888 (Seal on ka Kunderist). („Walgus“ 1888, № 38). — „Linda“ 1905, № 37 ja 38, lhk. 755. Kunderi kiri 21. weebr. 1887.

* * *

Johann Kunder on üks anderikkamatest, mitmekülgsematest ja wiljakamatest Eesti kirjanikkudest. 21-aastaselt astus ta luuletuste koguga „Õie kuu ja külm elu maanteel“ kirjanduse põllule ja lauluga „Sõber“, mis kaks nädalat enne kirjniku surma „Walguse“ 14 numbris (31. märtsil 1888) ilmus, lõpetas ta 35 aastaselt oma lühikese aga töörikka elu 12. aprillil 1888. Alamal seisew kirjatöö ei püüa mitte Kunderi wäärtust igakülgsest ära kaaluda, tema kirjanduslist iseloomu lõpuliselt ära määrata, temale õiget kohta tema aja kirjameeste keskel ära määrata, waid ainult seda ära jutustada, mis Kunder kirjanduse põllul teinud on. Oma sõprade Dr. Weske ja iseäranis C. R. Jakobsoni kõrwal on ju Kunderi kuju kaunis kahwatu, kuid koguni ilma mõju ja tähtsuseta ei ole Kunder kaugeltki mitte.

Kunder sündis 14. detsembril 1852. Ta õppis esite Paistu kihelkonna koolis, siis Wiljandi kreiskoolis ja astus 1872. a.

19 aastasel Tartu elementar-kooliõpetajate seminaari. Siin kirjutas ta ka esimesed kirjatööd, mis ülemal nimetatud luuletuste kogus „**Õie kuu ja külm elu maanteel**“ 1873. aastal Tartus, H. Laakmanni kirjastusel ilmusiwad. Raamatul seisab peal: „Esimene pärg“, järgmisi „pärgasid“ ei ole aga kirjaniku elu ajal enam ilmunud. Kogus on kolm laulu: mõtteteadline pikem luuletus „Elu ringjooks“ (lk. 2—14), „Endla piiga“ (lk. 15—20) ja weike 6-realine salmikene „Järelikaja“.

„Elu ringjooks“ kujutab kuues pildis inimese elu kätkest hauani. Ta algab tormise öö kirjeldusega:

Öö puhus tormi tuhku — 1)
 Ja pilwed pidasiwad rõõmu püha,
 Kuu, tähed taewas kõnnsid loodud puhku,
 Ja mäe süli saatis laente koha
 Teel kauge mere ranna poole rändama.

Aga öö jõuab mööda. Algab uus päew:

Sääl pani päike palget koidult taewa sõrwa,
 Ja öösed tallitused astusiwad kõrwa.

Kuldne on hommik looduses. Kuldne on ka inimese elu hommik:

Lapsukene lahkelt mängis,
 Mängis, hõiskas õnne sees.
 Ema hoidis, ema sängis, 2)
 Uinutas, laul' kätki ees.

Järgneb õnneliku lapsepõlwe kirjeldus, millest siin järgmised read wälja kirjutatud olgu:

Sa hingad südamel, kus ilma pääl
 On armsam igal hingel hingada,
 Sind laulab uinuma üks hääl,
 Kel' kõige kallim kõla on —
 See litsub sulle elu nooruses
 Üht sõna rindu „emakeel“.
 Siin tõsist rahu maitsnud igamees,
 Siin ja kord surmas sõudew laew
 On kaljukindlalt ankru ees.

1) tuhin.

2) sängitas last.

Teine pilt:

Lapsukene, ema ilu,
Astub kätkest jalule,
Aed ja õue, metsa wilu,
Toowad eha elule.

Tuul, jõe kohin, linnu laul, päike, taewas, kõik loodus
naeratab wastu. Poisikene tahaks iga linnuga, iga tuuleõhuga
üle ilmamaa lennata. Ta „mängib seltsimeestega

Ei tunne wahet waestega,
Tall wahet pole loodud weel.“

Kõik elu mured on temal weel tundmata.

Kolmas pilt: Lapsest on noormees saanud.

Uus ilm läeb waatja silmel uuest lahti,
Ei näha laentelt sihi randa,
Ei luuletatud maada õnnega,
Waid julgest tõstab laente laele kanda...
Lootused kuldsed kõiguwad
Ja paleused ehawad...
Kõik ärkand noorus' tahte lõkkes
Nüüd heles tules wälguwad;
Kõik elu raskenduse tõkkes
Rutt' õhukergeks selguwad.
Nüüd maha jäetaks kallis kuldne kodu
Jalg ruttu kannab kaugele.

Wõitmata tung kihutab noortmeest edasi, ehk küll mõnigi
kord süda walus ohkab. Ei jõua kinni pidada teda neiugi,
„kes pilgul pilti rinda pand“ ja kelle pärast nooremehe süda
sooja walu tunneb ja õhkab öösel une näus“. Ikka edasi püüab
noormees, ta jätab maha ka oma kallima neiü, aga oma südames
kannab ta enesega usku ühes, et ta oma neiuga kokku saab.

Neljas pilt.

Noorus jäänud selja taha,
Meheks tõusnud merel taim,
Luuletused jäänud maha,
Paleusi püüab aim.
Nüüd tasa aja jälgis astub
Mees — — — — —
Tal tuttaw neiü kõrwal istub
Ja süda rõõmsa rahu sees.

Uriw waim walgustab tema tööd ja toimetusi, hoolas
wirkus walitseb majas, süda elab usu sees. Kodukoht on
kaugel, aga mälestus temast elab südames,

Kallis sõna „emakeel“,
Mis pandi rindu kätki sees
See sõna elab südames.

Tema ümber

Laste kari
Lustil huikab
Rõõmu, luikab,
Metsad, wainud elu õhust kõlawad.

Wiies pilt.

Sammud kannud mehe põlwest
Rändajada wanusel',
Iga aastaaja salwest
Puistand hõbet juuksetel.
Jo nüüd läbi käinud laaned,
Läbi lennand ilmamaa,
Näinud mitmed õnnehooned,
Silmand rõõmsad rahuraad,
Kõndind läbi kibuwitstest,
Läbi rändand rahumetstest
Kurtma jäänud kalju künkal
Rahutumalt rändaja.

Kurwalt tuletab wäsind raugake meele oma mureta lapse-
põlwe, oma rahutumat rändamist ja otsimist nooremehe põlwes,
waikse rahu ja kosutawa töö päiwi nooremehe eas. Ka nüüd
ilutseb weel loodus, aga mitte enam temale.

„Armsamad mul hingwad mulla süles,
„Kallimad mult kadunud!“

Ainus igatsus on temal weel järel, ta tahaks

usul ennast uude ilma anda...
Üles rahu maale rõõmul ränd'a.

Kuues pilt. Wäsinud raugakese ainus ja wiimne soow
on täide läinud.

Surnukellad hüüdwad waikselt.
Ühte rändjat kodumaal
Mulla põue pannaks päikselt,
Ühte lahkund laste kael.

Weel keeb kord waikne walu haa ümber seisjate südames, weel langeb mõni pisar kuumalt maha ja siis asub siia surnuaiale „waga püha rahu“. Nii on lõppenud elumäng.

Wiimsel süngil

Seletab kõik teadus'-pimedused surm.

Kõikide elu küsimiste peale, mis teaduse ees pimedaks jääwad, mille peale teadus wastata ei mõista, wastab surm sellega, et nad wägiwaldselt lõpetab ja haa rahu asemele seab.

Kätkis meil ja külmas haaus

Rahu — säääl on rahu paik;

Nõmme teel ja rõõmu lauas

Wiib meid sinna elukäik.

Teise laulu „Endla piiga“ sisu on järgmine:

Maru mõllas Endla järwel ja pani järwe pinna wahutama, aga mureta puhkab wäsind rändaja järwe kaldal. Korraga waikiwad tuuled, kuu ja tähed lõowad kumama ja katawad hõbe ehaga puud ja põõsad järwe kaldal. Järwe pinnale astub järwe põhjast Endla piiga ja hakkab kannelt mängima. Tema mängu kuuldes waikiwad ööpikud, waikib kõik elu helin. Waimustusega kuulab ärkand rändaja tema mängu, weel rohkem mõjub aga tema peale mängija imeline iludus. Piiga tuleb lauldes kaldale ja märkab kokkudes noortmeest siin, kus surelikkudel „wähe õnneks antud hingada“, aga igaüks, kes siin olnud, saab kuldse ehte eluteele kaasa. Piiga pakub noorele mehele „laulu liniku“, luule anni. Aga piiga iluduse kütkes palub noormees linikut teisele kinkida, teda aga enesega mere põhja wõtta. Piiga wastab, et

Surelikuid sügaw side

Jumalatest lahutab,

Kinni mullas peab pide,

Meri wahel wahutab.

Piiga kaob ühes tagasi lükatud laululinikuga järwe põhja, aga noormees ei suuda teda unustada.

Tähed waatsid taewa õues,

Loomus helas eha sees,

Endla järwe märjas põues

Hiilgsid tähed wastu wees.

Igatsust ja hinge walu

Tundis rändja kalda pääl,

Piiga järgi noore elu

Laskis laente leina teel.

Arwa Endla ilus piiga
 Surelikuil näitab end,
 Sest et ilu vaatjal wiga,
 Õnnetust tooks töötud hind.
 Kewadel, kui rohi tärkab,
 Kuuldaks rändja leina häält,
 Sest et waene walu märkab,
 Keda armul otsind säält.

Sellesama 1873. aasta esimesel poolel ilmus ka Kunderi esimene kirjandusajalooline kirjutus „Eesti Postimehe“ lisalehes nr. 14 pealkirja all: „**Kas Eesti neiude seas ka laulikuid peaks olema?**“ Juba siin nõuab Kunder, et Eesti kunstluulel ainult siis õiget väärtust on, kui ta ennast rahwa luule peale põhjendab, kui ta rahwaluule käest õppida püüab, — mõte, mida Kunder hiljem veel mitu korda ja teaduslisemalt põhjendades välja on ütelnud. Ülemaal nimetatud küsimist wastab Kunder jaatawalt, kuna ta näituseks kaks neiu E. R. laulu toob ja kirjutab siis edasi: „Ühtlasi sõuab ka salmiku seest soowimine välja, et iga Eesti laulik wana rahwa-laulu loodust oma sünnitatawa salmide juures ära ei unustaks, sest see wiib laulu niisamasuguse palawusega rahwa südamesse, kuhu kuue poolest tuttawa lapsel ühtegi teejuhti tarwis ei ole, nagu ta luuleja südamest välja woolanud“.

Ka Kunderi esimene näitemäng „Orust õnnemaale“ on selle aja ümber sündinud. Ta oli seotud kõnes kirjutatud. Kahjuks on ta wististe jäljeta kadunud. Kunder kinkis tema Eesti Kirjameeste Seltsile. Seltsi 4-dal koosolekul 13. juunil 1873 teatas hra R. Kallas sellest Seltsile ja andis näitemängu Seltsi kätte, kuna ta omalt poolt seletawa kõne mängutüki aluspõhja, mõttekäigi, laululoomu, keele, kirjutamise wiisi ja põhjusemõtte üle juure lisas. Selts palus tükki Dr. Kreutzwaldi, Seltsi auupresidendi kätte lähema läbiwaatamise alla saata. Mis tükiga sellest silmapilgust peale sündinud, on teadmata.

1873. aasta „Eesti Postimehe“ 41. numbris leiame kuu-lutuse, et J. Cunder 4. Nowembril 1873 peale lõunat kell 6 Wanemuise Seltsis „Regilaulude metrikust“ kõnet peab. Kõne oli, wõib olla mõne täienduse ja lisandusega, arwatawasti seesama, mille kohta Eesti Kirjameeste Seltsi 5-nda koosoleku protokollis 2. jaanuaril 1874 seisab: „Lõpetuseks luges R. Kallas Eesti regilaulu „Laula, laula, suukene, liigu, linnu keelekene“ jne. seletuse, mis seminarist Cunder kirja pannud, ette. Ka sellest „seletusest“ ei ole midagi pike-

malt teada, aga ta näitab, kui väga rahvaluule 22 aastast noortmeest huwitas.

1874 aasta „Eesti Postimehe“ 7-ndas numbris, 13-ndast weebruarist ilmus „**N. Nolkeni Jõulu-kiidulaul**“, Kunderi arwustatud. Õpet. Nolkeni aabitsaraamatu 2-ses jaos oli raamatu kirjutaja poolt laul: „Patt ja põrgu pahandagu, Surm ja saadan sajatagu“ jne. Selle kohta kirjutab Kunder, laul olewat „igapidi Eesti loomus luuletatud, ja see p' see on, mis laulule ta ilu annab... 1) Siin on wärsimõõt Eesti wärsimõõt, see on trochäus (— C)... Teised kiriku laulud ei ole mitte kõik selles mõõdus, waid alles üks kolmandik, kaks kolmandikku aga jambi mõõdus (C —), missugune mõõt eestlasel päris wõõras on. 2) Laulul on Eesti riimid, need on alliteratsioon ja assonants. a) alliteratsioon ehk sõnade esimeste tähtede kokkõla peab Eesti laulu sees ette tulema, sest ta on keele kallis omadus. Nii pea kui ta laulus puudub, on ka laul ise wormi poolest puudulik. b) Assonants (wokaaklide kokkõla); niisama nagu alliteratsioon peab ka assonants Eesti laulus iluduse põhi olema, mis ta ka N. Nolkeni laulus on... Kui mõni nende omaduste poolest seda laulu ehk üheks regilauluks nimetada tahab, siis ei seisa keegi selle wastu, et meie endised kirikulaulud — iseäranis katoliku usu ajal — ka regilaulu wormis on olnud, nagu rahwa seas neid weel sagedasti kuulda saab. Niisugusid kiriku laulusid, nagu ülewal näidatud, peaks meil enam olema, siis tunneks iga laulja tõeste laulmise juures enam, mis ta laulab, kui nüüd. Weel korda lähewad need laulud, mis wõõrast keelest Eesti keele ümber pandud on, kui ka nende worm puudulik, neil on mõte ometigi hääl, aga need hantwärgi tööd, mis meie kui originaalisi leiame, ei peakski kiriku lauluks nimetatud saama. Kiriku laulude luuletajal peab hoopis enam waimu jõudu, kui ka seestpidist tundmist olema, kui ilmlikul laulikul, kiriku laul peab iga südame minema, ilmlik laul wõib aga südame minna“.

„Eesti Postimehe“ 4-ndas numbris oli kooliõpetaja K. S(ütt) kaht raamatut: D. Märtoni „Noortemeeste kosjajutt“ ja Ostaweli „Pernu laulik“ kärealt laitnud. Kirjas „**Koolmeistri K. S. kirja wastuseks**“ astub Kunder Eesti Postimehe 9-ndas numbris sellele wastu, tunnistab laituse Märtoni raamatu kohta õigeks, „Pernu lauliku“ kohta aga ülekohtuseks. Oma kirja lõpetab Kunder järgmiste sõnadega: „Kui Teie niisugusid raamatuid, nagu Pernu laulik, hukka mõistate, siis on see teise sõnaga üteldud: Teie lõõte iga laulikule rusikaga näkku, kes

weel meister ei ole; unustate aga selle juures ära, et õpipoisi töö mõni kord ka meistri töö kõrwas seista tohib“.

„Eesti Postimehe“ 29. numbris 17. juulist awaldas Kunder pealkirja all: „**Jaani õhtu**“ weikese kirjelduse hariliste ajalehe sõnumite kujus Jaaniõhtu pühitsemisest Holstre walla Kiwikülas 1874, millest Kunder ise osa wõttis.

Kunder oli Eesti Kirjameeste Seltsis K. A. Hermanni näitemängusid „Oksjon“ ja „Leppimine surmas“ arwustades kiitnud, mille tõttu mõlemad tükid „eksikombel“ Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetuste alla oliwad saanud. Raamatute Seltsi numbriga alla wõtmist oli arwustaja H. R. „Eesti Postimehe“ 38. numbris käredate laitnud. 41-ses numbris astub Kunder mõlemate näitemängude kaitsjana kaunis ärritatult üles, kuna ta nii hästi raamatute sisu kui ka keele täitsa heaks tunnistab. Kudas nimetatud raamatutega aga niisugune eksitus juhtunud, seletab sellesamas numbris Seltsi esimees hra J. Hurt. Raamatud olnud „Seltsi teadmata trükitud, ja eksituse läbi, mis raamatukeste kirjutaja süü on, Kirjameeste Seltsi toimetuste numbriga alla saanud. Kui raamatud seda wiisi ju walmis oliwad trükitud ja poogitud, saiwad nemad juuni kuu koosolemisel Seltsile ette pandud. Selts pidi niisuguse wiisile, temale „Toimetusi“ muretseda, wastu panema ja tähendas selsamal koosolemisel selge sõnaga, et K. A. Hermann Seltsi põhjuskirja wastu eksinud ja ka edespidi ühelgi Seltsi liikmel õigust ei ole oma pääd Seltsi nime all raamatuid trükki panna“. Kunderi aruanne raamatute kohta olnud tema eraasi, sest Kunder ei olnud raamatute arwustajaks Seltsi poolt määratud, ega olewat Selts tema arwustamist omaks tunnistanud. — Jaanuari koosolekul (8. Januaril 1875) oli asi Seltsi koosolekul ees, kus otsuseks sai tehtud: „Selts soowib, et auus wäljandja tähendatud wead (Saksa-keelsed kõnekäänud, tükkide jaotamise ja sisemise ehituse), kui raamat teist korda trükitakse, ära parandab, siis saab Selts mõlemad raamatud oma toimetuste hulka wastu wõtma“. — Kuna hiljematel aastatel Eesti Kirjameeste Seltsi selleaegse eestseisusele muu seas ka nende raamatute Seltsi toimetuste hulka wõtmist süüks anti, on see lugu siin pikemalt ära jutustatud, et näidata, missugust osa keegi selles juhtumises on mänginud.

Nagu Eesti Postimehe kuulutusest (1873 № 41) näha, oli Kunder 3. weebruariks 1874 peale lõunat kell 6 Wanemuises kõnepidajaks määratud. Kõneks oli ta ülesannud „Lootusest“. Pikemalt ei ole sellest teada.

1874. aastal on Kunderi pikem laulujutt „Uudu ja Metilda. Ennemuistene lugu“ kirjutatud, aga alles 1886. aastal on jutt „Meelejahutajas“ ära trükitud. Loo kohta tähendab Kunder ise: „Need wärsikesed on nagu noore ea mälestus. Nemad sündisid aastal 1874, kus ma esimest korda Tallinna linna ja St. Brigitteni („Piirita“) kloostri warem, ilusas kohas, nägin. Mina ise ei luuleta neile midagi suurt tulewikku, aga nad on mulle sedasama, mis igale inimesele noore põlwe mälestused. Eestseiswas loos kirjeldakse meie maa katoliku ajast pildikest, kus Eesti rahwas näitelawalt kui prii rahwas kadus. Laulu sisuks tegin ma tuttawa, v. Sternburg'ist ülesse kirjutatud muinasjutukese“. Jutt jaguneb nelja loosse ja algab sissejuhatusega: „Brigitta klooster“.

Waatad Wiru wette
Suikes silmaga . . .
Teine aeg tulnd kätte
Teise ilmaga.

Koori laul ja püha
Sinust pelju läind,
Neil on taewa iha,
Kes siin palwel käind.

Kuulsin ühte lugu
Sinu elu aast,
Tahan, Eesti sugu,
Sulle laulda tast.

Ole, püha warem,
Trööstja kurwal aal,
Kuni meile parem
Ilm saab isamaal.

Noor Eesti wanem Uudu kutsub sõjawäe kokku, et Tallinnat wõõraste käest wabastada.

Ta kutsus wanu, kutsus noori,
Ta kutsus kangelasi kokku.
Kui kõlas sarwe hele kõla
Ja wahwa meeste waenu laul,
Siis hüüdis wastu mets ja meri,
Siis kajasiwad koop ja kalju.
Hall wana õnnistas siis poega:
Säh, siin on minu waenu wibu,
Siin sõa kübar, sõa riie!
Kui langed wara waenu wäljal,

Sull saagu Taara taewas ase;
 Kui oled wõitnud, jõuad kodu,
 Siis, poeg, ka mina nooreks saan
 Ja laulan taewalastel tänu
 Ning hõiskan rõõmupidu sekka,
 Siis, poeg, ka wanemate nime
 Sa oled teenind — auusta teda!”

Ja neiu saatis nooremehe
 Käti andes nuttes edasi,
 Eit, õde, saatis poja, wenna,
 Laps isa waenu wäljale.

Nii kogus mehe kõrwa mees,
 Nii sündis mõnus malewa
 Ja wanemate waimud waatsid,
 Rõõm silmis, taewa kodadest,
 Ning õnnistasid elawaid.

Ja Uudu sarwe hüüdmisel
 Nüüd wägi Tall'nna poole toodi.

Waenlased, kes wastu tuliwad, langesiwad sõjas, ehk
 saiwad wangi wõetud.

Nii jõudis Uudu Lindanisa
 Raudwärawate ette pea.

Siin pidas ta oma sõjawäele waimustawa kõne, millega
 lugu algabki:

„Su kõrgelt müürilt mere peale
 Üks wõõras sugu alla waatab,
 Mu esiwanemate ase!
 Siin hõiskas enne minu sugu!
 Mu isaisad, Kalewite
 Ja kange meeste järelkäijad
 Siin pidasiwad rõõmu pühi.
 Su mullas, kindel Lindanisa,
 Üks wägew sugu hingamas . . .
 Mind kutsub kõik, mis püha, peastma
 Mu esiwanemate paika.
 Poeg, lunasta sa Lindanisa,
 Poeg, peasta teda wõõra käest.
 Ma ihkan, tahan teda jälle
 Mu rahwa pühaks omaks teha!
 Ma tahan, et priilt jälle käima

Prii wanemate haua üle
 Priil kohal peab mu Eesti sugu!
 Sest wõõras wägi, wärise,
 Kui isamaa ja waimud taewast
 Mind saatwad kangelaste seltsis
 Mu kallist osa pärima.

Uudu katsub oma sõjawäega linna sisse tungida, aga wärawad oliwad liig kindlad, kalju müürid liig paksud, sissetungimine ei läinud õnneks. Selle pärast piiras Uudu linna ümber ja seadis wahid wälja, et toidu moonu linna ei saaks wedada. Pea ilmus linnas nälg ja nälja kannul haigused. Ümberpiiratud oliwad meelt ära heitmas. Seal ilmub linna wäewanemale kesköötunnil unes walges riides ingel ja juhatab linnale peastmise tee kätte.

„Üks karjakene kloostri neitsid
 Peab walges riides, palweid lauldes,
 Ööl linnast wälja minema
 Ning merekallast mööda seni,
 Kui leidwad hirwe lehma, käima.
 See hirw on lumiwalge, waga,
 Ning kus ta seisab, sinna saagu
 Üks klooster wagadele tehtud“.

Öösel läksiwad neitsid, nende hulgas ka linna wäewanema tütar Metilda, linnast wälja, ilma et Eesti sõjawägi neid oleks näinud. Nad kõndisiwad pühasi laulusid lauldes mere äärt mööda edasi, kuni kesköö tund kätte jõudis. Korraga silmasiwad tütarlapsed ka tõeste walget hirwe, kes paigal seisis, nagu ootaks ta neid.

Nüüd tütarlaste süda hõiskas . . .
 Nad laenetega wõitu laulsid
 Ja hüüdsid waljumalt kui merel
 Walg' linnud oma lugu lööwad.
 Neil oli süda rõõmu, rahu
 Ja usku peastja peale täis.

Nad pöörsiwad kiirel sammul tagasi linna poole, aga neil ei läinud korda linna tagasi peaseda. Eesti wahid oliwad neid näinud, wõtsiwad neid wangi ja wiisiwad Uudu ette.

Ta istus siin, see Eesti ülem,
 Ning hüüdis sõameestele:
 „Kes nõrk on meile wastu seisma,
 Ei seda tapku meie mõök!“

Sõamehel üksi süda tõusku,
 Kui waenlane on vastu rinda!
 Nii rääkis ta ja waatas rahul,
 Kuis wõõrad neiud tema ette
 End heidsid armu paludes.
 Seal nägi ta Metilda seisma,
 Üht kuju taewalaste kojast . . .
 Ta palus armu, waatas armsast
 Kui ingel sõamehe peale.
 Ning Uudu tundis imewäge
 Mis wõõrdund südant soojaks tegi.

Kord oli ta hella ema armastust tunda saanud, aga sõja
 käras oliwad kõik õrnemad tundmused temas uinunud.

Nüüd uuest armu taewas jälle
 Metilda silmist waatas vastu
 Ta unustas nüüd waenu, wiha,
 Mis tõi neid Tall'na müürile.
 Metilda üksi tema meeles
 See ilus ristirahwa laps.

Ta pakub neiule oma kätt ja südant, ta lubab teda kunin-
 ganaks teha oma maal. Metilda wastab, ta olewat töotanud
 taewa Isa ümardaja oma eluaeg olla, Uudu wõiwat ristmise
 läbi tema wennaks saada, aga abikaasaks ei iialgi. Uudu
 saadab nüüd teised neiud linna tagasi, Metilda peab aga wan-
 gina Eesti laagrisse jääma. Wahe ajal on linn abi saanud.
 Daanlased on linna jõudnud. Algab lahing. Eesti wägi saab
 löödud ja põgeneb korratumalt. Metildal läheb korda segaduse
 ajal linna põgeneda.

Teises loos on sõjahaawad paranenud, sõja wiltsused
 unustatud, aga Uudu südames ei ole Metilda kuju veel kus-
 tunud. Ta paneb enesele kaupmehe riided selga, wõtab saatjad
 ligi ja läheb Tallinna. Ta tungib parajal ajal kloostri ja
 tal läheb korda Metildet ära warastada, aga kui ta oma saagiga
 kloostrist juba väljas on, märkawad teda kloostri wahid, piira-
 wad ümber ja wõtawad wangi. Uudu saatjatest saawad pooled
 surmale mõistetud, teised, nende hulgas ka Uudu ise, mõiste-
 takse eluks ajaks kloostri keldrisse wangi. Kaua aega on Uudu
 juba siin pimedas keldris istunud. Seal saab ta teada, et
 Brigittasse klooster asutatud ja Metilda kloostri ülemaks seatud.
 Uudul ilmub jälle elu himu. Ta hakkab oma veel elus olewa
 seltsimehega maaalust teed kloostri keldrist kaewama. Kolme

aastase raske töö järel läheb neil korda maaalust käiku läbi kaewata ja pimedast kloostri keldrist päewa walgele jõuda.

Kolmas lugu.

Brigitta hiilgas koidu kullas,
 Kui kewadine õilmepuu,
 Ning Soome meri saatis laineid
 Kui terwitajaid kaldale,
 Ja jõe lained tulid lauldes
 Ja wahutades mere sülle.
 Kui mäemees astus Uudu koopast
 Ning seisis, imeks pannes ilu,
 Kui wõõras omal isamaal;
 Tal mulla süles meelest läinud,
 Et kewadine ilm on ilus . . .
 Seal tuli kloostri wärawast
 Metilda, nagu taewa päike,
 Ning puistas sulgis loomadele,
 Kui toitja ema, toitu maha.
 Ta waatas üles taewa poole,
 Käed pani kokku palwele,
 Kui annaks taewa isal tänu,
 Et linnukesed süüa saand.

Uudu astub Metilda ette ja palub uueste tema kätt, aga saab niisamasuguse wastuse nagu ennegi: Tema olewat ennast Jumalale pühitsenud ja tahtwat siin kloostri müüride wahel surra.

See wastus ärritab Uudu wihale. Ta kuulutab neiule, tema tahtwat usku, mis inimest külmade kloostri seinte wahele elawalt maha matab, wiimse jäljeni ära häwitada.

Ning mis ta wandes töötand
 See sündis nii.

Endine suuremeelne Eesti wanem muutub rööwli pealikuks, kes ühegi rahuliku teekäija peaie armu ei heida, nii pea kui see kristlane on. Ta möllab oma rööwli salgaga Tallinna ümber teede peal,

Ei annud armu wäetil, wanal,
 Ei kuulnud nõrgakeste palwet.

Kuid kaua ei kestnud see. Kui Uudu kord jälle oma salgaga kaupmeeste woori peale tormas, saiwad tema seltsimehed surma, kuna ta ise haawatult lahingu platsile jäi. Siit leidsiwad teda mungad, kandsiwad teda linna ja arstisiwad tema haawasid.

Neljas lugu.

Maaalust teed mööda, mis Uudu waremine kaewanud, käib
Metilda õõseti haige Uudu juure ja õpetab temale ristiusku.
Uudu saab terweks, laseb ennast ristida ja astub kloostrisse.

Ta uuris püha kirja sõna,
Mis Lunastaja ise annud.
Pea seisis kloostri wende seas,
Kui kõige targem kirjatundja
Deodatus, endne Eesti ülem.
Ta tarkust kuulis linn ja klooster,
Tast rääkis kaugel ristirahwas,
Üks aga, kes see kõige enam
Nüüd Deodaati auustas, kiitis, —
Metilda see, ta puhas neiu.

Kui endine kloostri wanem sureb, walitakse Deodat, endine
Uudu, tema asemele kloostri wanemaks.

Ta seisis auus ja armastuses
Wendade üle hea ja waga.
Küll nähti kesköö tunnil sagest
Weel walget inglit tema kõrwas.
Metilda aga nüüdap oli
Deodati armastatud neid.
Ja wagaduses, palwes läksid
Neil päewad, aastad edasi;
Neid kesköö ikka kokku tõi
Ning koidu walgus lahutas.

Kord kesköö tunnil aga
Jäi tulemata kloostri neid.
Ja wara walgel kuuldi tasa
Brigitas kella helinat:
Metilda armas waga neitsi
On läinud taewa Isa juure
Ja jätnud jumalaga õed.
Deodatus luges püha palwe
Ta hinge õnnistuseks seal,
Siis püha kirik Nikolai,
Tallinna kindlas linnassa,
See wõttis kalli surnu neitsi
Metilda oma sülesse.

Deodatus kogus kurwi päiwi
Weel mõneks eluaastaks kokku

Ning pühitses neid taewa Isal
 Ja mälestuseks armsal neitsil.
 Ja wiimaks leidis rahu paiga
 Metilda kõrwas kirikus.
 Ta oli kannatanud waewas,
 Ning rahu paiga saanud taewas.

Lugu ei täida nõudmisi, mis ajalooline jutt täitma peab. Pirita klooster sai 1407. aastal asutatud; eestlased oliwad sell ajal juba 200 aastat orjad olnud, wabasid Eesti wanemaid, kes oma walitsuskonnas oma soowi mööda „kui kuningad“ oleksiwad wõinud toimetada, ei olnud ammu enam elawate hulgas. Rohkem käib juba Saksa elu ja olu kirjeldus selle ajaga kokku. Ka muidu on jutul puudusid. Kirjanik on tahtnud Uudut kangelaseks kujutada, selleks on aga Uudu liig tujukas ja muutlik, peaaegu kergemeelne. Saksa neiu armastusele ohwerdab ta oma isamaa ja rahwa, oma mehisuse ja wabaduse. Kui waimukangelane seisab Metilda temast wõrdlemata kõrgemal, kahjuks on ta ainult mööda minnes kirjeldatud. Siiski ei wõi salata, et laulus üksikuid wäga ilusaid kohte on, kui kirjanikule kaunis raske keele andeks anname.

1874. aastal kirjutas Kunder ka oma mõlemad esimesed näitemängud „Mulgi mõistus ja Tartlase tarkus“ ja „Muru Miku meelegaigus“, mis aga mitu aastat hiljem trükkis ilmusiwad. Nende üle alamal teiste Kunderi näitemängudega ühenduses pikemalt.

1875. aastal awaldas Kunder „Eesti Postimehe“ 17. numbris 23. Aprillist arwustuse „Laulud wiisidega. M. Weske.“ Selles kirjutab arwustaja: „Kolm omadust on raamatul, mis teda Eesti keeli laulikute seas hiilgawaks täheks teewad. Need omadused on: 1) tema rahwalik sisu, 2) tema sõnade lihtsus ja mõtete sügawus ja 3) tema keele kõla. 1. Laulud on nimetatud raamatukeses nõnda Eesti rahwa elu kohta määratud, nagu oleksiwad nad rahwa oma luuletused olewat. Lauludes ei räägita mitte inimestest, kes paljalt hoonetes oma asjad ajawad ehk linna müüride wahel elawad, waid inimestest, kes kesk waba loomust elawad. Karjapois wainul, armuke merel, poisid õitsil, piigad põllul jne. on laulude sisu. Laulud näitawad, et inimene ikka lahke ja prii on, kui ta wäljas loomuses elab, ja põlluharija Eesti rahwas, ta on ju enam aega aastas lausa taewa all, kui tumes tares; ja sest siis ka tulnud, et Weske juhtumisi omas lauludes ikka loomuse külge seob: kord puu, kord mere, kord taewa tähtede külge jne. ja sest saab

rahwas aru ja seda tunneb ja usub ta paremine, mida ta oma silmaga näha võib.

Sõnad ja mõtted lauludes on ühel õrrel, mõtete jaoks on paras jagu sõnu, nõnda et mõtete ja sõnade hulk üht teist ülesse kaaluvad, ning see on, mis kõne kõneks ja laulu lauluks teeb — „sõnade hulk on mõtete segamine ja surm“. Mõtted lauludes on ikka ilusad pildikesed, mille raamideks luuletaja loomust on pruukinud.

Mis Eesti laulus keelt ilusaks ja rahwalikuks teeb, on nagu ammugi teada, konsonantide või hääleta tähtede ja wokaalide või häälega tähtede kokkukõla. M. Weske raamatus on mõlemad omadused meistri osawusega pruugitud; mis asja ülendab, on weel see, et midagi kokku korjatud ega kokku sunnitud pole, waid et kõik loomulikul wiisil sündinud. Riimised pole nimetud raamatus igas laulus mitte, mis aga raamatut mitte pahemaks waid paremaks teeb. Meeleta sõnad wõetakse sagedasti Eesti keeles riimideks ja niisuguste riimide asemele on ometi parem meelt kui sõna kõlksu panna. . .“

Kewadel 1875 lõpetas Kunder seminari kursuse ja sai 21. juulil 1875 Tartusse 3-nda linna-elementarkooli kooliõpetajaks kinnitud. Kui me nüüd pilku tagasi Kunderi seminarisolemise aja peale heidame, siis näeme meie, et Kunder juba sell ajal kirjandusliselt õige wiljakalt ja tähtsalt tegew oli. Kaks pikemat luuletust: „Oiekuu ja külm elu maanteel“ ja „Uudu ja Metilda“ ja kaks näitemängu: „Mulgi mõistus ja Tartlase tarkus“ ja „Muru Miku meelehaigus“ ja hulk vähemaid laulusi, arwustusi ja kirjutusi oliwad selle kooli põlwe wili. Siiski waatas Kunder ise oma selleaegsete kirjandusliste tööde peale ainult kui oma jõuu katsete peale. Kaugelt suurem hulk selle aja töödest ilmus trükist alles mitu aastat hiljem, mitmed ei ilmunud üle pea. Kunder tahtis tõsist tööd teha, mitte paljalt kirjaniku nime saada.

Järgmised seitse aastat, 1875—1883, wõiks Kunderi kirjaniku töö **teiseks ajajärguks** lugeda. Sellel ajal ilmusiwad Kunderi loodusteaduslised õpe- ja lugemise raamatud, mis tänini ainsateks sellekohasteks Eesti keeles on jäänud. Ka teised Kunderi selleaegsed kirjatööd on läbi ja läbi ainult loodusteaduslised, wälja arwatud kolm weikest laulu. Kunderi kui loodusteadlase õiglane hindamine on sellekohase asjatundja asi. Siin seisku ainult mõni sõna nende tööde üle sellest seisukohast, mida need tööd eestlastele on pakkunud ja tänini weel pakuwad.

Kõnega Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 26. ja 27. Septembril 1875 „Kudas loodus ja inimeste wastastik elu inimest harib“ astus Kunder esimest korda awalikult looduseeaduse põllule, kuhu ta mitmeks aastaks töötama jäi. Kõne ise on kadunud, aga Eesti Kirjameeste Seltsi protokollides on tema lühike sisu järgmiselt üles antud: „J. Kunder, koolm., rääkis selle üle, kudas loodus ja wastastik elu inimest harib. Kõne põhjaks oliwad seitse asja wõetud, mis läbi inimese kaswatamist ja harimist looduse, kui inimeste läbi näidati. Need asjad oliwad: 1) maapind, 2) kiwiriik, 3) wesi, 4) õhk, 5) taimeriik, 6) elajariik, 7) wastastik elu maade ja rahwaste wahel. Iga asja juures näidati ära, kudas seesama inimest keha kui waimu poolest kaswatab ning iseäranis, kudas wastastik elu rahwaste ja maade wahel inimest waimu poolest kaswatab. Ka wõeti iga asja juure näitusid loodusest ja kus sündis, seal historiast ja statistikast“.

Selle järel ei astunud Kunder 1875. ja terwel 1876-ndal aastal enam kordagi awalikult wälja. Nähtawasti nõudis kooliõpetaja amet, mida ta parajaste algas, ja loodusteadusliste õpe- raamatute materiali ettewalmistamine tema täit jõudu. Üheks aastaks jäi ta Tartusse kooliõpetajaks. 27. juulil 1876. nimetati teda Rakwere poislaste elementarkooli teiseks kooliõpetajaks.

4. januaril 1877 pidas Kunder Eesti Kirjameeste Seltsis „kõne looduse õpetuse üle“, mille kohta Seltsi protokollides järgmist seisab: „Koolmeister J. Kunder pidas kõnet looduse õpetuse üle. Ta wastas küsimuste peale: 1) Miks peab looduse õpetust meie Eesti koolides antama? 2) Mis peab looduse õpetusest antama? 3) Kudas peab looduse õpetust antama? Lõppeks pani ta Seltsile oma looduse õpetuse raamatu esimese jao (elaja riigi) käsikirjas ette; ta luges sealt seest mõne tüki ette ja seletas ära, missuguse põhjusemõtte järele ta oma raamatu walmistanud on. Seltsi soowimist mööda saab see kõne aasta raamatusse trükitud, et teised, kes mitte Seltsi liikmed ei ole, ja iseäranis kõik koolmeistrid sealt õpetust ja juhatust selle asja õpetamiseks saaksiwad“. Kõne ei ilmunud Seltsi aastaraamatus, arwatawasti selle pärast, et Kunder tema oma looduse õpetuse esimese jao (waata alamal) sissejuhatusena ära trükkis, mis sell samal aastal ilmus.

Järgmisel 1878. aastal ilmus raamat: „Maakera elu ja olu“. Õpetlik raamat koolidele ja kodule. Tartus Schnakenburgi trükk ja kulu. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused № 23). Eeskõnes ütleb raamatukirjutaja: „Kui meie Eestikeele raamatute nimekirjasse waatame, siis leiame wähe niisuguseid

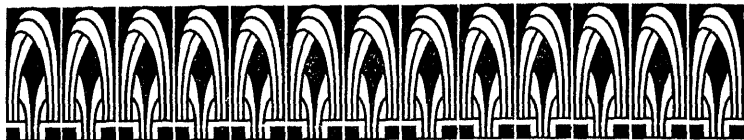
ajawiite raamatuid, mis ühes mõnusa sisuga ka õpetlikud oleksiwad. Suurem jagu neist laulawad ja räägiwad, vähem osa õpetawad. Et esimesed raamatud omalt kohalt ikka ka õpetlikud on, sest et nad meie südant hariwad ja mõnda head eluõpetust annawad, selle pärast ei wõi neid aga mitte täitsa õpetlikuiks raamatuiks nimetada, sest et nad meie mõistuse piiri teaduses wäga wähe laiendawad.

Nagu meie nüüd lauldes ja rääkides aega wiita wõime, nii wõime seda ka õppides teha, ning seks nimelt on eesseisaw raamat tehtud. Ses raamatus räägitakse rahwalikul kombel, igal mehel arusaadawalt teadusliku asjade üle, mida targad wõõramaa mehed uurimiste ja katsumiste läbi wälja saanud.

See raamat on niihästi wanematele koolilastele, mitte õpetuse, waid õpetlikuks raamatuks, kui ka kodurahwale õpetuse raamatuks walmistatud. Ta on uue aja teaduste saaduste järele kokku pandud, kus juures Saksamaa mehe Gressleri kirjad kõige enam ja sõnasõnalikumalt pruugitud saiwad.

Raamatukirjutaja arwas, et ta eesseiswa kirjaga Eesti rahwale kasu tuua wõib ning tegi teda selle pärast hea meelega walmis ja arwab, et ta ka hea meelega wastu wõetud saaks. Rakweres, Wirumaal. Detsembri kuul 1877“.

Raamatus on 18 peatükki: 1) Maakera kuju, 2) Meri ja ilmamaad, 3) Maakera pinnast, 4) Maakera koor, 5) Maakera sisu ja süda, 6) Tulemäed ja maawärisemine, 7) Jõed, ojad ja kosed, 8) Järwed, 9) Jõed meres, 10) Tõuus ja mõõn, 11) Öhuwooled, 12) Soojus ja soojamõõtmine, 13) Wihm, 14) Lumi, 15) Magneet, 16) Taime eluase, 17) Elajate eluase, 18) Inimese sugu jaotamine. Iseäranis huwitaw ja täieline on peatükk: „Maa kera koor“. „Nagu üks risti läbi lõigatud puu mitmesugusid rõngaid, süüd ehk lõimi näitab, nii on ka maakera koorega lugu, kui me teda mõtetes läbi lõikame. Siin näeme meie kolm iseäralist rõngast, mida maatargad ehk geoloogid formatsioonideks nimetawad... Kõige päälmisses korras on tahwli kiwi sarnane maakih. Meie wõime näha, kudas üksikud maajaod nagu üksteise peale walatud ehk jooksnud on. Niisugust kiwide- ja maakihti nimetakse kolmasmägestikuks (Tertiärformation)... Kolmasmägestikus leiame meie kiwisüsa (pruuna), lupja, mis koorikute kattest saanud; rohelist liiwa, kirju liiwakiwi, kipsi ja weel mitmet jagu lubja- ja liiwakiwa ning kiwisüsa... Kolmasmägestiku all on teinemägestik ehk wahemägestik (Secundärformation)... Teinemägestiku all on algmägestik (Primärformation)... allmägestiku all on sula ja palaw maasisu... (Järgneb.)

Mõnda keele kohta.

Minule sattus juhtumisi mõni käsikiri keele uurimise kohta kätte. Nad ei olnud minule määratud, ega Eesti kirjanduse toimetusele. Üks asi, mis nendest silma paistab, on: huwitust Eesti keele uurimise kohta on olemas. Ühelt ja teiselt poolt katsutakse kätt töö külge panna, aga käsi on harjumata, ta ei mõista sealt peale hakata, kust tarwis. Järelduseks on tampimine ühe koha peal. Parema tahtmise juures ei saa edasi.

Kaks teed on, mis keeleuurijat sihile viiavad. Kuid kõige pealt peab sihi enese kohta selgus olema. Meil keereldakse harilikult kirjawiisi muutmise ümber, üks arwab, et ta tarkuse kiwi leidnud on, kui ta Eesti asemel Eesdi kirjutama hakkab, teine leiab, et kõik küsimused otsustatud on, kui me mitte enam kukk ei kirjuta, vaid kuk, kolmas soovitab kõige kentsakamaid konksukesti ja märgikesi koguni seal, kus täitsa sündsad tähed kõigis haritud keeltes ammu juba tarwitusel. Harilikult unustavad need kirjawiisi muutjad, et igas keeles nii palju heali olemas, et me millgi kombel neid kõiki igapäises kirjas üles tähendada ei jõua; meie tähed märgivad ainult umbkaudu ilmotsata hulga üksikuid isemoodi heali, sagedasti tuletavad nad heali ainult umbkaudu meeles, wrdl. Prantsuse e a u x mis o kõlab. Kirjawiisi parandamine uute oma arust õigemate muudatuste läbi, nagu „Eesdi“, „kuk“ ja sarnased, on kõige tühisem ajawiide, mis inimesel olla võib, ja on võimalik ainult seal, kus kirjandus weel kehv. Inglased ja Prantslased saavad oma keeruliste healekujudega väga hästi läbi, ega mõtlegi neid muutma hakata. Nad kulutavad oma aja paremine sisu täiendamise peale ja jätavad välise wormi, mille sisse sisu

walatakse, nõnda kudas ta on. Ja see wäline worm täidab siiski oma kohust üsna korralikult. Kirjawiisi muutmise, selle tühise igawa mängu asemel peaksiwad need, kes meil keele kohta huwitust tunnawad, hoopis teise sihi enestele ette seadma: keelt ennast tundma õppida,

Üteldakse — ja see ütetus on üsna harilik ja igapäine koguni inimeste suus, kes kooliharidust on saanud: mis Eesti keelest õppida, ma mõistan teda niigi kõnelda. Umbes seda sama näikse ka suur hulk kirjawiisi muutjaid uskuma. Sellest selgub uskumata kergemeelsus, millega muudatusi tahetakse ette wõtta. Kuid üht keelt kõnelda ja teda igakülgselt mõista, on kaks ise asja. Talu perenaine mõistab wäga hästi lõnga kedrata wõi kangast kududa, tahaks ta aga mõne ketramise wõi kangakudumise wabriku enda juhatusse alla wõtta, wõi mees, kes enesele kiwikeldri wäga hästi üles ehitab, suure teatrimaja wõi kiriku ehitamist, ta näeks peagi, et ta teadmine liig weikene on, et ta palju enne õppima peab, kui ta sarnase koha peal toime hakkab saama.

Ilma otsata keerulisem on lugu iga rahwa keelega, olgu see rahwas haritud wõi harimata. Õieti kõnniwad ju praegugi weel kõige kuulsamadki keeleteadlased lapsekingades. Keele teadus on weel tulewiku-teadus. Terwel maailmal, kõigil maailma teadustel on wäärtust ainult sellel mõõdul, kudas tal inimese kohta tähtsust on. Inimese jaoks on kõik maailm, kaob inimene, siis kaotab ka maailm kõikide oma kulla mägedega oma terwe wäärtuse, ta on wäärtusetu kiwi hunik maailma ruumis. Kõik, mis maailmas, on inimese oma, inimese keel on aga inimene ise, inimese waim, inimese minewik, olewik ja tulewik. Suured keeleteadlased on tänini suutnud nagu ukse prao wahelt mõne pilgu keele riiki heita, nad on Indo-Europa rahwaste eilse minewiku, selle aja, kus wenelased, sakslased, inglased, prantslased, kreeklased, hindud, persialased weel kui üks rahwas kümme-kond tuhat aastat tagasi ühes elasiwad, ünam ehk vähem walge ette suutnud tuua, Soome-Ugri keeltega katsutakse selle sama sihi poole, mis ise weel uduses kauguses, edasi rühkida. Aga see kõik on paljas ukse prao wahelt waatamine selle kõrwal, mis keel pakkuda wõib inimese soo ja iga üksiku rahwa minewiku, olewiku ja tulewiku, tema hingeelu, tema ihade ja iseloomu, tema „enesetundmise“ kohta. Suured ülesanded, aga ka suured nõudmised uurijalt, palju suuremad, kui küsimised, kas peame Eesti wõi Eesdi, kukk wõi kuk kirjutama!

Kudas on võimalik õige tee peale saada. Uut sellel teel ette tuua ei ole igamehe asi. Wähemalt on juba see hea, kui ette aetud rada mööda mõistetakse minna ja mitte metsa padrikusse ära ei eksita.

On kaks teed olemas, mis sihi poole wiivad: 1) hoolas tähelepanemine ja ülestähendamine sellest, kudas rahwas kõneleb. Sada tuhandete aastate jooksul on rahwas keele loonud, ilmlugemata põlwed on tema kallal, iga väiksemagi heale kõla kallal, tööd teinud ja wiilinud. Igal kõige väiksemal heale kõla iseäraldusel seisawad lugemata põlwed selja taga, iga üks heale kõla on väärt, et ta õigesti kuulatud ja õigesti üles tähendatud saaks, aga mitte igapäise kirjawiisi tarwis, mis võimalikult muutmata peab jääma, waid teaduslistes ülestähendustes. Sarnane ülestähendamine on keeleteaduse põhi, kiwikesed, millest tulewik keeleteaduse hoone üles ehitab. Mitte igaüks ei mõista õigesti kuulata ja seda, mis ta kuulnud, õigesti üles tähendada, kõrgemate koolide juures wäljamaal on eriasutused, kus seda õpetatakse ja harjutatakse. Hea tahtmise juures wõib aga ka liht walla kooliõpetaja lõpmata palju toime saata. Tal jääb palju asju tähelepanemata, aga wäga palju on tal siiski võimalik üles tähendada. Tehku tööd selle kallal, saatku oma töö wili teaduslisele õpeasutusele ehk Seltsile (ka „Eesti Kirjandus“ wõtab sarnasid töösid tänuga oma weergudele). See jääb seal läbistikku käsikirjas seisma, auu ega rahalist tulu töötaja läbistikku palju ei näe, aga tema ülestähendusi panewad teadusemehed keeleteaduse hoone ehituskiwideks. Ta wõib õiglaselt uhkust tunda teadmises, et ta igaweste uut käsku „tunne iseennast“ on jõudu mööda püüdnud täita, sest ainult tulewiku keeleteadus wõib inimese enese tundmist edendada.

Hulga raskem on teine tee — keelte wõrdlemine. Iseenesest ei ole wõrdlew keeleteadus wahest sugugi mitte keerulisem kui üleskirjutamise töö, aga algseaduste tundmise puudusel wõib keelte wõrdlemine wäga kergesti halpimiseks muutada, wõib sõnu wõrdlema hakata, mis mingil kombel üksteisega sugulased ei ole, ehk nad seda küll näitawad olewat. Üle pea ei wõi keelte wõrdlemist neile soowitada, kes mitte sellekohast eriharidust ei ole saanud, muidu tulewad niisugused keeleteaduse õilmed wälja, nagu hiljuti ühes ajalehes, kus kõige tõsisema näoga seletati, sõna ülemaa (Wene tähtedega kirjutatud *улема*) tulewat ladina sõnast *ulmus* pärn ja tähendawat *pärnade* maa. Ei, niisugused halwad naljad

jäägu parem kõrvale, jäägu kõrvale. ka igapäise kirjawiisi muutmised, kus kirjawiisis juba üksmeel walitsemas: koguni täielist kirjawiisi, millel ühtki puudust ei oleks, ei saa ikkagi kätte. Küsimustes, kus kirjawiis mitmekesine, peab ju ühisele kirjawiisile pütama, aga ka seda wõib ainult keele õige üleskirjutamise ja keelte wõrdlemise teel korda saata. Kirjutatagu Eesti keel nii täielikult rahwa suust üles, kui see iial wõimalik. Wõetagu iga kihelkond põhjalikult läbi. Siis saame materiali Eesti keele kohta, mille peale teaduslisi järel-damisi, ka kirjawiisi asjas, põhjendada wõib. See oleks praeguse aja keeleteadusline ülesanne igale ühele, keda keele küsimus huwitab. Loodetawasti wõtab asunew Eesti Kirjanduse Selts töö juhutamise enese peale.

Lugejate ringkonnast.

1.

Wõerakeelsete sõnade transskriptsion.

Wiimase aastakümne jooksul on Eesti mõte igas inimliku tegewuse wallas edu awaldanud. Ka keeleteaduse wallas on salgamata edu märgata, aga peab ka kohe ütleva, et see edu kunni wiimse ajani muudest edu ilmutustest iseäranis ühiselulistest ja poliitilistest, kaugele taha on jäänud. Õnneks on aga ka siin edumõtte õhutajad raugemata agarusega asjast kinni hakanud ja kõige vähemalt abinõu loonud, millega, kui tuimusest ja osawõtmatusest selles asjas mõnel pool jagu saadakse, meie keelt küllalt ajakohaselt arendada võib. See abinõu on keeleteadline ajakiri „Eesti Kirjandus“. Selles mõttes ei leia sõnu küllalt, et ettewõtte algatajat tänada. Aga tarwitagem siis seda abinõu kõige suurema õhina ja agarusega!

Näituseks, üks küsimus on meil weel praegugi lahtine, nimelt wõera-keelsete sõnade transskripterimine. Selles küsimuses talitawad meie kirja keele tarwitajad ilma kõige vähema järjekindluseta. Häälekuju „z“ awaldab kord Prantsuse häält „z“, ehk Wene „з“, teine kord Saksa „z“, kuna aga Prantsuse „z“ ja Saksa „z“ kaks koguni isesugust asja on. Niisama häälekuju „sh“: kord tähendab ta Wene „ш“, kord „ж“. Praegu on mul ainult ülemal nimetatud häälte kohta järgmine ettepanek: Wõetagu Eestis, Inglis keele eeskujul, Prantsuse „z“ ja Wene „з“ transskripterimiseks „z“, kuna „zh“ Prantsuse „j“ ja Wene „ж“ tähendaks. See rikastaks keelt.

Ed. Willmann.

2.

„Eesti Kirj.“ VI. lehek. 184 lause kohta: „Wiinapõletamise õpetusega ei saa eestlane läbistikku midagi peale hakata . . .“ oleks minul järginist tähendada:

Ametliku teate järele oli Wene riigis 1901/2 (uuemaid teateid ei ole praegu kahjuks käe pärast) 2253 wiina wabrikut. Wiinapõletajateks nendes wabrikutes olid 707 poolakast, 480 juuti, 358 wenelast, 333 eestlast, 237 sakslast,¹⁾ 71 lätlast, 29 leedulast, 20 walgewenelast, 18 teistest rahwastest. Palka maksetakse suuremates wabrikutes 7—8 kuulise töö aja eest 2000 rubla ja rohkem ja leiaks nii mõnigi omale ülespidamist. Üleüldse oldakse eestlastega Wenemaal väga rahul.

A. Thomson.

---

1) Wist ehk mõnigi meie pastla sakslastest.

Uued raamatud.

Waimude org. Jakob Liivi luulekogu. 15 lhk. 6⁰. A. Pert'i trükikojas Tallinnas.

Hallikas. Salust paistab ilus maja. Hallika juures seisab meeleheitew tütarlaps.

Arm hoowas ta hinge sest ilusast talust,
Ta mehisust, truudust siit lootis (lhk. 3),

kuid ta on eksinud. Tema armsam on teekonna ette wõtnud, mis hirmsast „waimude orust“ läbi wiib. Küll tõendab tema armsam Joosep :

Sind musutan, kallike, üksinda sõidan
Ma sõlge ja sõrmukseid tooma,
Tee raskuse homse päewaga wõidan
Ja tulen siis kosjasi jooma“ (lhk. 4),

küll wannub ta, et ta neiule truuks jääb, et waimude org teda wõita ei suuda, kuid neiu ei usu teda . . . .

Joosep on waimude orus.

Ma silman seal liikuwal udusel pinnal
Hulk neidusi, ilusaid, noori,
Neil säravad ehted on kaelas ja rinnal,
Nad seawad end laulmiseks koori (lhk. 7) ;

küll kostab hoiatamise hääl temale kõrwu, küll ilmuwad tema ette ka teistsugused waimud :

Näod on neil nii kolkunud, walged,
Käewarred ja sääred neil lahjad kui kepid
Ja langenud, närtsinud palged (lhk. 9).

Need on siin enne Joosepit pidanud pidu.

Kõik kerged ja tõsise sihita waimud,
Kel aateks on kirgline idu (lhk. 9).

Kõigist hoiatustest hoolimata wõidab waimude koorilaul Joosepi ära.

Waimude koor laulab :

Ilm ärkamas, lukkusi murdmas on maha
Ja rahwale wabadust annab,
Noor süda weel tunneb maailmas sest paha,
Et armastus ahelaid kannab.

Teed nooruse maale ja tundmuste ilma
Seal lukustab kinni suur taba ;
Siit üksinda õnnekoit hiilgamas silma,
Siin armastus kõigile waba . . .

Siin heidawad ühte kõik mõtted ja meeled,
Meest kallima kaissu wiib wahwus ;
Siin sulawad kokku kõik lahkuwad keeled
Ja unenäo uduks saab rahwus . . . (lhk. 9).

Joosep jääb waimude orgu, kus ükski ei mõõda aastate aega,

Ei tundide järele küsi ;
Ei rõõmuse kaaluta kainuse waega,
Mäng õöl ega päewal ei püsi.
Siin rändajal aastad on otse kui päewad . . ." (lhk. 10).

Kaua on Joosep juba waimude orus wiibinud, ilma et ta ise seda märkaks. Wahe ajal on

. . . Kodus walusad päewad . . .
Seal wägiwald wintsutab tegewaid mehi,
Kõik elu eest wõitlema läewad (lhk. 13).

Joosepit äratab wägew koorilaul, mis wäljaspoolt waimude orgu kõlab :

On kellelgi rinnas nüüd eluks weel sundi,
Kõik ärgaku magamast tööle,
Sest kodumaa pidustab kewade tundi
Koit kuulutab lõppu ju ööle.

See aader, mis sinule, kodumaa, lastud,
On selgemaks teinud su waimu . . .

Ei asjata tohi nüüd närtsida noorus,
Ei waibuda tugewad pihad ;
Need närtsiwad jäädawalt waimude orus,
Kel aateks on alatud ihad . . . (lhk. 14).

Joosep ei taha enam ainukest tundi wiibida waimude orus, ta tahab minna, kuid pilgates tähendab haldias, kes teda oma wõrgus pidanud :

Pead aga siit astuma kepi naal teele,
Sest waata, su juuksed on hallid (lhk. 14).

Lõpuks laulab koor väljaspool waimude orgu :

See rahwas, kes aegsasti nooruse jõudu
Wiib isamaa altari peale,
Sel kõrgemaks püüdeks on südikat sõudu
Ja rahwaste kooris saab heale.

Mu isamaa, warsti su sügawad haawad
Seob kodumaa poegade käsi ;
Sest kindlasti usume, terweks kõik saawad,
Ka tütreid neid põetes ei wäsi (lhk. 15).

Palume auustatud luuletajalt wabandust, et nii palju laulust wälja kirjutanud oleme, aga meie wäljakirjutused on ühekülgised, ainult sellest seisukohast, kudas meie loost aru saame. Et iseseiswale otsusele jõuda, peab lugeja ise raamatu läbi lugema. Mõtted ja pildid, mida luuletaja kujutada tahab, kui me luuletuse mõttest õieti oleme aru saanud, on suurepäralised, kuid nad ei ole mitte tarwilise kindluse ja selgusega nõnda ütelda kiwi sisse raiutud. Peab liig palju juure kujutama, et mõtet kätte saada. Ja see mõte on meie arwates : weiklase isiklise õnne jaoks, oma tujude ja himude täitmiseks on noormees kõik oma nooruse jõuu ja wärskuse kulanud, sell ajal kui tema ümber

werd kodumaa mullasse tilkus,
Seal kuuldus ka windunud witsade sahin,
Püss paukus, mõök surmawalt wilkus" (lhk. 13),

sell ajal kui kodumaa pojad isamaa sügawate haawade sidumise kallal töös on ja tütreid haawatuid põetamast ei wäsi. Kui oma isikliste kirkede ohwer wiimaks märkab, et midagi palju kõrgemat ja ausamat tema ümber sünnib, kui oma himude täitmine, on ta töö jaoks juba kõlbmata. Ta on oma terve nooruse jõuu waimude orgu jätnud. Hall wanake astub sealt kepi najal komberdades wälja.

Soowitame raamatut kui tähtist luuletööd igale kirjanduse sõbrale.

Kahewõitlus. Anton Tšehow'i roman. Eestikeelde kirjutanud J. Klausen. Kuresaares. T, Liiw'a kirjastus ja trükk. 1906. 142 lhk. 8⁰. Hind 30 kop.

Kohutaw lodewus elukombetes, täitsa raisku läinud iseloomud, ühe sõnaga Jakob Liiw'i „Waimude org“ on elu, mida suur Wene kirjanik A. Tšehow selles jutus kujutab, kuid selle wahoga, et wäljaspool Jakob Liiwi „Waimude orgu“ kibe wõitlus palcuste eest näikse walitsewat, Tšehowi raisku läinud ringkonna ümbruses aga muud ei ole kui mõni auusameelne narr, kes oma auusameelsusega midagi ei mõista peale hakata. Ainukene mõistlik inimene terwes jutus v. Koren on hoopis kõrwaline isik, kes juhtumisi mõneks kuuks selle pori keskele sattunud. Elu on siin

niisugune, et jätkuse tundmuse peale ajab, ja siiski komberdatakse siitki pori põhjast kargu najal lõpuks wälja paremat, auusamat elu elama. Tõlke keel on paiguti kange ja konarline, tuleb wõimatuid sõnawördjaid ette, näit. „muljend“, mis wist „впечатлѣніе“ peab tähendama, muidu wõib aga raamatut kui tähtsa kirjamehe tööd neile soowitada, kes teada soowiwad, kui pööraselt inimene elada ja oma aega raisata jaksab.

Lühikesed jutud. Ümber pannud K. Leetberg. K. Sööt'i trükikojas, Jurjewis (Tartu) 1906. 150 lhk. 8°.

Raamatus on 10 juttu, seal hulgas Wene kirjanikkudest Leo Tolstoi 4 juttu: „Tuld peab aegsasti kustutama“, „Loll liwan“, „Küll Jumal õigust näeb, aga ta kohe ei näita“ ja „Kuda kuriwaim leiwakannika wälja lunastas“, S. Semenowi kaks juttu „Pärandus“ ja „Ise omale“, Soome kirjanikkudest P. Päiwärinta 2 juttu „Nälja Madi“ ja „Märsi Ann“, Juhani Aho 1 jutt „Madi kindlus“, Daani kirjanikkudest Andersoni „Midagi“. Nagu sellest nimekirjast näha, on juttude wäljawalik hea. Keel läheb korda, tuleb aga ka üksikuid puudusi ette. Mõned näitused: „wankri telli pulk“ lhk. 26 (peab olema telje), „kohtuuria“ lhk. 27 (peab olema kohtuuriija), „tuhtuga“ lhk. 27 (peab olema wangistusega), lhk. 24-dal jookseb „wasikas wõera reie alla“ (peab olema reie alla, „reie“ sõnast „reis“), „kaelkougud“ lhk. 25 (peab olema kaelkoogud). Niisugusid puudusi tuleb raamatus kaunis rohkesti ette.

Õnnistamise kõne Wanemuise Seltsi uue maja pühitsemise päewal augusti-kuu 12. päewal 1906. aastal. Pidanud Dr. J. Hurt. Müüakse Wanemuise Seltsi uue maja hääks. 15 lhk. suur 8°.

Sisu: Lühike tagasiwaade Wanemuise Seltsi käekäigu peale tema algusest saadik; tulewiku lootused, mida Wanemuise Seltsimaja äratub. Need lootused wõiwat täide minna ainult siis, kui meie ise ikka paremaks püüame saada. Ja meil olewat sellekohast tööd eneste kallal paljugi teha: Eesti kius ja jonn, sugu salgamine ja emakeele põlgamine olewat Eesti iseloomu silmapaistwamad patud, mis kaduma peawad, kui need lootused täide peawad minema, mida Wanemuise uue maja ehitamine äratanud. Iseäranis olewat sugusalgamine ja emakeele põlgamine „patt Jumala ees, neljanda ja kaheksama käsu rikkumine ja häbi inimeste ees, edewus ja rumalus“. Nagu tuttaw, oli meie ilmakodanistel haritud sugusalgajatel, kes sõna „Eesti“ kõige parema meelega sõnaraamatust koguni maha kustutaksiwad, sarnasid noomitusi kuuldes üsna õudne tundmus, ja arusaadaw on, et sugusalgamise nimetamine edewaks rumaluseks nende harja niisama punaseks ajas nagu kalkunil.

Isand kriitika Jaani lõbureis kõnedes ja lauludes. Peale selle weel mitmed muud armastuse laulud. Kirja pan-

nud **M. Lehtmets.** M. Teimanni kirjastus. R. Põderi trükikojas, Narwas. 31 lhk. 80.

Kriitika Jaani lõbureis tahab arwatawasti näidata, mis halwad järel-
dused joomisel on. Kirjanikul on siis küll hea tahtmine, kuid tahtmise
teokstegemiseks puudub jõud. Raamat tuletab last meele, kes esimesi
sõnu kokku healitseda katsub, kuid selle wahega, et laps lõpuks kõnelemise
ära õpib, „Isand kriitika Jaani“ kirjutaja aga kunagi kaugemale omas „luu-
letamise kunstis“ ei lähe. Seisku alamal üks näitus:

„Kuus pudelit bairist, su herra on siin,
Tall südame all on ka weikene wiin:
Pool korterit, kõnjakut, tōkat ja tōrw,
Mis awas pealuugid, et kuulis kõrw
Kui kutsusid kambrist, nii kaebawalt mind,
Nüüd tulin wa wennike waatama sind! --
Plumps, plumps, plumps ju kuulutab korkide keel,
Kuus ko'last, et olete juba teel:
Kul, kul läbi kurgu, kus konjak on ees,
Mis keerleb ja weerleb peaauiude sees.
Kui saate ka sinna, siis olen ma hull
Ning mõirgan kui lõwi, ehk piisoni pull.“

Sarnasel kombel läheb laul edasi, kuna wahete peal seletused sidu-
mata kõnes on.

Raamatu lõpul on kümmekond laulukesi kõige wiltsamat sorti turu-
laulikuteest ära trükitud.

Kurwad kajad, ehk Wene-Jaapani sõja Lugulaul. Kujuta-
nud **G. Kajak.** Narwas „Eestlase“ kirjastus. 1906. 48 lhk.
80. Hind 10 kop.

Krimmi sõja ajal oleks pidanud see raamat ilmuma, on aga 50 aas-
tat ilmumisega hiljaks jäänud, selle pärast ajast ja arust ära. Raamatus
on ajalehtede sõnumid Wene-Jaapani sõja kohta laulu kujul ära jutustatud,
luulewäärtust laulul ei ole, selle eest kubiseb ta sõnakõlksudest, näit. lhk. 12:

„Kollanahkadele“ kolki!
Hüüdku wahwad Wene wäed.
Saarerahwa segasolki,
Kukutagu kanged käed.
Ehk küll kipuwad nad öösel
Unerahu segama,
Saawad siiski meie töödel
Armetumalt ägama.“ (lhk. 12.)

Selle wahe peal kui „kollanahad armetumalt ägasiwad,“

Segas saatan rahwa waimu :
 Eksitas ja ässitas . . .
 Lapsed aeti mässul üles,
 Kihutati kurjale !
 Kes neid toitnud, kandnud süles,
 Lükati nüüd kõrwale (lhk. 37)

(peab wist tähendama, et eestlased sakslasi riigiwolikogusse ei walinud.
 Eesti Kirj Toim.)

Laulikut täitwat kurwastus, et

. . . palju kurje keeli
 Meid muljub mässulistega !
 Ehk küll need totrad (arwatawasti eestlased E. K. Toim.)
 Ja pillid lõhki puhuwad, [endi torud
 Kui siigi (!) nende jonni-jorud
 Ju rahwa hulluks uhuwad. (lhk. 43.)

Laulik leiab aga troosti sellest, et

„Kõigewägewama wiha
 Neid wiimaks kõiki kaotab !
 Mõök lõikab läbi mässus liha —
 Surm leina wälja laotab !“ (lhk. 45)

Lõpuks weel üks õige mõte

„See mõte oleks siisgi wale,
 Et Wene wägi wõimetu . . .
 Nii uskuda on halp ja hale
 Ja kõikidele kõlwatu.“ (lhk. 43.)

millele meie juure lisaksime, et sarnasid lugulaulusid trükki anda ka „halp
 ja hale ja kõikidele kõlwatu“ on.

Weike-Aabits Jukule kodu õppimiseks. Mõne kombeliku õpetuse jutukestega (!). Toimetanud **F. J. Lorenzsonn**. Tallinnas, Trükitud wäljaandja kuluga. 38 lhk. 80. Hind 10 kop.

Aabits, nagu neid poolsada aastat tagasi ilmus, kus lapsi ilma mõteta silpide kallal „ba, be, bi, bo, ab, eb, ib, ob, ub“ hīgistada ja mõistust nüristada lasti. Pealegi ei mõista wäljaandja isegi Eesti keelt kirjutada, nagu tema sõnakujud „karjaskäies“, „ärasurnud“, „emat“, „ärateha“ tunnistawad. Meil on üsna häid aabitsaraamatuid olemas (waata „Eesti Kirjan-

dus" IV. lhk. 124), niisugusid nagu hra Lorenzsonni oma, ei ole meile sugugi vaja.

Õndsuse tee. Dr. Otto Funcke järele. Eesti keelde L. Karask. Tallinnas, 1906. Trükitud väljaandja kuluga. 64 lhk. 8⁰. Hind 15 kop.

Dr. Otto Funcke on üks parematest Saksa waimulikkudest kirjanikudest, kelle töösid Saksa keeles üsna huwitaw lugeda on. Tõlge on aga niisuguses keeles tehtud, et lihtsalt wõimata on aru saada, mida ütelda tahetakse. Raamat leiab wististe ostjaid niisugustes, wõrdlemisi arwurikas-tes, ringkondades, kus waimulikkude raamatute ja waimulikkude ettekannete käest nõutakse, et neil midagi mõtet sees ei o'eks, kui aga sõnad Jumal ja Jeesus õige sagedaste ette tulewad. Kuna nüüd Dr. Funcke kirjades rohkel arwul ka mõtteid on, siis on tõlkija raamatu oma lugejatele selle läbi suupäraliseks püüdnud teha, et ta kõik mõtted keele wigade taha ära kaotab.

Teekäija kandte healed. Neljahealega waimulikud laulud segakooridele. Kirjapannud ja väljaannud A. Tetermann. II. anne. Tallinnas, 1906. M. Schifferi trükikojas, lhk. 21—50 suur 8⁰. Hind 25 kop.

Wiimasel silmapilgul enne numbri trükki andmist saadeti meile järgmised raamatud, mille arwustus järgmise numbri jaoks peab jääma:

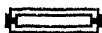
1. Cand. phil. N. Kann, Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest. I. anne. Romani rahwaste kirjandus keskajal. „Postimehe“ trükikoja trükk. 170 lhk. suur 8⁰.

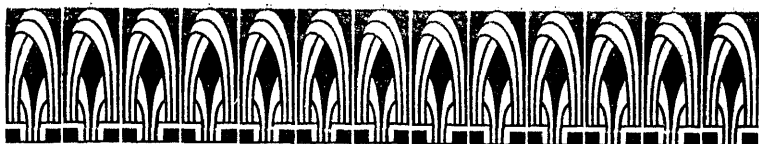
2. Lained. Anna Haawa. „Postimehe“ trükikoja trükk. 180 lhk 8⁰.

3. Sirwilauad. Eestirahwa Tähtraamat 1907. Üksteistkümnes aastakäik. Eesti Üliõplaste Seltsi kirjastus. XLII+93+17 lhk. 8⁰. Hind 10 kop.

4. Seene Mikk. „Postimehe“ trükikojas. 8 lhk. 4⁰.

5. Pambu Peedu. „Postimehe“ trükikoja kirjadega. 7 lhk. 4⁰.

Johann Kunder

(sünd. 14. detsembril 1852, surnud 12. aprillil 1888).

(Järg.)

Wagu inimese soo esialgus meie waimu silma eest pimeduse sisse on mähitud, nii on ka maakera saamine ja sündimine meie eest warjul. Ennemuistese jutu taoline teadus räägib meile paljalt ilma algusest imelikku lugu. Pärast poole on aga ilma looja ise endiste maapindade peale nende loo ja elu ülesse kirjutanud. Meie maa lugu ja elu arwawad õpetatud mehed kiwistatud elajate ja taimede järele wälja, mis maa seest leitakse. Maa wanadust ja saamise wiisi jagatakse wiie aja sisse. Esimene aeg. Ennemuistese juttude aeg. Meie maa kuni esimeste hingelisteni. . . Teine aeg. Hingeliste saamisest kuni esimeste eluawaldawate oluste kadumiseni. . . Kolmas aeg. Ujutud pinna sündimine. . . Neljas aeg. Imetajatest kuni inimeseni. . . Wiies aeg. Inimese loomine ja praegune aeg. . .“ Iga ajajärgu wahel walitsenud hirmsad looduse mässud, mis endise ajajärgu elu täitsa ära häwitanud, mille asemele siis aegamööda uus elu asunud. Praegusel ajal on wiimane arwamine juba wananenud. Praeguse aja teadus õpetab, et muudatused mitte looduse mässude kaastegewusel ei ole sündinud, waid wõitluses elu eest järkjärgulisel edenemise teel esimesest pisitillukesest mere-angelajast alustades. Muidu pakub aga Kunderi kirjeldus palju huwitawat tõtt. Ka peatükid „Tulemäed ja maawärisemine“ ja „Torm“ pakuwad huwitawaid kirjeldusi looduse awalduste üle, mida põnewusega lugeda wõib.

Järgmisel 1879. aastal ilmus „**Weikene Looduse õpetus.** Eesti alamatele koolidele kirja pannud Johann Kunder, kooliõpetaja Rakweres, Wirumaal. Tartus, 1897. Trükitud Schnakenburgi kirjade ja kuluga.“ Raamat toob 104 lehekülje peal

114 kõige tuttawama elaja, taime ja kiwi kirjeldust. Nimelt on raamatus 24 imetajat, 22 lindu, 4 kahepaigist, 7 kala, 6 putukat, 2 koorikut, 2 ämblikku, 2 ussi ja limulist, 30 taime ja 14 kiwi ja metalli kirjeldud. Iga kirjeldusele järgnewad küsimised, mis õppijaid üksikuid looduse asju teine teisega wõrdlema juhatawad ja nende wahel sarnadust ja lahkuminekut õpetawad kätte leidma. Iga looduse riigi (elaja-, taime- ja kiwi-riigi) üksikute kirjelduste lõpul on ühine ülewaade selle looduse riigi peale. Seisku siin paar näitust:

„7. Kass.

Kass on murdja elajas. Ta on karwa ja suurust mööda mitmet moodi ja on ühes inimesega igasse ilma nurka elama asunud.

Kassil on ümmargune pea, peaaegu kolmenurgalised kõrwad, suured silmad ja pitka harjastega nukk. Tema keha ja saba on pitk, tema warwaste küljes sirbi sarnased terawad küüned, mis ta tahtmist mööda sisse ja wälja wõib lasta.

Kassi meeled, iseäranis nägemine ja haistmine, on wäga terawad. Kass jookseb ja ronib usinaste, on werejanulik ja rõõwija.

Kass on waga ja näitab oma meelehead, kui teda silitakse, kurisemise ehk „ketramisega“ ülesse. Ta armastab puhtust ning peseb end ikka käpaga. Rahwas ütleb, kui kass end puhastab: „Kass peseb suud: külaline tuleb.“

Wett kass ei armasta. Ta armastab enam maja kui pere-meest; räägitakse kassi kurjast kawalusest ja tigidusest. Oma poegi armastab ta wäga: kannab neid suus kõigile poole ning õpetab wara hiiri püüdma. Kass kargab ühe sammuga saagi peale ning haarab ta hammaste ja käppadega kinni. Hiirte püüdmise läbi toob ta meile palju kasu. — Magamise tubades ei tohi kassi millalgi kannatada, sest et ta magawa laste kaela peale heidab ja neid ära lämmatab. Mida wähem liha kassile antakse, seda enam hiiri ta püüab.

Lõwi, tiiger ja ilwes on tugewad metsa kassid.

Küsimus: 1. Räägi midagi kassi loomusest.

„ 2. Mis wahe on kassi ja koera wahel?

„ 3. Missugused elajaid nimetatakse murdjaiks?“

„20. Rukis.

Rukis on oras-heinte jaost. Teda wõib kui suwi- ehk taliwilja teha (külwada) — suwi- ja talirukis.

Tal on narmasjuur (pilt 27) juurika all. Talirukis wõrsub ehk poegib, s. o. ta ajab alumiste lehtede kaenlast weel teisi kõrssi wälja. Niisugused kõrred teewad põllumehele rõõmu, sest et nad head wiljasaaki ette kuulutawad.

Lehed (pilt 27) on oma sõlmede kohal oma alumise poolega kõrre ümber ning pitka ja ahtakese noatera nägu.

Kõrss kaswab hea maa peal ligi seitse jalga kõrgeks, kuna ta lahja maa peal paljalt ühe kolmandiku sest kõrgusest saab. Mida kõrgem kõrss on, seda terasem pea.

Rukki õieseis on üks kokkupandud pea, sest õitsmed ei seisa mitte ühise roo küljes, waid üksikuis peakestes. Peakesi saime juba wäriheina juures tundma.

Peakeste juurel seisawad üksteise wastu kaks kattedehte ehk sokla (pilt 2, a). Need warjawad kaks täielist ja ühe puuduliku õitsme. Täielikuil õitsmetel on kaks õiesokla (p. 2, b), millest wälimine omas otsas pitka okast kannab.

Õiesoklade keskel on kolm tolmukat (p. 2, b) ja üks emakas õrna nahasarnaste, peenkarwakestega kaetud lehtedest, mesilehtedest, warjatud. Mesilehed on siin lillekrooni asemikud.

Seemnesõlm on ümberpöördud munakese sarnane; tema pääl kaswawad kaks ilusat sulekeste sarnast armi (p. 2, cc). Seemnesõlmest saab wiimaks tuttawa rukkitera.

Sagedaste leiame meie rukkipoõllul rukkipea seest tera asemel suure sarwekese sarnase mustja-lilla kaswu, mida küüsi-ida, soe-hammast, nälja-ida ehk süsi-ida kutsutakse. Pead aga, kus niisugused terad sees, kutsutakse tungalpeaks. Küüsidast tehakse apteegis rohtusid.

Küsimus: 1. Mis tarwis need mesilehekesed on?

Küsimus: 2. Mis see tähendab: „rukis wõrs sub ehk poegib“?

15. Meie kodumaa pind.

Meie kodumaa aluspõhi on enamast jaust kaljuline. Meil on kaks iseäralist maapinna jagu: ühe nimi on siluuripõhi, teise nimi dewoonipõhi¹⁾.

1. Siluuri põhi on terwel Tallinnamaal, Saare- ja Hiiumaal ning muil weksil saartel, mis Tallinna- ja Riimaa päralt on. Selle aluspõhja lõunapoolne piir on siht, mis Peipsi põhja piirilt üle Kursi, Põltsamaa, Pilistwere ja Wändra läheb. Sel põhjal on kaks pinna kihti, üks alumine kiht ja üks pealmine. Alumisest kihist on Tallinna kindla maa põhi, ülemisest aga lõuna piiri kohad ja saared.

Alumist kihti wõime meie kõige paremine Tallinna rannas läbi waadata. Siin wõime üksikuid põhja kordasid näha, mis

1) Siluuri ja dewooni aluspõhi on Inglismaal Siluuri ja Devonshire maakonnas kõige enam leida, selle pärast niisugust pinda ka nende maakondade järele nimetatakse.

üks teise peal seisavad. Kõige esite, alumisti, tuleb soe-sawi kord, peale seda tuleb üks kord pruuni ehk kollakat liiwakiwi, ning siis maawaigu moodi sawikild, mis mustjat karwa on; selle järele tuleb rohelise liiwa kord ning wiimaks lubjakiwi kiht. Need lubjakiwid on oma kõwadust ja suurust mööda mitmesugused ning kutsutakse neid paeks.

Paas on sõermullaga kaetud. Et nüüd paekiwi wett mitte hästi maa sisse ei lase wajuda, selle pärast on Tallinna maal palju soosid ning rabakohte ja järwekesi.

Pealmine siluuri põhi on iseäranis ses tükis teist moodi, et tema seest teisi kiwistusi (kiwiks läinud taimi ja elajaid) leitakse, kui alumise põhja seest.

2. Riia- ja Kuuramaa alus on dewoni põhi. See põhi tuleb Wenemaalt ning läheb Riia- ja Kuuramaast kui lai wõõ läbi Läänemere randa.

Selle põhja alumine kord on pea kõwemast, pea pehmemast liiwakiwist, millel mitmesugune karw on; pealmine kord ehk kiht on lubjakiwist.

Kesk Riimaaal ja tema põhjaõhtuses jaos on liiwakiwi kõige rohkem, lõuna-hommikus aga lupja. Nagu meie Tallinna rannas Eestimaa põhja kihtisi näha wõisime, nii wõime meie Düüna jõe kõrges kaldas Liiwimaa aluspõhja kihtisid tähele panna.

Dewooni lubjas leitakse kiwistatud limulisi, kuna liiwakiwi kihis kiwistatud kalu leitakse.

Tallinnamaa pind on enamasti tasane. Kõige suurem kõrgus on lõuna pool Rakwere linna Maarja, Simuna ja Jakobi kihelkonnas (400 jalga). Liiwimaal on kaunis häid mäekesi ja kõrgustikkusi. Peipsi, Wirtsjärwe, Koiwa ja Düüna kallastelt leiame ära porsunud lubja- ja liiwakiwi.

Peale seda leiame meie omalt kodumaalt weel hulga raudkiwi pankasid, mis weel wäljaurimata looduse jõudude läbi Soomest ja Rootsist siia on kantud.

Küsimus: Missugune on siluuri aluspõhi? missugune dewooni.“

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1879 (lk. 28—33) ilmusiwad Kunderi „Mõtted ihukaswatamise (rawitsemise) üle“. „Need paar rida“, ütleb kirjanik, „on meie noortele meestele, meie koolipoistele, iseäranis wanematele koolipoistele kirjutatud. Et meie Eesti noorsugu enamalt jaolt linnades õpetatud saab, kus liikumise ruum kitsam on, kui kodus isa peres, selle pärast arwasin mina tulu tuua wõida, kui neile noortele meestele mõnda nõuu annan, mis kooli elus keha karastamiseks ja waimu wirgaks pidamiseks tarwis on.“ Tähtsam asi, mida noor ini-

mene, kes oma keha terve tahab hoida, tähele peab panema, on wabas õhus liikumine. „Pangu iga noormees tähele, et alaline istumine ja kirjutuse laua ääres õppimine ning raamatute pääl rinnuli olek ilmaki keha kaswamist ja täieliseks saamist edendada ei wõi. Üksi keha liigutamine paneb were reegli-korral käima ja harjutab ning kõwendab muskulid. Loomus ei lase enesega mitte naljatada, kui meie liigutamist maha jätame. Iga noor mees, olgu ta kihelkonna, gimnaasi- ehk suurkooli õppija, ärgu unustagu mitte ära, iga päew mõni tund wäljas jalutada.“ Kus wähegi wõimalik, seal pidawat ennast üleliigsest istumisest eemale hoidma. „Seistes wõib ju ometi niisamuti mõtelda nagu istudeski, mõni kord weel parem. Lugemisega on seesama lugu: üht juttu, laulu ehk näitemängu wõib palju lõbusamine lugeda, loomulikumalt tunda, kui seda toas kõndides loetakse.“ Lugada wõib „niisamuti Munamäe otsas, ehk kui ilm tormine, Emajõe orus, nagu omas poolpimedas weikeses kirjutuse kambris. Meie rõõm ja lust üht ilusat wõõra keeli lugu lugedes, olgu see Homer'i luuletus, Niibelungid ehk Kalewala *cc*, ei saa mitte wähenatud, kui meie lehkawa ja õitsewa kaskede all ja kohisewa wee ääres loeme.“ Meie praegune reisimine olewat enamaste istumine, aga „wäljas looduses wõime meie wäga hästi maatundmist (Geologia), taimede tundmist (botanika) nagu ka elajate õpetust (Zoologia) õppida. Nende õpetusjagude kallal hoolas töö sunnib meid juba iseenesest jalgsi reisima ehk ümber rändama ja raamatust õpitud asju looduses järele waatama; ka polegi suuremat rõõmu ega lusti kui suwel elawas ja õitsewas looduses jalutada ja siin ja seal asju leida, mis meile raamatu järele juba tuttawad on. Ka on soowitaw ajalugu wäljas lossi ja kloostrite waremetes lugeda ja õppida, kus endise aja waim meie ümber lehwib.“ . . . Jalutamine ehk turnimine enne sööma aega, ehk mängid noorematele on kehale terwiseks, ning peawad meie waimu alalises rõõmus ja lahkes olekus. Ka on tulusad liigutamised aerutamine ja õngitsemine, kus see wõimalik on. Wihmase ilmaga on biljardi mäng kõige tulusam; see teeb silma osawaks, käe kindlaks ning õpetab rehkendama ja takseerima. Selle wastu on kaardi mäng koguni kõlbmata; sahhi mäng (Schach) on enam rehkendamine ja töö tegemine kui mängimine.“ — Nagu wabas õhus liikumine, niisama olewat ka õigel kombel söömine ja magamine keha terwise alalhoidmiseks tingimata tarwilised.

Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 5. Aprillil 1879 pidas Kunder kõne t a i m e s t, mille sisu Seltsi 1879. a. protokollis-

des (lk. 11) ära on trükitud. Seal seisab kõne kohta järgmist: „Seltsiliige J. Kunder pidas kõne Taimest. Kõne langes kahte jakku. Esimeses rääkis ta botanika ehk taimeteaduse loost. Kreeklaste keskel alanud taimeteadus see läbi, et kihwtiga ja kihwtita taimede wahel hakatud wahet tegema; esimene kirjanik selles asjas olnud Kreeka arst Hippokrates, kes 200 taime omas raamatus ära seletanud; mõttetark Aristoteles aga olnud esimene, kes tõeste teaduslikult taimedest kirjutanud, kuid kahjuks ei olla tema 500 taime seletaja raamat mitte meie ajani ulatanud; weel nimetas ta kui loomusuurijaid Kreeka poolt Theophrastust, Rooma poolt Pliniust; sest saadik uinunud taimeteadus, kunni uuel ajal mõned mehed Saksa ja Prantsuse maal seda äratada püüdnud, aga wast rootslane Linnè seda suutnud; kõige kuulsam looduse uurija olla Aleksander von Humboldt. — Teises rääkis ta taimede esimesest jaost, taime-anatomiast, nimelt: a, rakukesest ja tema sündimisest ja laialilaotamisest; b, rakukeste taime sees ärajaotamisest ning nende tööst; d, rakukeste taimeks saamisest. Rakukeseks nimetas ta üht väikest kuulikest, mis (Saksa keeli Zelle), kui taim kõige wähe- maiks lahutawaiks jagudeks teaduse teel ära lahutatakse, kui üksikud taime põhjusollused, mis küll ise elementidest ehk esi- ollustest on kokku pandud, järele jääwad. Näitlikult seletas ta, kuida idanemise juures emarakukene sünnib, teisi kaswatab, kuida rakukeste hulgast wiimaks torusarnane kõrss wõi putk saab, mis jälle ennast seaduslikult kaswades ühendawad, kunni wiimaks taim rohuliblest kõrgema kuuseni walmis on.“

1880. aastal ilmus Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus lk. 51—60 Kunderi kirjatükk „Lindude elu“, mis suure hulga ülitoredaid kirjeldusi pakub, nagu sarnaseid ainult tõsine looduse- teadlane luua jaksab, nõnda näituseks kirjeldused linnu laulust, linnu tööde ja toimetuste päewakord, lindude abielu, lastekas- watamine, lindude rändamised. Sissejuhatuses ütleb kirjanik: „Mine kewadel wälja haljendawate puude alla, küll sa siis kuuled, kuis lahkeste ja lõbusaste, hellaste ja heledaste linnu laul kajab; küll sa siis tunned, et linnu sõnad südamesse tungiwad, küll sa siis aru saad, et linnu laulu sees wiisi wägi, et linnu rinnus rõõmus süda on. Waata see'p' see on, mis kuulajat käsib linnu ligemiseks saada, miks lind iga tundja südame sõbraks saanud. On linnul niisugune auuwääriline ase elajate hulgas, küll see siis ka maksab, et meie talle lähem- male läheme ja tema üle juttu tegema hakkame.“ Kirjatükk ise langeb kuude osasse: 1. Linnu kerest (kehaehitusest), 2. Linnu elutarwitustest ja elutingimistest; 3) Lindude elu-

kohast, 4) Lindude kaswuajast, 5) Lindude majapidamisest ja 6) Lindude rändamisest. Järgnegu siin teiste hulgast näituseks kirjeldus linnu laulu üle:

„Lindude ülem and on nende wali, täis ja puhas hää. Enam jagu lindusid laulavad; päris tummasid lindusid ei olegi. Iga lähem tähelepanemine õpetab, et linnud mitmesuguste tundmiste ja meeleolekute järele iseäralisi hääli kuulutavad, mis ilma luuletuse ehk iseäralise kiitusega linnusõnad on; elajad ei räägi mitte paljalt üksteisega, vaid tähelepanija saab neist ka wiimaks aru. Nemad meelitavad, kutsuwad, annawad oma rõõmu ja armastust teada, kutsuwad üksteisi jõudu katsuma ja teistele appi, noomiwad waenlase eest jne. Mitte üksi ühe sugukonna linnud ei saa üksteisest aru, vaid ka teised mõistawad neid. Kui suuremad soo-linnud oma noomiwa hääle tõstawad, siis saawad sest kõik wähemad aru. Kui wares häält teeb, siis mõistawad seda räästad ja põldlinnud; karjub kord lauluräästas häda käes, siis kuulab kõik mets. Iseäranis ettewaatlilikud linnud heidawad teiste wahiks ja teised panewad siis kõik tähele, mis need healitsewad.

Pesitamise ajal ajawad linnud mitmesuguse häälega maheadat juttu, linnu ema räägib õrnaste oma lastega. Mõned linnud räägiwad metsas wastastikku, mõned aga üksi ilma järele küsimata, kas neid keegi kuuleb ehk mitte. Need wiimsed on laululinnud. Laululinnud on looduse pailapsed ja inimeste hädalapsed, neid armastab inimene kõige enam.

Iseäranis on isased laululinnud lauljad, emased õpiwad väga harwa mõne lauluwiisikese kätte. Kõikide laululindude hääleriist hingekõris on ühte moodi, aga nende laul mitmet moodi. Igal linnusugukonnal on oma isesugune toonide ühendus ja hääle suurus; iga kord ühendab lind oma toonid ise wiisil lauluwärssideks, mis wiisi täiust, hääle waljust ja ärawiilimist mööda mitmesugused on. Üksikud toonid on kas üks terz ehk kwint ühest teisest eemal, enamal jaol on wähe toonisid, mõnel aga täied oktawid. Kui üksikute lauluwärsside wahel täieline wahe on, siis kutsutakse seda wiisi laululöömiseks. Wiljandimaal üteldakse, kui ööpikk laulab: kiriküüt lööb. Wingid lööwad niisamuti. Lõukene aga laulab, mis sellest aru saadakse, et tema wiisil küll mitu tooni on, aga et nende wahetus ilma kinnipidamata ja wärsi waheta edasi läheb. Iga laululind mõistab aga wahetusi ja muutusi oma laulu sisse panna. Ka muudab lindude elukoht nende laulu wiisi. Mägedel laulawad linnud teisiti kui lagedal. Üks hää laululind õpetab teisi hästi laulma, üks halb rikub hädalaulikud ära. Mõni laulu-

lind mõistab ka teiste hääli järele teha nagu meie pajuharakas. Mõni õpib inimeselikka sõnu rääkima ja lauluwiisisid järele wilistama. Lõunamail olla wäga wähe laululindusid. Reisijad räägiwad, kui nad Saksa maalt üle Alpide Itaaliasse minna, siis tulla ilusam kui ilus taimede ilu wastu, aga linnu hääled olla waikinud.

Sellesama 1880 aasta 22 oktoobril pidas Kunder Eesti Kirjameeste Seltsis kõne **Taimede sugutamisest**. Kõne ilmus selsamal aastal „Sakalas“ № 48, kuna Eesti Kirjameeste Seltsi protokollides lühikene kõne sisu ilmus. Trükitud protokollis seisab: „Taimede kohus olla maa pinda ilustada ja elustada, ühtlasi aga ka endid edasi sünnitada ja sugutada. Kõneleja näitas, mill kombel endid alamad taimed, n. o. õitsmeta ehk idutera taimed ja ülemad taimed, n. o. õitsmete taimed endid edasi sünnitawad. Kõne elustati joonetuste abiga.“

1881-se aasta kõige tähtsam töö on **Inimene ja loodus**, mis Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1881 (lk, 1—14) ilmus. Iseäranis tähtis on see töö weel selle pärast, et ta Kunderi kui looduseeadlase hinge sisse lubab pilku heita. Kunderi meelest ei seisa inimene ja loodus mitte kui kaks wõõrast ja waenulist olewust teine teise wastu, waid nad tungiwad üks teisest wastastikku läbi, täiendawad üksteist ja ühinewad ühiseks kokkukõlawaks Looja waimu, hinge ja ihu kujuks. „Põllumees ja käsitöeline waatab iseäranis oma töö kasu peale, ning selles tükis on tal loodus kõige tähtsam. Õpetatud mehel on ta jälle teises tükis tähtsam. Kunstnikul on ta oma ilu rikkuse poolest kõige tähtsam. Luuletaja soendab oma südant looduses rahulise elu ja lille ilu kallal. Teadusemehe silm otsib jälle looduses seadusi ülesse, mille järele elukad ja taimed käiwad ja õhk, wesi ning taewa tähed rändawad. Waga, usklik waim läheb aga looduse sügawamasse südame, ning otsib siit jumaliku olemise ilmutist, tema elu ja tegu, kus tal muu asjadega midagi tegemist ep ole. Kõikidel neil seisukohadel on oma õigus, sest nende otsitaw asi on looduses leida, kellega inimene wastastikku asub. Kui meie aga paljalt ühe neist nimetatud seisukohtadest ära walime ja tema peale kõige rohkem rõhku paneme, siis eksime ehk saame ühekülgseks. Meie ei wõi mitte üksi asjast (materielle) seisukohast, ei ka üksi waimu seisukohast loodusega end tutvustada, waid mõlemad seisukohad peawad end ühendama, ning nende üle seisku siis usu seisukoht, kust inimene kui looduse kuningas, aga ka kui looduse seaduste all seisja liige, temaga käsi kätte astub. Mõlemad wallad, loodus ja inii-

mene on ütelda ühewäärilised. Nende wahel on suur sarnastamise tee, nende küljed sünniwad pikuti kokku. Inimesel on waim, hing ja ihu; sedasama leiame meie ka, kui ka alamal seisu järjel, loodusest. Siin ilmuwad Looja olemine ja waim, tema jõud ja elu, tema mõistus ja tarkus, tema süda ja tundmine. Nad laotawad end kui ime suur elu- ja kewade wald terwe looduse üle ja ees laiali ning koguwad end inimese kuhu sisse — nagu walguse jooned päewaklaasi läbi — kokku ning inimene on selle suure päewaklaasi tulepunkt, kelle sees see Looja waim ja hing ja ihu jälle end tagasi kujutab. Selle pärast teeb ka see Looja waim meile looduse lahti, nii et meie tema loomise kirja lugeda ja enese sisse wastu wõtta jäksame; ning seesama jumalik waim inimese sees on riist, kes tema rinna looduse wastu lahti teeb. Seesama Looja waim, mis niisamuti inimeses kui looduses walitseb, teab ka, et inimene ja loodus üksteisest wastastikku läbi tungiwad.“ — Kolm seisukohta on inimesel looduse wastu: „a) Inimese asjane seisukoht looduse wastu; b) Inimese waimu seisukoht looduse wastu; d) Inimese usu seisukoht looduse wastu.“ „Asjane olek on inimese kui ka looduse esimene ja nähtaw külg, mis meile wastu paistab. Oma ihu järele on inimene isegi loodud asjade reas ehk isegi üks lüli suures looduse ahelas. Need jaod ja jõud, seadused ja sündmused, mis looduse kehas toimetamas ja seadlemas on, nende alla on ka meie ihu kosumine ja kaswamine heidetud. Meie elame looduse elu ühes: ka meile maksawad tema külma ja soojuste, walguse ja pimeduse, fiisika ja keemia, sugutamise ja sünnitamise seadused. Meie peame nagu elukas ja taimgi omale looduse majapidamise läbi leiba ja wett anda laskma; meie peame aga ka waewaga looduse käest oma peatoidust wälja pärima; meie peame looduse kahjutegewate wägede wastu end kaitsema.“ Asjaline seisukoht looduse wastu on õige, ei tohi aga ainult maksew olla, inimene ei tohi looduse peale mitte ainult kui oma kehaliku ülespidaja peale waadata. „Kes haljast ja õitsewast metsast läbi minnes paljalt rehkendab ja järele uurib, kui kallid küll talwel puu-süld ja aia-teibad ning tarbepuud saawad olema, ehk kui keegi wilja-wäljast ja wainust mööda minnes üksi wilja, õlgede ja heinte peale mõtleb, ehk kui laulik ütleb:

Waatke karja lustipidu

Lehterikkas lepikus!

möödamineja aga muu peale ei mõtle, kui üksi nuumhürgade peale, kes kallid ja kasusaatjad loomad on, see roojastab oma

mõtete ja tundmisega sellel paigal nii hästi kõrget loodust kui iseennast " Inimene peab veel teisest seisukohast looduse peale vaatama ja nimelt waimu seisukohast. Inimese waimu seisus looduse wastu on kolmesugune: 1. Inimene waatab (waatleb), katsub loodust; 2. Inimene soendab oma südant loodusel ja õpib elu-wiisilikku olekut; 3. Inimene uurib loodust." Loodusest wõtame meie oma esimesed maalid (Vorstellung), loodus annab meile ilu eeskujud. Loodus wõib inimesele seltsimeheks olla. „Seltslikku elu ei leia inimene mitte üksi oma suguse seest, waid sagedaste veel suuremal mõõdul loodusest. Siit palub ja saab ta sagedasti rahu ja rõõmu.“ Kirjanik selektab seda järgmise laulu abil:

Ma teretan sind, hommik,
Sind kaste; suwe õhk!
Sind, waikne metsa kohin,
Sind, sinitaewa wõlw!
Ma küsin: Õrnad lilled,
Kas mulle õitsete?
Ma küsin: „Linnukesed,
Kas mulle laulate?“

Raskuse seadust looduses wõib perekonna ühendusega wõrrelda. Hinge omaduste jaoks pakub loodus eeskujusid. Loodust uurides saab inimene looduse saladustega tutwaks ja leiab „otstarbeid looduses walitsema, kelle teenistuses wägesi ja seadusi üks nägemata käsi juhib.“ Niisuguseid otstarbeid, kelle teenistuses looduse wäed ja seadused seisawad, on palju.“

Peale asjalise ja waimlise seisukoha peab aga inimesel veel usuline seisukoht looduse wastu olema. „Meie waim wõib loodusega küll tuttaw olla ja tema sisse tungida, aga usulikka asju ometi tema seest mitte otsida. Sell kombel jääb loodus meile mõistatuseks ja meie ei saa ometi kaugemale kui selle teaduseni: üks asi on arusaamata, see on see, kust kõik looduse seadused ja sündmised, elu algus ja wäed wälja woolawad ja kuhu kõik elu tagasi pöörab. Meie peaksime wiimaks ometi kõik omad uurimiste seadused ja mõttetööd ühe suure küsimise märgi külge ülesse pooma. Selles seisuses paigale jääda ei ole mitte wõimalik. Meie peame kas ühe Looja waimu sisse uskuma, kes ka looduse uurimises oma seisukoha kinni peab ja millalgi takistajaks ette ei astu, ehk meie peame materialismuse jüngriteks saama.“ Seisukohta, mida Kunder selles asjas enesele wõtab, kirjeldab ta järgmiselt; „Loodus on jumaliku wäe ilmutamise koht. Iga looduse wägi on üks looja-

lik jõud: looduse olused, tuli ja wesi, tuul ja pitkne on Looja Isa teenrid. Meie ei ole looduse sisu, tema südant ja hinge weel mitte leidnud, kui meie mitte tema jumaliku keskpaiga sisse ei tungi, mis tema liikumise ja elu wedru on. Iga põrmu terakene, kelles üks looduse jõud aset peab, on jumaliku jõuuga ühendatud. Ja mida kõrgem üks elujärg on, seda enam saab jumaliku waimu elu ja liikumine tema sees awalikuks ning sünnitab ühe keskpaiga, kust tema tahtmise jõud wälja hoowab.“ Oma kirjatüki lõpetab kirjanik järgmiste sõnadega: „Mina arwan, et seega näidetud on saanud, et sell põhjusemõttel õigus on: Nagu loodus see põhi on, mille peal inimene tõeste seisab ja end täiendab, siis peab end noore soo kaswatamine ja harimine kodus ja koolis ühe sisu ja waimu poolt terve ja asjakohalise looduse tundmise alusmüüri peale kinnitama. See õpetus peab end aga ühe usuliku keskpaiga ümber alustama ja siit walgustatud ja pühitsetud saama, niisammuti nagu tema ka usuõpetusele omalt poolt jälle toetajaks ja aitajaks astub.“

1882. aastal ilmus Kunderi **Looduse õpetuse teine jagu: Taimede riik**. Kuna sellest ajast peale Kunderi kirjanduslikes töös silmapaistwalt uus, kolmas ajajärk algab, siis wõtame siin ka looduse õpetuse kolmanda osa: Kiwide riigi kõne alla, ehk see küll alles 1885. aastal ilmus ja heidame ühtlase pilgu Kunderi suure looduse-õpetuse kõige kolme raamatu peale, enne kui meie Kunderi kirjanduslise töö kolmandat ajajärku läbiwaatamisele wõtame.

„Looduse õpetus“ on „Eesti koolmeistritele ja koolidele kirjutatud, aga ka õpetuseks igale mehele, igale looduse sõbrale“, nõnda määrab kirjanik ise esimese jao eeskõnes raamatu ülesande ära.

Esimese raamatu eesotsas seisab iseäraline peatükk „Looduse õpetusest üleüldse“, kui sissejuhatus terwele looduse õpetusele. „Miks pärast peab looduse õpetust meie koolides antama?“ küsib raamatukirjutaja ja wastab: „Esiteks juba selle pärast, et looduse õpetus üks teadus on, ning teiseks selle pärast, et ta tulusal kombel inimese waimu harida wõib. Mill kombel ta seda teeb, näeme kohe. Looduse õpetuses wiidakse meid wälja looduse sisse ning antakse meile loodud asjad kätte ja üteldakse: Waata! Kuula! Katsu! Haisuta! Meki! ning wiimaks: Tunne! Meie näeme, et meie wiis meelt kõik tööle pannakse; meie silm, kõrw, käsi, nina ja keel peab meid aitama loodud asjade üle otsust saada ning otsuse meie waimu omaks teha. Kõik, mis meie waimus on, peab meelte läbi, nägemise, kuulmise, katsumise, haistmise ja maitsemise

läbi sinna saanud olema. — Kui su silm mitte punast värwi pole näinud, siis ei mõista su waim selle üle ka midagi otsust anda, ehk kui su kõrw mitte kandli healt kuulnud pole, ei su waim siis selle üle ka midagi ütelda tea. Küsi pimedast käest, mis punane värw on, ehk tumma käest, mida moodi kandli hääl on, — nad ei tea sulle mitte midagi wastata. — Looduse õpetuses saawad esite meie meeled haritud ja teritatud ning siis niisuguste meelte läbi meie waim jälle teritatud ja haritud. Kus üks harimata silm midagi ei näe, kõrw midagi ei kuule, sealt leiab haritud silm ja kõrw otsatu hulga asju ja häali; mille üle harimata waim midagi ei mõista ütelda, selle üle räägib haritud waim tundide kaupa. Looduse õpetuses antakse meile kõige enam asja ja aega wälimiste asjadega tuttawaks saada, ning seega kõige enam asja meie meeli harida.“ Aga mitte seda üksi, waid „Looduse õpetuses õpetatakse meid mõtlema; looduse õpetus harib meie südant ja õpetab meid ilu tundma ja, lõpuks, looduse tundmine äratub meie sees usu tundmise. — Järgmine küsimine on: Midas peab looduse õpetusest antama? „Et looduses otsatu kogu asju on, selle pärast on tarwis teada, missugusid asju koolmeister omas looduse õpetuse tunnis pruukima peab. — Koolmeister hakaku lihtasjadega peale; ärgu rääkigu lastele mitte wõõraist ja raskeist asjust; ärgu hakaku mitte sisikonna ussi, wihmakulli ehk wesikukrikuga peale, missugusi elukaid laps harwa näha saanud, waid ta wõtku esite kõige tuttawamad loomad ette, nagu majakass, kukk jne. . . . Looduse õpetus ärgu olgu mitte ükskülgne. Koolmeister ärgu antku mitte üksi õpetust elajate riigi üle, waid antku õpetust kõige kolme, elajate-, taimede- ja kiwide-riigi üle. Seda õpetust nõuab meie igapäewane elu juba ise. Meie ei ela mitte üksi elajate, üksi taimede, ei mitte üksi kiwide seas, waid meie elame korruga kõige kolme riigi sees. Looduse õpetus algagu selle pärast oma esimese astme peal juba täielikult, see on, juba kõige kolme riigi õpetusega. . . .“ „Laps õppigu wähe ehk üksiku asjade üle palju tundma; palju nende üksiku asjade üle tundma, aga mitte palju asjade üle wähe tundma. Üksiku elaja üle teadku laps wast järgmise kawa järele rääkida: a) elaja kehamoodist, b) elaja suurusest, d) elaja karwast, e) toidust ja elust, g) kasust ja kahjust, h) elaja isamaast, i) sugulastest. Üksiku taime juures teadku laps wast järgmise kawa järele rääkida: a) Taime elukohast, b) õitse ajast, d) juurest, tüwist, lehtedest, õiedest ja wiljast, e) taime kasust ja kahjust, g) sugulastest. Üksiku kiwi juures teadku laps wast järgmise kawa järele rääkida: a) Kiwi leide-

kohast, b) kiwi näost ja moest, d) kiwi kasust ja kahjust, e) sugulastest“. — 3. küsimus, mille peale raamatu kirjutaja wastust püüab anda, on: Kuidas peab looduse õpetust antama? „Looduse õpetust tuleb näitlikult anda. Kõige enam näitlikku õpetust on looduse õpetuse tunnis tarwis. Ning siin on näidetaw loodud asi ise. Elajate riigist saagu, kui võimalik on, elajas ise näidatud. Pole see aga mitte võimalik, siis näitagu koolmeister lastele elaja pilti... Taimede riigist saagu lastele taim ise kätte, kiwide riigist kiwi ise. Laps otsigu nüüd koolmeistri juhatuse all loodud asja juurest kõik wälja, mis asja täitsaks äratundmiseks tarwis on, seadku seda mõistlikuks mõtteks kokku ning jutustagu, kirjutagu üles ning jutustagu jälle. — Kõik mis laps ise taime juurest ei leia, seda näitku ja üteltu koolmeister, mida laps aga ise leiab, seda täiendagu ja õiendagu koolmeister. Koolmeister ärgu wõtku mitte korraga hulk taimi ette, waid paljalt üks, millest iga laps ise ka ühe wõtab. Kõik saagu hoolsaste korratud, mis kord õpitud sai.“ Iseäranis soowib raamatukirjutaja wõrdlemist ja näitab pikemalt, kuidas seda teha.

Lühikese sissejuhatuse järel, milles looduse õpetuse jaotamist üksikutesse osadesse seletatakse, järgneb peatükk „Inimene“, milles ära näidetakse, mille poolest inimene teiste elajatega üht moodi ja mille poolest ta elajatest lahku läheb, ja inimese soo jaotamine wiide seltsi ette tuuakse. Selle järele tuleb peatükk „Üleüldine õpetus elaja riigi üle“, mille üksikud osad on: Närwid, silm, kõrw, nina, keel, tundmise meel, muskulid, kondid, peakondid, hambad, keha, käeluud, seedimine, wõrejooks, hingetõmbamine, edasisünnitamine, elajate eluase, elajate riigi jaod. Niisama-sugused üleüldised õpetused on ka taime ja kiwi riikide õpetuse eesotsas. Üleüldises õpetuses taimede üle wõetakse harutamise alla; A) taime wälimine kord (morfoloogia), nimelt: juur, warss, lehed, pungad, õitse, wili; B) taime sisemine kord (anatomia): rakukene, raku sisu, rakkude sündimine, taime röörid, wõrge; D) taime elu (füsioloogia): mill wiisil wõtab taim oma toitu wastu, taime toit, taime jaod; E) looduse wägede töö taimedes; C) Taimede jaotus. Üleüldises õpetuses kiwiriigi üle tulewad harutamisele: mineraalide (kiwide) wälimine kord; mineraalide sisemine kord ja nimelt: wiisikalised mineraalide omadused, keemialised omadused, mineraalide jaotus. — Üleüldisele õpetusele elaja-, taime- ja kiwiriikide üle järgneb iseäraline õpetus, milles iga üksikut looduse asja kirjeldatakse. Kirjeldused on küllalt nii täielikud, ja asju on kõigest kolmest looduse wallast nii palju ette toodud,

et raamat wäga hästi käsiraamatuks igale looduse sõbrale wõib olla, kes suwel looduses eneses loodust tundma tahab õppida. Kes pealsikaudseltki raamatu sisseseadega ennast on tutwustanud ja raamatut siis suwel teejuhatajaks looduse asjade äratundmises tahab tarwitada, saab sellega ilma suurema waewata korda.

Nagu juba nimetatud, algab Kunderi kirjanduslises töös 1882. aastal **kolmas ajajärk**, millal Kunder selleks mitmekülgseks ja mõjuwaks kirjanikuks saab, kelleks tema mälestus Eesti kirjanduses elama jääb. Ta töötab looduse teadusliste küsimiste kallal endist wiisi suure agarusega edasi, aga ta asub ka hulga teiste küsimuste arendamise kallale, mille kohta Eesti lugeja janunedes wastust ootas. Eesti muinasjutt ja rahwa laul, Eesti ilukirjandus, laste kirjawara, kooli olud ja seltsi elu, karskuse küsimus, Eesti teater ja kunst — kõik see leidis Kunderis asjatundjat edendajat ja arendajat, mitmeti esimest põhjanejat. Imestamise wäärt küpsusega mõistis Kunder kõige mitmekesistate küsimuste waldades liikuda, ilma et ta pealsikaudseks oleks saanud. Tema muinasjuttude kogu, tema laste lugemise raamatud, tema näitemängud on paremate sellekohaste toodete hulgast Eesti keeles. Tema kirjandus-ajalooline töö „Eesti wanemad laulikud“ on esimene selletaoline töö Eestis.

Weel sellisamal 1882. aastal, millal Looduse õpetuse teine jagu ilmus, pidas Kunder Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 21. juunil kõne „**Ema armastus Eesti rahwa luuletuses**“. Kõne ilmus „Sakalas“ 1882. № 20 ja 21. „Rahwa luuletused“, seletab selles kõnes kirjanik, „on tema kõige elawamate mõtete ja tundmiste awaldused. Siin pruugime meie aga mitme rahwa laule ja jutte üksteisega wõrrelda. Missugune taewa - kõrgune wahe on selles tükis ühe Soome sugu ja Germania seltsi rahwaluuletuste wahel? Iga rahwa-luuletus on oma rahwa meelemoe (Charakter) kohane, iga luuletus on selle meelemoe truu kuju ja see oleks üks wõimatam kui wõimatu asi, et ühe Germania sugu rahwa-luuletus ümberpanemise teel ehk muidu muudatuste läbi Soome sugu rahwa-luuletuseks wõiks saada. Germanlaste mõtlemine ja tundmine on mitmes tükis täitsa teist moodi, kui soomlaste omad. Igal rahwakännul on ise oma laulujumal ja lauluwiis, oma ise luuletatud taewas, oma ise luuletatud põrgu.

Igal linnul ise wiis,

Igal lillil ise õis.

Mida puhtam ja selgem ühe rahwa süda ja mõtlemise wiis on, seda ilusamad ja lehkawamad ta luuletused. Meie

Eesti rahwa luuletused kujutawad meile üht sügawat südame ja tundmise elu omas õrnas ja lahedaste kõlawas keeles. Iseäranis leiame meie oma rahwalauludest ja juttudest üht armurikast ja truu perekonna elu. Lapsepõlwe mälestused ja jumalaga jätmise korrad, õhkamised eluraskuse ja orjakoormate üle puhuwad meile kui lahke, soe kewadine tuuleõhk ja kuum kõrwing rahwa-luuletusest wastu. — Kui kindlad meie esiwanemate sugulase sidemed oliwad, seda näitawad meile ka need sajad ja sajad pulma laulud, kelles noorikule endises kodus ja uues paigas, kodust lahkudes ja teele minnes kõik tema lapsepõlwe elu ja tulewane ilu ja walu ette lauldakse. . . Iseäranis tuleb meie rahwa-lauludes üht asja tähele panna, see on armastus ema ja lapse wahel ehk ühe sõnaga nimetatud ema-armastus. . . Kui laulikud armastusest ütlewad, et see ahelad katki murda ja kaljust läbi tungida, siis maksab see iseäranis ema-armastuse kohta. Meie näeme oma muinaslugudes, kudas ema-armastus weel teiselpool hauda edasi wältab, ei puusärk, ei roheline kalmumuru, ei ka rasked hauakiwid keela ära oma lapsega rääkimast. Aga hauast wäljatulemine on siin igal surnul ära keelatud, sest Eesti mütoloogia (wana jumalate teaduse) järele ei luba Toonela kellegile surnule enam siia ilma tagasi tulla. Üksi muru pinna alt räägib mõni kord lahkunud weel oma lapsega. Meie praegugi weel liikuwad jutud kodukäijatest ei ole mitte Eesti rahwa sünnitused, waid nad on ühes ristiusuga, kui katoliku-kristlaste ebaus, tondiusu ja nõiausu riismed meie rahwa sekka laiali laotatud ning tunnistawad üht koguni alama järje peal seiswat luuletuste waimu, üht waimu, kes ilutundmisest midagi ei mõista. Siin lastakse surnud hauast koleda, werise näoga öösel kodu tulla ja teel weel oma mudasid riideid ära kaotada, keda nad teisel ööl jälle otsimas käiwad. Seda ei tee Eesti rahwaluuletus mitte.

Eesti rahwa luuletus kujutab meile surma nii, kudas ta just looduse seadust mööda olema ja tulema peab, ning surnukeha, kui ta hauas on, jääb ka sinna, ning Toonela on see looduse muutmata käik, mis ikka edasi läheb, aga mitte enam tagasi käia ei luba; ta laseb mõni kord aga kolletand kehale paljalt weel sõnu suhu luuletada. . . .

Et nüüd meie rahwa-luuletuses surnute tagasikäimist sugugi ei usta, selle pärast ei leia meie tema seest ka mitte surnu hirmu. Nii palju kui mina algupäralistest Eesti rahwa lauludest ka järele olen otsinud, ei ole ma mitte leidnud, et seal surnukeha milgi kombel kardetakse ehk temale halbu märku juure luuletatakse nagu neis juttudes, mis katoliku usu ajal

juba meie maal ruumi saanud ja kelles räägitakse, et kurat ise kassi ehk muu eluka näol surnukeha sisse minna ehk oma sellidega surnukeha koguni ära wedada. — Need otsata madala järje peal seiswad luuletused tunnistawad, missugust segast usku katoliku preestrid esite meie maale tõiwad. Nad määrisiwad Eesti kauni luuletuse-kombe oma mudaga kinni ja näitasiwad õpetamata rahwale tee-radasi oma kloostri-alustesse, waimu madaluse urkadesse. Nad tõiwad meile ühe kuradi kaasa, kellest meie siin ei julge mitte rääkida, missugused kõlwatute inimeste mudased waimu omadused talle mungad sisse luuletanud oliwad. See katoliku usu kurat oli enam üks ära inimestatud lihane olemine, kui üks wältaw, kindla meelega, igal ajal kurja sünnitaja ja soowitaja waim. See katoliku munkade sünnitatud kuriwaim ei sünni ei meie endise wanapaganaga, nagu wana Eesti luuletus sellest räägib ja teda kirjeldab, ei ka meie Luteruse usu kuradiga kokku. Sellest siis ka kõige enam see surnute kartmine wälja on kasunud.

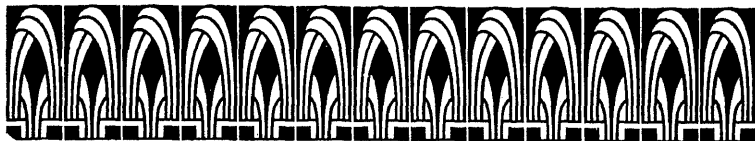
Eesti rahwa-luuletus peab surnukeha ikka weel ilusaks ja armsaks. Ühes rahwaluules, kus tütar ema haua peal kurdab, loeme neid sõnu:

Tõuse üles, eidekene,
Tõuse üles, tõsta peada,
Kergita kena juusta,
Näita su nägu ilusa.

Siit näeme nüüd, kui ka ühepooliselt, aga ometi tunnistust, et lapsel oma ema surnukeha mitte hirmus ega kardetaw ei ole“.

Edasi järgnewad näitused ema armastusest lapse wastu rahwa lauludest ja muinasjuttudest. Oma kirjutuse lõpetab Kunder järgmise soowiga: „Iseenesest on mõista, et Eesti rahwa luuletuste kogumine iga mehe auu asi on. Korjagem neid seni, kuni nad weel rahwa suus liiguwad“.

Murdesõnad kirjakeelde! ¹⁾

Tammemägi.

Piibli ilmumisega Eesti keeles pääsis Kesk-Tallinna murrak wõidule ja sai meie praeguse kirjakeele aluseks. Asi oleks päris jooned olnud, kui Tartu murrak mitte wana wimma ei oleks edasi wedanud, kui ta ennast hääga oleks wõidetuks tunnistanud. Kuid jonn on Jumalast loodud, päälegi weel, kui waimulikud isad õhutajateks ja sikutajateks on. Et aga wõitja wõidetu wastu sagedasti hoolimata on, iseäranis weel, kui allajääja wõidupärga ei taha hääga käest ära anda: kes wõib siis kirjakeelele Tallinna murrakus seda suurt pahaks panna, et ta Tartu murraku koguni kõrwale heitis, teda ainult weel üle öla kõõritas. — Pea hakkas siiski hääli kuulduma, et meie ühise kirjakeele rikastamise pärast waja olewat ka tõisi Eesti keele murrakuid, pääle Kesk-Tallinna oma, tähele panna, iseäranis aga rohkesõnawaralist Tartu-Wõru murrakut. Nii näit. Rosenplänter, Dr. L. Luce ja weel hiljuti — kadunud õp. A. Willigerode. Soowid jäiwad aga pea ainult soowideks, sest meil puudus kirjamehi, kes murdesõnu oleks üleüldisele tarwitusele wõtnud. Dr. Hurt'i Setulaulude ilmumise puhul kordas õp. W. Reiman jälle wana soowi, ühtlasi aga ka hallika pääle näidates, kust nüüd hõlpus oleks ammutada.

Kas peab seegi soow jälle tulde kajama?!

Meie nooremate kirjanikkudest soowitawad mõned õhinal wõõraste sõnade wastuwõtmist. Et rahwas neist aru ei saa, sellest ei tulla hoolida, sest mõiste „rahwas“ olla wäga weniw.

---

1) Kirjatükis on kirjutaja kirjawiis alale jäetud. Kui juba terve tükk laotud oli, märkasime meie, et näitused nii hästi käsikirjas kui ka trükis nendesamade tähtedega on, milles seletusedki. Selle pärast paistawad nad liig wähe silma. Palume lugejate poolt wabandust. E. K. Toim.

Ilma wõraste sõnadeta ei saawat õieti midagi klassilist kirjutada, kuna nende abil aga meie keel painduwaks muutuwat ja ühel hoobil „haritud maailma esimeste keeltega ühele järjele tõuswat.“ Aegamööda, kui need sõnad kodunewat, minna meil meelest äragi, et nad kunagi wõõrad olnud.

Et meie nüüdsel ajal päris ilma wõraste sõnadeta enam toime ei saa, kes selle wastu tahaks waidlema hakata. • Muudgu nende päälesundimisega ei tuleks siiski liiga kähku käia.

Wõraste sõnade suurel hulgal tarwitusele wõtmisega wõiks kirjanik oma aristokratilise keelega küll hiilgada ja ülema kümnetuhanda — meil, ei tea, kas korjuks neid kümmet sadagi — tarwitusi ehk täita, kuid rahwahulk, Eesti lugejate laiem ringkond, oleks wee warale jäetud, (Rahwahulga all ei mõista ma mitte „rumalatest kõige rumalamaid ja lollisid,“ waid — kirjaoskajat ja lugejat inimestekogu, kelle wastu saatus wõi tõised inimesed nii waljud olnud ja neid ilma keskkooli ja kõrgema hariduseta jätnud.) Kui palju aga kirjatöö wõraste sõnade murrus klassilisemaks muutub, jäägu kirjaniku enese teada, Tõsi, algkooli-haridusega lugejate ringkonnal on mõlemad, niihästi wõõrast keelest wõetud kui ka uued sõnad, tundmata ja tahawad õppimist. Kui aga õppimise tagajärgede pääle waadata, siis näeme, et wõõrakeelsed sõnad wisalt, uued aga, millede loomine õnnestanud, kerge waewaga üleüldiseks omanduseks saawad. Tõisiti ei wõiks see ollagi, sest tundmata wõõrakeelse sõna lugemisel, mida sagedasti ei osata wäljagi ütelda, ei mõista lugeja õieti midagi mõtelda, kuna keelest enesest arendatud uue sõna eritähendust tuttawa sõnajuure walgusel ja loomuliku keeletundmuse abil pea alati kätte saadakse.

Päälegi paneb Eesti keel suurt rõhku kõlawuse pääle. Wõõrakeelsed sõnad aga on oma häälikute, nende esinemise ja sõnarõhu poolest harwa niisugused, et neid muutmata saaks wastu wõtta. Sellepärast ongi wanemad laenusõnad Eesti suu järele kujunenud. Nii on saanud „rand“ Germani sõnast strand,¹⁾ „räästas“ — Leedu strasdas, „kupits“ — Wene копица,²⁾ „kübar“ — Leedu kepurre, wõi Läti zepurre³⁾ ja palju tõisi. Uuemad laenusõnad saawad kõigepäält kirja kaudu tuttawaks; sellepärast on neil küll waewalt wõimalik oma kuju eestikõlaliseks muuta, ja ei suuda nad meil küll kunagi koduneda nõnda, et neil wõõras maik küljest kaoks. Näit. tuletan siin

1) Ahlquist, Kulturwörter.

2) Weske, Славяно-фин. отношенія.

3) Ahlquist, Kulturwörter ja V. Thomson, Beröringer.

sõna „student“ meelde. Rahwa suus oli saanud sellest „tudeng“ wõi koguni „toodent“. Kiri aga häbenes seda kuju wastu wõtta. Rahwas jälle ei tahtnud „student'ist“ midagi teada. Wiimaks tuli „üliõpilane“ ja kangutas mõlemad sadulast wälja.

Tõsine edenemine ei käi kusagil hüpetena, ilma waheastmeteta. Sellepärast ei tulegi noid näljaseid nii „totraks“ pidada, kes Berliini, Inglise ja Amerika paremate paladega kuhjatud laua ümber istudes kohe õgima ei hakka, waid omale kõrti keedawad¹⁾, millega nende kõht harjunud. Arstiteadus vähemalt peab neid päris mõistlikkudeks meesteks, kes seedimise elundite korrashoidmist ülemaks arwawad, kui maiustamist,

Et mõned tõised wäikesed rahwad, näit. lätlased, serblased, ilma pikema jututa wõõrakeelseid sõnu omaks wõtawad, see ei tohiks meil just mõõduandew olla. Meie naabrite lätlaste keel näit. on hoopis teisest keeltekonnast, ja suudab ehk paremini wõõraid sõnu ära seedida, kui meie oma. Selle juures jääb siiski alles küsitawaks, kui parajal paigal need sõnad nendegi juures on. — Soome keeles, mis Eesti keelele üks kõige lähematest ja asjatundjate ütlemist mööda meie keelest enam haritud, näeme wõõraste sõnade kõrwal ja asemel häämeelega just uusi, iseäranis aga murrakutest wõetud sõnu tarwitatawat. Soome kirjakeel olewatki oma edenemist ja sõnarohkust suurelt osalt just murrakutele wõlgu. Heikki Ojansuu ütlemise järele wõidawat Soome keeles igakord ka kirjanikku nimetada, kes koduküla murrakust ühe wõi teise sõna kirjakeelde toonud. Murdesõnade kohta kirjutab Ojansuu: „Kahtlemata on kirja-keelele see suureks tuluks, et ta alatasa saab wärsket lisa murrakute, elawa rahwakeele, lõppemata warandustest²⁾).

Eesti keelegi loomulikuks edendamise ja rikastamise teeks jääb pääasjalikult ikka, nagu senigi, uute sõnade loomine, siis weel — murrakutest laenamine.

Setulaulude walgusel toon siin katseks mõned murdesõnad, mida üleüldiseks tarwitamiseks soowitan ja millede pääle iseäranis meie kirjameeste tähelepanekut juhin. Sõnade kuju olen kirjakeelele ligendada püüdnud, paari sõna juures ka tähendust pisut laiemaks seletanud. Ma olen selle juures silmas pidanud, mida Heikki Ojansuu ütleb: „Murrakutest laenates tuleks ainult selle pääle waadata, et sõnad, niipalju kui wõimalik, üleüldisele tarwitusele wõetaks niisuguses kujus, nagu see neile

1) W. „Postim.“ nr. 125, „Kurat“ (1906).

2) „Virittäjä“ 1900. a. nr. 485.

hariliku häälikute esinemise järele kirjakeeles sünnis on.“ — Wõrdlemiseks lisan juure näitusi Soome keelest, mõnda ka kaugematest Soomesugu keeltest, kus see mul võimalik oli.

Kui palju nendest sõnadest üleüldisele tarwitusele võetakse, näidaku tulewik!

I. **Taidma** (taian, taidsin, taida) — sich zurechtfinden (in einer Sache), einsehen (eine Sache), смекнуть, asjast õieti arusaama, mõistma.

Taid (om. taiu) — Einsicht, Umsicht, осмотръ, разсудокъ, terwe mõistus, arusaamine.

Taiuline — einsichtsvoll, umsichtig, проникательный, разсудительный, läbitungiwa pilguga, arukas, märkas.

Olé iks ma mies' meeleline,
Talopoig taijuline,
Mõista iks ma tetä' mehetüö,
Taia iks ma tetä' talotüö (982 l. 30—33 r.)

Kiä taija-ai taarigi tetä,
Mõista-ai tiä mõskõ anomit (1576 l. 21—22 r.)

Näijo taitso wasta lausta,
Taitso targastõ künõlda (638 l. 8—9 r.)

Oh sa ulli Saksalane,
Ullimb kui taijuta talopoig! (624 l. 55—56 r.)

Tartu murrakus: Ta om taitsa mies = mõistlik ja selge pilguga.

Uusi sõnu võiks sellestasamast juurest arendada, näit. järgmised:

Taie (om. taide) — Kunst, художество;
taidleja — Künstler, художникъ, артистъ;
taidlema — eine Kunst betreiben, taidega (kunstiga) tegemist tegema;
taideline — künstlerisch, artistisch, художественный;
taidur — Virtuos; inimene, kes mõnes taideharus suurt osawust ilmutab.

Nende uute sõnade tarwitusele wõtmisega ei oleks meil sugugi weel waja sõnu „kunst“, „kunstlik“ ja „kunstnik“ keelest wälja heita; meie jätaksime neile ainult nende endise tähenduse, mis neil juba waremini meie juures oli, nimelt:

kunst — Taschenspiel, искусство, хитрость, фокусъ, kärmus, osawus; ebausukomme;

kunstnik — Taschenspieler, фокусникъ, silmalummaja;

kunstlik — künstlich, искусственный, поддѣльный, unecht, loomu wastane.

Näitused Soome¹⁾ keelest:

taistaa — vermögen, geschickt od. fähig (zu etwas) sein, sich (auf etwas) verstehen, wissen; taitaja — Kenner, Meister; taito — Einsicht od. Kenntnis(praktische), Erfahrung, verstand; taide — Kunst; taidella — eine Kunst betreiben; taidollinen — kundig, geschickt, verständig; taiteellinen — künstlerisch, die Kunst betreffend; taiteilija — Künstler, Kunstverwandte, Kunstgenosse; taituri — Kunstmeister, Künstler.

II. A s e l d a m a (askeldama) — sich beschäftigen, geschäftig sein, заниматься, возиться, суетиться, millegi asjaga tegemist tegema, millegi asja kallal töös olema.

Muud kutsu ei' tüöd tegemä,

Muud²⁾ azêld ajama (617 l. 69—70 r.)

Meä sai ma suwõ suurõst tööst,

Talwõ tarõ asklõst? (1204 l. 20—21 r.)

Tied tolku tüöllä,

Tied arwo asklêl (1286 l. 180—181 r.)

Kotost ma lännü-üs tüö läbi,

Kotost ma es astnu' asklê läbi,

Ezel ol'l' iks tüöd mino tetä',

Imel ol'l' iks azêld mino aija' (1391 l. 180—183 r.)

Näijo iks tegi umma töödä,

Aije iks umma azöldust (1226 l. 22—23 r.)

Süski ol'l' mull iks tark talotüö,

Ol'l' iks arw asklêtüöh (1454 l. 12—13 r.)

1) Need ja pärastpoolsed näitused on wõetud raamatust: Karl Erwest, Suomalais-Saksalainen Sanakirja, Hämeenlinnassa 1888.

2) Setu laulude wäljaandes on l. u-le kriips alla tõmmatud. Nii-sama ka alamal, kus paks täht trükitud, sest et trükikojas kriipsuga tähed puuduwad.

Kõik jääs nu tüö sino tetä',
Jääs iks azêl' sino aia' (1469 l. 36—37 r.)

Sinno iks ma ajanu-us askêlêllê,
Käsnü-üs weerdä' wete teele (1510 l. 19—20 r.)

Tartu m.: Mies aseldas tare ümbre = korraldab, teeb seda ja tõist; pernaine aseldas karjakuan = tallitab (peseb, küürib, keedab jne.); karjus aseldas peniga = teeb tegemist (söödab, mängitab, paneb istuma jne.); juut aseldas mõtsaga = kaubitseb (kaupleb); mis sa säääl aseldat? — womit beschäftigtst du dich? чѣмъ занимаешься?

„Aseldama“ on koondatud sõnadest „aseld ajama.“ „Asel“ on nähtawasti seesama, mis Soome „askel“ (samm), nõnda et „aseldama“ — wõi, nagu paiguti Wiljandi pool üteldakse, „askeldama“ — esialgul tähendas paljalt „sammusid tegema“, kuna pärastpoole alles töötegemise, tallitamise, toimetamise, asja-ajamise mõiste sellega ühte liitus.

III. N a i m a (nain, naisin, naida) — naist wõtma, жениться, heiraten (vom Manne).

N a i t m a (naidan, naitsin, naita) — verheiraten, женить, выдавать замужь, mehele panema, naist wõtta laskma.

Uba naidi noorê naizê,
Herneh iks wõtsê hellädze minijä (345 l. 10—11 r.)

Tootse ma kalmust naista naita,
Liiwast neitsit nimidä (490 l. 138—139 r.)

Süs iks mie' naida noorê wele,
Süs mie' osta ubasuu (1019 l. 26—27 r.)

Mull om küdü naitemada,
Nado armas andemada. (272 l. 65—66 r.)

Narwa tütär naida saanu. (490 l. 48 r.)

Nagu nendest näitustest wälja paistab, ei tarwitata „naitma“ Setulauludes mitte ainult „naist wõtta, abielusse astuda laskma“, waid ka „naist wõtma“ tähenduses; nõnda siis, mõiste on juba tumenenud. „Naima“ jäljed leiduwad weel lauses „naida saanu“.

Wiedemann¹⁾ teeb kindlat wahet: naima — heiraten (vom Manne) ja naitma -- heiraten lassen, verheiraten; naitsin kaks tütärt ära ühe aastaga = panin mehele; häda pärast naitsin poja ära = lasksin naise wõtta.

Soome k.: naida — heiraten, ehelichen, zur Ehe nehmen, erheiraten, sich mit jmdm verheiraten (vom Manne); tulla naiduksi — (vom Weibe) verheiratet werden; laillisesti nainut -- säädukslikult naise wõtnud; laillisesti naitu — säädukslikult naiseks wõetud; naittaa — verheiraten, zur Ehe geben.

Ka Ahlquist²⁾ tähendab selle pääle, et ajasõna nain — „nait wõtma“, mis Soome, Wadja ja Wepsa keeles tarwitataw, ka Eesti keeles ette on tulnud, kuna naitma — „verheiraten, abielusse astuda laskma“, praegu alles tarwitatakse. Tüwi on Liiwi sõnas nai; siia käiwad ka Ungari nõ ja Sürjani ini ehk eni, mis kõik naitst tähendawad. —

IV. Targastama — kontrollieren, контролировать, üle-, järele waatama.

Targastus — Kontrolle, контроль.

Targastaja — Kontrolleur, контролёр.

Hoitke tie mu ulle latsi,

Targastage taadejääjit. (188 l. 141 — 142 r.)

Soome k.: tarkastaa — kontrollieren, rewidieren, justieren, mit Genauigkeit behandeln, Acht geben, genau untersuchen, prüfen; tarkastelija — Kontrolleur, Revisor; tarkastus — Achtgeben, Untersuchung, Prüfung, Revision; tarkastusleima od. — merkki — Kontrolstempel. —

V. Päädima (päädin, päädisin, päädida) — vollenden, beendigen, die letzte Hand (an etwas) legen, zuspitzen, abrunden, завершать, оканчивать, округлять, tegewust lõpule wiima, lõpetama, lõpulikult walmis tegema; schmücken, dekorieren, убирать, наряжать, украшать, ilustama, ehtima, kaunistama.

Pääde (om. pääte) — ilustatud lõpuots (wõöl, waibal, käterätikul); lõpukriips (nime allakirjutustes), Schnörkel, завитокъ, свитокъ; Aufsatz, надставка (näit. kappidel, peeglitel, kirjutuselaudadel); Troddel, султанъ, кисть.

Päädija — kaunistaja, Dekorateur.

Päädimine — kaunistamine, ilustamine, Dekoration.

1) Dr. F. Wiedemann, Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch.

2) Dr. A. Ahlquist, Kulturwörter der Westfinnischen Sprachen. Helsingfors 1875.

Mõistsê iks kuh'ja kukutella',
Mõistsê pääti' pääwilko. (995 l. 15—16 r.)

Ikä tootsõ sa ütte ehitellä,
Elopäiwi päädüskellä (1151 l. 7—8 r.)

Wüö wüöl ol' päätildä'. (1326 l. 65 r.)

Sulane pois, sui hopen,
Pääwäline, päädi ratsu. (177 l. 50—51 r.)

Ma lää aita ehtimähe,
Pääle aida päädimähe. (684 l. 39—40 r.)

Wõta' sa hopên' suu weerest,
Ratso wõta' pää päätist. (1418 l. 3—4 r.)

Jeesu iks ilma ehitel'l'i,
Mari pääwä päätel'l'i. (539 l. 35—36 r.)

Soome k.: päättää — endigen, beschliessen; folgern, behaupten; abschliessen; bestimmen, entscheiden; nieten; p. päiwänsä — oma elupäewi lõpetama; p. huudolla — hääletamisega otsustama; pääte — Abschluss, Endung, Schlussfall (im einem Verse); päiwän päätteksi — zum Abschluss des Tages; päätö — der oberste Teil der Giebelseite eines Gebäudes.

Siia ehk kuuluwad ka Tschuwassi k.: püdüm — ganz, vollständig, völlig, schliesslich; püt', p't — sich endigen, zu Ende gehen, vollendet werden, vollbracht werden, verbraucht werden, ausgegeben werden, zu Grunde gehen. — Tschere-
missi k.: psotäs — enden, verfließen; psotäräs — beendigen, abschliessen; psotäno'k — sämtlich, alle. — Wotjaki k.: bid, bit — ganz, vollständig; Vollendung; bidmini, bitmini — zu Ende gehen, untergehen, verschwinden; bittini — beendigen, ein Ende machen, vollständig machen. — Sürjani k.: bid — jeder, ganz, all; bidmini — aufwachsen.¹⁾

VI. Pälwima (pälwin, pälwisin, pälwida) — bedienen, aufwarten, прислуживать, подносить, teenima, ümmardama.

Pälwija — Kellner, Diener, Dienerin, прислуж-
никъ, лакей.

1) Yrjö Wichmann, Die Tschuwassischen Lehnwörter in den Permischen Sprachen. — Et trükikojas sellekohased tähed puuduwad, siis on mitmed sõnad puudulikult ära trükitud. E. K. Toim.

Pälwimine — Bedienung, Aufwartung, услужение, прислуживание.

Aste aida läwele,

Päaliku läwele päweli, (598 l. 51—52 r.)

Wiedemann: päl'wmä (päl'mä, pällimä) — verdienen; päl'wjä — Diener, Kellner.

Soome k.: palvella — dienen (jmdm), in (jmds) Diensten stehen, bedienen (jmdn), aufwarten (jmdm); verehren, anbeten; pawelija — Diener, Bediente, Dienerin, Domestik, Dienstbote; Verehrer, Anbeter.

Soome „palvelen“ on, Ahlqvisti järele arendatud Eesti sõnast „paluma“, mis ühtlasi ka ihaldamist tähendab, ja Wadja sõnast „palvan“ — paluma, kummardama, teenima.

VII. Tootama (tootan, tootasin, tootada) — beabsichtigen, намѣрваться, nõuuks wõtma, nõuu olema (midagi teha), teha tahtma.

Toodi ma pühki' puutil,

Toodi laapi langasil. (80 l. 11—12 r.)

Liiwah toetit tetä linikit.

Kalmuh tetä kaputit, (1163 l. 5—6 r.)

Tulla tooti toimehammel,

Weerdä tooti rüwwül werewäl. (1358 l. 13—14 r.)

Eze toot' iks piidzalä pessä',

Tootsê panda' pal'mikol. (1486 l. 71—72 r.)

Inne jätä ei' maalè ikmist,

Kulla maalè kumardamist,

Meeni' mullè tulla' tōotellēt. (1492 l. 80—82 r.)

Tartu m.: Ärä tie, nigu tootat = nagu näid teha tahtwat. Ma toot hommen liina sõita = mul on nõuu, ma mõtlen.

Wiedemann annab mõlemale sõnale „tootama“ ja „tootama“ ühesuguse tähenduse; Setulauludes aga märkame juba, nagu siin toodud näitusteski, enamasti ikka wahet tehtud olewat. Selge wahe kuuldub nende sõnade wahel alati elawas rahwakeeles Tartu murrakus, kus „tootama“ ainult ülemal antud mõttes tarwitatakse. Mõlemad, „tootama“ ja „tōotama“, on sõnast „toovotama“ wälja arenenud.

Soome k.: toive — Wunsch, Hoffnung, Aussicht; toivo — Wunsch, Hoffnung; toivoa — wünschen, verlangen sich seh-

nen; hoffen, sich (einer Sache) versehen; anwünschen, toivot-
taa — zum Hoffen bringen, Hoffnung einflößen, hoffen lassen;
wünschen, anwünschen.

VIII. Tõhutama — antreiben, anreizen, понукать,
подстрекать; nötigen (beim Essen), подчивать, tagant kihu-
tama, sundima.

Teep esi, tõhutap tõisi. (1122 l. 4 r.)

Käsi wanna süömähe,
Esi iste mano tõhutama,
Tõhutama, sutitama:
Süõ iks wana, sõgene wana,
Lõika wana, lõpe wana! (335 l. 90—94 r.)

Ime iks süõt', eze juot',
Wele' weereh tõuhtelli',
Oll'i iks söögi' säedü',
Olli' lawwa' laaditētu. (1364 l. 94—97 r.)

Tartu m.: Naine tõhut meest tööd tegema = kihutas
tagant. — Perenaine: „Süõ iks, süõ!“ Külaline: „Missä tõhu-
tat: ma süõ es'ki“.

Soome k.: tohuta — lärmien, poltern; duften, stäuben;
tehota — wirksam sein, wirken, bei Kräften sein, hinreichen;
gedeihen. —

IX. Lebama — Siesta halten, ruhen, поживать, piku-
tama, puhkama, leiba luusse laskma.

No saa-ai' üöd maada',
Saa-ai' lõõnat lebädä. (847 l. 26—27 r.)

Soome k.: levätä — ruhen, ausruhen, liegen, schlafen;
lepuu — Ruhe; lepuu-aika — Ruhezeit, Schlafzeit; lepäys —
das Ruhen; lepääjä — der Ruhende.

(Järgneb.)

Uued raamatud.

Cand. phil. H. Kann. Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest. I. anne. Romani rahwaste kirjanduse keskajal. Trükitud „Postimehe“ trükikoja kirjadega. 170 lk. 8°.

Esimene katse Eesti keeles Lääne-Euroopa kirjanduste üle. Kas ta peab kauaks ajaks ka wiimaseks jääma? Nende ridade otstarbe ei ole raamatut ennast arwustada, waid küsimise peale laiemast waate kohast pilku heita. Tähendame aga enne weel, et meie hra Kanni „Pildid“ kõige suurema huwitusega läbi lugesime; loodame, et nad lugejatele niisama meelepärast on ja jääme järgmisi andeid ootama.

Eestlane, kell Wene ja Saksa keeled suus, tunneb Lääne ja Wene kirjandust läbistikku niisama hästi, kui need rahwad isegi. Ta on koolipingil tähtsamad Wene ja Lääne Euroopa kirjanduse tooded enam ehk vähem tundma õppinud; ta loeb ka pärastistel aastatel seda ja teist. Kui palju on meil aga niisuguseid õnnelikka. On harjutud kõnelema „ülemast kümnest tuhandest“, kellel kui mitte kõik saadawal, siis vähemalt keeled suus. Eestlasi, kes sisukamast Wene wõi Saksa raamatust jagu saaksiwad, on küll waewalt nii palju olemas. Aga olgu ka. 990-nel tuhandel on ikkagi kõik hariduse ja waimlise edenemise teed kinni. Et tõsiselt oma waimu harida, selleks on Eesti alguspäraline kirjandus weel liig nõrk. Temaga peab weel kui taimega taimelawal ümber käima, ta ei anna weel kellelegi warju ega kaitset. Paremate tööde tõlkeid, mida tõeste kirjanduse toodeteks, mitte raha väljapetmiseks lugeda tuleb, wõib sõrmede peal üles lugeda. Niisugust waimu toitu on miljonilise rahwale liig vähe. Oma alguspäraliste kirjanikkude soetamine ei ole meie wõimuses. Alguspäraliseks kirjanikuks ei tee hea tahtmine, niisugused kirjanikud peawad selleks sündima. Aga Eesti r a h w a s tahab ometi ka näha, missugused idealid lükkawad inimese sugu edasi. Eestlane ei tohi keset rahwaste edasitungimist teaduste ja hariduse poole üksinda Hiina müüri taha kammitsasse jääda. Kui ta eluwõitluses teiste orjaks ei pea jääma, peab temal wõimalus olema, niisama laialist silmaringi omandada, kui teistel rahwastel. Ta peab aga siis enesele ka suure kirjanduse looma, ilma milleta iga sugune edu täitsa wõimatu.

Nagu nimetatud, ei ole algupäralise kirjanduse loomine ühe ega kahe päewa töö, ega rahwa enese hea tahtmise teha, kuid miski ei keela tõlgete teel niisugusid üleilmilise kirjanduse toodeid omandamast, mis kõikide rahwaste juures kõige kõrgemas lugupidamises. Selle waimuwaesusele, mis meie kõige paremategi raamatukaupluste kõige tuumakamate raamatute nimekirjadest praegu wastu haigutab ja häbi puna palgesse ajab, kui wõõra rahwa liikmele Eesti kirjaturu tuumakamaid toodeid oled sunnitud nimetama, peab kaduma. Meil peab kõiki raamatuid Eesti keeles saadawal olema, ilma milleta ükski haritud rahwas olla ei taha ja olla ei tohi, kui ta waimliselt ja warandusliselt teiste orjaks ei taha alaneda, waid nendega ühe pulga peal seista. Asunewa Eesti Kirjanduse Seltsi poolt ei ole palju paranemist Eesti algupäralises kirjanduses loota. Ükski Selts, olgu temal ka miljonite kaupa warandusi käe pärast, ei suuda algupäralist kirjandust tõsta, kui anded puuduwad. Aga maailma kirjanduse paremad tooded wõib ta ilma suurema waewata Eesti pinnale istutada. Ka ainelisest küljest ei ole wõitmata takistusi ees. Lugejaid leidub nii palju, et wäljaandmise kulud tasa saawad. Tõlkijaid ja kaunis häid wõiks aga üsna hõlpsaste leida. Kirjanduse seltsis, kui ta elule tõuseb, peaks salk mehi osakonnaks kokku heitma ja enda otsekoheseks ja ainsaks ülesandeks tegema, et mitte oma jõudusid killustada, kõik kirjanduslised tooded, mis üleilmlisteks saanud, Eesti keele soetada, kõige tähtsamatest alustades, ühes sellega antagu aga ka kõikide tähtsamate Eesti kirjanikkude kirjatööd wälja. Ainult rahwas, kellel oma kirjandus, kui see kirjandus ka ainult sarnastest tõlgetest seisaks, wõib edu ja parema põlwe peale loota. Koguni ilma algupäralise kirjanduseta ei ole Eesti rahwas aga mitte. Kui meil dramatiline kirjandus puudub, kui jutukirjandus lapsekingades komberdab, siis on meil ometigi laulikuid, kes üsna tähelepanemise wäärt, on „Kalewipoeg“, on suurepäraline kogu rahwa laulusid. Ajalehtedes on õige head materjali, aga kellel on wõimalik wanu ajalehti kätte saada. Mitmed meie omad kirjanikud elawad suuremalt osalt ainult wanade ajalehtede weergudel, kust neid harilik lugeja millgi kombel kätte ei saa. Ilmugu nende kirjatööde kogud maailma kirjanduse paremate toodete kõrwal igale ühele kättesaadawaks. On ju õige, et üks osa meie haritlasi niisugustest ettewõtetest midagi teada ei taha. Rahwuste wahed pidawat kaduma. Eestlased pidawat ilmikirjanduse töösid Wene keeles lugema. Selle wastu poleks wahest midagi ütelda, kui see wõimalik oleks. Aga need rahwuste wahede kaotajad kõnelewad ise armetumat Wene keelt ja jaksawad waewalt sügawama-mõttelistest Wene-keelsetest kirjatöödest aru saada. Suurele rahwa kogule ei saanud sundusline wenestamine, mida 20 aastat aega, sellega terve rahwa põlwe kallal, ära proowiti, muud Wene keelest suhu, kui „trastu“, „mirowoi“ ja mõni sarnane üksik sõnamoonutus. Rahwas ei suuda wõõrast keelt ära õppida, et selles haridust saada; siis peab haridust temale tema oma keeles wõimalikuks tehtama. Kõik ilusad sõnad rahwaste ühinemisest ei aita siin põrmugi.

Lained. Anna Haawa. Postimehe trükikoja trükk. 180 lh. 80.

Raske on seda raamatut lugedes erapooletuks jääda. Ilma kahtlemata on see luuletuste kogu üks parematest, mis viimastel aastatel ilmunud, ja kui raamatu pealkirjas Anna Haawa nime asemel mõni muu nimi seisaks, ei oleks wististe laulude kohta kaht arwamist olemas: laulud on üsna kenad, raamat on täitsa soowitamise wäärt. Kuid Anna Haawa aoks on tema ise hoopis teistsuguse mõõdupuu loonud, meie ei oota temalt mitte laulude kogu, mis läbi loetakse, kiidetakse ja kõrwale pannakse. Anna Haawa on üks meie parematest tundelaulikutest Koidula kõrwal: nii on harjutud tema peale waatama ja tema töösid arwustama; kui me aga praegust luulekogu arwustada tahame, peame meie seda täitsa ära unustama a igapäisema mõõdupuu wõtma, kui ülekohtused ei taha olla.

Parematest lauludest nimetaksime järgmised: „Ei usu küll“ (lk. 110), „Jää lilled“ (lk. 60), „Kas mäletad“ (lk. 95), „Kui nad tulewad“ (lk. 157), „Miks läksid laia ilma“ (lk. 52) Need on waiksed mälestused kadunud õnne ajast, sellest ajast, kus Anna Haawa, kord wallatumalt mängides, kord surmani kurb, kord rõõmu joowastuses pilwi pillutada püüdes Eesti nurmedele luulelillesid puistas. Sellest ajast pärit on weel laul „Kaks wälku“, meie arwates kõige parem laul terwes kogus.

„K a k s w ä l k u“.

Wälk walwel on põhja piiril
 Ja teine Lõuna-raal,
 Ja õhk on raske ja sume
 Keskpalawal lõuna a'al; —
 . . . Ja tormid on tantsule tõusmas . . .
 Ja päike on kustumas! . . .
 Oh halasta Jumal ise!
 Mis nüüd küll on tulemas! . . .
 Kaks wälku, nad lõhuwad pilwed!
 Ja kokku nad lendawad!
 Ja hõiskawail põlewail huultel
 Üksteist nemad suudlewad.

Tõsine luuleõhk lehwib wastu ka laulust „Kohisew läte“ (lkh. 54).

„Su hinges on armastus hiilgan'd,
 Ja walu on wõidnud sind —
 Wist pikka ning palawat wõitlust
 On wõidelnud sinu rind.
 Su leekiwa südame üle
 Sa hiilgawa wõidule said:
 Kõik wangistawad kõited
 Sust kaugele maha jäid.

Sa lendasid helide riiki,
Kust pärit ju oled sa,
Sääl selgitasid hinge
Sa taewa tulega.

*

Nüüd hoowab kui kohisew läte
Su hingest Eesti wiis,
Ta särab päikse paistel
Ja mühab kui muistne hiis.

Sind kuulama jääwad künkad,
Ja metsad mõttesse,
Nii kaunis ja kodune tundmus
Läeb läbi südame.

See on ju ohwri-tuli
Ja ärkwel rahwa-wiis;
Ta tõuseb, leegib, paisub
Ja kajab kaugel' siis. —

Ma seisan mõttes mäel
Ja waatan kaugele;
Sääl --- ikka kõrgemale
Lä'eb walguses see tee.

Tõlked on head, kahjuks on neid liig wähe. Meie nimetaksime siin „Metshaldias“ Goethe järele (lhk. 64) ja „Kevlari Jumala-ema“ (lhk. 61) Heine järele.

Nõrgemate laulude hulgast järgnegu üks näitus (lhk. 106).

See weripunane lill
Sinu põues,
Mis minule õitseb,
Ja mille kuma ees
Minu hing
Ehmatan'd, imestan'd --- waikselt
Kummardas, tänas . . . ---
See weripunane lill
On sulle küll kallis
Ja kaunis ning püha ---
Nagu armastus?
Aga siisgi sa sirutad wälja oma käe
Ja oled walmis mind wihkama ---
Häwitama! . . .
Sest et mina seda lille
Ial oma rinnale panna ei suuda ---
Ei suuda!

Sõna kõlksud! Pealegi ei ole werine süda, mis liig selgelt „weripunase lille“ warjust wälja paistab, kellegi ilus pilt, ja et laulik sarnast lille oma rinnale panna ei suuda, on igatahes täiesti arusaadaw.

Hulk laulusid on ajalehe juhtkirjad seotud kõnes, näit. lhk. 68: „Astu alla“, milles üsna õiged mõtted, mis aga selle läbi veel luuletuseks ei saa.

Rohkel arwul on kombeõpetuslisi, moraliseeriwaid laulusid, näit. „Kohus“ (lhk. 67), „Mõök ühes, piibel teises käes“ (lhk. 19), „Kui on sulle haiget teinud“ (lhk. 10).

Sirwitauad. Eesti Rahwa Tähtraamat 1907. Üksteistkümnes aastakäik. Eesti Üliõplaste Seltsi kirjastus. XLII + 93 + 17 lhk. Hind 10 kop.

Sisu: **W. Reiman**, Adrian Verginiuse surma mälestuseks. (Lühemalt on Verginiuse elulugu W. Reiman'i „Eesti Piibli ümberpanemise loos“ juba waremine ilmunud. Praeguses kirjas on sellele hulk täiendusi toodud). **A. Lüüs**, Ülikool ja wabaduse liikumine (tutwustab Wene ülikoolide ajalooa viimastel aastatel Kiewi prohessori würost Eugen Trubetzkoi kirjatööde põhjal). **J. Kerg**, Pisuhänd (rahwausk pisuhänna sisse ja loodusteadline naljataw jutuwestmine langewate tähtede üle ühte wisatud, lõpuks ei saa kummastki õiget willa). **J. Wöhrmann**, Jääajad ja inimese sugu (huwitaw kirjeldus, kahjuks liig lühikene, 6 lhk.). **W. Reiman**, Kolm sammukesträndamise teed (Eesti wabaduse aeg enne sakslaste tulekut, Rootsi aeg ja Forse-liuse hariduse-töö, 19 aastasada). **H. Reimann**, Piiramata, konstitutsioniline ja parlamentiline ainuwalitsus. **J. Tischler**, Rahwaharidusest. (Mõtted on õieti üsna igapäised, iseenesest mõistetawad, pealegi ülikuiwalt ja igawalt ette kantud, aga wahest on siiski kasulik ka neidki mõtteid meie päiwil korrata).

Maadeteadus. Esimene jagu. Algõpetused, Lääne-mere maad, Weneriik ja teised Europa riigid. Kirjutanud **M. Uniwer**. Pärnus. L. W. Laakmanni trükikojas. 1906. 126 lhk. 80.

Maadeteaduse õpiraamatute poolest on Eesti kirjandus õige kehwa. Ei tea õieti muud nimetada, kui C. R. Jakobsoni „Weikene Geografia“, mis igatahes suure kirjamehe paremate kirjatööde hulgast ei ole. Hädaste oleks siin parandust waja, kuid seda ei paku Uniweri raamat. Juba see, et raamatukirjutaja oma töö liig hooletult on teinud ja hulga waleteateid sisse wõtnud, wähen dab raamatu wäärtust palju. Uue trüki juures wõiksiwad ju wead asjatundjama mehe poolt ära parandatud saada, kuid raamatu kokkuseadimine üleüldse ei ole meie aja nõudmiste kohane. See on sellest ajast pärit, kus tarwis arwati olewat lastele suurt hulka geografia nimesid pähä tuupida, ilma et laps rahwa elust midagi kuuleks. Iseäranis käib

see nimelt Wenemaa kohta, mida Eesti õppijale ometi kõige paremine tarwis on tunda. Mis tarkust saab õppija näituseks järgmisest peatükist:

„Waldai maad. Siia arwatakse Nowgorodi, Tweri, Pihkwa ja Smolenski kubermang.

1) Nowgorodi kub. — Nowgorod, oli endisel ajal kuulus kaubalinn. Staraja Russa, siin on soola hallikad ja mineral-terwiseweed. Waldai, kuulus oma kellakeste poolest.

2) Tweri kub. — Naha ja kanepiriide tehased. Twer, sitsi riie. Rshew, kanepi riie. Ostashkow, puuwilla wabrikud ja naha tehased, kust ka tuttawad kollased saapad tulewad. Torshok, nahad. Wõshni-Wolotshok, puuwilla tööstus.

3) Pihkwa kub. — Pihkwa, linakauplus.

4) Smolenski kub. — Smolensk, siin oli lahing 1812 aastal. Wjasma, lahing 1812 a.“

See ei ole kellegi maadeteadus, waid ära kirjutus mõnest laialisemast maadeteaduse kooliprogrammist. Ja selle tarkusega peame meie oma naabri kubermangude kohta leppima, kellega meil alatist läbikäimist on, nagu Pihkwa kubermang!

Pambu-Peedu. Trükitud „Postimehe“ trükikoja kirjadega Tartus.

Seepe-Mikk. Trükitud „Postimehe“ trükikoja kirjadega, Tartus.

Mõlemad laste raamatud, wärwiliste piltidega, teewad wäiksemate lastele jõuluks wististe rõõmu. Niihästi pildid kui ka lugemised on algupäralised, mitte tõlked, nagu meie lasteraamatud harilikult.

Toimetusele saadetud raamatud.

1) Finnisch-Ugrische Forschungen. Zeitschrift für Finnisch-Ugrische Sprach- und Volkskunde nebst Anzeiger unter Mitwirkung von Fachgenossen herausgegeben von E. N. Setälä und Kaarle Krohn. Helsingfors-Leipzig. (Band V. 1905. Heft I-III). 140 + 194 lhk. 8°. Hind 4 rub.

2) A. Kitzberg, Tuulte pöörises. Draama wiies waatuses. K. Sööt'i trükk, Tartus 1906. 128 lhk. Hind 75 kop.

3) Gustav Suits. Sihid ja waated. Helsingis, 1906. 141 lhk. 8°. Hind 75 kop.

4) Jakob Liiw'i kirjatööd. I. anne: Laulud. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus. 250 lhk. 8°.

Johann Kunder

(sünd. 14. detsembril 1852, surnud 12. aprillil 1888).

(Järg.)

3. Januaril 1883 pidas Kunder Eesti Kirjameeste Seltsis kõne „Meele kindlusest ja auususest“. Kõne sisu kohta ei ole midagi teada. Seltsi protokollis (aastar. 1883 lk. 92) on öeldud, et kõne trükitud saab, aga teda ei ole võimalik kuskilt leida, wist on ta trükkimata jäänud.

Sellsamal 1883. aastal ilmus Kunderi „**Esimene õpetus Wenekeeles**“ (2. trükk, Riias ja Tartus, Schnakenburgi trükk ja kulu, 1888). Raamat kannab Eesti Kirjameeste Seltsi toimetuste 64. nummert. Raamatukese I. osas (lk. 1—15) on tähestik, trüki- ja kirjutuse-tähed ja lugemise- ja kirjutamise harjutused; II. jaos (lk. 15—20) wäljaütlemise harjutused, III. jaos (lk. 21—38) õppimise ja lugemise tükikesed. Raamatu kokkuseade on halb, keel on puuduline ja wigane. See on igatahes üks kõige kehwestest Kunderi töödest.

„Sakala“ lisan 1883 №№ 13, 14, 15, 16 ilmus Kunderi kirjatöö „**Mõnest meie maa kihwtisest taimest**“. I. osas on 14 päris kihwtist meie maa taime kirjeldatud, seal hulgas pikemalt ka tuttav küüsida, II. osas 30 vähem kihwtist taime. Iga taime kohta on kirjeldus ja tundemärgid üles antud, niisama ka kihwtiollused, mis igal taimel sees.

Sealsamas „Sakala“ 1883. aasta lisan (№ 17) ilmus kirjeldus „**Looduse rõõm laste rõõmu hallikas**“, milles kirjanik tungiwalt nõuab lapsi nii sagedaste kui iial wõimalik loodusesse wiia. „Meil on ju mõnel pool mõnigi ilus aiake ehk koppel, armas mäekink ja metsasalk“. Looduses õpib laps „õigeste ja loomulikult elu ja ilma üle mõtlema, mis talle mõned targad unistajad mitte toas anda ei wõi. Kui laps igawest ja kindlat

seaduskorda looduses tähele paneb, siis õpib ta sellest ka oma enese mõtteid õiges korras pidama. Loodust vaatleja inimene tunneb ära, et teda kui üht tarvilist liiget looduse olemiste reas tarwis on, tema õpib aru saama, mis ta seisukoht, tema inimese auu ja kohuste kord maa peal on. Ja inimese kohus on, et ta kui selge silmaga kuningas, aga mitte kui pime sant päikese palge ees käiks. On laps oma enese väärtusest looduses aru saanud, siis saab ta ka sellest aru, mis tema kaasalised väärt on, — ta õpib oma wendi ja õdesid õigesti ära tundma, neid armastama.

Alalise loodusega koos- ja läbi-käimisega saab meie noorus ka õigele priiusele kaswatatud. Wabadus elab ja wältab looduses, mägedel, metsas, wainul ja arul, kus alatu uhkuse ja moodu ebajumal oma keppi weel wälja sirutanud pole. Kes loodust on armastama õppinud, see armastab ka priiust, ta armastab õiget priiust, mis wale priiuse wastu niisamuti seisab, kui õige Jumal ebajumala wastu . . . Aga ka wirkusele ja tööle awateleb meid loodus . . . Kui laps niisuguste mõtetega warajalt tutwustatud saab, siis saab ta pea aru kätte, et paljalt kindel ja tõsine töö meie elu õnne-jumal on . . .

Isegi teada, et meie noorus ka looduse sõpruses waimu poolt edendatud saab. Kus wõiksime meie looduseteaduslisi, geografialisi ja mitmet muud kasulikku teadust paremine lapsele ära seletada, kui wäljas õitsewas aias, rohelisel wainul ja toredas metsas! Seal kohisewad ja jooksewad eluhallikad, seal tõusewad hõiske- ja laulu-healed kui linnud sinise taewa poole ülesse; lilled teewad omad selged silmad lahti, hallikad ja jõed wulisewad, ja wabalt ja kütкета tungib silm mõõtmata kaugusesse. Elaw roheline lillede linik ulatab kuni mäe tipuni, kelle rinnus meie looduse hingetõmbamist kuulda wõime. Mis meie seal wäljas õppida wõime, seda ei suuda meile ükski õpetuse raamat nii elusalt pakkuda; ei ükski koolituba ei ole selle suure looduse saali wastu. Küll wõime lapsi loodusõpetuslikka teadusi raamatutest pähä õppida lasta, nii et nad uneski ühe elaja ehk taime pitkuse, laiuse, karwa üle jne. rääkida oskawad, seda aga pea jälle ära unustawad ehk segawad, kui uusi sarnalisi asju rohkem juure õpetati. Läheb laps oma raamatutarkusega wälja looduse sisse, siis ei tea ta mitte, missuguse looma kohta tema tarkus õieti peab sündima. Niisugune õpetamine on kalli nooruse ea raiskamine. Kui meie lastega ühe ainsa taime tema kaswu paigas täiesti läbi vaatleme ja ära seletame, siis saab laps sest enam kasu, kui sest, et ta piibli-paksuse taimede teaduse raamatu kodus pähä õppis.

Täis luuleilu on nooruse lille-iga; ta on ise üks tükk luulet. Ta on meie elus kõige ilusam ja õnnelisem aeg, aga ruttu nagu laene jões on ta mööda läinud. Meie teame aga, missugust õnnistust luulejumal inimese südamesse walab... Meie elus võib mõnigi kuldne unenägu uduks saada, kare tõsidus võib meie südant lõhkuda, — sootu õnnetumaks ei või meie millalgi saada, kui meie oma südamesse ühe jaokese sellest luulest oleme tallele pannud, mis nooruse omadus ja omandus ja ka kõige usu põhi on. Looduse sõpruses saab luule lapse südames täidetud, ilususe ja paleuste tundmine wägewaste edendatud, ja neil on jõudu kõiki elu saatusi ilustada ja kannatada aidata. Kui paleused ja paleuslised püüdised ühe rahwa juures langewad, siis käib ka see waene rahwas tagurpidi. Ärgem laskem seda aga oma Eesti rahwa juures millalgi tõeks saada!

Sellsamal 1883. aastal ilmus „Sakala“ lisas № 23 weike ilus luuletus sidumata kõnes „**Piik taewa põue**“ taewa laotuse imedest ja sealsamas № 27 „**Alguskõne Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 21. juunil 1883**“, mille lühikene sisu ka Eesti Kirjameeste Seltsi protokollis (1883 lh. 95) ära on trükitud. „Sakala“ „auustatud kaastöeline“, wistist J. Kurrik, oli kõne, mis nagu näha, üleskirjutatud ei olnudki, kiirkirjas üles wõtnud ja „Sakalale“ trükkimiseks saatnud. Kõne on harilik koosoleku sissejuhatus, milles tööle manitsetakse, tähtis wahest ainult selle poolest, et Selts esimest korda omas majas koos oli.

1884. aastal ilmus Kunderi I-ne **Laste raamat**. Rakweres, 1884. G. Kuhsi juures trükitud, 46 lhk., millest alamal pikemalt. Sellesama aasta „Sakalas“ № 20 ilmus Kunderi arwustus „**Laste arwuwald III**. Kirjapannud J. Kurrik. Tartus Schnakenburgi trükk ja kulu“. J. K—r. See on Kurriku raamatu lühike kiitew arwustus. Iseäranis toob arwustaja seda kui raamatu head külge ette, et arwud weikesed ehk parajad on ja juhtmõtted selged ja kindlawormilised. — Sellesama aasta „Walguses“ № 16 ilmus „**Äranõiutud wend**. (Wene rahwa muinasjutu järele)“. Wend joob õe hoiatamisest hoolimata lamba sõra jälje seest wett ja saab oinaks. Õe wiskab kuri nõid jõkke, kus ta aga jõe põhjas aasta otsa elab ja siis wälja tõmmatakse. Nõia kuritegu saab awalikuks, ühtlasi saab wend oinast jälle inimeseks.

Üks kõige tähtsamatest Kunderi töödest on „**Jaan Adamsoni, Eesti Aleksandri kooli alustaja**“ elulugu, mis 1884. aasta „Walguse“ 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59 ja 60 numbrites ilmus.

„Iseäranis sinule, Eesti noorem sugu, soovitame neid ridasid“, kirjutab Kunder sissejuhatuses. „Nad näitavad sulle üht kaju, mida sa igapäewases eluwirus mitte sagedasti näha ei saa. Jaan Adamson oli üks neist meestest, kes kõigest jõuust sinu sugurahwast ärkamisele wirgendand. Tema oli oma eluaeg sellest soowist ja mõttest läbi õhutatud: „Tõuse, ärka! Koit on wäljas, päike tulemas!“ — Wäljaspidi ei paku Adamsoni elu midagi hiilgawamat kui igal liht wallakooliõpetajal, aga tema waimline mõju oli õige laialine ja kaugele ulataw, ja seda mõju on Kunder püüdnud kirjeldada. Siin ei ole wõimalik pikemalt Adamsonist enesest juttu teha, nimetame Kunderi kirjatöö järele ainult tähtsamad wälised sündmused tema elus. — Adamson sündis Wiljandi Suure-Jaani kihelkonnas, Wastsemõisa wallas, Kurnuwere külas, Aulikoodres ehk Uedal 26. oktoobril 1824 Ueda talu wõi „Kütisse“ saunas. 23. märtsil 1850 sai ta hoolsa iseõppimise tõttu, kus tal lõp-mata puudustega wõidelda oli, Morne koolmeistriks Paistu kihelkonnas. Sügisel 1851 astus ta Ann Sulg'iga (sünd. 18. okt. 1832 Wastemõisas Weike-Kabanal) abielusse. 26. märtsil 1852 astus J. Adamson Holstre Pulleritsa kooliõpetajaks ja 22. detsembril 1854 waliti teda Paistu koguduse orelimängijaks. Nendesse ametitesse jäi ta kunni oma surmani 15. apr. 1879. Kui Adamsoni surma sõnum õndsa Dr. Kreutzwaldi kätte jõudis, saatis ta sõnumikuandjale Holstre walla peremehele H. Hennole järgmise wastuse: „Auustatud peremees! Teie leinasõnumiku J. Adamsoni siit ilmast lahkumisest olen ma eile õhtu liigutatud südamega wastu wõtnud ja tänan Teid teadustamise eest. Teie sõbraga on siis jälle üks neist wäsimata wõitlejatest meie Eesti tööpõllul puhkama läinud, kes raskusest ja päewapalawusest lugupidamata waimu wabadust ja seisukergitust püüdis. Tema silmad saiwad weel enne kustumist waimu ärkamise koidutera tõusmist näha, et ta neid parema tulewiku lootuses wiimist korda wõis kinni pigistada: Adamsoni mälestus jäägu meile kustumata. Nooremad aga wõtku teda endale eesmärgiks“.

3. jaanuaril 1884 pidas Kunder Eesti Kirjameeste Seltsis kõne „Eesti laste kirjawara“ üle. Kõne ilmus „Walguses“ № 18 ja 21 a. 1884, lühikene sisu Eesti Kirjam. Seltsi protokollides 1884/1885 lk. 81. Lastele alla 10 aasta olewat wähe sündsaid lugemiseraamatuid. Üks kõige parematest olewat Wändra Körberi „Karjalaste Sõber“. „Sisu on enamiste Saksa keelest wõetud, õpetlik jutuajamin; muud kui mõned tükikesed on natuke pikad. Seda raamatut wõiks wäga hästi weel uueste trükkida, sest et ta praegu juba ära on ostetud“. „Paul Und-

ritsa kirjutatud „Laste kirjakogu“ on wanematele lastele kirjutatud, weikesed lapsed ei saa temast suurt kasu. Seminari direktori Hollmanni „Piibli lood lastele“ lähewad korda, aga et neis keel just mitte laste kohaline keel ei ole, selle pärast peaks ema neid lugema ja lastele jutustama. Esimene seda wärki katse Eesti keeles, — Grenzsteini „Lõbusad laulud lastele“ lähewad ka korda, mõned seas õige kenad. „Laste warandus“ Saksa luuletaja Hey järele ümber pannud M. J. Eisen. Piltidega ja laululisaga. Raamatu sisu on hea, aga ümberpanek siin ja seal puudulik . . . Kõige parem praegune laste kiri on J. Pärna 14 juttu lastele. Kui mõni jutt natuke kõhna sisuga ja enam jagu neist mitte algupäralised pole, siiski on Pärna jutujamine nii lahke ja päris Eesti keele ja waimu omaline. Nime tamata ei wõi ma siin ka mitte jätta E. M. Jakobsoni raamatut „Laste Sõber“ piltidega ja Raudkepi „Wooruse pildid ajaloost“, ehk mõlemad küll juba natuke wanematele lastele määratud on . . .“ „Hea laste raamatu käest nõuutakse, et ta õpetaks, et ta eluwiisilikult hariks, et ta aega wiidaks ehk juttu ajaks. Neid kolme asja peab kirjanik wäga tähele panema, kui tema tööst midagi kiiduwäärilist ehk kõlbulist asja peab saama. Kus last õpetada ja waimu teritada tahetakse, seal peab selle peale waadetama, et lapsele mitte üksi kasulikku asja ei pakuta, waid et see kasulik asi, mis talle pakutakse, just tema wanaduse kohaline oleks. Ei ole aga sugugi kiita, kui meie kõik-sugu teadusi hakkaksime weikeste laste kirjadesse kiskuma; see ei tähendaks mitte midagi, teeks mõne lapse weel enne-aegseks wanameheks, ehk koguni ninatargaks. Niisugusid kirju ei saaks ka laps millalgi hea meelega lugema. Ka ei maksa jutluse pidamine lapse raamatus midagi, sellest läheb laps külmalt mööda. Filosoofia ei kõlba lapse aabitsasse. Sellest wiimsest tingimisest on aga laste kirjanikud teise otsa kätte saanud, nemad panewad oma jutlust ja eluwiisi õpetust wõi moraali jutukeste sisse. Neid pähklaid himustab laps küll, kõige parem on, kui lapsele niisuguseid jutukesi aetakse wõi jutustatakse. Ei ole see aga mitte wõimalik, noh siis loeb laps neid. Saagu niisugused jutukesed minu pärast laste eneste elust ja tallitusest wõetud, aga ärgu pakkugu nad liiga palju ühesugust asja ja ärgu jäägu nad kauaks niisuguse järje juure. Nemad mingi aegajalt ikka lapse kambri wälja ja sinna poole, mis elus tähtsam ja õpetuselikum on. Kui meie last liiga hilja alles nendega tutvustame, siis sünnib neile sest kahju. Nende meel sai küll headusele haritud, aga tugewust, jõudu ja suurust eluwiisilikus elus ei saanud nad nende läbi mitte kätte. See

wiimne asi tuleb aga enam siis kätte püüda, kui weikesest lapsest suurem laps, kui ta kümne aasta ümber ehk selle üle ära elanud, siin wõetagu siis pilta ajaloost ja inimeste elust. Lastagu lapsed reisilugusid lugeda ja oma ja wõõra rahwa elust teadusi saada. — Kes weikestele lastele midagi kirjutada tahab, see peab esite laste hingeelu tundma õppima, peab seda tundma kõikipidi. Üksi siis tulewad kirjaniku sõnad lapse hingest ja lähewad jälle lapse hingesse . . .“

Kuna Kunder juba 1882. aastal ennast Eesti rahwaluulega ligemalt tutvustama hakkas (wrld. ülemaal „Ema armastus Eesti rahwaluuletuses“) ilmus 1884. aasta lõpul selle tutvustamise wiljana raamat „**Eesti muinasjutud**. Korjanud ja ülesse kirjutanud J. Kunder. Rakweres, 1885. 160 lk. 8°“ üks kõige tähtsamatest muinasjuttude kogudest Eesti keeles. Ainukene waremine Eesti keeles ilmunud muinasjuttude kogu, mis selle nime wäärt, oliwad Dr. Fr. Kreutzwaldi Eesti Ennemuistessed jutud, üks kõige tähtsamatest Eesti kirjanduse toodetest, aga nagu kõik Kreutzwaldi tööd rahwaluule põllul, Eesti rahwaluule iseloomuga tutvustamiseks wähe kohane, kuna Kreutzwald ainult juttude põhjusemõtte rahwa suust on wõtnud, jutud ise aga Kreutzwaldi poolt ümber on tehtud. Ka Kunderi muinasjutud ei näi wõltsimata rahwa omad olewat, igatahes on mitmed wäljaandja poolt tublisti parandatud. See paistab iseäranis silma, kui rahwasuust üleskirjutatud teisendid Kunderi omadega wõrdleme. Siiski aga peegeldawad Kunderi Eesti muinasjutud Eesti juttu loomutruumalt kui Kreutzwaldi omad. Meie toome alamal Kunderi muinasjuttude sisu kaunis täieliselt, ehk see küll praeguse kirjatöö piiridest wälja kipub.

I. Elajajutud. Elajajuttudest leiame Kunderi kogus järgmised: 1. Kass ja hiir koguwad raswa, wiivad kirikusse altari alla keldrisse, et koer kallale ei peaseks. Kass käib waderiks, sööb raswa ära ja murrab selle peale ka hiire maha (lk. 31). — 2. Rebane meelitab hundi hobuse kallale, seob hundi sabapidi hobuse saba külge. Hobune weab hundi koju. Rebane ja jännes naerawad kõrvalt (22—24). — 3. Rott ja warblane teewad nisu maha, lähewad wilja jagamisel tülisse, kütsuwad karu ja teewitsa appi. Karu wõidab, saab tasuks kõik nisu enesele. Rott ja warblane lepiwad ära (47—48). — 4. Säga ujub Wirtsjärwest. Pikasilla parwe kohal tuleb kiisk wästu, ujub Wirtsjärwe. Wirtsjärwes on kiisa toitu wähe, selle pärast ütlewat tema ise: Liha sain Emajõest, luud sain Wirtsjärwest (97).

II. Loodus ja waimud.

1. Wana jumal on maailma ja kõikide loomade looja (lk. 20). Hunt on kurati loodud (21), aga wanajumal määrab temale söögi (27—29). Muiste käis wanajumal maa peal waese sandi näol, kinkis waestele, kes teda wastu wõtsiwad, warandust, muutis rikkad, südamega joodikud huntideks (8—10).

2. Majawaimud: ahjualune — weike mehike; elab ahju all, kus tal ilus suur elukoht mitmet moodi asjade ja wärkidega on. Käib koka käest süüa palumas. Niipea kui ta kulbi oma kätte saab, sööb ta katla tühjaks. Kingib kokale selle tasuks karbikese, mis kõiki soowisid täidab. Kupjale, kes teda kulbiga lööb, kingib ta ka karbi, millest aga weike mees raudnuiaga wälja tuleb, kupja ja ihnsa herra poolsurnuks wemmeldab ja siis ühes karbiga kaob (15—18). — Koduhaldijad tembutawad rehepeksjate kallal. Kord on „haampalgid halle sikkusid täis“. Kui rehepeksjad kootidega nendele peale wiskawad, pillawad nad koodid laudilt rehelistele wastu. — Teine kord wisatakse suur sari lakast wõi rehetoa pealt tööinimeste sekka. — Opmann, kes rehepeksmise ajal rehetoa laele walwama läinud, kas töölisel töö kallal wirgad on, wisatud rehe laelt alla töörahwa sekka rehe alla, just kõwa ja kuiwand sawi pöranda peale. — Kord tehtud tasahiljukeste rehetoa uks lahti ja üks hall kogu lasunud magawa teomehe peale. Hommiku olnud mees hoopis märg ja wäsinud. — Kord istunud waimutüdrukud rehe ahju ees, naljatanud ja mõistatanud pooleni ööni. Korruga wisatud werine wasikas maha ning üteldud: „Mõistke ära, mis see on!“ Tüdrukud jooksnud hirmuga minema (lk. 146—147).

3. Metsawaimud. Wana hall mees tuleb metsast, kõneleb lahkeste lastega, kes ära on eksinud ja nuttes kaebawad, et neil kõht tühi, juhatab lapsed saia- ja majakese juure, kust lapsed nii palju wõiwat süüa, kui nad tahawad; peaks keegi majast küsima, kes seal on, siis pidawat lapsed kostma: „Tuul, tuul, marjaemake, tuul!“ (lk. 11). — Wana hall mehike istub tee ääres kiwi otsas ja palub waest meest, kes luua koormaga linna sõidab, ennast ühes kiwiga peale wõtta. Ta ei suutwat jala edasi minna. Hobune ei tunne, et koorm wanakese ja tema kiwi pärast raskemaks oleks läinud. Linnas kingib wanake waesele luuategijale tänuks oma kiwi. Kuningas ostab haruldase kiwi koti täie kulla eest ära ja waene mees saab rikkaks (141—142). — Arwatawasti seesama lahke metsawanake on ka wõõras must mees jutus „Waese mehe õnn“,

kes ennast Ilp Hansuks käsib nimetada, waesele mehele koti täie puulehti annab, mis kodus kullaks muutuwad; kõik saadud raha peab mees kolme aasta jooksul ümber wahetama ja nii palju sellest tagasi tooma, kui kolme aasta pärast weel ümberwahetamata. Kui mees kolme aasta pärast wahetamata rahaga tuleb, ilmub Ilp Hansu asemel tema poeg. Pikker olewat wanamehe minewal aastal maha lõõnud. Mees wõiwat kõik raha enesele wõtta. Jutus on arwatawasti metsawanake, wanapagan ja kodukäija üks teisega ära wahetatud. Wanapagan ei tee harilikult kellelegi ilma tasuta head, Pikker tapab ainult wanapaganat, Ilp Hans on harilikult kodukäija (139—140). — Poisil kaob hobune ära. Asjata otsimise järel heidab poiss kaasikusse magama, korruga kuuleb ta jalaastumist ja näeb, kudas mees kaskede wahel kõnnib. Poiss mõtleb wõõra käest küsida, kas ta tema hobust ei ole näinud, läheb juure ja näeb, et „wõõras üle ja üle hall on nagu mõne puu sammal“. Poisi teretamise peale hakkab wõõras mõisa poole nii kärmeste sammuma, nagu oleks tal tiiwad jalgade küljes (145—146). Ka selles jutus näikse metsawanake ja kodukäija ära olema wahetatud.

4. *Wetewaimud.* Mehed läinud kord laupäewa õhtul Holstre Lõhmussa metsa Nõia järwe sügawust mõõtma, sidunud paakese pika nõõri otsa ja lasknud järwe. Kui juba mitu sada sülda nõõri wees olnud, tundnud mehed, et nõõr korruga nagu liikunud. Mehed tõmmanud nüüd pajakese üles, aga pajakese asemel olnud nõõri otsas werine härja pea. — Teine kord jooksnud suur kirju koer Nõia järwest wälja ja metsa. — Kord kuulnud Nõia järwe poolt hääli: Aih! ja aih! Kolm südikat meest läinud waatama, näinud, kudas „üks ihualasti naine järwe ääres olnud ja wett käega pildudes ja mängides ikka hüüdnud: „Aih! ja aih!“ Nii pea kui ta mehi näinud, olnud ta sulpsti! järwes (lk. 30—31). — Tallinna maal, Uuemõisa alt läbi jookswa jõe kaldal nähtud suwel sagedaste ilusaid wesi-neitsisi, kes end pesenud ehk juuksid silunud. Kui wesineitsit nähtud, siis uppunud ikka mõni inimene jökke ära. Kord tulnud mees hilja õhtul põllult, näinud, kudas jõe kaldal ilus neitsit istunud ja end pesenud. Mees arwanud kohe, et see näkineitsi on ja läinud ligemale. Neitsit lasknud mehe kaunis ligidale, hüpanud aga siis wette ja kadunud ära. Mees pöörnud koju poole, aga ei kodu kuskil. Wäsinud ära, heitnud põõsa kõrwa puhkama. Hommiku näinud, et ta 10 wersta eemale jõe äärt mööda läinud ja hoopis jõe kaldal maganud, ainult põõsa juured hoidnud teda wette kukkumast (96—97). —

Tõrdu soosse (Paistu Holstre wallas), kus lapsed pühapäewal marju korjanud ja käratsenud, ilmunud Kulli järwe poolt, mis pool wersta eemal, ilus must täkk, tore sadul seljas, hirnunud ja kaapinud, mis hirmus. Kui lapsed hirmuga „Issa Pojake, Püha waimuke!“ hüüdnud, olnud hobune nagu maa alla kadunud. Musta hobust aga olla seal weel mitu korda nähtud (98—99). — Karjalapsed käratsenud ja wandunud jõe ääres. Korraga ilmunud nende keskele walge hobune. Lapsed roninud hobusele selga. Hobune weninud ikka pikemaks, nõnda et kõigil ruumi leidunud. Üks laps, kes teisi wandumise pärast tõrelenud, tahtnud ka hobuse selga istuda, aga iga kord, kui ta hobuse selga tahtnud hüpata, jäänud hobune lühemaks. Wiimaks lubanud ta „näki näsa otsa“ istuda. Nii pea kui ta seda ütelnud, olnud hobune kadunud ja lapsed olnud mätta peal maas (133).

5. Soowaimud. Ennemuiste juhtunud öösel arutihti, et inimest soo peal pinnitud ja pilgatud. Suwe ehk sügise õhtul wõidud kuulda, kudas keegi põõsaste wahelt eemale läheb, ehk ligemale tuleb ja kudas wesi tal jalgade all wastu patsab. Talwel tantsinud soo peal tulukesed. Kes kesksoo peale juhtunud, ei peasnud sealt enne kuke laulu. Heina ajal kuuldud seal imelisi hääli, ehk lind laulnud just kui inimene. Talwel reega sõites olnud kuulda, kudas keegi põõsaspuile ja jääle nagu kepiga pihta pörutanud (98). Siin ja seal nähtud soo peal maas wanu wiisrajakaid, pastla tükka, kinda poolikuid, kübara ääri ja muid sarnasid kulstisid. Kes midagi sarnast kulsti koju toonud, sellel juhtunud ikka midagi õnnetust. Kord leidnud mees pardi muna soost, toonud koju, lasknud ära keeta, sõõnud poole muna ära, naise keelust hoolimata, teist poolt pole jõudnud ära süüa. Hommikul olnud ülejäänud pooliku muna asemel pool naabri kassi. — Kord sõitnud mees kuhugi pidule, leidnud tee äärest soo pealt maasikmarja, sõõnud poole ära, teise poole wisanud tee ääre maha. Pidul olnud mees haiglane. Koju tagasi sõites näinud ta, et sõõmata jäänud poolik maasikas pool oinastallekest olnud. — Sulane kuulnud, et teda soost nimepidi hüütakse, jääb teisel hommikul haigeks ja sureb kolme päewa pärast. — Sant leiab soo pealt põõsast harjaga ussi, püüab kinni, pistab kindasse. Hiljem leiab kinda seest peotäie samblaid. — Mees sõidab talwe õhtul üle soo, näeb mõni samm tee äärest tulukest loitwat. Mees annab hobusele piitsa, aga hobune ei sõida edasi. Tee peal on suur lahtine auk ees. Mees katsub kõrwalt ajada, aga ka

sealt on soo lahti. Selja taga loitnud juba mitukümmend tulukest. „Jumal Issa, Jumal Pojuke! Mis siin täna ööse ometi peaks olema!“ hüüdnud mees. Kohe karanud nüüd hobune minema. Mees saanud waewalt weel peale. — Laupäewa õhtul tulnud waimutüdruk mõisast üle soo koju. Korraga seisnud suur ilma wõõta heinakuhi temal ees. Kuhi kippunud tütarlapsele ikka ligemale, nõnda et heinad juba näkku ulatanud. Tahtnud tütarlaps kõrwale minna, siis olnud kuhi ka seal ees. Nõnda piinanud kuhi teda pooleni õõni, siis aga laulnud küla kukk ja kuhi kadunud. Nädala pärast olnud tütarlaps surnud. — Wanduja karjapoiss wajub soo mülkasse, just nagu oleks mõni teda jalgu pidi alla tõmmanud. Marja otsijad tütarlapsed jooksewad temale appi, aga ei saa teda enam peasta. — Sulane läheb soosse hobuste järele. Näeb: püksata mees hobuste seas, paljas must särk seljas ja wana kaap peas. Kui sulane küsib, mis wõõras hobustest tahab, wastab wõõras, tema olewat ainult waadanud, ja kaob kui tina tuhka. — Kewadel, kui hunt soo peal elab, tuleb wana Tühi arwa soo peale teekäijaid tülitama, sest et ta hunti kardab (98—106).

6. Arwatawasti waimude hulgast pärit on ka Pitka näitemängust „Murueide tütar“ tuttav tumm naine sellesamanimelises Kunderi jutus (lk. 18), kes läbi uherdi augu majasse tuleb, aga enam wälja ei pease, sest et noormees kadakase kepi augu ette pistab. Kuna ta ilus tütarlaps on, kosib noormees tema endale naiseks. Ta on juba mitme lapse ema, kui mees temale kord näitab, kust ta sisse saanud ja kepi augu eest ära wõtab. Silmapilk on naine läbi uherdi augu kadunud. Kunderi jutus ei ole nimetatud, et ta waim oleks, koguni suures uhkes tõllas silmanud mees kord linnas oma endist naist, nõnda et meil siin äranõitunud naisterahwaga tegetmist oleks, ja niisugusena ilmub tumm naine igatahes mõnes Eiseni üleskirjutatud jutus. Kuna ta aga Kunderi jutus ilma nägemata last edasi kallistamas ja temale kingitusi toomas käib, siis on küll õigem teda waimude liiki lugeda, nagu hra Pitka ka teinud on.

7. Surnute hinged — mardused. Laupäewa õhtul tuleb waimutüdrukutele küla tänawas walges riides naisterahwa mardus wastu, tõmbab ühel tüdrukul rätiku käest ja hakkab temale sellega näkku lööma (148). — Talisel kuuwalgel ja selgel ööl sammub pikk naisterahwa mardus lagedal mõisa wäljal hiljaks jäänud perenaise hobusega wõitu (148). — Puritse külas olnud ihnus perenaene Kadri surnud, kelle mardust

sagedaste nähtud: Kadriil ei olnud oma paha elu pärast hauas rahu. Ühel öösel kisub ta wanamehel, kes joobnult kõrtsist tuleb, nägu ja käsi küüntega, kuni mehe õue wärawani (149). — Metsawaht müüb ennast wanapaganale. Kui ta ära sureb, hakkab surnukeha ennast liigutama, tõuseb üles ja tahab naise kallale minna. Koer kargab kallale, surnu pistab kui tuul toast wälja ja kaob. Kolme päewa pärast tuleb koer puruwäsinult tagasi (158). — Niisama tige kallale tükkija on nülitud hobuse kere, kelle sisse kärnkonn pugunud. Ainult kuke laul peastab peremehe elu (37).

8. Ussid. Mõisaherra tahab linnukeelt ära õppida. Tark õpetab, tema pidawat neljapäewa õhtul soo ääre minema, seal harjaga ussil harja mõõgaga maha lööma, kodus ära keetma ja ära sööma, nõnda et keegi teine sellest enne maitseda ei saaks. Mõisaherra teeb õpetust mööda, aga ussi harja keetmise juures lendab pajast leemetilk toapoisi käe peale, poiss lakub selle keelega ära ja kuuleb, kudas lind teda ussi eest hoiatab. Siiski nõelab uss toapoissi, toapoiss sureb. Herral kaob nüüd himu linnukeelt õppida (40—41).

9. Rahaaugud. 1. Karitsa walla Tamma küla Salu metsas katsunud kaks wenda öösel kaewada, unes keelatud neile aga kaewamine ära. — 2. Teises Karitsa metsas õhutanud heleda tulukese ümber mitu tugewat meest keppidega tuld. Kui neid möödasõitjad appi palunud kartuhwli kotti wankrile ajama, lõõnud mehed keppidega tulesse ja tuli olnud kadunud (149—150). — 3. Noormees kuulnud, et nääri ööl laka ulu-august rahaaugu tulukest wõidawat näha, kui rangid tagurpidi kaela panna. Kui teisel päewal tule ase läbi otsitakse, leitawat sealt wara. Mees teinud nõnda, hakanud aga kartma, saanud suure waewaga pea rangide seest wälja. Kui ta tuppa tulnud, olnud tal silmanägu tahapoole ja kukal ettepoole käänatud (34).

III. Moondamised.

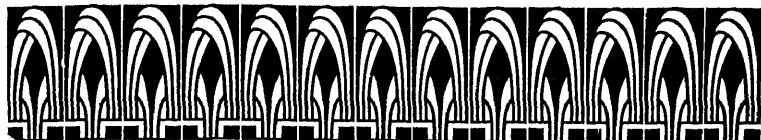
1. Libahundid. 1. Jutus „Rätsepa kimbatus“ (133) käib taluperenaine arutihti hundiks; rätsepp saab libahundiks, kui ta perenaise hundinaha enesele selga ajab. Wiimaks kaheksa päewa pärast peastawad perenaise salanõuud mehe hundi naha seest. — 2. Jutus „huntema“ (24) jookseb emahunt sauna ja sünnitab siin inimese lapse; iga õhtu enne keskööd tuleb ta talusse last imetama. Kui ta ühe heinalise käest juhtumise korral palukese leiba saab, peaseb ta nõia paelust. —

Juttudes „Südi sõsar“ (71) ja „Nõiatütar ja waenelaps“ (152) muudab kuri nõid lapse emahundiks. Huntema käib iga päew metsa ääre last imetama ja wiskab nii kauaks hundi naha kiwi peale. Targa nõuu peale kütab mees kiwi kuumaks, nahk kõrbeeb kiwi peale ära. Naine on nõiduse mõju alt peastetud.

2. Öösesed pidud. Talwel, igal neljapäewa õhtul käib mõisaherra wirmalisteks. Kord sõidab kutsar salaja ligi. Hobune ja sõiduriistad hiilgawad nagu tuli. Hulk herrasid ja prouasid sõidawad niisamasuguste sõiduriistade ja hobustega (13—14).

Murdesõnad kirjakeelde!

J. Tammemägi.

(Lõpp.)

X. Oiduma (oiun, oidusin, oiduda) — направляться, in gerader Richtung gehen, sihil minema, ligenema, tulema.

Oitama — направлять, richten, gerade machen, wälja sirutama, sihti säädma, minetama.

Oiu' sūs siija' ubinal,
Weerä' mar'al werewäl. (533 l. 218—219 r.)

Minka oidu uibuhe,
Minka wierdü wislapuihõ. (625 l. 14—15 r.)

Sinnä kaswi kaokene,
Sinnä oidu ojakene. (592 l. 120—121 r.)

Kuna iks oijus urbëpäiw,
Kuna iks kaalus kal'lis aig. (1381 l. 26—27 r.)

Meele umadze' oijuzê',
Meele kallas kal'lis' hõim,
Ollê mano oitamma,
Wiina mano weerätämmä. (1328 l. 89—92 r.)

Ubinat nakka' sa iks oitamma,
Werewät iks no mar'ja müümä. (1523 l. 223—224 r.)

Meele iks upê oitëllê',
Meele iks läätsi lähätelle. (1400 l. 61—62 r.)

Soome k.: oijusta — gerade vorwärts gehen, den kürzesten Weg gehen; oijus — die Geradheit, die gerade Richtung; oijeta — gerade werden, ausgestreckt werden; oijentaa — gerade machen, richten, strecken, ausstrecken, einen Richtweg gehen, kürzer od. gerader sein, sich gerade legen; o. selkä-änsä — oma selga sirutama; o. jalkojansa — oma jalgu wälja sirutama; o. talvitietä — kõige õigemal (lühemat) talweteed sõitma; hän oijensi penkille — ta sirutas ennast pingi pääl wälja; o. eksyväistä — eksijat õigele teele juhtima.

Tschuwassi k.: ajda, ad'a, ajdá — lass uns gehen! ajda, ad'a — nun! hinaus! vorwärts! treibe! aida — höre! schneller! nur zu! haida — treiben. — Tscheremissi k.: a'idä, aida, ajdá — wohl! wohlan! gehen wir! — Mordwa k.: ad'a, ad'ä — wohlan! auf du! — Wotjaki k.: o'ido, oido — nun wohl! wohlan! auf! komm! ¹⁾ —

XI. Tikka ma — anzapfen (Birken), пробуравливать, (kasele) auku tegema (et mahla saada); aufklopfen (Eier), разбить, (mune) kokku (ja katki) lööma.

Tikas kôiwõ mäele,

Wahtra nõrga nõdso pääle. (180 l. 31—32 r.)

Tartu m.: Tikka kõju ära! = lase kask mahla jooksuma. Tikkame munne! = lööme kokku.

Soome k.: Tikari. — Dolch; tikka — Specht: ein Werkzeug zum schärfen der Mühlsteine; tikata, tikkaella — sticken, ausnähen, bordieren, Steppnaht nähen; tikata tie — einen Weg mit Pfählen abstecken; tikahtaa — schnell und ein wenig sich bewegen, mucken, mucksen.

XII. Itkema (itken, itkesin, itkeda) — nutma.

Itketama — nutma panema, -ajama, nuttu pääle tooma, zum Weinen bringen, заставляя плакать.

Itk (om. itku) — nutt, Weinen, плачь.

Itkunema — nutuseks saama, — minema, zum Weinen gebracht werden; itkunenud — verweint, расплаканный, nutuseks läinud, ära nutetud.

ItkUNET iks, ei isone,

Pahanet, ei parane. (558 l. 134—135 r.)

Tartu m.: Ärä iketä last! = ära pane nutma. Laits murdse iku katski = hakkas nutma.

1) Y. Wichmann, Lehnwörter.

Soome k.: Itkeä — weinen, thränen, beweinen, betrauern; i. virttä — nutulaulu laulma; i. pitkät itkut — pitka itku itkema, palju nutma; itkuinen — itkune, nutune; itkettä — weinen lassen, weinen machen, zum Weinen bringen; se minua i. — see mind itketab, paneb nutma; itkeentynyt — verweint; itkuttaa — weinend machen.

XIII. Peesima (peesin, peesisin, peesida) — sooje-nema, häässe tujusse tulema, hoosse saama.

Peesitama — soojendama, häässe tujusse tooma.

Kui ma nakka laulemaie,

Laulemaie, laskemaie,

Piesü sõnnu pillumaie. (685 l. 1—3 r.)

—

Peesü sõnno pillemahe. (684 l. 7 r.)

—

Tartu m.: Laits om ilule piesünü — häässe tujusse saanud, mängima hakanud. Tüt'rik peestäs suppi — soojendab leent üles.

Wiedemann: Hobune peesib ära jooksmas — das Pferd wird hitzig und reisst aus. Ninapeesitaja — Cigarre, kurze Pfeife. Piis — Eisenplatte auf dem Herd.

Soome k.: piisi — Herd, Feuerherd. —

XIV. Saarima — saarena ilmuma, — seisma hakkama, saari moendama.

Kui sao üles saarva,

Kui vihma üles veervä. (1447 l. 41—42 r.)

—

Soome k.: saartaa — Insel bilden, von allen Seiten umschliessen, einschliessen, umgeben, umringen, umstellen, umkreisen, belagern; saarentua — sich zur Insel bilden, anschwemmen; saarros — der eingeschlossene Zustand, der verstrickende Kunstgriff. —

XV. Suigatama — вздремнуть, ein wenig schlummern, wäheks ajaks silmi kinni panema, pisut tukkuma.

Lazē-és ta küläl maada',

Leevätégijäl lebädä',

Soolatégijäl suigahutta'. (551 l. 64—66 r.)

—

Soome k.: soikottaa — gerade ausgestreckt liegen, liegen und sich strecken, sich baumelnd und mit langen Schritten bewegen; suikata — unbemerkt etwas thun, heimlich zu Werke gehen, schleichen, schmuggeln.

„Suigatama“ ja „suigutama“ tulewad mõlemad sõnast „suikuma“, kuid oma tähenduse poolest eranevad nad siiski tõine teisest ära.

XVI. Matutama — sumbutama, waigistama, waikima panema.

Kedä no kutsu kistutama,
Kistutama, matutama (534 l. 23—24 r.)

Ärä ta iks kistut' eze aida,
Matuti mamma pad'ja (535 l. 34—35 r.)

Tartu m.: Tuo asi matutadi ärä = sumbutati, waigistati isekeskis nõnda ära, et wäljaspool sellest enam ühtigi kuulda ei olnud.

„Matutama“ tuleb sõnast „matma“.

XVII. Lehtima (lehin, lehtisin, lehtida) — lehte minema, ausschlagen, sich beblättern, распускаться.

Lehes (om. lehese) — Laub, листва, lehed; belaubter Zweig, oks, millel lehed külles.

Kui lätt warõs walgõs,
Kaarna lätt luiga karwalitses,
Küik paiju pudsulõ lääwä,
Lepä naksi lehtimähe (209 l. 117—120 r.)

Sügüze naas' leh'timä (607 l. 36 r.)

Kui paiju' pudzulê lääwa',
Imälepä' lehesele (211 l. 83—84 r.)

Imeleppä lehtimehe (604 l. 45 r.)

Tartu m.; Wihalehes — lehtis kaseoks, mida wiha walmistamiseks tarwitatakse. Käisime lehessil = lehtis kaseoksi lõikumas ja kogumas.

Wiedemann: lehtis — Laub.

Soome k.: lehtiä — belauben, sich belauben, das Laub abnehmen, Laub sammeln; lehdes — Laub; ein abgeschnitter, belaubter Zweig; das Abnehmen des Laubes; lehdekset — zum Winterfutter gesammeltes Laub.

XVIII. Kärmastama — kiirestama, rututama.

Teep esi, tüükäp tõisi,
Käüp esi, kärmästap muid (1132 l. 12—13 r.)

„Kärmastama“ on sünnitatud sõnast „kärmas“.

XIX. Lihunema — lihawaks minema, korpulent werden, дороднѣть.

Näijo um jo liiga lihonu,

Piht um wäega paisunu (479 l. 170—171 r.)

Kas om neiu liiga lihonu,

Liiga lihonu, pallo paisunu? (497 l. 170—171 r.)

Soome k.: lihoa — fett werden; lihota — fett od. wohlbeleibt werden; lihata — zu Fleisch machen, schlachten; lihauta od. lihautua — anfangen fett zu werden, zunehmen.

XX. Ülenema — tõusma, kerkima, üles minema, — astuma.

Näijo kuhälõ ülesi,

Saistas kuhä saiballõ (638 l. 89—90 r.)

Wiedemann: Mets üleneb — schießt in die Höhe, kaswab.

Soome k.: yletä — erhöht werden, sich erheben, höher steigen, aufgehen, höher werden, wachsen, aufwachsen, erwachsen; kuu ylenee — kuu tõuseb; ilma ylenee — ilm selgib.

XXI. Saaduma (saadun, saadusin, saaduda) — pärale jõudma, ankommen, gelangen, добратъся, поспѣвать.

Sõidi, saadu noori wello,

Kaldu imekananõ,

Ummi nurmi otsalõ (526 l. 133—135 r.)

Soome k.: saapua — gelangen, kommen, ankommen, eintreffen, fertig werden, werden; s. kaupunkiin — linna jõudma; sauna saapuu — saun saab walmis; s. sotamieheksi — soldatiks minema.

„Saaduma“ tuleb sõnast „saama“.

XXII. Pidesisse jääma — kinni jääma, останавливаться, stehen bleiben, anhalten, ins Stocken geraten. Masin jäi pidesisse = seisma, peatama, kinni.

Pidesis olema — kinni o., seisma.

Pidesist pääsema — liikuma, käima p.

Pässi ärr saani saismast,

Perälawwa pidesist (479 l. 198—199 r.)

Päse-es saani täll saisõmast.
Ferälawwa pidesist (36 l. 92—93 r.)

XXIII. Virve — Backfisch, дѣвочка — подростокъ,
noor neiu, tüdrukukene, plika.

Külä karuzê' sõzarê',
Witsawõtja' wirwekeze' (247 l. 58—59 r.)

Ime — iks — keist, helläkeist!
Kui iks tiä wirwet winnütel'li,
Kui iks tiä kapo kaswatêl'li (970 l. 267—269 r.)

Etsa no laulge, loohka näio,
Weerütäge, wirwekese! (1012 l. 7—8 r.)

Kui mo kulla kositi,
Wirwe wiina juodi (1299 l. 6—7 r.)

Süäl sai' kokko kolga neio',
Wirwe' sai' kokko weere neio' (1372 l. 52—53 r.)

Wel'l'o Soomest wirwe wõti,
Kose kalli kabokese (581 l. 87—88 r.)

Setulauludes tähendatakse paaris kohas sõnaga „virve“ ka noort poissi (804 l. 13 r.; 835 l. 8 r. ja 910 l. 26 r.) elavas rahvakeeles on aga selleks sõna „tsura“ olemas.

Dr. Hurt tõlgib sõna virve — „Zweiglein“ (794 l. ümberpanekus.)

Wiedemann seletab: 1) virve — hurtig, flink, behende ja 2) virb, vir'v, virv, virve — Zweig, Gerte; virvekene — kleiner Zweig, Sprössling; virved — die ersten Blätter.

Dr. M. Weske¹⁾ ütleb, et virve — „vits, raag“ olewat Wene sõnast „верба“ laenatud. Kahelda aga tuleb, kas sõnal virve — „noor neiu“ „верба'ga“ midagi tegemist on, sest Dr. Weske arutusviisist kinni pidades, tuleb ainult niisugusid

1) Славяно-финскія культурныя отношенія.

Tähendus. Ios. I. Mikkola (Berührungen zwischen den west-finnischen u. slavischen Sprachen) seletab, et vir'p „Faden, welcher beim Haspeln abspringt; ein Stück auf die Hand gewickeltes Garn“ olewat Wene вервь „Strick“, верва „Pech-Schuhdraht“; ja Vilh Thomsen (Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog) peab teda laenatuks kas Leedu sõnast virve, Läti — wirwe „Strick, Seil“, wõi Preisi — wirbe „Seil“.

laenatud sõnadeks pidada, mis pääle ühesuguse kõla ka oma tähenduse poolest kokku käivad. — Kui tahetak, wõidak ju seletama hakata, et „vits, raag“ on ülekantawas mõttes tähenduse „noor neu“ saanud, kuid lähem oleks siiski arwata, et mõiste „virve — noor neu“ on mõistest „virve — nobe, kärmas“ wälja arenenud. Sõnad „virve“ (nobe, kärmas) ja „virvendama“, „virendama“ on nähtawasti ühest ja sellest samast juurest. Siiä käiwad ka Soome vire — Zitterwelle, Triebkraft od. Sporn zur Handlung, der aufgespannte Zustand; viretä fleissig, regsam, beweglich, lebhaft werden, belebt werden, entzündet werden, gestimmt werden, frischer, starker werden; virma — feurig, schnell, geschwind, lebhaft, quick, behend, rasch, flink; virvota — lebhaft werden, Leben erhalten, wieder aufleben, sich erholen, belebt, ermuntert, erquickt, erfrischt, gelabt werden; virva — Irrlicht, Irrwisch, Flugfeuer, Luftschein.

XXIV. Kõrik (om. kõriku) — Teppich, коверъ.

Inne iks ma Mari maalê lää-äi',

Saada-ai' saabast morolê,

Musta toogu-ui' kõrikot moro pääle ei',

Hal'ast toogu-ui' sa kõrikot haina pääle ei',

Werewät toogu-ui' ratastê weerele ei' (1421 l. 16—20 r)

Inne lää ei' mustalê morolê,

Inne lää ei' hal'ja haina pääle,

Must panê' sa iks kõrrik moro pääle,

Hal'jas kõrrik haina pääle (1475 l. 43—46 r.)

Mullõ tuo sa kõõrik moro pääle,

Hal'as kõõrik haina pääle (1505 l. 9—10 r.)

Maale sa linik laoda,

Maale kõrik kõrruda,

Maale kutsu sa kuldakõrikele,

Hõika hõpõrõiwale (1506 l. 7—10 r.)

Wiedemann: kõrik — Umwurf von schwarzem Tuch; weisser, blau durchnähter leinener Schawl; Weiberrock.

XXV. Kati (om. katme) — woodi tekk, waip.

Lätsi iks õdagu magama,

Ärä kaldu katimõllõ (338 l. 48—49 r.)

Kae' mu ala kattima,
 Liigutellē' linarōiwast, —
 Kaaza om kat'tima kõrwal (548 l. 62—64 r.)

Kurwalt kaldu katme ala (210 l. 22 r.)

Kohe om jäänü' kaaza kat'timêlt? 548 l. 40 r.)

XXVI. Mühk (om. mühu) — ümmargune kimp, rull, kubu. Paberimühk = p. rull, kokkukeeratud paberid.

Mühü eks ta pirda paloti (131 l. 9 r.)

Mühü iks pirda palodi,
 Külümitü küündlid,
 Tözê mühü törwasid (962 l. 20—22 r.)

Wiedeman: mühk — Bund, Bündel.

Soome k.: mykyrä — das kleine Bündel; die Rolle; 2) kuppig, bauchig, runderhaben, konvex; mykevä ja mykeä — bauchig, kuppig, runderhaben, konvex; mykerä — zusammengerollter Zustand.

XXVII. Lauak (om. lauaku) — Plateau, Präsentierbrett, подносъ: lauake, nõu, riist, mille pääl söökisid, jookisid ette kantakse.

Sõle, risti — sõwwi mõla,
 Laja lehe — lawwaku
 Anni ma sõle sõwwakis,
 Laja lehe lawwakis (246 l. 63—66 r.)

Tull iks susi, wei sua kolo,
 Jänese wei jalglawwagu (399 l. 37—38 r.).

Soome k.: lautanen — kleines Brett; Bank; Teller; Lende od. Kreuz des Pferdes.

XXVIII. Taru — mesi-, linnupuu, улей, Bienenstock.

Tekke taros too tammē,
 Mezipuus puhastage (525 l. 27—28 r.)

Tie mitu mehitse tarro,
 Wahapuid walmistelle (522 l. 37—38 r.)

V. Thomsen¹⁾ peab sõnu tara, tahr — „Hürde, Umzäunung“ laenatuteks kas Läti sõnast darss, wõi Leedu — darzas — „Garten, Hof, Einzäunung; Hof um den Mond“. Ka Soome tarha — „umzäunter Platz, umzäuntes Feld, der Hof, Viehhof, Hürde, Pferche“ kuulub siia. Kui kindlaks tehtaks, et eestlased mesilastepidamist alles Läti-Leedu rahwalt on õppinud, siis wõiks ehk arwata, et ka sõna taro „mesipuu“ oleks nendelt laenatud. Laenamine oleks sel teel sündinud, et aiast ümbritsetud ja kaitsetud paikades — darss, darzas — peetud pakk-mesipuid hakati „taropakkudeks“ hüüdma. Wiimati, sageda tarwitamise läbi, lühendati sõna — wiimane osa „pakk“ jäeti ära — ja taro „mesipuu“ olekski walmis olnud. — Selle arwamise wastu räägib siiski ehk see, et Eesti keelde on sellesamakõlaline sõna taru „härg“ — Leedu sõnast tauras „metshärg“²⁾ — laenatud.

O. Donner toob omas Sõnaraamatus³⁾ järgmise Soome-sugu keelte sõnarea: Eesti ja Wadja tare „elumaja, tuba, Halle“; R. Lapi tarrot „lajali laotatud“; Wotjaki tarlan „pöld“; Ers. Mordva tarka „koht, ruum, plats“; Ceremissit tur „põhi“; Ungari ter „ruum, kawa, waba, tasane“; tär ap „ruum, wäljaweniw“. — Kas ei tuleks wahest ka siit sõna taro „mesipuu“ juurt otsida?

XXIX. Kus al (om. kusala) — puukoorest tehtud mets-mesipuu.

Panni iks ta kuuste kusala,

Tammest panni ta taropaku (521 l. 59—60 r.)

Tõi mõtsast mehitsid,

Tõi kodo kuzalid (568 l. 82—83 r.)

Kus al näib õige wana sõna olewat. Nii leiame Wotjaki keelest kuzo, Sürjani k. kuze, Tschuwassi k. hhuza⁴⁾, mis „peremeest“, ühtlasi aga ka „metshaldijat“ tähendawad. Kui tõeks wõtta, et kus al on kokkupandud kusa + la, siis on selle sõnaga esialgselt wististi ainult metshaldija elukohta tähendatud.

1) Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog. Kobenhavn 1890.

2) V. Thomsen, Beröringer.

3) Dr. O. Donner, Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen.

4) Yrjö Wichmann, Die Tschuwassischen Lehnwörter in den Permisschen Sprachen. Helsingfors 1903.

XXX. Sülem (om. süleme) — mesilastepere, Bienenschwarm, ро́й (пчелъ).

Sääl iks täll mehitse minehtu,

Sääl iks täll süleme sünnühtü (521 l. 60—61 r.)

Wiedemann: sülemet laskma — schwärmen, peret heitma.

XXXI. Rambe (om. rampe) — soos, wees lamenuid, poolmädanenuid puutüwik.

Kui meil iks rabah rampêhit (496 l. 42 r.)

Wiedemann: rambas — Verfaultes, Aas; rambima — matt, schwach werden.

Soome k.: rampa — lahm, lahm in den Füßen.

XXXII. Pala — tükk.

Wõti kiwi keresest,

Wõt't' pala paelta (516 l. 12—13 r.)

Lät'si ta lät'si tükü teedä,

Tükü teedä, pala maada (247 l. 32—33 r.)

Ärä mie' iks tei tükü tüöd,

Pani iks mie' kokko pala maad (998 l. 45—46 r.)

Kerä wõta su kirjä pite,

Pala wõta su pantut pite (1476 l. 43—44 r.)

Soome k.: pala — Bissen, Bisschen, Stück; haukkapala — suupala; makupala — maiuspala; leivän pala — leiwapala; pala matkaa — tükk teed; palan aikaa — tükk aega, ein Weilchen,

XXXIII. Wirus (om. wiruse) — Couchette, кушетка, pikutamise, lebamise sohwa,

Olle ma jõie, põhja põrodi,

Wisksi witsa wirussille (643 l. 20—21 r.)

Kiä lask wie läba ala,

Wisas wie wirussehe (795 l. 5—6 r.)

Wiedemann: ahjowirus — magamise ase ahju pääl; sirutab jawirutab ennast — er streckt u. reckt sich.

Soome k.: virua — liegen und sich strecken, zögern, sich aufhalten; nachlassen, sich dehnen, sich ziehen.

Sellest juurest on: wirguma wõi wirkuma — (unest üles) ärkama; wirwesil olema — ärkwel olema, rahutult magama, uinatama; wirge — ärgas, kerge unega; wirgutama, wirjutama, wirutama — erutama, ärgatama, äratama.

XXXIV. Rõõne — Streifen, полоса, wõõt, jut't. (Riide) waherõõne — Einsatz, противка. Seinarõõne — Borte, бордюрь.

O'l' iks no rõõneh rõiwah,
Lipiwaihê linatsil (1605 l 8—9 r.)

Wiedemann: rõõnide mägi — Streifen von Seeauswurf am Ufer; leiwarõõne — Wasserstreifen im Brot; lume-rõõne — zusammengewehrter Schneestreifen; wihmarõõne — Strichregen.

Soome k.; reuna — Rand, Kante, Borte; Sahlleiste (kangal); reunus — Kante, Borte, Verbrämung, Besatz, Garnierung, Falbel, Leiste, Litze, Einfassung; Gesims, Karnies.

XXXV. Kaelane (om. kaelase) — kaela ehe, Halschmuck, ожерелье.

Midä iket, ehe suur,
Midä, kaalatse, kahitsede? (547 l. 71—72 r.)

Tood ma ike, ehe suur,
Kaalatsi, kahitse (187 l. 85—86 r.)

Soome k.: kaulainen — Halsband, Halsfessel, Koppel, Halstuch; mit Hals versehen, zum Hals gehörend.

XXXVI. Pühane (om. pühase) — püha inimene, Heiliger, святой; угодникъ Божій.

Pöörelitsé' iks pühazeräti' (1503 l. 73 r.)

Soome k.: pyhimus — der, die Heilige.

XXXVII. Kabene (om. kabese) — Dame, дама, lugupeetaw, auustataw naisterahwas.

Rannast näüduse nägewä,
Rannast kabehise kaewa (499 l. 23—24 r.)

Rõngu iks näidize näiewä',
Rannan iks kaie' kabêhize' (647 l. 35—36 r.)

Nüüd ma sünnü jo naistê hulka, —
Kabêhiste kamandahe (396 l. 80—81 r.)

Wiedemann: kabene — Frau, Weibsperson (luulekeeles).

Soome k.: kapo — lebendiges Wesen; Weib.

O. Donner¹⁾ toob järgmise sõnasalga: Eesti kabene „Frau“, kabe hets e „Weib“, kabo „frauenzimmer, Mädchen“; Soome kave, kabo, kabonen „vortreffliches Wesen“; N. Lapi gaba, гара „Frau, Weib“; R. Lapi kuopes „Hexe, venefica“; Enar. kawa „Eheweib“; Wotj. kuba „altes Weib“; Cerem. kuba „altes Weib“, kaba „guter Geist“; Ungari kofa „Hökerin“. — Ka arwab Donner, et mõlematel Eesti sõnadel kapos (om. kabosa) „hübsch, schmuck“ ja kabene isekeskis ühendust on.

XXXVIII. Neitsik (om. neitsiku) — teenija tüdruk, Magd, служанка, работница.

Sulasõlõ anti suurta töödä,
Näitsikulõ nädälis (262 l. 1—2 r.)

Sulasellè anna' suurta töödä,
Näüdzikollè nädäli tööd (264 l. 3—4 r.)

Olé iks ma neio näüdzikoh,
Olé kabo kar'usèh (1092 l. 7—8 r.)

Wiedemann: neit'sik — Magd.

XXXIX. Üla (ehk ka üljü) — abikaas, Gatte, супругъ.
Ülä esä, sa helläkene,
Kallis nu kaasa kaswataja!

Ülä imä, sa helläkene,
Kaasa maama, nu maräkönõ!
(179 l. 111—112 ja 129—130 r.)

Mull iks wiidi uma ülä (201 l. 101 r.)

Ilma jäi ma ülaldä elämä,
Ilma kaasalda kasuma;
Ikāw om ülaldä ellä,
Kalg kaasalda kassu (601 l. 109—112 r.)

1) Vergl. Wörterbuch.

Haari ta ülältä kuzüdä',
Kaazalta kadzatada':
Ülguwani, kaazuwani! (779 l. 16—18 r.)

Kutsi kaasa kandemaie
Ülgä üskä wöttemaie (1013 l. 3—4 r.)

Sinno ihksi ma umasta üläst,
Sino kaie ma umasta kazast.

Üljä saie mull ütlemäldä,
Kaza ilma kaemalda (1562 l. 5—6 ja 9—10 r.)

Nu üttele-ks sa mulle üljä õigus,
Kaiba üljä kawalus!
Ülä üldäs mu üsän hoitwat,
Kaza kaalan kandwat 1601 l. 11—14 r.)

Wiedemann seletab: ülä „Schwiegermutter (des Weibes)“. Dr. Hurt peab seda seletamist ekslikuks. Edasi tõlgib Wiedemann: üljü „Mann, Bräutigam“. Dr. Hurt peab jälle küsitawaks, kas üljü „peidmeest“ tähendab.

Ahlquisti¹⁾ seletamist mööda tähendawad Soome k. ylkä, esialgul yrkä, Lapi k. irgge wõi irke, Tscheremissi k. erga wõi erge, Wadja k. vorgoron „peidmeest, meest, noortmeest, poega“.

XL ja XLI. Kūdi (om. kūdi ja kūi) — mehewend.

Nadu (om. nao ja nadu) — meheõde. Sajanadu — pruutneitsi.

Kūdū kūnni nurmō pääl,
Nado kaits karja kaldõh (179 l. 154—155 r.)

Wiedemann: kūdi — Mannesbruder, Schwager; nadu — Schwägerin, Schwester des Mannes; sajanadu — Brautjungfer.

Soome k.: kyty — Bruder des Ehemannes od. -weibes, Schwager; nato — Schwester des Mannes, Schwägerin.

Täh. „Naesewenna“ ja „õemehe“ nimetus on nääl (om. nääla). Soome k. näälä.

XLII. Sõtse — isa õde.

Tsödžekênê iks mu armakênê!

Eze olêt sa iks sîrgê sūzar' (1494 l. 1—2 r.)

1) Kulturwörter.

Tsödžêmehekene, mu armakênê!

Tsödžêmehekene, mu kaal'ikênê! (1495 l. 1—2 r.)

Kuulê' sa iks, hüä tsödsê ülä,

Kahar' iks hius', tsödsê kaza! 1406 l. 178—179 r.)

Kas ei ole sõnal tsödse wahest ühendust Soomekeelse sõnaga setä „isa wend, lell“?

XLIII. Kumu — Resonanz, резонансъ, järelkõla, hääle kõwendus.

Kume — nachhallend, järelkõlaw, häält kõwendaw.

Kumise ma — nachhallen, järel kõlama.

Sää! sai iks kätte sõzarê ääli,

Kulla sai kätte sõzarê kumu (560 l. 40—41 r.)

Koes näil kumu kuuluzi,

Koes helü heitâzi? (650 l. 19—20 r.)

Ärä iks wiidi äälekena,

Wiidi nu iks kummê kurgukênê (561 l. 10—11 r.)

Soome k.: kumu — Schall, Getöse, Geräusch; kumea — widerhallend, laut klangvoll; kumista, kumata — widerhallen, schallen.

XLIV. Wõreng (om. wõrengu — sügaw koht jões.

Helme iks nu wette weerüsi,

Sora süwvä wõrengohe (574 l. 5—6 r.)

Soome k.: vieranto — Abhang, Abschuss, Rand; vierros — der eingestürzte Boden, der herabgestürzte Abhang.

XLV. Upung (om. upungu wõi upungi) — sügaw koht wee sees, kuhu ära uppuda wõib.

Karksi iks kaalani wette,

Olest saani upungohe (574 l. 27—28 r.)

Soome k.: uppio — Versinken, versenkter od. gesunkener Zustand; uppo — Versenkung, Ertrinken, Einfassung; uppo-lumi — sügaw lumi; uppo-talvi — lumerikas talw; uppo-mitta — Maass für den Tiefgang eines Schiffes.

XLVI. Painak (om. painaku) — Verbeugung, поклонъ, wäike kummardus.

Sullõ panõ, welekene, ma kuus kumarust,
Säitse panõ, welekene, ma sälä painakit.

— (1552 l. 36—37 r.)

Painak tuleb sõnast „painama“ wõi „paenama“. Wiedemann seletab sõna paenama: „drücken, pressen, quälen, bitten, biegen“.

Soome k.: painaa — wiegen, drücken, herunterdrücken, beschweren, färben, biegen, krümmen, neigen, ringen, heftig thun.

Painak tähendaks seda mõõda enese kokku- wõi küüra litsumist selle otstarbega, et midagi paluda, ihaldada.

XLVII. Sõidak (om. sõidaku) — Spazierfahrt, Ausfahrt, катанье, прогулка, jalutusesõit, wäljasõit, ühekordne sõit. Näit. sõidak rohelisesse.

Liina mürgüne mürisi,
Kerik kiwine kärisi
Wello sõnni sõidakit,
Wello ruuna rutakit (497 l. 92—95 r.)

Tie iks triksê, palo paugi
Mie' iks sõnni sõidakit (1499 l. 104—105 r.)

Suoh küik mättä' märiziwä'
Suurê ruuna sõidakist,
Paadi jala pandmizest (1372 l. 43—45 r.)

Wiedemann; sõidak — Spazierfahrt, Spaziergang; ma kõnne mõtsan nii sõidakus — ich schlenderte so dahin im Walde.

XLVIII. Tõstang (om. tõstangu) — niipalju, kui ühekorraga wõib üles tõsta; ühekordne tõstmine, Tracht, Hub, ноша, поднятие, подъемъ.

Tõiwa mulle tõstangu
Kingitüisi kiriwit (604 l. 66—67 r.)

Soome k.: nostalmus — so viel ein Mensch mit einem Griff heben kann, die Bürde; nostante — das Heben.

XLIX. Kutsung (om. kutsungi) — kõik, kes on kutsutud; kutsutud pidulised, wõõrad, külalised. Näit. kutsung oli sajabäline.

Ülä saa iks hõimu ülemb,
Ülä kutsung korgêp (1532 l. 13—14 r.)

Soome k.: kutsulot — Gäste.

L. Kütang (om. kütangu) — niipalju, kui ühekordseks kütmiseks vaja läheb; (kütmise aeg). Näit. kaks kütangut puid. Kummagiks kütanguks kümme halgu.

Weerü, päiwä, weere poolõ,
Sata iks sanna kütangohe (1052 l. 4—5 r.)

LI. Wõtang (om. wõtangu) — Dosis, приемъ, niipalju, kui ühekorraga wõib wõtta; (wõtmise aeg). Näit. kolm wõtangu (rohtu) päewas. Igaks wõtanguks kümme tilka.

Weerü wie wõtõngohe (1052 l. 5 r.)

Soome k.: otanto — Nehmen, Annahme.

LII. Heinang (om. heinangu) ehk heinak (om. heinaku) — heina-aeg, heinategemise aeg, сѣнокосъ, Heumachenszeit.

Ime kuoli suurëlä suwëla,
Hellätsellä hainangulla (132 l. 13—14 r.)

Mil'l'e keelä-äs sa ütesä suwësa,
Armast ütes hainangus (1477 l. 64—65 r.)

Kose naise ütest kuust,
Haari ütest hainakost (545 l. 21—22 r.)

Kose naist ja wõti naist,
Kose kolmesta pääwästä,
Haarde ütest haanakust (180 l. 2—4 r.)

LIII. Jookseng (om. jooksengu) — Saison, сезонъ, hoo-aeg, jooksu aeg.

Kose jo kolmes kuus,
Wiies wie joosengus (547 l. 19—20 r.)

Säitsemes iks nädäläs,
Wiies wie joozēngus 1370 l. 21—22 r.)

LIV. Tõuseng (om. tõusengu) — tõusu aeg; ühekordne tõusmine, kerkimine.

Linnas tsirku söömaost,
Pääso pääwä tõsengust (551 l. 1—2 r.)

Wiedemann: tõuseng . Aufgang, Aufgehen, Aufsteigen; mäe t. — Aufgang des Berges; päewa tõusengul — bei Sonnenaufgang.

LV. Meelikas (om. meelika) — gefällig, willfährig, услужливый, meeltnööda olew, sõnawõtlik.

Tuo mu meelikas minnij,

Tuo mu käpe käskijalg (490 l. 204—205 r.)

Koa iks sõmmer hõörüsämb,

Tuo iks meelikas minijä (498 l. 108—109 r.)

Soome k.: mieluinen — nach Wunsch, bereitwillig, geneigt, angenehm, lieblich.

LVI. Leebus (om. leebsa) — gemütlich; добрый, добродушный, спокойный, приятный, мирный, простодушный; lahke, sõbralik, armas, hääsüdameline, mahe, rahuline.

Mulle (anti) töödä hõlpusata,

Hõlpusata, leebüsätä (559 l. 4—5 r.)

Wiedemann: leeb — gelind, mild; ilm läheb leewimaks — das Wetter wird gelinder; leebima — sich gewöhnen, gelinder, ruhiger werden, still, zahm werden; küll laps leewib ka sellega = harjub selle hoidjaga ära; ahju om jo ärä leebünü = ganz ausgebrannt.

Soome k.: liepeä, lievä, lieveä — los, leicht, flüchtig, locker, leicht gezwirnt, sanft, mild, freundlich; liepeä ilma — mildes Wetter, milde Luft; lievike, lievite — Linderung, Milderung, Linderungs-, Milderungs-, Sänftigungsmittel.

Leebus ja lõbus on nähtawasti lähedalt sugulased oma tekkimise kui ka tähenduse poolest. Lõbus tähendab siiski enam elawamat, leebus — pisut waiksemat, rahulisemat meeololu, umbes nõnda, nagu Saksa sõnad „lustig“ ja „gemütlich“.

LVII. Hahk (om. haha) — сѣрый, grau, dunkelgrau, tuhakarwa, mustjas hall.

Hahetama — hahk olema, — näitama.

Musta toogu-ij sa kõriket morole,

Hahka kõriket haina pääle,

Must kõrik om mureline,

Hahk meelegaigeline (1506 l. 17—20 r.)

Tartu murrakus on mõlemad sõnad, hahk ja hal'l', tarwitusel. Hahk näitab enam mustakamat, hal'l' — walk-jamat ja sinikamat, ühtlasi aga ka peenemat karwa. „Hahk taiwas“ — madalate, wesiste pilwedega üleni kaetud taewas; „hahk särk“ — сѣрый кафтанъ; „taiwas hahetas“ — näeb

hahk wälja; „ilm joba hahetas“ — lööb puhtele, läheb pisut walkjamaks pääle keskööd. Kuid: „halli juusse“; „hal'l' hobene“; „hal'l' röiwas“ ja „haha püksi“; „hahk peni halli pääga“.

Soome k.: haahkea — grau.

LVIII. Toona ehk tuna — mõne aja eest, *напередни въ то время*, *damals*, *letztlich*.

Ennist — wähe aja eest, *vor kurzem*, *недавно*.

Eilä üks siist sõidi sõda suur,

Toona üks siist weeri Wenne wägi (645 l. 40—41 r.)

Ammu' ol'l' iks seo aig,

Toona' ol'l'i seo tun'n' (1356 l. 4—5 r.)

Mie' iks tundsē toonadzē' pühi',

Mie' iks arwsi arma' ao' (1364 l. 24—25 r.)

Wiedemann seletab: toona, tuna — *neulich*, *vor oder nach kurzem*, *übermorgen*; *ennista* — *vormals*, *vorher*.

Soome k.: tuonaan — *vor einiger Zeit*, *kürzlich*, *letztthin*, *letztlich*; *ennestä*, *ennestään* — *vormals*, *von alters her*, *von ehemals her*, *ehemals*, *ehedem*.

Tartu murrakus, kus mõlemad sõnad elawas keeles tarwitusel, tähendab toona „mõne aja eest, pikemat aega tagasi“ (näit. paar nädalat ehk ka juba mõni kuu) ja ennist „wähe aja eest“ (weel selsamal päewal). Näit. „Ennist, kui ma ahju kütse, jäi aken poikile walla, ja nüüt om tare kül'mäs lännü“. „Toona, kui ma liinan käisi, sis ma kül'meti ennäst ärä: nüüt ole haige“. „Ennist käis tädi meie puol ja jutust, kuis nimä toona pulman käinü“. — Ennist tuleb sõnast „enne“, toona — „tu + aeg“.

LIX. Perildi — *verkehrt*, *verdreh*t, *ümbepöördult* *tagurpäri*, *wööriti*, *töisiti*, *walesti*.

Peele aie perilte tarre,

Wõlla panni wöörilte pääle (396 l. 33—34 r.)

Pand' iks peepe' perilde,

Pand' wõlla wöörildē (397 l. 29—30 r.)

Saijō täll peepe perilde,

Saijō wõllas täll wöörildē (398 l. 64—65 r.)

Saie iks kolo kuräste,
 Ja peele sai pirrilde
 Ja wõlla wõõrilde (543 l. 51—53 r.)

Soome k.; perin — mit dem Rücken hingewandt, rücklings, rückwärts, zurück; perälta — von hinten, von hinten her, hinter.

Perildi tuleb sõnast „pera“ wõi „pära“.

LX, Agu — ehk wahest, ehk, vielleicht, можетъ быть, авось.

Agu tuo Jeesu eestä saizi,
 Armas' Jummal' awitëllës (504 l. 147—148 r.)

Agu jääs Tikê teie kieli,
 Pakan jääs palo pal'mikohe (505 l. 53—54 r.)

Wiedemann: agu — wohl, vielleicht.

Agu on koondatud „aga + kui“, Tartu murraku „a + kui“ wõi „a + ku“.

LXI. Jõuutama — kräftigen, stärken, fördern, befördern, beschleunigen, подкрѣплять, споспѣшествовать, способствовать, поощрять, jõudu andma, jõuda laskma, edendama.

Süs tul'! mu Jummal' awitama,
 Süs tul'! Jeesu jõwwutama (786 l. 19—20 r.)

Süs nakkas iks Jummal' jõwwutama,
 Armas' Jummal' awitama (1378 l. 17—18 r.)

Wiedemann: wihm jõutab rukkid — der Regen fördert den Roggen.

Soome k.: jouduttaa — beschleunigen, beeilen, auf-, ermuntern, befördern, reif machen, eilig bereiten, — verfertigen, Eile haben, sich beeilen; kuivuu viljan j. — die Dürre reift früh das Korn; j. kirkkoon — zur Kirche Eile haben; kello j. — die Uhr geht zu schnell.

Kuukiri „Eesti Kirjandus“ 1906.

Sisu.

- Ajalehtede ülewaade. Lhk. 191.
Eesti rahwawiiside korjamise teine aruanne. Lk. 188.
H. Eineri Eesti keele õpetus (arwustus). Lhk. 17.
Johann Kunder. Lk. 214, 225, 259, 289.
Juh. Liiwi kiri. Lk. 104.
Kaks keelt „vanast kandlest“. Dr. J. Hurt. Lk. 140.
Keeleline ülewaade. Lk. 153.
Kuidas tuleb wanu rahwalaulusid ilulugemiseks wälja anda. Dr. J. Hurt. Lk. 149.
Lugejate ringkonnast. Lk. 185, 248.
Mõnda keele kohta. Lk. 244.
Mõnda minewikust (C. R. Jakobsoni kirjad. Dr. M. Weske kiri. Dr. M. Weske tänini awaldamata laul). Lk. 173.
Mõned kirjad Eesti Kirjameeste Seltsi lõpupäewilt. (Prof. J. Koeleri kirjad). Lk. 105.
Murdēsõnad kirjakeelde. J. T a m m e m ä g i. Lk. 273, 301.
Noor-Eesti. Lk. 46.
Saaremaa — orjade saar. (Aino Kallas, Meretagant). Lk. 80.
Saja aasta eest. (Rosenplänteri Beiträge). Lk. 6, 33, 65, 97, 129, 161, 193.
Toimetuse poolt. Lk. 3.
Uued raamatud. Lk. 25, 54, 89, 115, 181, 222, 250, 283.
Üleskutse. (Bergmanni Abiraha asutus). Lk. 187.

hahk wälja; „ilm joba hahetas“ — lööb puhtele, läheb pisut walkjamaks pääle keskööd. Kuid: „halli juusse“; „hal'l' hobene“; „hal'l' röiwas“ ja „haha püksi“; „hahk peni halli pääga“.

Soome k.: haahkea — grau.

LVIII. Toona ehk tuna — mõne aja eest, *напередни въ то время*, *damals*, *letztlich*.

Ennist — wähe aja eest, *vor kurzem*, *недавно*.

Eilä õks siist sõidi sõda suur,

Toona õks siist weeri Wenne wägi (645 l. 40—41 r.)

Ammu' ol'l' iks seo aig,

Toona' ol'l'i seo tun'n' (1356 l. 4—5 r.)

Mie' iks tundsē toonadzē' pühi',

Mie' iks arwsi arma' ao' (1364 l. 24—25 r.)

Wiedemann seletab: toona, tuna — *neulich*, *vor* oder *nach kurzem*, *übermorgen*; *ennista* — *vormals*, *vorher*.

Soome k.: tuonaan — *vor einiger Zeit*, *kürzlich*, *letztthin*, *letztlich*; *ennestä*, *ennestään* — *vormals*, *von alters her*, *von ehemals her*, *ehemals*, *ehedem*.

Tartu murrakus, kus mõlemad sõnad elawas keeles tarwitusel, tähendab toona „mõne aja eest, pikemat aega tagasi“ (näit. paar nädalat ehk ka juba mõni kuu) ja ennist „wähe aja eest“ (weel selsamal päewal). Näit. „Ennist, kui ma ahju kütse, jäi aken poikile walla, ja nüüt om tare kül'mäs lännü“. „Toona, kui ma liinan käisi, sis ma kül'meti ennäst ärä: nüüt ole haige“. „Ennist käis tädi meie puol ja jutust, kuis nimä toona pulman käinü“. — Ennist tuleb sõnast „enne“, toona — „tu + aeg“.

LIX. Perildi — *verkehrt*, *verdreh*t, *überpöördu*t tagurpäri, *wööriti*, *töisiti*, *walesti*.

Peele aie perilte tarre,

Wõlla panni wöörilte pääle (396 l. 33—34 r.)

Pand' iks peepe' perilde,

Pand' wõlla wöörildē (397 l. 29—30 r.)

Saijō täll peepe perilde,

Saijō wõllas täll wöörildē (398 l. 64—65 r.)

Saie iks kolo kuräste,
 Ja peele sai pirrilde
 Ja wõlla wõõrilde (543 l. 51—53 r.)

Soome k.; perin — mit dem Rücken hingewandt, rücklings, rückwärts, zurück; perälta — von hinten, von hinten her, hinter.

Perildi tuleb sõnast „pera“ wõi „pära“.

LX, Agu — ehk wahest, ehk, vielleicht, можетъ быть, авось.

Agu tuo Jeesu eestä saizi,
 Armas' Jummal' awitëllës (504 l. 147—148 r.)

Agu jääs Tikê teie kieli,
 Pakan jääs palo pal'mikohe (505 l. 53—54 r.)

Wiedemann: agu — wohl, vielleicht.

Agu on koondatud „aga + kui“, Tartu murraku „a + kui“ wõi „a + ku“.

LXI. Jõuutama — kräftigen, stärken, fördern, befördern, beschleunigen, подкрѣплять, споспѣшествовать, способствовать, поощрять, jõudu andma, jõuda laskma, edendama.

Süs tul'l' mu Jummal' awitama,
 Süs tul'l' Jeesu jõwwutama (786 l. 19—20 r.)

Süs nakkas iks Jummal' jõwwutama,
 Armas' Jummal' awitama (1378 l. 17—18 r.)

Wiedemann: wihm jõutab rukkid — der Regen fördert den Roggen.

Soome k.: jouduttaa — beschleunigen, beeilen, auf-, ermuntern, befördern, reif machen, eilig bereiten, — verfertigen, Eile haben, sich beeilen; kuivuu viljan j. — die Dürre reift früh das Korn; j. kirkkoon — zur Kirche Eile haben; kello j. — die Uhr geht zu schnell.

Kuukiri „Eesti Kirjandus“ 1906.

Sisu.

- Ajalehtede ülewaade. Lhk. 191.
Eesti rahwawiiside korjamise teine aruanne. Lk. 188.
H. Eineri Eesti keele õpetus (arwustus). Lhk. 17.
Johann Kunder. Lk. 214, 225, 259, 289.
Juh. Liiwi kiri. Lk. 104.
Kaks keelt „vanast kandlest“. Dr. J. Hurt. Lk. 140.
Keeleline ülewaade. Lk. 153.
Kuidas tuleb wanu rahwalaulusid ilulugemiseks wälja anda. Dr. J. Hurt. Lk. 149.
Lugejate ringkonnast. Lk. 185, 248.
Mõnda keele kohta. Lk. 244.
Mõnda minewikust (C. R. Jakobsoni kirjad. Dr. M. Weske kiri. Dr. M. Weske tänini awaldamata laul). Lk. 173.
Mõned kirjad Eesti Kirjameeste Seltsi lõpupäewilt. (Prof. J. Koeleri kirjad). Lk. 105.
Murdesõnad kirjakeelde. J. T a m m e m ä g i. Lk. 273, 301.
Noor-Eesti. Lk. 46.
Saaremaa — orjade saar. (Aino Kallas, Meretagant). Lk. 80.
Saja aasta eest. (Rosenplänteri Beiträge). Lk. 6, 33, 65, 97, 129, 161, 193.
Toimetuse poolt. Lk. 3.
Uued raamatud. Lk. 25, 54, 89, 115, 181, 222, 250, 283.
Üleskutse. (Bergmanni Abiraha asutus). Lk. 187.

